

İGÜ
YAYINLARI
İstanbul Gelişim
Üniversitesi Yayınları

e-ISBN: **978-625-8202-66-3**
İstanbul Gelişim Üniversitesi Yayınları: **166**

İSTANBUL
GELİŞİM
ÜNİVERSİTESİ

İSTANBUL BEYKENT
ÜNİVERSİTESİ

Uluslararası Karadeniz ve Hazar Havzası
Ülkeleri Sempozyumu:

KARADENİZ VE HAZAR HAVZASINDA İSTİKRAR ARAYIŞLARI

(15 Ekim 2025): Özetler ve Bildiriler

International Symposium of Black Sea
and Caspian Basin Countries:

SEARCH FOR STABILITY IN THE BLACK SEA AND CASPIAN BASIN

(15 October 2025): Abstracts and Proceedings

Editörler / Editors

Dr. Öğr. Üyesi / Asst. Prof. Dr. Bahri Sarp YILMAZ
Arş. Gör. / Res. Asst. Mustafa Nurkan BİTLİSLİ

**Uluslararası Karadeniz ve Hazar Havzası Ülkeleri
Sempozyumu: Karadeniz ve Hazar Havzasında İstikrar
Arayışları (15 Ekim 2025):
Özetler ve Bildiriler**

&

**International Symposium of Black Sea and Caspian
Basin Countries: Search for Stability in the Black Sea
and Caspian Basin (15 October 2025):
Abstracts and Proceedings**

Editörler / Editors:

Dr. Öğr. Üyesi / Asst. Prof. Dr. Bahri Sarp YILMAZ

Arş. Gör. / Res. Asst. Mustafa Nurkan BİTLİSLİ

**İstanbul Gelişim Üniversitesi Yayınları
Istanbul Gelisim University Press
2026**

İGÜ
YAYINLARI
İstanbul Gelişim
Üniversitesi Yayınları

İstanbul Gelişim Üniversitesi (İGÜ) Yayın Kurulunun 01.06.2026 tarih ve 2026/02 sayılı toplantısında alınan 2 numaralı karar, İGÜ Yayın Kurulu Başkanlığının 17.07.2026 tarih ve E-65460130-824.02-224249 sayılı yazısı ile İGÜ Yönetim Kurulunun 23.07.2026 tarihinde yapılan 2026/11 numaralı toplantısında alınan 06 numaralı karar uyarınca Üniversitemiz Yayınevi tarafından yayımlanmasına karar verilmiştir.

© İstanbul Gelişim Üniversitesi Yayınları
© *Istanbul Gelisim University Press*
Eylül / September 2026

Her hakkı saklıdır.
All rights reserved.

Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayıncılık Sertifika Numarası /
Ministry of Culture and Tourism Publishing Certificate Number:
47416

e-ISBN: 978-625-8202-66-3

İGÜ Yayınları: 166

Yayına Hazırlayan:
Ahmet Şenol ARMAĞAN

Kapak Tasarımı:
Buse AKKOL

İstanbul Gelişim Üniversitesi Yayınları

Adres: Rektörlük Binası-Cihangir Mah. Şehit Jandarma Komando Er Hakan Öner Sok. No: 1

34310 Avcılar / İstanbul / TÜRKİYE

Telefon: +90 212 422 70 00 / 7379

Belgeç: +90 212 422 74 01

E-posta: iguyayinlari@gelisim.edu.tr

Ağ sayfası: <https://iguyayinlari.gelisim.edu.tr>

Facebook: iguyayinlari

X: IGUYayinlari

Instagram: iguyayinlari

LinkedIn: İstanbul Gelişim Üniversitesi Yayınları

Twitter: IGUYayinlari

KURULLAR / BOARDS

ONUR KURULU

Abdülkadir GAYRETLİ - *İstanbul Gelişim Üniversitesi Mütevelli Heyeti Başkanı*

Dr. Erkan ÇELİK - *İstanbul Beykent Üniversitesi Mütevelli Heyeti Başkanı*

Prof. Dr. Bahri ŞAHİN - *İstanbul Gelişim Üniversitesi Rektörü*

Prof. Dr. Volkan ÖNGEL - *İstanbul Beykent Üniversitesi Rektörü*

AKADEMİK KOORDİNATÖRLER

Prof. Dr. Şenol DURGUN - *İGÜSAM Üyesi, İGÜ Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi*

Doç. Dr. Kemal OLÇAR - *İstanbul Beykent Üniversitesi Uluslararası İlişkiler*

Dr. Öğr. Üyesi Emre GÜNDOĞDU - *İGÜSAM Üyesi, İGÜ Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler*

BİLİM ve DANIŞMA KURULU

Prof. Dr. Ali Vahit TURHAN (*İstanbul Beykent Üniversitesi*)

Prof. Dr. Burhan AYKAÇ (*İstanbul Beykent Üniversitesi*)

Prof. Dr. Cengiz ANIK (*Marmara Üniversitesi*)

Prof. Dr. Fatih SARIOĞLU (*İstanbul Medeniyet Üniversitesi*)

Prof. Dr. Hacı DURAN (*İstanbul Aydın Üniversitesi*)

Prof. Dr. Harun GÜMRÜKÇÜ (*Antalya Bilim Üniversitesi*)

Prof. Dr. Hasan OKTAY (*Makedonya Uluslararası Vizyon Üniversitesi*)

Prof. Dr. İbrahim AOUBE (*U.S.A University of Hawaii*)

Prof. Dr. İzzet GÜMÜŞ (*İstanbul Gelişim Üniversitesi*)

Prof. Dr. İlhan AKSOY (*Samsun 19 Mayıs Üniversitesi*)

Prof. Dr. Mehmet Ali ÇAKMAK (*Gazi Üniversitesi*)

Prof. Dr. Mehmet HACISALİHOĞLU (*Yıldız Teknik Üniversitesi*)

Prof. Dr. Mehmet Hanifi BAYRAM (*Akdeniz Üniversitesi*)

Prof. Dr. Mustafa DELİCAN (*İstanbul Üniversitesi*)

Prof. Dr. Nasuh USLU (*İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi*)

Prof. Dr. Seyfi YILDIRIM (*Ankara Hacettepe Üniversitesi*)

Prof. Dr. Vahdettin ENGİN (*Marmara Üniversitesi*)

Doç. Dr. Abdilaziz KALBERDİEV (*Kırgızistan Oş Devlet Üniversitesi*)

Doç. Dr. Akhmet A. YARLYKAPOV (*Rusya Federasyonu Rusya Bilimler Akademisi*)
Doç. Dr. Annamaria CSISZER (*İstanbul Gelişim Üniversitesi*)
Doç. Dr. Ayşegül SONCU (*Marmara Üniversitesi*)
Doç. Dr. Ceren Uysal OĞUZ (*Akdeniz Üniversitesi*)
Doç. Dr. Emre ATEŞ (*İstanbul Üniversitesi*)
Doç. Dr. Elmira MURATOVA (*Kırım Akmescit Taurida National V. I. Vernodsky Üniversitesi*)
Doç. Dr. Elnur KELBİZADEH (*Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi Kafkas Araştırmaları Enstitüsü*)
Doç. Dr. Faik ELEKBERLİ (*Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi Felsefe Enstitüsü*)
Doç. Dr. Gülsen Kaya OSMANBAŞOĞLU (*Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi*)
Doç. Dr. Muharrem EKŞİ (*Kırklareli Üniversitesi*)
Doç. Dr. Murteza HASANOĞLU (*Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet İdarecilik Akademisi*)
Doç. Dr. Recep REHİMLİ (*Azerbaycan Academy of Public Administration*)
Doç. Dr. Rufat SATTAROV (*Almanya Berlin Freie University*)
Doç. Dr. Timur KOZUKULOV (*Kırgızistan Oş Devlet Üniversitesi*)
Dr. Öğr. Üyesi Alihan LİMONCUOĞLU (*İstanbul Aydın Üniversitesi*)
Dr. Öğr. Üyesi Atahan Birol KARTAL (*İstanbul Beykent Üniversitesi*)
Dr. Öğr. Üyesi Elif ŞAHİN (*İstanbul Gelişim Üniversitesi*)
Dr. Öğr. Üyesi Emine Erden KAYA (*Amasya Üniversitesi*)
Dr. Öğr. Üyesi Gülçin Eroksal ÜLGER (*Yozgat Bozok Üniversitesi*)
Dr. Öğr. Üyesi Hakkı Göker ÖNEN (*Ondokuz Mayıs Üniversitesi*)
Dr. Öğr. Üyesi Hayriye Asena DEMİRER (*İstanbul Gelişim Üniversitesi*)
Dr. Öğr. Üyesi İdlir LIKA (*İstanbul Gelişim Üniversitesi*)
Dr. Öğr. Üyesi Keisuke WAKIZAKA- (*İstanbul Gelişim Üniversitesi*)
Dr. Öğr. Üyesi Merve Suna Özel ÖZCAN (*Kırıkkale Üniversitesi*)
Dr. Öğr. Üyesi Mouhamed Bachir DIOP (*İstanbul Gelişim Üniversitesi*)
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa KARAHÖYÜK (*İstanbul Beykent Üniversitesi*)
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Tayfun ÜSTÜN (*Erzurum Atatürk Üniversitesi*)
Dr. Öğr. Üyesi Rahmat ULLAH (*İstanbul Gelişim Üniversitesi*)
Dr. Öğr. Üyesi Ramazan İZOL (*Akdeniz Üniversitesi*)
Dr. Öğr. Üyesi Tuğçe Gür TÜRKDOĞAN (*İstanbul Gelişim Üniversitesi*)
Dr. Öğr. Üyesi Vedat AKMAN (*İstanbul Beykent Üniversitesi*)
Dr. Öğr. Üyesi Ziya BÖLÜKBAŞI (*Anadolu Üniversitesi*)

İDARİ KOORDİNATÖRLER

Dr. Öğr. Üyesi Turgay KARALINÇ- *Sağlık Yönetimi*

Dr. Öğr. Üyesi Bülent DEĞİRMENCİ- *İGÜ Kurumsal İletişim ve Tanıtım Daire Başkanlığı Temsilcisi*

İbrahim ACARER- *İGÜ Destek Hizmetleri Daire Başkanı*

İDARİ KOORDİNASYON KOMİTESİ

Gökçe İPEK- *İGÜ Kurumsal İletişim Müdürü*

Selim ÖĞÜT- *İGÜ Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu*

Mahmut SEVGİ- *İGÜ Destek Hizmetleri Daire Başkan Yardımcısı*

Bilal LUŞ- *İGÜ Destek Hizmetleri Daire Başkan Yardımcısı*

Barış GELAL- *İGÜ Satın alma Müdürü*

Umedjon HAITMURODOV- *Uluslararası Öğrenci Müdürü*

Alkan KOTRO- *Uluslararası Öğrenci Müdür Yardımcısı*

Hayrullah SEZİKLİ- *Bilgi İşlem Daire Başkan V./Birim Kalite Temsilcisi*

DÜZENLEME KURULU

Prof. Dr. Kenan AYDIN- *İktisadi İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi Dekanı*

Prof. Dr. Gonca Bayraktar DURGUN- *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi*

Prof. Dr. Ece BABAN- *İstanbul Beykent Üniversitesi Yeni Medya*

Doç. Dr. Emine Akçadağ ALAGÖZ- *İGÜSAM Üyesi, İGÜ Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler*

Doç. Dr. Fatih Fuat TUNCER- *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Uluslararası İlişkiler*

Doç. Dr. Fatma Gül GEDİKKAYA- *İGÜSAM Üyesi, İGÜ Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi*

Doç. Dr. İskender GÜMÜŞ- *Kırklareli Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi*

Doç. Dr. Oğuzhan BİLGİN- *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Sosyoloji*

Doç. Dr. Semra BOĞA- *Doğuş Üniversitesi Uluslararası Ticaret ve İşletmecilik*

Dr. Öğr. Üyesi Ali SEMİN- *ODAP Üyesi, İGÜ Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler*

Dr. Öğr. Üyesi Gökberk YÜCEL- *Amasya Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi*

Dr. Öğr. Üyesi İbrahim Halil YAŞAR- *İGÜSAM Üyesi, İGÜ Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler*

Dr. Öğr. Üyesi Sibel ZENGİN- *İGÜSAM Üyesi, İGÜ Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler*

SEKRETARYA

Arş. Gör. Güçlü KÖSE- *İGÜ Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler*

Arş. Gör. Dr. Kinem TOKDEMİR- *İstanbul Beykent Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi*

Arş. Gör. Mustafa Nurkan BİTLİSLİ- *İGÜ Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi*

Arş. Gör. Onur KAYA- *İGÜ Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler*

Arş. Gör. Tünay ARAS- *İGÜ Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi*

BAŞKAN'IN ÖNSÖZÜ

Karadeniz ve Hazar Havzası, günümüz uluslararası sisteminde stratejik rekabetin, ekonomik iş birliği arayışlarının ve güvenlik tartışmalarının en yoğun biçimde kesiştiği bölgelerden biri olarak öne çıkmaktadır. Enerji kaynakları, ulaştırma koridorları, ticaret yolları, güvenlik dengeleri ve tarihsel bağlar bakımından son derece önemli bir konuma sahip olan bu havza, yalnızca bölge ülkelerinin değil, küresel aktörlerin de yakından takip ettiği bir jeopolitik alan niteliğindedir. Karadeniz'de güvenlik mimarisinin dönüşümü, Hazar çevresinde enerji ve ulaştırma hatlarının artan önemi, Kafkasya'daki siyasal değişimler, göç hareketleri, bölgesel krizler ve yeni iş birliği arayışları; bu alanın çok yönlü biçimde ele alınmasını zorunlu kılmaktadır. Türkiye ise tarihsel derinliği, coğrafi konumu, Karadeniz'e kıyıdaş kimliği, Hazar Havzası ve Türk dünyasıyla geliştirdiği ilişkiler ve enerji-ulaştırma projelerindeki merkezi rolü itibarıyla bu havzanın doğal ve etkin aktörlerinden biridir. Bu bağlamda Karadeniz ve Hazar Havzası'nı anlamak, yalnızca güncel gelişmeleri takip etmek değil; aynı zamanda geleceğin bölgesel düzenini, istikrar arayışlarını ve ortak kalkınma imkânlarını değerlendirmek anlamına gelmektedir.

İstanbul Gelişim Üniversitesi olarak, yalnızca eğitim-öğretim faaliyetleriyle değil, aynı zamanda bilimsel araştırmaları, uluslararası akademik iş birliklerini ve bölgesel meseleleri ele alan entelektüel platformları destekleyen bir yükseköğretim kurumu olmayı önemsiyoruz. Bu anlayış doğrultusunda düzenlenen Uluslararası Karadeniz ve Hazar Havzası Ülkeleri Sempozyumu, bölgesel gelişmelerin akademik bir zeminde tartışılmasına imkân sağlayan değerli bir bilimsel etkinlik olmuştur. 15 Ekim 2025 tarihinde İstanbul Gelişim Üniversitesi'nde gerçekleştirilen sempozyum, İstanbul Gelişim Üniversitesi Siyasal ve Sosyal Araştırmalar Uygulama ve Araştırma Merkezi tarafından, İstanbul Gelişim Üniversitesi ev sahipliğinde ve İstanbul Beykent Üniversitesi iş birliğiyle düzenlenmiştir. Sempozyum; Karadeniz ve Hazar Havzası'nda istikrar, güvenlik, siyaset, ekonomi, toplum, kültür, göç, demokratikleşme, insan hakları ve bölgesel iş birliği gibi birçok konuyu farklı yönleriyle ele alarak önemli bir akademik birikim ortaya koymuştur. Elinizdeki bildiri kitabı ise sempozyumda sunulan çalışmaların kalıcı bir bilimsel kayda dönüşmesi bakımından ayrıca kıymetlidir.

Bu eser, yalnızca sempozyumun akademik çıktısı değil; aynı zamanda Karadeniz ve Hazar Havzası üzerine yürütülen tartışmalara katkı sunacak, araştırmacılar, öğrenciler, uzmanlar ve politika yapıcılar için başvurulabilecek önemli bir kaynak niteliği taşımaktadır. Bu vesileyle, sempozyumun gerçekleştirilmesinde emeği bulunan İstanbul Gelişim Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Bahri ŞAHİN'e, İstanbul Beykent Üniversitesi Mütevelli Heyeti Başkanı Dr. Erkan ÇELİK'e, İstanbul Beykent Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Volkan ÖNGEL'e, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Kenan AYDIN'a, sempozyumun akademik koordinasyonunu üstlenen Prof. Dr. Şenol DURGUN'a, Doç. Dr. Kemal OLÇAR'a ve Dr. Öğr. Üyesi Emre GÜNDOĞDU'ya teşekkür ederim. Ayrıca İGÜSAM'a, İstanbul Beykent Üniversitesi'ne, düzenleme kuruluna, sekreteryaya, idari ve akademik süreçlerde görev alan tüm çalışma arkadaşlarımıza ve bilimsel katkılarıyla sempozyumu zenginleştiren tüm katılımcılara şükranlarımı sunarım.

Abdülkadir GAYRETLİ

İstanbul Gelişim Üniversitesi Mütevelli Heyeti Başkanı

PRESIDENT’S PREFACE

The Black Sea and Caspian Basin stands out as one of the regions where strategic competition, economic cooperation initiatives, and security debates most intensely intersect in the contemporary international system. With its energy resources, transportation corridors, trade routes, security balances, and historical ties, this basin constitutes a geopolitical space closely followed not only by the countries of the region, but also by global actors. The transformation of the security architecture in the Black Sea, the growing importance of energy and transportation routes around the Caspian, political changes in the Caucasus, migration movements, regional crises, and new quests for cooperation all make it necessary to examine this area from a multidimensional perspective. Türkiye, with its historical depth, geographical position, identity as a Black Sea littoral state, relations with the Caspian Basin and the Turkic world, and central role in energy and transportation projects, is one of the natural and active actors of this basin. In this context, understanding the Black Sea and Caspian Basin means not only following current developments, but also assessing the future regional order, searches for stability, and opportunities for common development.

As Istanbul Gelisim University, we attach importance not only to education and teaching activities, but also to being a higher education institution that supports scientific research, international academic cooperation, and intellectual platforms addressing regional issues. In line with this understanding, the International Symposium on the Countries of the Black Sea and Caspian Basin has been a valuable scientific event that enabled regional developments to be discussed on an academic basis. The symposium, held at Istanbul Gelisim University on 15 October 2025, was organized by the Istanbul Gelisim University Political and Social Research Application and Research Center, hosted by Istanbul Gelisim University, and held in cooperation with Istanbul Beykent University. By addressing numerous issues such as stability, security, politics, economy, society, culture, migration, democratization, human rights, and regional cooperation in the Black Sea and Caspian Basin from different perspectives, the symposium produced a significant academic accumulation. This proceedings book is also valuable in that it transforms the studies presented at the symposium into a permanent scientific record.

This work is not only an academic output of the symposium, but also an important reference source for researchers, students, experts, and policymakers who are interested in discussions on the Black Sea and Caspian Basin. On this occasion, I would like to express my gratitude to Prof. Dr. Bahri ŞAHİN, Rector of Istanbul Gelisim University; Dr. Erkan ÇELİK, Chairman of the Board of Trustees of Istanbul Beykent University; Prof. Dr. Volkan ÖNGEL, Rector of Istanbul Beykent University; Prof. Dr. Kenan AYDIN, Dean of the Faculty of Economics, Administrative and Social Sciences; and the academic coordinators of the symposium, Prof. Dr. Şenol DURGUN, Assoc. Prof. Dr. Kemal OLÇAR, and Asst. Prof. Dr. Emre GÜNDOĞDU. I would also like to extend my sincere thanks to IGUSAM, Istanbul Beykent University, the organizing committee, the secretariat, all colleagues who contributed to the administrative and academic processes, and all participants who enriched the symposium with their scientific contributions.

Abdülkadir GAYRETLİ

Istanbul Gelisim University Chairman of the Board of Trustees

REKTÖR'ÜN ÖNSÖZÜ

Üniversiteler, yalnızca mevcut bilgiyi aktaran kurumlar değil; aynı zamanda karmaşık toplumsal, siyasal ve ekonomik meseleleri bilimsel yöntemlerle analiz eden, yeni sorular üreten ve farklı disiplinleri ortak bir düşünce zemini etrafında buluşturan kurumlardır. Bu açıdan bakıldığında, Karadeniz ve Hazar Havzası gibi çok katmanlı bir bölgenin akademik olarak ele alınması hem sosyal bilimler literatürüne hem de bölgesel gelişmelerin daha sağlıklı anlaşılmasına önemli katkılar sunmaktadır. Karadeniz ve Hazar Havzası; uluslararası ilişkiler, siyaset bilimi, ekonomi, tarih, güvenlik çalışmaları, sosyoloji, medya çalışmaları ve göç araştırmaları açısından zengin bir inceleme alanı oluşturmaktadır. Bölgede yaşanan siyasal dönüşümler, güvenlik sorunları, ekonomik rekabet, enerji politikaları, etnik ve kültürel etkileşimler, göç hareketleri ve toplumsal değişim süreçleri; tek bir disiplinin sınırları içinde açıklanamayacak kadar geniş ve karmaşık bir yapı arz etmektedir. Bu nedenle bölgeye dair akademik çalışmaların disiplinler arası bir yaklaşımla yürütülmesi, bilimsel üretimin niteliğini artıran temel unsurlardan biridir.

Bu bağlamda, Uluslararası Karadeniz ve Hazar Havzası Ülkeleri Sempozyumu, bölgenin güncel ve tarihsel meselelerini farklı akademik perspektiflerden tartışmaya açan önemli bir bilimsel platform olmuştur. 15 Ekim 2025 tarihinde İstanbul Gelişim Üniversitesi'nde gerçekleştirilen bu sempozyum, İstanbul Gelişim Üniversitesi Siyasal ve Sosyal Araştırmalar Uygulama ve Araştırma Merkezi tarafından, İstanbul Gelişim Üniversitesi ev sahipliğinde ve İstanbul Beykent Üniversitesi iş birliğiyle düzenlenmiştir. Farklı ülkelerden akademisyenlerin ve araştırmacıların katkılarıyla gerçekleştirilen sempozyum, Türkçe, İngilizce ve Rusça olmak üzere üç dilde yürütülerek uluslararası akademik etkileşimin güçlenmesine katkı sağlamıştır. Sempozyum kapsamında sunulan bildiriler; terörizm, etno-milliyetçilik, iç savaş, vekâlet savaşları, askerî darbeler, göç ve entegrasyon, tarih ve siyaset, toplum, kültür ve söylem, demokratikleşme, insan hakları, medya ve siyaset, finans, ekonomik kalkınma, refah, sosyal eşitsizlik ve adalet gibi farklı başlıklar altında bölgenin temel meselelerini kapsamlı biçimde değerlendirmiştir. Böylece sempozyum, Karadeniz ve Hazar Havzası'nı yalnızca krizler ve güvenlik tehditleri üzerinden değil, aynı zamanda toplumsal dönüşüm, kurumsal yapı, ekonomik potansiyel ve bölgesel gelecek perspektifi üzerinden de tartışmaya açmıştır.

Elinizdeki bildiri kitabı, bu bilimsel tartışmaların yazılı ve kalıcı bir ürünü olarak hazırlanmıştır. Kitapta yer alan çalışmaların, Karadeniz ve Hazar Havzası üzerine akademik araştırma yürüten bilim insanlarına, lisansüstü öğrencilere, uzmanlara ve bölgeye ilgi duyan tüm okuyuculara katkı sağlayacağına inanıyorum. Bu yönüyle eser, sempozyumun yalnızca belirli bir tarihte gerçekleştirilen akademik bir etkinlik olarak kalmadığını; aynı zamanda bölge çalışmalarına yönelik sürdürülebilir bir bilgi üretim sürecinin parçası haline geldiğini göstermektedir. İstanbul Gelişim Üniversitesi olarak, bilimsel araştırmayı, uluslararasılaşmayı, disiplinler arası akademik çalışmaları ve toplumsal fayda üreten projeleri desteklemeye devam ediyoruz. Bu vesileyle, sempozyumun düzenlenmesine destek veren İstanbul Gelişim Üniversitesi Mütevelli Heyeti Başkanı Sayın Abdülkadir GAYRETLİ'ye teşekkürlerimi sunuyorum. Ayrıca İstanbul Beykent Üniversitesi Mütevelli Heyeti Başkanı Dr. Erkan ÇELİK'e, İstanbul Beykent Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Volkan ÖNGEL'e, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Kenan AYDIN'a, sempozyumun akademik koordinasyonunda görev alan Prof. Dr. Şenol DURGUN'a, Doç. Dr. Kemal OLÇAR'a ve Dr. Öğr. Üyesi Emre GÜNDOĞDU'ya, sempozyumun planlama, yürütme ve yayın süreçlerinde katkı sunan İĞÜSAM'a, düzenleme kuruluna,

sekretaryaya, akademik ve idari personelimize ve bildirileriyle bu bilimsel platforma değer katan tüm katılımcılara içten teşekkürlerimi sunarım.

Prof. Dr. Bahri  AH N
 stanbul Gelişim Üniversitesi Rektörü

RECTOR'S PREFACE

Universities are not merely institutions that transmit existing knowledge; they are also institutions that analyze complex social, political, and economic issues through scientific methods, produce new questions, and bring different disciplines together around a common intellectual ground. From this perspective, the academic examination of a multilayered region such as the Black Sea and Caspian Basin makes important contributions both to the social sciences literature and to a more comprehensive understanding of regional developments. The Black Sea and Caspian Basin constitutes a rich field of inquiry for international relations, political science, economics, history, security studies, sociology, media studies, and migration research. Political transformations, security problems, economic competition, energy policies, ethnic and cultural interactions, migration movements, and social change processes in the region present a structure too broad and complex to be explained within the boundaries of a single discipline. Therefore, conducting academic studies on the region through an interdisciplinary approach is one of the essential elements that enhances the quality of scientific production.

In this context, the International Symposium on the Countries of the Black Sea and Caspian Basin has been an important scientific platform that opened the current and historical issues of the region to discussion from different academic perspectives. Held at Istanbul Gelisim University on 15 October 2025, the symposium was organized by the Istanbul Gelisim University Political and Social Research Application and Research Center, hosted by Istanbul Gelisim University, and held in cooperation with Istanbul Beykent University. With the contributions of academics and researchers from different countries, the symposium was conducted in three languages—Turkish, English, and Russian—and contributed to strengthening international academic interaction. The papers presented at the symposium comprehensively evaluated the fundamental issues of the region under various themes, including terrorism, ethno-nationalism, civil war, proxy wars, military coups, migration and integration, history and politics, society, culture and discourse, democratization, human rights, media and politics, finance, economic development, welfare, social inequality, and justice. Thus, the symposium opened the Black Sea and Caspian Basin to discussion not only through crises and security threats, but also through social transformation, institutional structures, economic potential, and regional future perspectives.

This proceedings book has been prepared as the written and permanent outcome of these scientific discussions. I believe that the studies included in this book will contribute to scholars, graduate students, experts, and all readers interested in the Black Sea and Caspian Basin. In this respect, the work demonstrates that the symposium has not remained merely an academic event held on a specific date, but has become part of a sustainable process of knowledge production in regional studies. As Istanbul Gelisim University, we continue to support scientific research, internationalization, interdisciplinary academic studies, and projects that generate social benefit. On this occasion, I would like to express my gratitude to Mr. Abdülkadir GAYRETLİ, Chairman of the Board of Trustees of Istanbul Gelisim University, for his support in the organization of the symposium. I also extend my sincere thanks to Dr. Erkan ÇELİK, Chairman of the Board of Trustees of Istanbul Beykent University; Prof. Dr. Volkan ÖNGEL, Rector of Istanbul Beykent University; Prof. Dr. Kenan AYDIN, Dean of the Faculty of Economics, Administrative and Social Sciences; Prof. Dr. Şenol DURGUN, Assoc. Prof. Dr. Kemal OLÇAR, and Asst. Prof. Dr. Emre GÜNDOĞDU, who contributed to the academic coordination of the symposium; IGUSAM; the organizing committee;

the secretariat; our academic and administrative staff who contributed to the planning, implementation, and publication processes of the symposium; and all participants who added value to this scientific platform with their papers.

Prof. Dr. Bahri ŞAHİN
Rector of Istanbul Gelisim University

DEKAN'IN ÖNSÖZÜ

Karadeniz ve Hazar Havzası, günümüz sosyal bilimleri açısından yalnızca jeopolitik rekabetlerin ve güvenlik sorunlarının incelendiği bir alan değil; aynı zamanda siyasal dönüşümlerin, ekonomik ilişkilerin, toplumsal hareketliliklerin, kimlik tartışmalarının ve bölgesel iş birliği arayışlarının birlikte değerlendirildiği çok boyutlu bir araştırma sahasıdır. Bu havzada yaşanan gelişmeler, uluslararası ilişkilerden siyaset bilimine, kamu yönetiminden ekonomiye, sosyolojiden medya çalışmalarına kadar geniş bir akademik yelpazeyi doğrudan ilgilendirmektedir. Karadeniz güvenliği, Kafkasya'daki siyasal dengeler, Hazar çevresindeki enerji ve ulaştırma hatları, göç ve entegrasyon sorunları, demokratikleşme süreçleri, insan hakları tartışmaları, sosyal eşitsizlikler ve bölgesel kalkınma arayışları; bölgenin yalnızca stratejik değil, aynı zamanda toplumsal ve kurumsal yönleriyle de ele alınmasını gerekli kılmaktadır. Bu nedenle Karadeniz ve Hazar Havzası üzerine yürütülen akademik çalışmalar, bölgesel gelişmeleri anlamamanın ötesinde, sosyal bilimlerin farklı disiplinleri arasında güçlü bir etkileşim alanı oluşturmaktadır.

Bu çerçevede, Uluslararası Karadeniz ve Hazar Havzası Ülkeleri Sempozyumu, bölgenin güncel meselelerini disiplinler arası bir bakış açısıyla değerlendiren önemli bir bilimsel platform olmuştur. 15 Ekim 2025 tarihinde İstanbul Gelişim Üniversitesi'nde gerçekleştirilen sempozyum, İstanbul Gelişim Üniversitesi Siyasal ve Sosyal Araştırmalar Uygulama ve Araştırma Merkezi tarafından, İstanbul Gelişim Üniversitesi ev sahipliğinde ve İstanbul Beykent Üniversitesi iş birliğiyle düzenlenmiştir. Farklı ülkelerden bilim insanlarını, uzmanları ve araştırmacıları bir araya getiren sempozyum; bölgesel istikrar, güvenlik, siyaset, ekonomi, toplum, kültür, göç, medya, insan hakları ve sosyal adalet gibi alanlarda zengin tartışmaların yapılmasına imkân sağlamıştır. İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi açısından bu tür akademik etkinlikler, hem öğretim üyelerimizin bilimsel üretimini desteklemesi hem de öğrencilerimizin bölge çalışmaları, uluslararası ilişkiler ve siyasal analiz alanlarında daha geniş bir perspektif kazanmasına katkı sunması bakımından son derece değerlidir.

Elinizdeki bildiri kitabının, sempozyumda ortaya konulan akademik katkıları kalıcı hale getirerek Karadeniz ve Hazar Havzası üzerine yapılacak yeni araştırmalara kaynaklık edeceğine inanıyorum. Bu vesileyle, sempozyumun gerçekleştirilmesine imkân sağlayan İstanbul Gelişim Üniversitesi Mütevelli Heyeti Başkanı Sayın Abdülkadir GAYRETLİ'ye, İstanbul Gelişim Üniversitesi Rektörü Sayın Prof. Dr. Bahri ŞAHİN'e, İstanbul Beykent Üniversitesi Mütevelli Heyeti Başkanı Dr. Erkan ÇELİK'e ve İstanbul Beykent Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Volkan ÖNGEL'e teşekkürlerimi sunuyorum. Sempozyumun akademik koordinasyonunda görev alan Prof. Dr. Şenol DURGUN'a, Doç. Dr. Kemal OLÇAR'a ve Dr. Öğr. Üyesi Emre GÜNDOĞDU'ya; ayrıca İĞÜSAM'a, İstanbul Beykent Üniversitesi'ne, düzenleme kuruluna, sekreteryaya, sempozyumun hazırlık ve yürütme süreçlerinde emek veren tüm akademik ve idari personele ve bilimsel çalışmalarıyla bu akademik platforma katkı sağlayan tüm katılımcılara içten teşekkür ederim.

Prof. Dr. Kenan AYDIN
İstanbul Gelişim Üniversitesi
İktisadi İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi Dekanı

DEAN'S PREFACE

In terms of contemporary social sciences, the Black Sea and Caspian Basin is not merely an area where geopolitical rivalries and security problems are examined; it is also a multidimensional field of research in which political transformations, economic relations, social mobilities, identity debates, and regional cooperation initiatives are evaluated together. Developments in this basin are directly relevant to a broad academic spectrum ranging from international relations and political science to public administration, economics, sociology, and media studies. Black Sea security, political balances in the Caucasus, energy and transportation routes around the Caspian, migration and integration problems, democratization processes, human rights debates, social inequalities, and regional development efforts make it necessary to examine the region not only in strategic terms, but also through its social and institutional dimensions. Therefore, academic studies on the Black Sea and Caspian Basin create a strong field of interaction among different disciplines of the social sciences, going beyond merely understanding regional developments.

Within this framework, the International Symposium on the Countries of the Black Sea and Caspian Basin has been an important scientific platform that evaluated the current issues of the region from an interdisciplinary perspective. Held on 15 October 2025 at Istanbul Gelisim University, the symposium was organized by the Istanbul Gelisim University Political and Social Research Application and Research Center, hosted by Istanbul Gelisim University, and held in cooperation with Istanbul Beykent University. Bringing together scholars, experts, and researchers from different countries, the symposium enabled rich discussions in areas such as regional stability, security, politics, economy, society, culture, migration, media, human rights, and social justice. From the perspective of the Faculty of Economics, Administrative and Social Sciences, such academic events are highly valuable both for supporting the scientific production of our faculty members and for helping our students gain a broader perspective in regional studies, international relations, and political analysis.

I believe that this proceedings book will make the academic contributions presented at the symposium permanent and serve as a source for future research on the Black Sea and Caspian Basin. On this occasion, I would like to express my gratitude to Mr. Abdlkadir GAYRETL, Chairman of the Board of Trustees of Istanbul Gelisim University; Prof. Dr. Bahri ŖAHN, Rector of Istanbul Gelisim University; Dr. Erkan ŖELK, Chairman of the Board of Trustees of Istanbul Beykent University; and Prof. Dr. Volkan NGEL, Rector of Istanbul Beykent University, for enabling the realization of this symposium. I also extend my sincere thanks to Prof. Dr. Ŗenol DURGUN, Assoc. Prof. Dr. Kemal OLŖAR, and Asst. Prof. Dr. Emre GNDOĞDU, who contributed to the academic coordination of the symposium; IGUSAM; Istanbul Beykent University; the organizing committee; the secretariat; all academic and administrative staff who contributed to the preparation and implementation processes of the symposium; and all participants who contributed to this academic platform with their scientific studies.

Prof. Dr. Kenan AYDIN

Istanbul Gelisim University

Dean of the Faculty of Economics, Administrative and Social Sciences

AKADEMİK KOORDİNATÖR'ÜN ÖNSÖZÜ

Karadeniz ve Hazar Havzası, farklı tarihsel mirasların, siyasal rejimlerin, ekonomik önceliklerin, güvenlik kaygılarının ve toplumsal dinamiklerin iç içe geçtiği çok katmanlı bir bölgesel çalışma alanıdır. Bu havzada istikrar arayışlarını anlamak, yalnızca jeopolitik rekabeti veya güvenlik sorunlarını incelemekle sınırlı değildir; aynı zamanda bölge ülkelerinin tarihsel deneyimlerini, devlet-toplum ilişkilerini, ekonomik kalkınma süreçlerini, kimlik temelli tartışmalarını, göç hareketliliklerini ve uluslararası sistemdeki konumlanışlarını birlikte değerlendirmeyi gerektirmektedir. Bu çerçevede Uluslararası Karadeniz ve Hazar Havzası Ülkeleri Sempozyumu, bölgeye ilişkin sorunların tek boyutlu açıklamalarla ele alınamayacağı düşüncesinden hareketle, farklı disiplinlerden gelen akademik katkıları ortak bir bilimsel zeminde buluşturmayı amaçlamıştır.

15 Ekim 2025 tarihinde gerçekleştirilen sempozyum, İstanbul Gelişim Üniversitesi Siyasal ve Sosyal Araştırmalar Uygulama ve Araştırma Merkezi tarafından, İstanbul Gelişim Üniversitesi ev sahipliğinde ve İstanbul Beykent Üniversitesi iş birliğiyle düzenlenmiştir. Sempozyumda Karadeniz ve Hazar Havzası'ndaki istikrar arayışları; terörizm, etno-milliyetçilik, iç savaş, vekâlet savaşları, askerî darbeler, göç ve entegrasyon, tarih ve siyaset, toplum, kültür ve söylem, demokratikleşme, insan hakları, medya ve siyaset, finans, ekonomik kalkınma, refah, sosyal eşitsizlik ve adalet gibi geniş bir konu yelpazesi içinde tartışılmıştır. Türkçe, İngilizce ve Rusça dillerinde sunulan bildiriler, bölge çalışmalarına ilişkin akademik çeşitliliği güçlendirmiş; farklı ülkelerden gelen araştırmacıların katkılarıyla sempozyumun uluslararası niteliğini pekiştirmiştir. Elinizdeki bildiri kitabı, bu akademik tartışmaların yazılı bir çıktısı olarak, Karadeniz ve Hazar Havzası üzerine yapılacak yeni çalışmalara katkı sunmayı hedeflemektedir.

Bu vesileyle, sempozyumun gerçekleştirilmesine destek veren İstanbul Gelişim Üniversitesi Mütevelli Heyeti Başkanı Sayın Abdülkadir GAYRETLİ'ye, İstanbul Gelişim Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Bahri ŞAHİN'e ve İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Kenan AYDIN'a teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca İstanbul Beykent Üniversitesi Mütevelli Heyeti Başkanı Dr. Erkan ÇELİK'e, İstanbul Beykent Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Volkan ÖNGEL'e, akademik koordinasyon sürecinde katkı sunan Doç. Dr. Kemal OLÇAR'a ve Dr. Öğr. Üyesi Emre GÜNDOĞDU'ya; İGÜSAM'a, İstanbul Beykent Üniversitesi'ne, düzenleme kuruluna, sekreteryaya, sempozyumun hazırlık ve yürütme süreçlerinde emeği geçen tüm akademik ve idari personele şükranlarımı sunarım. Bilimsel çalışmalarıyla sempozyumun içeriğini zenginleştiren tüm katılımcılara da ayrıca teşekkür ederim.

Prof. Dr. Şenol DURGUN

Uluslararası Karadeniz ve Hazar Havzası Ülkeleri Sempozyumu
Akademik Koordinatörü

ACADEMIC COORDINATOR'S PREFACE

The Black Sea and Caspian Basin is a multilayered regional field of study in which different historical legacies, political regimes, economic priorities, security concerns, and social dynamics are intertwined. Understanding the search for stability in this basin is not limited to examining geopolitical competition or security problems; it also requires a combined assessment of the historical experiences of regional countries, state-society relations, economic development processes, identity-based debates, migration movements, and their positioning within the international system. Within this framework, the International Symposium on the Countries of the Black Sea and Caspian Basin aimed to bring together academic contributions from different disciplines on a common scientific ground, based on the idea that the problems of the region cannot be addressed through one-dimensional explanations.

The symposium, held on 15 October 2025, was organized by the Istanbul Gelisim University Political and Social Research Application and Research Center, hosted by Istanbul Gelisim University, and held in cooperation with Istanbul Beykent University. During the symposium, the search for stability in the Black Sea and Caspian Basin was discussed within a broad range of topics, including terrorism, ethno-nationalism, civil war, proxy wars, military coups, migration and integration, history and politics, society, culture and discourse, democratization, human rights, media and politics, finance, economic development, welfare, social inequality, and justice. The papers presented in Turkish, English, and Russian strengthened academic diversity in regional studies and reinforced the international character of the symposium through the contributions of researchers from different countries. This proceedings book, as a written output of these academic discussions, aims to contribute to future studies on the Black Sea and Caspian Basin.

On this occasion, I would like to express my gratitude to Mr. Abdülkadir GAYRETLİ, Chairman of the Board of Trustees of Istanbul Gelisim University; Prof. Dr. Bahri ŞAHİN, Rector of Istanbul Gelisim University; and Prof. Dr. Kenan AYDIN, Dean of the Faculty of Economics, Administrative and Social Sciences, for their support in the realization of the symposium. I also extend my sincere thanks to Dr. Erkan ÇELİK, Chairman of the Board of Trustees of Istanbul Beykent University; Prof. Dr. Volkan ÖNGEL, Rector of Istanbul Beykent University; Assoc. Prof. Dr. Kemal OLÇAR and Asst. Prof. Dr. Emre GÜNDOĞDU, who contributed to the academic coordination process; IGUSAM; Istanbul Beykent University; the organizing committee; the secretariat; and all academic and administrative staff who contributed to the preparation and implementation processes of the symposium. I would also like to thank all participants who enriched the content of the symposium with their scientific contributions.

Prof. Dr. Şenol DURGUN
The Academic Coordinator of
International Symposium of Black Sea and Caspian Basin Countries

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

	<u>Page</u>
KURULLAR / BOARDS	iii
BAŞKAN'IN ÖNSÖZÜ	vii
PRESIDENT'S PREFACE	viii
REKTÖR'ÜN ÖNSÖZÜ	ix
RECTOR'S PREFACE	xi
DEKAN'IN ÖNSÖZÜ	xiii
DEAN'S PREFACE	xiv
AKADEMİK KOORDİNATÖR'ÜN ÖNSÖZÜ	xv
ACADEMIC COORDINATOR'S PREFACE	xvi
İçindekiler / Contents	xvii

BİLDİRİLER / PROCEEDINGS

BAĞLAMSAL AÇIDAN TÜRLÜK VE TÜRK DÜNYASI	1
Şenol DURGUN	
КАРА-ТАТАРЫ В ИСТОРИИ КАЗАХСКОГО И КЫРГЫЗСКОГО НАРОДОВ — ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМЫ	5
Rustam ABDUMANAPOV	
TÜRKİYE'NİN HAVZALAR JEOPOLİTİĞİNDE YENİ GÜVENLİK MİMARİSİ HAZAR, KARADENİZ VE AKDENİZ	12
Kemal OLÇAR	
ГЛОБАЛЛАШУВ ШАРОИТИДА МИССИОНЕРЛИК ВА ПРОЗЕЛИТИЗМНИНГ СИЁСИЙ МАҚСАДЛАРИ	19
Musaev Mansur TURSUNPULATOVICH	
ÇİN'İN KÜLTÜREL YAYILMASINDA YENİ AKTÖR: ÇİN ETKİSİNDE KALAN UYGURLAR	26
Abdürreşit Celil KARLUK	

ЧЕРНОМОРСКО-КАСПИЙСКИЙ БАССЕЙН В КОНТЕКСТЕ ТУРЕЦКО – КАЗАХСТАНСКИХ ВЗАИМООТНОШЕНИЙ: ПОЛИТИКО- ЭКОНОМИЧЕСКИЙ И КУЛЬТУРНО-ГУМАНИТАРНЫЙ АСПЕКТ	29
Erkin BAIDAROV	
AZERBAIJAN'DA ULUS-DEVLET İNŞASI TARTIŞMALARI VE HAYDAR ALİYEV	38
Mustafa BUDAK	
ЦИФРОВИЗАЦИЯ ИСЛАМА И ПРОБЛЕМА ОБЕСПЕЧЕНИЯ ДУХОВНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ В СОВРЕМЕННОМ ОБЩЕСТВЕ	41
Zilya KHABIBULLINA	
THE ROLE OF CUSTOMS AUTHORITIES IN ENSURING STABILITY, SECURITY, AND ECONOMIC DEVELOPMENT IN THE BLACK SEA AND CASPIAN REGION	43
Elyor RAHMATOV	
ECONOMIC FOUNDATIONS OF INTEGRATION PROCESSES IN CENTRAL ASIAN COUNTRIES: CHALLENGES AND PROSPECTS	46
Zakir USMANOV	
TRANSİNYESTER SORUNUNUN GÜVENLİKLEŞTİRİLMESİ: GÖÇ, KİMLİK VE BÖLGESEL GÜÇ MÜCADELELERİ	59
Hakan DUMLU	
KÜRESEL HEGEMONYA MÜCADELESİ'NDE GÜVENLİK VE İŞ BİRLİĞİ: TRUMP ETKİSİNİN TÜRK DEVLETLERİ TEŞKİLATINA YANSIMALARI	63
Yusuf Ziya BÖLÜKBAŞI	
KAFKASYA JEOPOLİTİĞİNDE AZERBAIJAN: KARABAĞ ZAFERİNİN TARİHSEL ÖNEMİ	68
Murteza HASANOĞLU	
İNANÇ ÖZGÜRLÜĞÜNDEN GÜVENLİK POLİTİKALARINA KIRGIZİSTAN'DA: HUKUKİ DÖNÜŞÜMÜN ANALİZİ	71
Timur KOZUKULOV	
HAYDAR ALİYEV'İN SİYASİ FAALİYETİNİN NAHÇIVAN DÖNEMİNDE TÜRKİYE-NAHÇIVAN İLİŞKİLERİ	84
Adalet QASIMOV	
ERMENİSTAN'IN AZERBAIJAN CUMHURİYETİ'NE YÖNELİK 20. YÜZYILIN EN KORKUNÇ "HOCALI" SOYKIRIMI KÜRESEL İNSAN HAKLARI BAĞLAMINDA	89
Khatira GULİYEVA	

UYGUR DİASPORASININ YURT DIŞI ORTAK DENEYİMİN ÇATIŞMACI YAPILANMA BİÇİMİ ÜZERİNDEN İNCELENMESİ	96
Mehmet Emin BEGTİMUR	
RİZAETDİN FAHRETDİNOV'UN RUSYA TÜRKLERİNİN KÜLTÜREL GELİŞİMİNE KATKILARI	99
Akhat G. SALIKHOV & Asiya A. SALIKHOVA	
UKRAYNA RUSYA İÇİN NEDEN BU KADAR ÖNEMLİ?	110
Nurat İLİYAS	
5 YEARS OF THE VICTORY HOLIDAY OF THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN, ACHIEVEMENTS, CHALLENGES	119
Sevinj GULİYEVA	
KIRGIZİSTAN'DA REPATRIANTLAR: RADİKALLEŞME, GERÇEKLİK VE YENİDEN ENTEGRASYON	120
Samagan MİRZAİBRAHİMOV	
TÜRKİYE'DE GENÇ GÖÇMENLERİN EĞİTİMİ VE ENTEGRASYONU: SORUN ALANLARI VE POLİTİKA ÖNERİLERİ	124
Osman Murat ÇETİN	
HAGIOGRAPHY OF THE HOLY BOLGAR: A SACRED SITE ON THE VOLGA AS AN EXAMPLE OF POSITIVE SOCIAL INTERACTION	126
Danis GARAEV	
RUSYA-UKRAYNA SAVAŞI'NIN GIDA VE ENERJİ ENFLASYONU ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: TÜRKİYE İÇİN AMPİRİK BİR ANALİZ	127
Mustafa Batuhan TUFANER	
HUKUKUN ÜSTÜNLÜĞÜ, KADIN İŞGÜCÜ VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ: HAZAR ÜLKELERİ ÖRNEĞİ	137
Burçin ÇAKIR GÜNDOĞDU	
AZERBAYCAN'DA İKLİM DEĞİŞİKLİĞİNİN HAZAR DENİZİ'NE ETKİSİ	140
Hafize İMANOVA	
2020 SONRASI DÖNEMDE AZERBAYCAN'IN İZLEDİĞİ ASKERİ GÜVENLİK POLİTİKASININ KARADENİZ GÜVENLİĞİNE ETKİLERİ	143
Ahmet SAPMAZ	
2022 UKRAYNA İŞGALİ'NİN RUSYA'NIN KÜRESEL GÜÇ POZİSYONU ÜZERİNDEKİ ETKİSİ	147
Emre GÜNDOĞDU	
ORTA BÜYÜKLÜKTE DEVLETLERİN STRATEJİ BELİRLEME KAPASİTELERİ: GÜNEY KAFKASYA ÖRNEĞİ (2025 PERSPEKTİFİ)	150
Umut DUMANGÜR	

GÜRCİSTAN'DAN UKRAYNA'YA: POST-SOVYET ALANDA ASKERÎ MÜDAHALELER VE REJİM DEĞİŞİKLİKLERİ	154
Fatma Duygu TEKER	
INSTABILITY IN THE SOUTH CAUCASUS	155
Maxim PAVLİKOV	
HUNGARY'S NEW FOREIGN POLICY PERSPECTIVE: THE EASTERN OPENING POLICY	158
Gökberk YÜCEL	

BAĞLAMSAL AÇIDAN TÜRLÜK VE TÜRK DÜNYASI

TURKISHNESS AND THE TURKIC WORLD IN CONTEXT

Şenol DURGUN*

Özet

1989 yılında Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği-SSCB'nin yıkılmasından sonra ortaya yeni bağımsız devletler çıkmıştı. Bu devletlerin bazıları Türk soylu devletleri idi. Bu durum Türklük kavramı bağlamında bir tartışma başlatmıştı. Zira bu zamana kadar Türkiye bağlamında Türklük kavramına atfedilen resmiyetteki tanımlama ile yeni durum bazı hususlarda uyuşmuyordu. Dolayısıyla Türklük kavramı, yeni koşullar doğrultusunda yeniden tartışma konusu olmuştu.

Günümüzden çok öncede Türklük tartışmaları vardı. Özellikle modernleşme sürecinden itibaren ülke kamuoyunun gündeminden hiçbir zaman düşmemiş ve en hararetli tartışma konularından biri olmuştur. Dolayısıyla uzun ve köklü bir tartışma tarihine sahip olan Türklük kavramı, zengin bir literatür de oluşturmuştur. Bu konudaki tartışmalara baktığımız da temelde iki aşamada geliştiği görülmektedir. İlki Cumhuriyet öncesi dönemdir ki, burada meydana gelen tartışmalar rüşeym halinde olup, daha sonra Türklük kimliğin resmiyetle yerleşik bir karakter kazanmasında yönlendirici olmasıdır. Özellikle Osmanlının son döneminde ülkenin içinde bulunduğu sosyo-politik koşullardan dolayı farklı Türklük inşa denemeleri söz konusu olmuştur. Her ne kadar hepsi Türklük üzerine de olmasa da, yani kimlikle ilgili gerek Osmanlılık gerekse İslamcılık denemeleri de olsa, Türklük kimliğinin güçlenmesine Osmanlılık ve İslamcılık kimlik denemeleri de önemli katkılar sağlamıştı. Zaten modernleşme sürecinde Osmanlılık ve İslamcılık kimlik denemelerinden sonra Türklük kimlik safhasına geçilmişti. Bununla beraber Türklük kavramının içeriği konusunda farklılıklar söz konusuydu. Bu farklılıklar başlangıcında ortaya çıktığı şehirler -İstanbul ve Selanik- üzerinden adlandırılmış, daha sonra bunlardan ayrılarak bir başka Türklüğün - Batılı/Garbi Türklük- vücut bulmasına sebebiyet vermiştir. Nitekim Cumhuriyete giderken öne çıkan da daha çok Batılı Türklük kavramı olmuştur. Bununla beraber Batılı Türklük kavramı her ne kadar Osmanlının son döneminde ifadelendirilse de, ete kemiğe bürünmesi Cumhuriyet döneminde olmuştur. Nasıl Türklük kavramının önceki aşamasında şekillendirici mekan olarak Selanik ve İstanbul öne çıkmışsa, burada da Ankara başrolü oynamıştı. Bu bakımdan Selanik ve İstanbul ekolüne ilave bir ekol olarak, Ankara ekolünden de bu anlamda söz etmek pek ala mümkündür. Her birinin ortak noktası biçimsel olarak Türklük görölse de, içerik yönünden oldukça farklı durmaktaydılar. Her şeyden önce İstanbul ve Selanik ekolünden farklı olarak Ankara ekolü resmiyetle uygulama imkanı bulmuştu. Bununla birlikte devlet katmanlarında karşılık bulan bu anlayışın arkasında devletin bütün imkanları var olsa da, toplumsal alanda tam manasıyla bir karşılık bulmamıştı. Çünkü imparatorluk bakiyesi olan bir toplumda Türklüğü Türkiye'den ibaret gören ve Batılı norm ve formlara göre düşleyen bir bakışın, farklı coğrafyalardan gelerek Anadolu sınırları içinde yaşamak

* Prof. Dr., İstanbul Gelişim Üniversitesi, Türkiye, E-posta: sdurgun@gelisim.edu.tr ORCID: 0000-0001-6234-5176

durumunda kalan bir halkın nazarında bu anlamda karşılık bulması çok fazla mümkün olmamıştı. Nitekim resmi düzeyde rasyonalist bir proje olarak görülen ve de dayatılmaya çalışılan bu Türklük formundan, ulusal ve uluslararası siyasetin değişen koşullarına göre değişime uğraması da daha kolay oluyordu. Nitekim Atatürk'ün vefatı sonrası Milli Şeflik döneminde Hümanizma akımının öne çıkmasıyla, Cumhuriyet'in ilanından bu zamana kadar olan süreçte yerleşiklik kazanması için çaba verilen Batılı Türklük inşa çalışmaları terk edilmişti. Bu kadar kolay tasfiye edilmesinde, toplumsal alanda bir taban bulamamasının önemli bir etkisi vardı. Hümanizma ile açılan yeni dönemde Türklük kimliğinin içeriği Batılı yönde olmuş, etno-merkezci yaklaşımlar tasfiye edilmeye çalışılmıştı. Diğer bir ifadeyle, hümanizma döneminde Türklük Anadolu coğrafyasında yaşamış halkların tarihleri, kültürleri ve mirası üzerinden tesis edilmeye çalışılmıştı. Dolayısıyla benlik geliştirici bir unsur olarak, önceki dönemlerde olduğu gibi, tarih ve mekan okuması da değiştiği gibi, siyaset etme biçimi de değişiyordu.

II. Dünya Savaşı sonrası Batı da demokratik siyaset doğrultusundaki gelişmeler Türkiye'nin iç siyasetine de yansımış, Türkiye çok partili siyasal düzene geçiş yapmıştı. Artık siyaset biçimsel düzeyde de olsa devlet merkezli değil, toplum merkezli olacaktı. Toplumun siyasi karar yapımında sınırlı da olsa öne çıkarılması, kimlik tartışmalarının içeriğini de etkilemişti. Daha önce seküler ve Batılı özelliğin yanına, dışarıda tutulmak istenen geleneksel unsurlar da giderek dahil edilmeye başlanmıştı. Bu durum tarihe, coğrafyaya ve kültüre yönelik okumaları da etkilemişti. Özellikle karanlık çağ olarak nitelenen Türk'ün İslami dönemi, tekrar tarih ve mekan okumalarında yer edinmeye başlamıştı. Bununla beraber, resmîyetteki tutum yine kuruluş yıllarında idealize edilen Türklük üzerinden sürdürülmekteydi. Bu durum çift kutuplu soğuk savaş döneminin sonuna kadar da devam etmişti.

Soğuk Savaş sonrası dönemde bağımsız Türk soylu devletlerin ortaya çıkmasıyla, resmîyette var olan "Türk Türkiye'den ibarettir" söylemi fiilen sona ermişti. Yeni durumda kendini Türk gören hatta adı Türk kavramıyla başlayan Türk soylu devletler vardı. Dolayısıyla yeni duruma uygun bir tanımlama elzem teşkil etmekteydi. "Türklük tanımında hangi ölçütlerin öne çıkarılacağı" sorusu öne çıkarılmış ve bu doğrultuda realiteye karşılık verebilecek yeni bir bakış gerekmekteydi. Çünkü Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren, Türklük kimliğinin içeriğine dönük olarak siyaset öncesi bağlar değil, siyasi bağlar esas alınmıştı. Oysa Soğuk savaş sonrası dönemde Türkiye'nin ülke olarak geldiği noktada içinde bulunduğu koşullar Cumhuriyet'in kuruluş yıllarının sahip olduğu koşullar değildi. Siyasi bağlar kadar, siyaset öncesi bağlar da önem kazanmıştı. Cumhuriyet'in kuruluş öncesinde parçalanma ve yok oluş süreci yaşamıştı. Yeni durumda Cumhuriyet 100 yaşını aşmış ve önüne çok farklı fırsatlar doğmuştu. Mevcudu koruma kaygısının yerine, bağımsızlığını kazanan yeni Türk soylu devletlerin yanı sıra, yaklaşık 100 yıl öncesinde terk ettiği topraklardan gelen çağrılar/davetler söz konusuydu. Bu durum reddi miras üzerinden yapılan siyasetin ve o doğrultuda ki Tarih ve mekan okumasını işlevsiz kılıyordu. Yani 100 yıl öncesi tanımlamalar doğrultusunda ki bir Türk kavramıyla hareket etmenin fonksiyonel olamayacağı bir durum ortaya çıktı. Haliyle "her tanımlamanın bir sınır çizmek" olduğu göz önüne alınırsa, resmîyette uygulamaya konulan tanımlama ile günümüz koşullarının ihtiyaç duyduğu tanımlama çok farklı bulunmakta, Türklük kavramının da buna uygun içeriklendirilmesi gerekmektedir. Bu da toplumsal alana seçmeci bir yöntemle değil, bütüncül bir bakışla yaklaşılmasıyla mümkün olacaktır. Ancak bu şekilde nesnel bir tarih, toplum ve kültür vs. okuması söz konusu olabilecektir. Bu bildiri de bu hususu ele alıp, analiz etmeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kavramlar: Türk, Alaturka Türk, Alafranga Türk, Batılı Türk, Turani Türk

Abstract

After the collapse of the Union of Soviet Socialist Republics (USSR) in 1989, newly independent states emerged. Some of these were Turkic states, which triggered a debate regarding the concept of “Turkishness.” The new situation did not fully align with the official definition previously attributed to Turkishness within the context of Turkey. Consequently, the concept of Turkishness once again became a subject of debate under these new circumstances.

Debates on Turkishness, however, predate the present day. Since the modernization period, the topic has never left the public agenda and has been one of the most heated issues in the country. Thus, the concept of Turkishness, which has a long and deeply rooted history of debate, has also generated a rich body of literature. When examining these discussions, it becomes apparent that they developed in two basic phases. The first phase belongs to the pre-Republican era, during which the debates were in a rudimentary form but later played a guiding role in giving Turkish identity an established official character. Particularly in the late Ottoman period, due to the socio-political conditions of the Empire, different attempts at constructing Turkishness emerged. Although not all were explicitly centered on Turkishness—given that Ottomanism and Islamism were also tried as identity models—both Ottomanist and Islamist initiatives contributed significantly to the strengthening of Turkish identity. Following these identity experiments during the modernization process, the transition to a Turkish identity phase took place. Yet, there were differences regarding the content of the concept of Turkishness. These differences were initially labeled according to the cities where they emerged—Istanbul and Thessaloniki—and later evolved into another understanding of Turkishness: Western/Occidental Turkishness. As the Republic approached, Western Turkishness increasingly came to the forefront. Although this concept was articulated in the late Ottoman period, it fully materialized only during the Republican era. Just as Thessaloniki and Istanbul had shaped the earlier phase of Turkishness, Ankara played the leading role in its Republican formation. In this respect, it is possible to speak of an “Ankara school” in addition to the Istanbul and Thessaloniki schools. Although each shared Turkishness as a formal common ground, they differed significantly in content. Unlike the Istanbul and Thessaloniki schools, the Ankara school found the opportunity to be implemented officially. Despite enjoying the full support of the state, this understanding did not find equivalent resonance in society. For a society composed of the remnants of an empire, a vision that regarded Turkishness as limited to Turkey and imagined along Western norms and forms did not fully appeal to people who had come from different geographies and now lived within the boundaries of Anatolia. Thus, the form of Turkishness framed as a rationalist project and imposed from above proved susceptible to change depending on fluctuating national and international political circumstances. Following Atatürk’s passing, the rise of the Humanism movement during the “National Chief” period led to the abandonment of the Western Turkishness-building efforts that had been pursued since the proclamation of the Republic. One major reason for this easy dismantling was that the project had failed to secure a solid societal foundation. During the Humanism era, the content of Turkish identity took a more Western-oriented form, while ethno-centric approaches were marginalized. In other words, Turkishness during this period was constructed through the histories, cultures, and heritage of the peoples who had lived in Anatolia. Accordingly, the understanding of history, space, and even political practice changed, just as the notion of selfhood was reconfigured.

After World War II, democratic political developments in the West were reflected in Turkey’s domestic politics, leading the country to adopt a multi-party political system. Politics would no longer be state-centered but, at least formally, society-centered. The increased—albeit

limited—role of society in political decision-making also influenced the content of identity debates. Elements of tradition, previously excluded from the secular and Western framework, gradually became incorporated. This shift affected interpretations of history, geography, and culture. In particular, the Islamic period of the Turks, once described as the “dark age,” began to reappear in historical and spatial analyses. Nonetheless, the official stance continued to be based on the understanding of Turkishness idealized during the founding years of the Republic. This persisted until the end of the bipolar Cold War era.

In the post-Cold War period, with the emergence of independent Turkic states, the official claim that “Turk = only those in Turkey” effectively came to an end. In this new context, states that regarded themselves as Turkic or whose names explicitly included the term “Turk” came into existence. A redefinition suited to the new reality therefore became essential. The question of “which criteria should be emphasized in defining Turkishness?” came to the forefront, necessitating a new perspective capable of responding to the contemporary situation. Since the founding of the Republic, political—not pre-political—ties had been prioritized in defining the content of Turkish identity. Yet the conditions Turkey faced after the Cold War differed greatly from those of the early Republic. Pre-political ties gained importance alongside political ones. Before the founding of the Republic, the country had experienced fragmentation and decline. In the new era, however, the Republic had surpassed its 100th year, and new opportunities had arisen. In addition to the newly independent Turkic states, calls and invitations emerged from the lands abandoned nearly a century earlier. This rendered the earlier politics based on the rejection of the Ottoman legacy—and the accompanying historical and spatial interpretation—ineffective. It became apparent that a concept of Turkishness defined according to conditions from 100 years ago could no longer function adequately. If “every definition draws a boundary,” then the gap between the official definition and the definition needed under current conditions has widened significantly, requiring a reconceptualization of Turkishness. Such a reconceptualization can only occur through a holistic rather than selective approach to society. Only in this way can an objective reading of history, society, culture, and related elements be possible. This paper aims to address and analyze this issue.

Keywords: Turk, Alaturka Turk, Alafranga Turk, Westernized Turk, Turanian Turk

КАРА-ТАТАРЫ В ИСТОРИИ КАЗАХСКОГО И КЫРГЫЗСКОГО НАРОДОВ — ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМЫ

KARA-TATARS IN THE HISTORY OF THE KAZAKH AND KYRGYZ PEOPLES — FRAMING THE PROBLEM

Rustam ABDUMANAPOV / АБДУМАНАПОВ Р. А.*

В XIII веке, в результате монгольского нашествия в Малую Азию переселяется большое количество монгольских и тюркских племен из числа киятов, бесудов, жалаиридов, сунидов, татар, кераитов, сулдузов, ойратов, уйгуров и других племен. Единые кочевнические, политические и культурные традиции приводят к их обособлению и формированию в Анатолии объединения племен. По монгольской военно-политической традиции это объединение племен разделяется на два крыла – джаунгар, которое населяло районы Киршехира, Анкары, Ескишехира, Сиваса, Амасьи, Токата и Чоруха, и и барунгар, представители которого проживали в районах Кайсери и Нигде¹. В составе этой общности выделяется ряд племен, ставших влиятельными в силу личных качеств отдельных нойонов, к примеру куин-татары во главе с Самагар-нойоном, или чаган-татары². С момента формирования улуса Хулагу, в период существования государства Ильханидов и ко времени образования Османского государства происходит постепенная трансформация этих племен в единую этническую общность. Кочевые племена, сформировавшие эту общность, получают наименование кара-татаров. Их численность разнится в различных источниках, Шараф ад-Дин Йазди сообщает о 30-40 тысячах, Муин ад-Дин Натанзи пишет о 100 тысячах семей, Ибн Арабшах обобщает их количество традиционной исламской фразой «восемнадцать тысяч миров»³. Так сложилось, что история кара-татаров рассматривается исследователями лишь в разрезе изучения истории монгольских завоеваний в целом или в рамках истории многочисленных государств региона. Поэтому очень важно определить место кара-татаров в истории Евразии, тем более что их этнический компонент вошел в состав казахского и кыргызского народов. В начале XV века на территорию Анатолии вторгается армия эмира Тимура. Османский султан баязет Йылдырым формирует армию для отражения этого нападения. В состав этой армии входят 50 тысячный контингент татар из окрестностей Пловдива, а также 110 тысячное войско анатолийских кара-татар⁴. В последовавшей в 1402 году битве при Анкаре, вследствие измены кара-татарского войска, армия эмира Тимура разбивает

* Assoc. Prof., National Research Tomsk State University, Russia, E-mail: manap@mail.ru ORCID: 0000-0003-4628-622X

¹ Yağlı, Ali Rıza. Hülâgû Han'dan Emîr Timur'a Anadolu Tatarları // XVIII Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler (X. Cilt) Türk Dünyası tarihi. Ankara, 2022. P.60.

² Togan, Ahmed Zeki Velidi. Umumi Türk tarihine giriş. Istanbul: Aksiseda Matbaası, 1981. 3 Baski. Cilt I: En eski devirlerden 16. asra kadar. pp. 228, 235.

³ Sümer, Faruk. "Anadolu'da Moğollar". C.I, TTK Basımevi, Ankara, 1970, s.115.

⁴ Yıldırım, M. İbrahim. "Emir Timur'un iç Anadolu'da uyguladığı tehcir siyaseti: Kara Tatarlar" Prof. Dr. Ali Aktan. Armağanı. Editörler Özen Tok, Muhittin Kapanşahin, Kayseri, 2019. p.355.

военные силы османского султана⁵. В 1403 году эмир Тимур решает переселить кара-татарские племена в Мавераннахр. Захваченные кара-татарские племена под конвоем эмира Шамс ад-Дина Абасса отправляются в Центральную Азию⁶. Фома Мецопский сообщает о численности переселяемых кара-татар в 60 тысяч человек⁷. Замысел эмира Тимура по переселению кара-татар был связан с проблемой защиты восточных рубежей своего государства. Ибн Арабшах уточняет, что часть была сослана в Кашгар, другая была отправлена в Дувайру, посреди озера Иссык-Куль, которое является границей между царством Тимура и могилами⁸. Во время китайского похода, кара-татары становятся частью огромного войска эмира Тимура⁹. После смерти эмира Тимура, кара-татары оказываются под властью Султан-Халила, однако возникшая борьба за престол между тимуридами позволяет основной части кара-татар осуществить свои мечты по возвращению на прежнюю родину. В марте 1405 года кара-татары отправляются в Хорезм, затем достигают Мерва, где их рассеивают войска Шахруха¹⁰. дальнейшая судьба кара-татаров неизвестна, однако можно предположить, что некоторая их часть впоследствии вошла в состав казахов и кыргызов.

По сведениям А.И. Левшина, со ссылкой на П.С. Палласа, некоторые казахи утверждают о том, что их предки жили около Ефрата и последним их правителем был Езид, «который вознамерился овладеть престолом турецким, а потом вместе с подданными своими выгнан был турками из прежних жилищ. По смерти Езида народ его жил с ногаями, но быв ими прогнан, поддался хану киргизов (нынешних диких, или закаменных). Хан сей употреблял новых подданных своих в войнах как передовое войско, отчего и получили они название киргиз-казаков, т.е. воинов, или наездников киргизского хана»¹¹. Нет сомнений в том, что это предание связано с кара-татарами, последним из правителей которых был Езид, т.е. Баязет Йылдырым, а упоминание кыргызского хана связывает их с регионом Иссык-Куля, куда были поселены кара-татарские племена.

О возможной связи кара-татар с кыргызами рассказывается в сочинении XV века «Маджму ат-Таварих» Сайф ад-Дина Ахсикенти. Несмотря на большое количество анахронизмов, это сочинение является очень важным источником по истории кыргызов, так как в нем встречается самый ранний из известных список кыргызских племен, а также самый древний прозаический пересказ кыргызского эпоса «Манас». В сочинении рассказывается о том, что гузы Рума во главе с Джафар Садиком были разбиты правителем Сирии Абу-л-Хайром, ушли в Хотан и Кашмир, оттуда в Камул. Там они вновь потерпели поражение, и, потеряв имама Джафар Садика, направились в Узгент. Здесь они подверглись

⁵ Tamerlane or Timur the Great Amir. Translated by J.H. Sanders I.C.S. (ret.) from the arabic life by Ahmed ibn Arabshah. London: Luzak&Co, 1936. P.182.

⁶ Chronological retrospect, or, memoirs of the principal events of Mahommedan history: from the death of the Arabian legislator, to the accession of the emperor Akbar, and the establishment of the Moghul Empire in Hindustan: from Original Persian Authorities. Volume III. Part I. London: The East India company's service, 1821. P.454.

⁷ Фома Мецопский. История Тимур-ланка и его преемников /Пер. с арм. Т.И. Тер-Григорьяна. Баку: Акад. наук Азербайдж. ССР, 1957. С.66.

⁸ Tamerlane or Timur the Great Amir. Translated by J.H. Sanders I.C.S. (ret.) from the arabic life by Ahmed ibn Arabshah. London: Luzak&Co, 1936. P.212.

⁹ Шараф ад-Дин Али Йазди. Зафар-Наме. Перев. со староузб., предисловие, комментарии, указатели и карта А. Ахмедова. Ташкент: издательство журнала «SAN'AT», 2008. С.339.

¹⁰ Jürgen Paul. Khalil Sultan and the "Westerners" (1405-1407). In: Turcica, 42, 2010, P. 30.

¹¹ Левшин А.И. Описание киргизъ-кайсацких, или киргиз-казачьихъ ордъ и степей. Санкт-Петербург: Типография Карла Крайя, 1832. Ч.2: Историческіе извѣстія. С.26-27.

истреблению за отказ платить налоги со стороны султана Санджара, спаслись лишь сорок гузов — «кырк гуз», потомками которых и стали кыргызы¹². В сочинении уточняется, что «Имам Ибрахим (присланный из Багдада по просьбе самих сорока гузов — Р.А.), став во главе кыргызов, которые прежде были кочевниками Рума, назначил вождей правого (он) и левого (сол) крыла...»¹³. Таким образом, происхождение кыргызов по Ахсикенти связывается с землями Рума, т.е. Малой Азии. Этот сюжет вполне сопоставим с данными по происхождению кыргызского племени саяк. Это многочисленное племя входит в правое крыло кыргызов и их основная часть проживает в регионе Иссык-Куля. Легендарный первопредок племени Саяк считается приемным сыном Тагая, что говорит о включении саяков в состав кыргызов правого крыла извне. Формирование племени саяк описывает известный сказитель Байымбет Абдырахманов, более известный под именем Тоголок Молдо. Он пишет: «На реке Нил кочевал многочисленный кыргызский народ. Их называли Сит или Сайах. Их предводитель Байыш задумался над своей судьбой – «у меня одна судьба, на другие земли откочевав, должен построить я город (коргон), среди беков женюсь и мои потомки займут эти земли, под именем Саяков - вот моя мечта». Он переселяет свой народ на Тянь-Шань, где в Ходженте становится визирем у Эреше-хана-кыпчака, сына Эрдене-хана. Он берет в жены младшую сестру хана по имени Маниса-айым, и их потомки становятся известны под именем саяков»¹⁴. Примечательно наличие в составе кыргызского племени саяк подразделения Ала Көз¹⁵, которое соотносится с местностью Alagöz в Чоруме, где проживали кара-татары джамаата Каратаулу (Karataylu Cemaat). Более того, в составе саяков присутствует подразделение Кара тай¹⁶.

По данным исследователя кыргызских генеалогий Сыргакбека Сооронкулова, легендарный Саяк считался потомком казахского бия Шапырышты. Во время набега ойратов-торгоутов на становище, Саяк потерялся и оказался среди кыргызов¹⁷. Сооронкулов также приводит слова кыргызского акына Умбеталы, привезенного саякским Толокон-бием на праздник (той) шапырышты Таошар-бия в честь своего сына Казыбек-бия:

«Мы потерянные на Алтае и нашедшие кыргызов (т.е. буквально ставшие кыргызами),

Наш предок Байдибек, мы из Шапырышты.

Мы родились казахами, но стали кыргызами.

¹² «Собрание историй». Маджму ат-таварих. Фотографическая репродукция отрывков рукописного текста, введение, указатели. Подготовил к изданию А.Т. Тагирджанов. Ленинград: Восточная литература, 1960. С.22.

¹³ «Собрание историй». Маджму ат-таварих. Фотографическая репродукция отрывков рукописного текста, введение, указатели. Подготовил к изданию А.Т. Тагирджанов. Ленинград: Восточная литература, 1960. С.23.

¹⁴ Тоголок Молдо. Тарых, түпкү аталар // Кыргыздар. Санжыра, тарых, мурас, салт. Бишкек: Кыргызстан, 1993. 2 т. Б.20.

¹⁵ Абрамзон С.М. Этнический состав кыргызского населения Северной Киргизии // Труды Кыргызской археолого-этнографической экспедиции. Москва: Издательство Академии наук СССР, 1960. Т. IV. С. 106, рис.7 – генеалогическая таблица племени Саяк.

¹⁶ Абрамзон С.М. Этнический состав кыргызского населения Северной Киргизии // Труды Кыргызской археолого-этнографической экспедиции. Москва: Издательство Академии наук СССР, 1960. Т. IV. С. 118.

¹⁷ <http://www.pr.kg/gazeta/number370/62/> — дата обращения 10.10.2023.

Кыргызы и казахи - единокровные близнецы...»¹⁸.

Примечательно, что сведения генеалогий в некоторой степени подтверждаются этнографическими данными. Мужчины некоторых родовых подразделений племен саяк и чекир-саяк носят зимний головной убор «малакай» — шапку из овчины мехом внутрь, без опушки, по краям обшитой полоской ткани, которая полностью идентична одноименному казахскому головному убору – малахаю¹⁹. Сохранились данные о том, что погребальный обряд саяков предполагал установку на могиле высокого шеста с привязанным к нему хвостом самой любимой лошади покойного²⁰. Такой же обычай установки шеста с привязанным хвостом лошади умершего был зафиксирован у казахов Семипалатинской области²¹. Т.е. фиксируется связь саяков с частью казахов, предположительно абак-кереев. В казахских генеалогиях Шапырашты был сыном Бадибека и внуком Абака²².

Таким образом, можно определить возможную этногенетическую связь между карататарами Анатолии и племенами шапырышты (казахи) и саяк (кыргызы). Кара-татары были переселены эмиром Тимуром в пределы Иссык-Куля, Восточного Туркестана. Именно в этих землях и проживают сейчас представители казахского племени шапырашты и кыргызского племени саяк.

Ключевые слова: монголы, кара-татары, казахи, кыргызы, монголы, шапырышты, саяк

Abstract

In the 13th century, as a result of the Mongol invasion, a large number of Mongolian and Turkic tribes — including the Kiyat, Besud, Jalair, Sunid, Tatar, Kerait, Sulduz, Oirat, Uyghur, and others — migrated into Anatolia. Shared nomadic, political, and cultural traditions led to their consolidation and the formation of tribal confederations in Anatolia. According to Mongolian military-political tradition, this tribal confederation was divided into two wings: the Jaungar (right wing), which settled in the regions of Kırşehir, Ankara, Eskişehir, Sivas, Amasya, Tokat, and Çorum; and the Barungar (left wing), whose representatives lived in the areas of Kayseri and Niğde. Within this community, certain tribes gained prominence due to the personal qualities of individual noyons (military leaders), such as the Kuin-Tatars led by Samagar Noyon, or the Chagan-Tatars. By the time of the establishment of Hulagu's ulus, during the period of the Ilkhanate and later the formation of the Ottoman state, these tribes gradually transformed into a single ethnic community. The nomadic tribes forming this community became known as the Kara-Tatars. Their numbers vary across sources: Sharaf ad-Din Yazdi mentions 30–40 thousand; Mu'in ad-Din Natanzi speaks of 100 thousand families; and Ibn Arabshah describes their number with the traditional Islamic phrase “eighteen thousand worlds.”

Historically, the Kara-Tatars have been studied primarily within the broader context of Mongol conquests or the histories of various regional states. Thus, it is essential to determine the

¹⁸ <http://www.pr.kg/gazeta/number370/62/> — дата обращения 10.10.2023.

¹⁹ Абрамзон С.М. Киргизы и их этногенетические и историко-культурные связи. Фрунзе: Кыргызстан, 1990. С.144.

²⁰ Абрамзон С.М. Киргизы и их этногенетические и историко-культурные связи. Фрунзе: Кыргызстан, 1990. С.337.

²¹ Табалдиев К.Ш. Курганы средневековых кочевых племен Тянь-Шаня. Бишкек: Фирма «Айбек», 1996. С.32.

²² Казак руларының шежіресі (үш тараудан құралған жинақ). Целиноград: "ҚАЛАМҒЕР", 1991. Б. 11.

place of the Kara-Tatars in Eurasian history, especially since their ethnic component contributed to the formation of both the Kazakh and Kyrgyz peoples. At the beginning of the 15th century, the army of Emir Timur invaded Anatolia. Ottoman Sultan Bayezid I Yıldırım assembled an army to resist this invasion, which included a 50,000-strong contingent of Tatars from the vicinity of Plovdiv and a 110,000-strong force of Anatolian Kara-Tatars. In the ensuing Battle of Ankara in 1402, the defection of the Kara-Tatar troops led to the defeat of the Ottoman army by Timur's forces. In 1403, Emir Timur decided to resettle the Kara-Tatar tribes to Transoxiana. The captured Kara-Tatar tribes, escorted by Emir Shams ad-Din Abbas, were sent to Central Asia. Thomas of Metsoph reports that the number of resettled Kara-Tatars amounted to 60,000 people. Timur's plan to resettle the Kara-Tatars was connected with securing the eastern frontiers of his empire. Ibn Arabshah specifies that one group was exiled to Kashgar, while another was sent to Duvayr, located in the middle of Lake Issyk-Kul, which marked the border between Timur's realm and the Moghuls. During Timur's Chinese campaign, the Kara-Tatars became part of his vast army. After Timur's death, the Kara-Tatars came under the rule of Sultan Khalil, but internal struggles among the Timurids enabled the majority of the Kara-Tatars to attempt a return to their former homeland. In March 1405, the Kara-Tatars moved toward Khorezm, then reached Merv, where they were dispersed by the forces of Shah Rukh. The subsequent fate of the Kara-Tatars remains unknown, but it is possible that a portion of them later became part of the Kazakh and Kyrgyz peoples.

According to A.I. Levshin, citing P.S. Pallas, some Kazakhs claim that their ancestors lived near the Euphrates, and their last ruler was Yazid, "who attempted to seize the Turkish throne and was subsequently expelled from his lands by the Turks along with his subjects. After Yazid's death, his people lived among the Nogais, but were driven out by them and submitted to the Kyrgyz khan (the present-day 'wild' or 'Zakamnye' Kyrgyz). This khan used his new subjects as vanguard troops in warfare, from which they acquired the name Kirgiz-Kazak, i.e., warriors or horsemen of the Kyrgyz khan." There is little doubt that this legend refers to the Kara-Tatars, whose last ruler was Yazid — i.e., Bayezid I Yıldırım — and the mention of the Kyrgyz khan links them to the Issyk-Kul region, where the Kara-Tatar tribes were settled.

Possible connections between the Kara-Tatars and the Kyrgyz are also described in the 15th-century work "Majmu al-Tawarikh" by Saif ad-Din Ahsikenti. Despite numerous anachronisms, this text is a vital source for Kyrgyz history, as it contains the earliest known list of Kyrgyz tribes and the oldest known prose version of the Kyrgyz epic "Manas." The work recounts that the Guz tribes of Rum (Anatolia), led by Ja'far al-Sadiq, were defeated by the ruler of Syria, Abu-l-Khayr, fled to Khotan and Kashmir, then moved to Hami (Kamul). There, they suffered another defeat and lost their imam, Ja'far al-Sadiq, after which they moved to Otrar (Uzgen). There, they were nearly exterminated by Sultan Sanjar for refusing to pay taxes, and only forty Guz survivors — "kirk guz" — remained, who became the ancestors of the Kyrgyz. The text clarifies: "Imam Ibrahim (sent from Baghdad at the request of the forty Guz — R.A.) assumed leadership of the Kyrgyz, who were formerly nomads of Rum, and appointed leaders of the right (on) and left (sol) wings..." Thus, according to Ahsikenti, the origin of the Kyrgyz is linked to the lands of Rum — i.e., Anatolia. This narrative closely corresponds to traditions regarding the origins of the Kyrgyz tribe Sayak. This numerous tribe belongs to the right wing of the Kyrgyz, and its main population resides in the Issyk-Kul region. The legendary progenitor of the Sayak tribe, Sayak, is considered the adopted son of Tagay, suggesting that the Sayaks were incorporated into the right-wing Kyrgyz from an external source. The formation of the Sayak tribe is described by the renowned epic storyteller Bayymbet Abdrakhmanov, better known as Togolok Moldo. He writes:

“Along the Nile River lived a large Kyrgyz people, known as Sit or Sayakh. Their leader, Bayysh, reflected on his destiny: ‘I have one fate — to migrate to new lands, build a fortress (kor gon), marry among the beks, and my descendants shall inhabit these lands under the name Sayak — this is my dream.’ He led his people to the Tien Shan, where in Khujand he became vizier to Erkesh Khan-Kipchak, son of Erdene Khan. He married the khan’s younger sister, Manisa Aym, and their descendants became known as the Sayaks.”

Notably, within the Kyrgyz Sayak tribe, there is a subgroup called Ala Kōz, which corresponds to the region of Alagöz in Çorum, where the Kara-Tatar community of Karataylu Cemaat resided. Moreover, the Sayaks include a subgroup known as Kara Tai. According to Kyrgyz genealogist Syrgakbek Sooronkulov, the legendary Sayak was considered a descendant of the Kazakh biy (elder) Shaparyshty. During an Oirat-Torgut raid on their encampment, Sayak became separated and ended up among the Kyrgyz. Sooronkulov also quotes the Kyrgyz akyn (poet) Umbetal, brought by the Sayak biy Tolokon to a feast (toy) hosted by Shaparyshty Taochar-biy in honor of his son, Kazhybek-biy:

“We were lost on the Altai and found the Kyrgyz (i.e., literally became Kyrgyz),

Our ancestor is Baidibek, we are from Shaparyshty.

We were born Kazakhs, but became Kyrgyz.

Kyrgyz and Kazakhs are twins born of the same mother...”

Significantly, genealogical data are partially supported by ethnographic evidence. Men of certain clan subdivisions within the Sayak and Chekir-Sayak tribes wear the winter headdress “malakai” — a sheepskin cap with fur turned inward, without a border, trimmed at the edges with a strip of fabric—which is identical to the Kazakh “malakhai” headwear. Records also indicate that the Sayak burial rite involved placing a tall pole on the grave with the tail of the deceased’s favorite horse tied to it. The same custom of erecting a pole with the tail of the deceased’s horse was documented among Kazakhs in the Semipalatinsk region. This suggests a connection between the Sayaks and certain Kazakh groups, possibly the Abak-Kerey. In Kazakh genealogies, Shaparyshty was the son of Baidibek and grandson of Abak.

Thus, it is possible to identify an ethnogenetic link between the Anatolian Kara-Tatars and the Kazakh Shaparyshty and Kyrgyz Sayak tribes. The Kara-Tatars were resettled by Emir Timur into the regions around Lake Issyk-Kul and Eastern Turkestan — precisely the lands where the Kazakh Shaparyshty and Kyrgyz Sayak tribes reside today.

Keywords: Mongols, Kara-Tatars, Kazakhs, Kyrgyz, Shaparyshty, Sayak

Список литературы/ Bibliography:

1. Абрамзон С.М. Киргизы и их этногенетические и историко-культурные связи. Фрунзе: Кыргызстан, 1990. (Abramzon S.M. Kirgizy i ikh ehtnogeneticheskie i istoriko-kul'turnye svyazi. Frunze: Kyrgyzstan, 1990.)

2. Абрамзон С.М. Этнический состав киргизского населения Северной Киргизии // Труды Киргизской археолого-этнографической экспедиции. Москва: Издательство Академии наук СССР, 1960. Т. IV. (Abramzon S.M. Ehtnicheskii sostav kyrgyzskogo naseleniya Severnoi Kirgizii // Trudy Kirgizskoi arkheologo-ehtnograficheskoi ehkspeditsii. Moskva: Izdatel'stvo Akademii nauk SSSR, 1960. T. IV.)

3. Казак руларының шежіресі (үш тараудан құралған жинақ). Целиноград: "ҚАЛАМГЕР", 1991. (Kazak rularynuñ shezhiresi (үsh taraudan құralған zhinaқ). Tselinograd: "ҚАЛАМГЕР", 1991.)
4. Левшин А.И. Описание киргизъ-кайсацких, или киргиз-казацкихъ ордъ и степей. Санкт-Петербург: Типография Карла Крайя, 1832. Ч.2: Историческіе извѣстія. (Levshin A.I. Opisanie kirgiz"-kaisakskikh, ili kirgiz-kazach'ikh" ord" i stepei. Sankt-Peterburg: Tipografiya Karla Kraiya, 1832. Ch.2: Istoricheskie izvѣstiya.)
5. «Собрание историй». Маджму ат-таварих. Фотографическая репродукция отрывков рукописного текста, введение, указатели. Подготовил к изданию А.Т. Тагирджанов. Ленинград: Восточная литература, 1960. («Sobranie istorii». Madzhmu at-tavarikh. Fotograficheskaya reproduksiya otryvkov rukopisnogo teksta, vvedenie, ukazateli. Podgotovil k izdaniyu A.T. Tagirdzhanov. Leningrad: Vostochnaya literatura, 1960.)
6. Табалдиев К.Ш. Курганы средневековых кочевых племен Тянь-Шаня. Бишкек: Фирма «Айбек», 1996. (Tabaldiev K.Sh. Kurgany srednevekovykh kochevykh plemen Tyan'-Shanya. Bishkek: Firma «Aibek», 1996.)
7. Тоголок Молдо. Тарых, түпкү аталар // Кыргыздар. Санжыра, тарых, мурас, салт. Бишкек: Кыргызстан, 1993. 2 т. (Togolok Moldo. Tarykh, түpkү atalar // Kyrgyzdar. Sanzhyra, tarykh, muras, salt. Bishkek: Kyrgyzstan, 1993. 2 t.)
8. Фома Мецопский. История Тимур-ланка и его преемников /Пер. с арм. Т.И. Тер-Григорьяна. Баку: Акад. наук Азербайдж. ССР, 1957. (Foma Metsopskii. Istoriya Timur-lanka i ego preemnikov /Per. s arm. T.I. Ter-Grigor'yana. Baku: Akad. nauk Azerbaidzh. SSR, 1957.)
9. Шараф ад-Дин Али Йазди. Зафар-Наме. Перев. со староузб., предисловие, комментарии, указатели и карта А. Ахмедова. Ташкент: издательство журнала «SAN'AT», 2008. (Sharaf ad-Din Ali Iazdi. Zafar-Name. Perv. so starouzb., predislovie, kommentarii, ukazateli i karta A. Akhmedova. Tashkent: izdatel'stvo zhurnala «SAN'AT», 2008.)
10. Chronological retrospect, or, memoirs of the principal events of Mahommedan history: from the death of the Arabian legislator to the accession of the emperor Akbar, and the establishment of the Moghul Empire in Hindustaun: from Original Persian Authorities. Volume III. Part I. London: The East India company's service, 1821.
11. <http://www.pr.kg/gazeta/number370/62/> — дата обращения [data obrashcheniya] 10.10.2023.
12. Jürgen Paul. Khalil Sultan and the "Westerners" (1405-1407). In: Turcica, 42, 2010.
13. Sümer, Faruk. "Anadolu'da Moğollar". C.I, TTK Basımevi, Ankara, 1970.
14. Tamerlane or Timur the Great Amir. Translated by J.H. Sanders I.C.S. (ret.) from the arabic life by Ahmed ibn Arabshah. London: Luzak&Co, 1936.
15. Togan, Ahmed Zeki Velidi. Umumi Türk tarihine giriş. Istanbul: Aksiseda Matbaasi, 1981. 3 Baski. Cilt I: En eski devirlerden 16. asra kadar.
16. Yağlı, Ali Rıza. Hülâgû Han'dan Emîr Timur'a Anadolu Tatarları // XVIII Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler (X. Cilt) Türk Dünyası tarihi. Ankara, 2022.
17. Yıldırım, M. İbrahim. "Emir Timur'un iç Anadolu'da uyguladığı tehcir siyaseti: Kara Tatarlar" Prof. Dr. Ali Aktan. Armağanı. Editörler Özen Tok, Muhittin Kapanşahin, Kayseri, 2019.

TÜRKİYE'NİN HAVZALAR JEOPOLİTİĞİNDE YENİ GÜVENLİK MİMARİSİ HAZAR, KARADENİZ VE AKDENİZ

Kemal OLÇAR*

Öz

Türkiye'nin çevresinde yer alan önemli deniz ve karasal havzalar üzerinde etki alanları kapsamında yürüttüğü politika ve güvenlik stratejileri yakın çevre doktrini gereği bölgesel barışın korunmasına önemli katkılar sağlamaktadır. Yakın çevre havzalar planından kastedilen Karadeniz, Akdeniz ve Hazar Denizi deniz alanları ile bitişik kara ve hava sahalarının ulusal çıkarlar ve ev sahibi ülkelerin menfaatleri ile uyumlaştırılması, korunması ve sürdürülebilir bir siyaset izlenmesidir. Bu anlamda Türkiye'nin kuvvet yansıtma yeteneklerinin geldiği seviye yığınaklanma, kuvvet aktarma, erken müdahale ve mevcut krizleri önleme ve yönetme hedeflerini etki alanı içinde gerçekleştirebilmesine imkan sağlamaktadır. Çalışmada tanımsal yenilik ve söz konusu bölgelere etki yaratmada nedensellik ilişkisi ortaya konmaya çalışılacaktır.

Abstract

Turkey's policies and security strategies implemented within its sphere of influence over significant maritime and terrestrial basins surrounding the country contribute significantly to maintaining regional peace in accordance with the doctrine of the immediate neighbourhood. The Near Abroad Basin Plan refers to the harmonisation, protection and sustainable management of the Black Sea, Mediterranean Sea and Caspian Sea maritime areas, along with adjacent land and airspace, in line with national interests and the interests of host countries. In this sense, the level of Turkey's force projection capabilities enables it to achieve its objectives of staging, force transfer, early intervention, and prevention and management of existing crises within its sphere of influence. The study will attempt to establish a causal relationship between the definitional innovation and the impact on the regions in question.

Giriş

Havza kelimesi Arapça kökenli olup TDK'na göre *"bölge, mıntika (Zonguldak kömür havzası) - dağ ve tepelerle sınırlanmış, suları aynı denize, göle ya da ırmağa akan bölge (Çoruh havzası) - yer kabuğundaki kıvrımların çukur yeri"* anlamına gelmektedir (TDK). Genel anlamda *"yeryüzünün geniş alanlı çukurlukları"* (İzbırak, 1992) şeklinde tanımlanan terim kömür havzaları, maden havzaları, tarım havzaları, su havzaları, petrol-doğalgaz havzaları ifadeleri ile kullanılabilir. Fiziki coğrafya açısından jeolojik-jeomorfolojik ve hidrografik anlamlar ihtiva eden havza kavramı daha çok yeryüzü şekilleri açısından belirli özelliklere sahip olan topoğrafik alanlara işaret etmektedir. Dolayısıyla havza kavramı jeolojik havza, jeomorfolojik havza ve hidrografik olmak üzere üç farklı şekilde kullanılmaktadır. (Garipağaoğlu, 2012).

* Doç. Dr., İstanbul Beykent Üniversitesi, Türkiye, E-posta: kemalolcar@beykent.edu.tr ORCID: 0000-0002-2455-0686

Çalışmada ise havza ifadesi belirli hava, deniz ve karasal alanları içeren ülkesel bazda yeraltı ve yer üstü varlıkları kapsarken aynı zamanda içerdiği beşeri coğrafyayı da dâhil etmektedir.

Güvenlik Mimarisi (Security Architecture) ise, genel anlamda bir bölgenin, devletin, kurumun veya sistemin tehditlerden korunmasına yönelik yapısal düzenlemeleri, kurumlar arası koordinasyon faaliyetleri, üretilen politik, hukuki, iktisadi, stratejik, doktrinel, operatif ve teknik çalışmaları ifade ederken aynı zamanda güç dağılımı, ittifaklıkları, stratejik işbirliği ve ortaklıkları kapsar (Küçük, 2021). Kavram devlet merkezli güvenlik sistemini tanımlarken aynı zamanda siber güvenlik alanındaki faaliyetleri de ifade etmektedir. Operasyonel anlamda ise “askeri kapasite, ittifak sistemleri, uluslararası örgütler, bölgesel güvenlik mekanizmaları ve jeopolitik dengeler” güvenlik mimarisini teşkil etmektedir.

Türkiye Cumhuriyeti Devleti bu süreçte etrafındaki havzaların güç yansıtma yetenekleri ile doğru orantılı olmak koşuluyla teknik anlamda planlamalarını yapmaktadır. Planlama kavramı daha ziyade sınırları belirlenmiş mekânsal boyut, ekonomik, siyasi, idari ve hatta jeolojik ve jeomorfolojik alanları kapsamaktadır. Bu planlar içinde etki ve ilgi alanları başta Akdeniz ve Karadeniz olmak üzere Hazar Denizi ve çevresini içerdiği görülmektedir. Buna göre Türkiye öncelikle ticaret, enerji, güvenlik ve kültürel boyut şeklinde belirlediği sektörlerde havzalarda etki alanı oluşturmaya çalışmaktadır. Etki alanı kavramını da elde mevcut güç parametrelerinin sahip olduğu yetenekler ile çıkarların uyumlaştırılması sonucu hedeflenen politikaların gerçekleşeceği jeopolitik mekân şeklinde ifade etmek mümkündür. Dolayısıyla ülkeler dış politika ve güvenlik mimarilerini şekillendirirken yakın veya uzak çok boyutlu havzalar üzerinde stratejik planlar yapmaktadır. Bu anlamda Türkiye her üç havza ortasında kalan birleştirici köprü niteliğini haiz bir coğrafyada konumlanmaktadır. Jeopolitik ve jeostratejik avantajının da ortaya koyduğu nitelik Türkiye’ye enerji güvenliği, ticaret rotaları, askerî caydırıcılık ve bölgesel nüfuz açısından üç deniz üzerinde ve ötesinde önemli fırsatlar sunmaktadır.

Hazar Havzası

Hazar Denizi Rusya Federasyonu, İran, Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan olmak üzere beş devlet tarafından çevrelenmiştir. 2018 tarihinde imzalanan Hazar Denizi’nin Hukuki Statüsüne İlişkin Sözleşme ile hukuki statüsü belirlenen Hazar Havzası deniz yetki alanlarının kesinleşmesi sonrasında zengin petrol ve doğalgaz kaynakları yoğun şekilde kullanılmaya başlanmıştır. 371.000 kilometrekarelik bir alana sahip olan Hazar, 200 milyar varillik petrol ile 10 milyar metreküplük doğalgaz rezervinin bulunduğu tahmin edilmektedir. Bu durumda dünya petrol rezervlerinin yaklaşık % 16’sı, doğalgaz rezervlerinin de % 9’u bu bölgede yer almaktadır (Kahraman ve Merdan, 2020).

Energy Institute Statistical Review of World Energy 2024 tarafından verilen verilere göre, Hazar Havzasında toplam (Azerbaycan 35.6 m³, Kazakistan 30.8 m³, Rusya Federasyonu 586.4 m³, Türkmenistan 76.3 m³, İran 251.7 m³) 729,1 milyar m³ doğal gaz üretimi bulunmaktadır (Energy Institute Statistical Review of World Energy 2024). 1991 yılından itibaren Amerikan petrol şirketleri Amoco, Pennzoil, Unocal ve Exxon, İngiliz petrol şirketleri British Petroleum (BP) ve Ramco, Japon petrol şirketi Itochu ve Suudi petrol şirketi Delta Nimir Hazar Denizde mevcut enerji kaynaklarının çıkarılması için ilgili devletlerle anlaşmalar yapmaya başlamışlardır (Kahraman ve Merdan, 2020). Ayrıca Türkiye ve Türkmenistan arasında yapılan Mutabakat Zaptı, Protokol ve Anlaşma (Hazar Geçişli Doğal Gaz Boru Hattı) ile Türkmen gazının TANAP ile entegre edilmesi planlanmaktadır. Bu plan uygulanırsa Türkiye’nin doğalgaz tedarik çeşitlenmesi konusunda önemli bir aşama gerçekleşmiş olacaktır. Bunun yanında Doğal Gaz Ana İletim Hattı, Doğu Anadolu Doğal Gaz Ana İletim Hattı, Mavi Akım Projesi, Bakü-Tiflis-Erzurum Doğal Gaz Boru Hattı,

TANAP (Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı Projesi) ve TürkAkım Projesi hatları İran, Azerbaycan ve Rusya gazının Türkiye'ye ve Avrupa'ya aktarımı için kullanılmaktadır. Diğer bölgelerden gelen gaz kaynakları ile birleştiğinde Trakya bölgesinde kurulması düşünülen Enerji HUB Merkezi Türkiye'yi tedarikçi olmanın yanında terminal ülke statüsüne çıkarabilecektir.

Bunun dışında Türk Devletleri Teşkilatı (TDT) üzerinden kurulan siyasi, iktisadi ve beşeri ortaklıklar Türkiye'nin bölge üzerinde yumuşak güç unsurları açısından önemli avantajlar sağlayabilmiş ve Orta Asya ile olan gevşek bağlarını sıkı ilişkiler seviyesine çıkarmıştır. Toplam beş üye ülkenin (Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkiye) yer aldığı teşkilat içinde dört ülke kuruluş ve 4 ülke/uluslararası örgüt gözlemci (Macaristan, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Türkmenistan, Ekonomik İşbirliği Teşkilatı) statüsünde bulunmaktadır. Toplam 155 milyon nüfusa, 4.242.362 km² yüzölçümüne, 1,3 trilyon dolardan fazla GSYİH'ne sahip TDT; dış politikada ortaklık, uluslararası terörizm, ayrılıkçılık, aşırıcılık ve sınır ötesi suçlarla mücadele, bölgesel ve ikili iş birliği, ticaret ve yatırım anlaşmaları, ekonomik, sosyal ve kültürel kalkınma, bilim, teknoloji, eğitim, sağlık, kültür, spor ve turizm alanlarında etkileşim, haberleşme, şeklinde amaç ve beklentileri bulunmaktadır (Demir, 2022). Türkiye bu yapı içinde jeopolitik uzantısını ve güvenlik koridorunu Anadolu hinterlandından Orta Asya coğrafyasına uzatmayı, Azerbaycan ile yapılan ikili savunma ve işbirliği anlaşmalarıyla Kafkasların savunmasını tahkim etmeyi ve doğu-batı enerji hattı ekseninde toplayıcı ve yeniden dağıtıcı olmayı, Rusya ve İran'ın jeostratejik etki alanlarını lehinde daraltmayı hedeflemektedir.

Karadeniz Havzası

8.350 kilometre kıyı şeridine, 422.198 km² alana ve altı kıyıdaş devlete (Bulgaristan, Gürcistan, Romanya, Rusya, Türkiye ve Ukrayna) sahip Karadeniz'in jeopolitik ve stratejik önemi sadece bölge için değil tüm küresel devletler için oldukça yüksek konumdadır (Demir, 2019). Hazar'ın aksine Okyanus'a doğrudan çıkış imkânı sağlayan Karadeniz Asya-Avrupa arasındaki en güvenli deniz yolu olma özelliğine sahiptir. Ancak son dönemde Rusya'nın 2008 yılında Gürcistan'a ait Güney Osetya ve Abhazy'a, 2014 yılında Donbas ve Kırım'a müdahalesi ve en son 2022 yılında Ukrayna'ya geniş kapsamlı bir askeri hareket düzenlemesi Karadeniz'in güvenlik mimarisinde önemli stratejik değişimler meydana getirmiştir. Müteakip dönemlerde de Ukrayna'nın geri kalan kısmına, Moldova, hatta NATO üyesi ülkelerin topraklarına müdahale etme ihtimalinin ortaya çıkması Karadeniz'i daha da kırılgan hale getirmektedir. Karadeniz'in kuzey kıyıları mevcut haliyle neredeyse Rusya'nın kontrolüne geçmiş durumdadır. Özellikle Sivastopol bölgesinde Rusya'ya ait donanmanın varlığı ülke için beka seviyesinde önem arz eden stratejik bir noktadır (Seyaz, 2021). Karadeniz özellikle Hazar Bölgesinden gelen enerji kaynaklarının doğrudan Avrupa pazarlarına aktarılabilen bir coğrafyada bulunması nedeniyle de önemlidir.

Karadeniz'in diğer sorunlarından birisi de kıyıdaş devletler arasındaki farklılıklardan kaynaklanmaktadır. Batı kıyısında yer alan Romanya ve Bulgaristan hem NATO üyesi hem de AB üyesi olmalarından kaynaklı Karadeniz Havzası'nı kendi içinde özel ve otonomik bir yapıda görmemekte, hukuksal çıkarlarını NATO ve AB'nin bir yayılma ve hegemonya kurması üzerine inşa etmiş durumdadırlar. Doğu Kıyısında yer alan Gürcistan ise Rusya'nın etkisinden kurtulmak için Batı ile sıkı ilişkiler kurmaya ve NATO/AB'den savunma ve ekonomik destek almaya çalışmaktadır. Rusya Karadeniz'de Türkiye'nin gücünü ve varlığını yadsımamakla birlikte denizin tamamen kendi kontrolünde olmasını, hatta Boğazları Rusya'nın liderliğinde bir uluslararası komisyon tarafından yönetilmesini istemektedir. En uzun kıyılardan birine sahip Ukrayna da öncelikle başta Azak Denizi olmak üzere kuzey Karadeniz'de sahip olduğu kıyıları yeniden Rusya'dan geri almayı, kendi karasularının ve kıta sahanlığının güvenliğini Batı'nın garantisi

altında görmeyi, tıpkı Romanya ve Bulgaristan gibi hem NATO hem de AB üyesi olarak Avrupa-Atlantik güvenlik mimarisine dahil olmayı hedeflemektedir. Türkiye de Karadeniz'in çatışmaların ve hegemonya mücadelelerinin dışında olması, kıyısı olan ülkelerin ortak denetim ve kontrolünde kalması, NATO, AB, ABD, Çin dâhil diğer bazı dış ülkelerin havza özelinde müdahalesinden uzak tutulması, elbette ki Montrö Rejiminin devam ettirilmesi konusunda ısrarlı bir politika sürdürmektedir. Bu sebeple Karadeniz'de Hazar Havzasında olduğu gibi 2018 Uzlaşması gözükmemektedir (Tüysüzöğlu, 2014).

Dolayısıyla Türkiye için Karadeniz Havzası çevre ülkeler ile birlikte düşünüldüğünde bir barış coğrafyası olmalıdır. Bu anlamda Türkiye Karadeniz'in deniz altı ve üstü resminin %65'ni çeşitli mekanizmalarla çıkarabilmekte ve bir kısmını NATO müttefikleri ile paylaşmaktadır. Diğer taraftan Rus gazının tamamının naklini bu bölgeden yapmaktadır. Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü (KEİ), Karadeniz Uyum Gücü, Karadeniz Gücü ve diğer Karadeniz güvenlik yapıları ile istikrar sağlamaya çalışmaktadır. Ukrayna Savaşı esnasında tahıl koridoru Karadeniz üzerinden gerçekleşmiş ve dünya pazarlarına aktarım sağlanmıştır. Yine Türkiye Karadeniz Havzasında Sakarya Sahasından yıllık 7 milyar m³'lük, günlük 9,5 milyon m³'lük üretim yapmaktadır (<https://enerji.gov.tr/haber-detay?id=21555>). Toplam 320 milyar m³'lük bir doğalgaz rezervi keşfedilmiş durumdadır (<https://www.iletisim.gov.tr>). Türkiye 1936 yılında imzalanan Montrö Boğazlar Sözleşmesi ile Boğazlar bölgesinde tam egemenlik hakkını elde etmiş ve ticari ya da savaş gemilerinin geçişini düzenlemeye başlamıştır. Esas mesele su altı ve su üstü savaş araçlarının geçişleri Türkiye'nin kontrolünde olduğu için Karadeniz'in güç dengesinin tesis edilmesine yönelik en önemli üstünlüğün Türkiye'de olmasıdır. Diğer bir deyişle eski istikrarlı duruma yeniden dönülmesine yönelik çabaların hayata geçmesi oldukça elzemdir. Bu maksatla Türkiye; Rusya-Ukrayna Savaşı'nın sonlandırılması, ABD-Romanya arasındaki ikili savunma ve işbirliği anlaşmasının Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin örtülü ihlalini engellemesi, kıyıdaş ülkelerin (Gürcistan ve Ukrayna) toprak bütünlüklerinin korunması, Karadeniz'den hakkı olan hidrokarbon ve diğer kaynakların hakkaniyet ölçüsünde çıkarları doğrultusunda kullanılması konularında diplomatik çalışmalarını devam ettirmektedir.

Akdeniz Havzası

2,5 milyon km² bir alanı kaplayan Akdeniz Avrupa, Afrika, Asya kıtalarına kıyıdaş ve Atlantik bağlantısı olan oldukça nadir özellikteki denizlerden birisidir. Türk Boğazları yoluyla Karadeniz'e, Süveyş Kanalı ile Kızıldeniz ve Yemen-Ummân-Hint Denizlerine/Okyanusu'na doğrudan bağlantıları vardır ve toplam kıyıdaş ülke sayısı 23 ülkedir (Zogal ve Baykal, 2020). Türkiye'nin deniz yetki alanlarının paylaşımı ve Kıbrıs Adası'ndaki mevcut durum olmak üzere temelde Doğu Akdeniz'e ilişkin iki odak noktası bulunmaktadır. ABD Jeolojik Araştırmalar Merkezi (USGS-US Geological Survey) tarafından 2010 tarihinde hazırlanan rapora göre Levant Bölgesinde (Kıbrıs, Lübnan, Suriye ve İsrail arasında kalan bölge) 3,45 trilyon metreküplük doğalgaz, 1,7 milyar varil petrol rezervi olduğu ifade edilmektedir. Yine aynı raporda Kıbrıs Adası'nın çevresinde 400 milyar dolar değerinde 8 milyar varil petrol, Girit Adası'nın çevresinde bir bölgede 1,5, diğerinde 2 trilyon metreküp olmak üzere toplam 3,5 trilyon metreküplük doğalgaz bulunduğu belirtilmiştir. Bunun dışında Türkiye'nin Doğu Akdeniz'deki deniz yetki alanları içinde 80.000 kilometrekarelik bir gaz hidrat yatakları olduğu iddia edilmektedir (ABD Jeolojik Araştırmalar Merkezi, 2010).

Özellikle Akdeniz'in doğusunda enerji kaynakları için yapılan yoğun bir mücadelenin olduğu görülmektedir. 2010 yılından itibaren Türkiye, İsrail, Mısır, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC), Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY), Yunanistan, Lübnan, Suriye ve Libya bu

bölgede aktif politikalar üretmeye başlamışlardır. Ancak Suriye’de meydana gelen iç savaş, Lübnan’da istikrarlı bir yönetimin kurulamaması bu iki ülkeyi şimdilik devre dışı bırakmıştır. İsrail, GKRY, Yunanistan ve Mısır arasında imzalanan Deniz Yetki Alanlarına ilişkin anlaşmalar sebebiyle Türkiye de Doğu Akdeniz çıkarlarını korumakta bir süre gecikmek zorunda kalmıştır. Bu süre içinde ABD, AB, İngiltere ve Fransa, İtalya, G. Kore, Japonya, Katar, Rusya Federasyonu gibi ülkeler de hidrokarbon yataklarından payını alabilmek için Yunanistan öncülüğünde oluşturulan konsorsiyuma girmeyi başarmışlardır. Konsorsiyumda; Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO), ABD’li Exxon Mobil ve Noble, Fransız Total, İtalyan Eni, Güney Koreli Kogas, Katar Petroleum, İngiliz BG ile İsraili Delek ve Avner firmalarının yer aldığı görülmektedir. Bu arada ABD, Yunanistan, GKRY ve Mısır Akdeniz’de müşterek tatbikatlar icra etmiş, Türkiye bu sistemden de dışlanmaya çalışılmıştır. 2019 yılında Türkiye Libya ile Deniz Yetki Alanı Anlaşması imzalayarak Doğu Akdeniz’de oluşan bu ittifakı ortadan kaldırmayı hedeflemiştir. Ardından Libya’nın yanı sıra, Lübnan, Mısır ve Cezayir ile bazı açılımlar gerçekleştirmiş ve yeni bir denklem oluşturmaya çalışmıştır (Ataman ve Güler, 2020).

Bunun dışında kıyıdaş olmayan ülkelerin de Doğu Akdeniz üzerinde çeşitli beklentileri bulunmaktadır. Özellikle ABD, Rusya, İngiltere, İtalya, Almanya, Suudi Arabistan, Katar, Japonya, BAE ve İran gibi ülkelerin de keşfedilen hidrokarbon kaynakları üzerinde emelleri olduğu düşünüldüğünde bölgenin oldukça karmaşık çıkar çatışmalarına sahne olduğu anlaşılmaktadır (Harunoğulları, 2020). Bu anlamda GKRY, Mısır, İsrail ve Lübnan arasında imzalanan Münhasır Ekonomik Bölge Anlaşması Türkiye’nin Akdeniz Havzası çıkarlarına aykırı sonuçlar meydana getirmiş ve söz konusu anlaşma yok hükmünde sayılmıştır. (Güneş, 2022). Doğu Akdeniz gazının Batıya veya diğer bölgelere aktarım konusunda Yunanistan tarafından uygulanmaya çalışılan HUB olma gayretleri de Türkiye tarafından engellenmiş ve Rusya Federasyonu’nun da desteklediği yeni bir HUB projesi gündeme getirilmiştir (Kısacık ve Gülbay, 2022 ve Gaber, 2022). Türkiye bu yüzden tek taraflı ilan edilen oldu-bittileri engelleme, kendi Münhasır Ekonomik Bölgesinde yer alan çıkarlarını koruma, KKTC’nin adanın tamamından kaynaklı haklarının garanti altına alınması ile ilgili kararlı politikalarını sürdürmektedir (Roberts ve Yılmaz, 2020). Dolayısıyla Türkiye öncelikle Kıbrıs Adası’nda iki devletli çözümü savunmaktadır. Bu anlamda adanın çevresinde yer alan kaynaklardan eşit pay hakkını saklı tutmaktadır. Yunanistan ve GKRY’nin tek taraflı yaptığı hidrokarbon anlaşmalarını tanımamakta ve kendisine ait yetki alanlarında yapılacak arama ve sondaj faaliyetlerine izin vermeyeceğini ifade etmektedir. Türkiye bu politikasını sahaya yansıtmış ve Kanuni Sondaj Gemisi, Fatih Sondaj Gemisi, Oruç Reis Gemisi, Yavuz Sondaj Gemisi ve Barbaros Hayrettin Paşa Gemisi vb. gemilerle Karadeniz ve Akdeniz Havzalarında sismik arama ve sondaj faaliyetleri icra etmektedir (Furuncu, 2020).

Sonuç ve Değerlendirme

Türkiye’nin bölgede meydana getirmeye çalıştığı güvenlik mimarisi caydırıcı, bütünsel, esnek ve entegratif bir model şeklinde tanımlamak mümkündür. Model genel olarak Akdeniz’den Hazar’a kadar olan coğrafyada enerji, lojistik, ticaret, kültür, teknoloji ve güvenlik koridoru konseptini öne çıkarmakta ve denizlerde Mavi Vatan, karasal alanda Koridor Yaklaşımı, hava sahası içinde yüksek teknoloji İnsansız Araçlarla Hava Hâkimiyeti stratejilerini kapsamaktadır. Diğer taraftan Dengeleme Sistemi gereği mutlak ittifaklık yerine çok yönlü duruş sergileyerek batının zayıflıklarını giderecek esnekliği önceleyerek güvenlik mimarisini tahkim etmeye çalışmaktadır. Bunun dışında Türkiye yumuşak güç unsurlarını ısrarlı, istikrarlı ve sürdürülebilir bir akılla sahaya sürmüş ve bölge ülkelerinin kamuoyunu bilgilendirmek ve yeni bir bakış açısı sunmak imkânını bulmuştur. Sonuçta Avrasya güvenlik mimarisinin temel bileşeni olmak için

akıllı güç unsurlarını entegre etmeye çalışarak bölge ülkeleriyle yeni tip ittifaklık ideolojisi ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA

- ABD Jeolojik Araştırmalar Merkezi (USGS-US Geological Survey), Erişim Tarihi: 14.11.2025.
- Ataman, M. ve Güler, M. Ç. (2020). The Cyprus Dispute: The Prerequisite For The Solution of The Eastern Mediterranean Problem, Edits. Kemal İnat, K., Ataman, M., Duran, B., Political, Judicial And Economic Perspectives, Eastern Mediterranean and Turkey's Rights.
- Cumhurbaşkanı Erdoğan: "Türkiye, tarihinin en büyük doğal gaz keşfini Karadeniz'de gerçekleştirdi", <https://www.iletisim.gov.tr>, Erişim Tarihi: 12.11.2025.
- Demir, C. (2022). The Organization of Turkic States: Implications for the Regional Balance of Power. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 39-71. <https://doi.org/10.17752/guvenlikstrjt.1104776>, Erişim Tarihi: 15.11.2025.
- Demir, K.A. (2019). "Karadeniz'in Türkiye için Kıyasal Jeopolitik Açından Önemi". *Güvenlik Stratejileri Dergisi* 15, sy. 32: 573-604. <https://doi.org/10.17752/guvenlikstrjt.668157>, Erişim Tarihi: 12.11.2025.
- Energy Institute Statistical Review of World Energy 2024.
- Furuncu, Y. (2020). Turkey's Hydrocarbon Exploration And Drilling Policy In The Eastern Mediterranean, Edits. Kemal İnat, K., Ataman, M., Duran, B., Political, Judicial And Economic Perspectives, Eastern Mediterranean and Turkey's Rights.
- Gaber, Y. (2022). Turkey Can Become an Energy Hub—But Not By Going All-In On Russian Gas By, December 7, Atlantic Council.
- Garipağaoğlu, N. (2012). Havza Planlamalarında Coğrafyanın Rolü ve Türkiye'de Havza Planlamacılığı, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler, Enstitüsü Dergisi, 16 (2): 303-336.
- Güneş, A. (2022). Deniz - Enerji Güvenliği İlişkisi Bağlamında Türkiye'nin Doğu Akdeniz'deki Enerji Politikalarının Analizi, Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi 2022, Cilt 12, Sayı 1, ss. 363-391.
- Harunoğulları, M. (2020). Doğu Akdeniz Enerji Havzası: Bölge Üzerinde Yaşanan Uluslararası Anlaşmazlık ve Rekabet, *International Journal of Geography And Geography Education*, Cilt: 25, Sayı: 42, 455-481.
- <https://enerji.gov.tr/haber-detay?id=21555>, Erişim Tarihi: 11.11.2025.
- İzbırak, R. (1992). Coğrafya Terimleri Sözlüğü. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Kahraman, F. Ş., Merdan, A. S. (2020). Hazar Denizi'nin Hukuki Statüsü. *KAÜİİBFD*, 11(21), 434-468.
- Kısacık, S. ve Gülbay, A. (2022). 2000 Sonrası Türkiye ve Rusya'nın Doğu Akdeniz'deki Güvenlik ve Enerji Politikalarının Karşılaştırmalı Bir Analizi, *Türk Dünyası Araştırmaları-TDA*, Cilt: 130 Sayı: 257, Sayfa: 435-470.
- Küçük, M. (2021). Avrupa Birliği'nin Güvenlik Strateji Belgelerinin Analizi. *Journal of Diplomatic Research*, 3(1), 37-49.
- Roberts, J., & Yılmaz, A. (2020). "Energy Geopolitics in the Eastern Mediterranean." *Mediterranean Politics*.
- Seyaz, A. (2021). Karadeniz Havzası: Jeopolitik Güç Mücadelesi ve İş Birliği İmkânları, *KTÜ SAM Protokol Dergisi*, Yıl 2, Sayı 1.

Tüysüzoğlu, G. (2014). Karadeniz Havzası'ndaki Çatışma Gerçekliğinin Güvenlikleştirme Yaklaşımı Çerçevesinde Anlamlandırılması, Karadeniz Araştırmaları, Bahar 2014, Sayı 41, s. 87-109).

Zogal, V., ve Baykal, F. (2020). Geçmişten geleceğe Akdeniz ülkelerinde turizm. Coğrafya Dergisi, 41, 255-270. <https://doi.org/10.26650/JGEOG2020-0071>, Erişim Tarihi: 09.11.2025).

ГЛОБАЛЛАШУВ ШАРОИТИДА МИССИОНЕРЛИК ВА ПРОЗЕЛИТИЗМНИНГ СИЁСІЙ МАҚСАДЛАРИ

POLITICAL GOALS OF MISSIONARY AND PROZELITISM IN THE CONTEXT OF GLOBALIZATION

Musaev Mansur TURSUNPULATOVICH*

Abstract

This article analyzes views on the political goals of missionary and prozelitarianism in the context of globalization from a scientific point of view. The article also highlights that the missionary movement is becoming one of the global problems today, such as religious fanaticism, fundamentalism, extremism, terrorism, and drug addiction. Combating this evil is now recognized as one of the urgent tasks in many countries. In turn, it was noted that the missionary movement, as a factor undermining not only people's faith but also the unity of various religions, nations, and ethnicities, creates grounds for disruption of interstate stability as a result of national, religious, and racial conflicts arising from the negative impact on social, political, cultural, and spiritual relations in some countries. If we turn to the lexical essence of the word "missionary work," then the word "mission" comes from Latin and means "task," "assignment," "high duty" in the Uzbek language, and missionary work, in turn, means the propagation of one's religious views among the peoples who profess any religion. Prozelitizm, which is an integral part of it, comes from the Greek word "prozelitizm," which means "a foreigner moving from one place to another," "transitioning from one's religious belief to another," as well as "direct coercion of a citizen believing in any religion to abandon their religion and accept another religion." At the heart of missionary and pro-religious movements lies ideological support for political pressure and aggression against the state sovereignty and constitutional order of other countries. In other words, one can observe such illegal actions as the interference of other states in their internal affairs through spiritual and cultural values and religious means. The political essence of the missionary and pro-religious movement involves exploiting the unstable situations that have developed in some countries, separatism arising in the administration of power, including through the implementation of inhumane principles based on religion.

Keywords: Globalization, missionary work, proselytism, religious fanaticism, fundamentalism, extremism, terrorism, drug addiction, ideology, spirituality, enlightenment, idea, aggression, value, separatism, Protestantism, Jehovah's Witnesses.

В настоящее время миссионерская деятельность превращается в одну из глобальных проблем наряду с религиозным фанатизмом, фундаментализмом, экстремизмом, терроризмом и наркоманией. Борьба с этим злом признается в качестве одной из актуальных задач во многих странах мира. В свою очередь, миссионерское движение оказывает негативное влияние не только на вероубеждения людей, но и на

* Prof. Dr., Republican Center for Spirituality and Enlightenment, Uzbekistan,
E-mail: mansurmusaev12@gmail.com

межрелигиозное, межнациональное и межэтническое согласие. Это влечёт за собой обострение социальных, политических, культурных и духовных отношений в отдельных странах, что, в конечном счете, создает почву для подрыва межгосударственной стабильности.

Если обратиться к лексическому значению слова «миссионерство», то латинское слово *missio* переводится как «задание», «поручение», «высокая обязанность», а миссионерство означает распространение своих религиозных взглядов среди народов, исповедующих другую религию. Его составной частью является прозелитизм, происходящий от греческого слова *proselitismós*, которое означает «пришлый», «переселившийся с одного места на другое», «перешедший в другую веру». Также это понятие включает насильственное принуждение человека отказаться от своей веры и принять другую религию.

В основе миссионерской и прозелитической деятельности зачастую лежит идеологическая поддержка политического давления и агрессии, направленных против суверенитета и конституционного строя других государств. Иными словами, под прикрытием духовно-культурных ценностей и религиозных инструментов совершаются незаконные действия, такие как вмешательство во внутренние дела других стран. Политическая сущность миссионерства и прозелитизма проявляется в использовании нестабильных ситуаций в некоторых странах для разжигания сепаратизма, в том числе на религиозной основе, что ведет к расколу общества.

В ряде развитых западных стран существует несколько университетов, в которых, с целью усовершенствования миссионерской деятельности, осуществляется обучение по специальности «миссология». В этих учебных заведениях особое внимание уделяется использованию таких понятий, как «евангелизация» и «пророчество» наряду с понятиями «миссия» и «миссионерство», особенно в процессе христианской миссионерской деятельности. Надо отметить, эти понятия «миссия» и «миссионерство» оставляют негативное впечатление в сознании народов, не исповедующих христианство. В результате исторический опыт этих народов подвергается давлению со стороны могущественных государств. Миссионерство, играющее ключевую роль в проведении внешней политики этих стран, становится инструментом гегемонии, колониализма, агрессии и политического давления со стороны сильных государств на слабые.

По мнению специалистов, следует обратить внимание на деятельность неправительственных некоммерческих организаций, якобы занимающихся миссионерством на средства, направленные под видом «благотворительности». В последние годы наблюдается тенденция отклонения этих организаций от заявленных программ и их участие в действиях, имеющих чётко выраженные политические цели[1].

Следует отметить, что неправительственные некоммерческие организации в процессе своей деятельности в других странах, получая финансовую поддержку из-за рубежа, стремятся оказывать прямое влияние на внутреннюю политику этих государств, уделяя особое внимание созданию на этих территориях политической обстановки, соответствующей их собственным интересам. В качестве примера можно привести события, произошедшие в таких странах, как Украина, Грузия и Кыргызстан.

Миссионерская и прозелитическая деятельность создаёт почву для личностной и интеллектуальной деградации, слепого подчинения чужой воле, утраты

индивидуальности и её замены чуждыми смыслами, остановки в развитии, материальных потерь, а также появления негативных последствий, касающихся жизни, духовного мировоззрения и здоровья людей.

На сегодняшний день сектой «Свидетели Иеговы», которая активно занимается миссионерской и прозелитической деятельностью по всему миру, ведётся незаконная деятельность в ряде зарубежных стран. Это приводит к нарушению религиозной стабильности среди населения, между различными религиозными общинами, провоцирует межрелигиозные и межэтнические конфликты, угрожает общественному спокойствию, способствует усилению сепаратизма и возникновению беспорядков среди населения. Всё это, в свою очередь, создаёт основу для подрыва безопасности общества и стабильности в определённых регионах.

Следует подчеркнуть, что секта «Свидетели Иеговы» признана Европейским парламентом одной из 172 самых опасных тоталитарных (социально опасных) сект в мире, что требует пристального внимания к её деятельности. Секта «Свидетели Иеговы» была зарегистрирована в 1931 году под названием «Исследователи Библии» правительством США не как религиозная организация, а как издательское учреждение. Хотя данная секта действует под видом протестантской религиозной организации, по мнению ряда исследователей, она относится к паракхристианским и псевдохристианским направлениям, не имеющим прямого отношения к традиционному христианству.

Стоит отметить, что история «Свидетелей Иеговы» берёт своё начало от движения «Исследователей Библии», возникшего в 1870-х годах XIX века в штате Пенсильвания (США) благодаря Чарльзу Тейзу Расселу (1852–1916). Вскоре для юридической защиты издательской деятельности этого движения Чарльз Тейз Рассел учредил организацию под названием «Общество Сторожевой Башни, Библии и трактатов» и стал её первым президентом. Хотя некоторые специалисты утверждают, что в учении «Свидетелей Иеговы» присутствуют элементы арийской идеологии, ряд российских исследователей относят «Свидетелей Иеговы» к сектам. Однако, по мнению других российских религиоведов, эта организация не подпадает под определение секты[2].

После смерти Рассела в 1916 году Джозеф Франклин Рутерфорд стал вторым президентом Общества Сторожевой Башни и, наряду с внесением изменений в деятельность организации, ввёл в учение Иеговы понятие «Армагеддон»[3].

В 1925 году Рутерфорд предсказал «начало эры Божьего Царства», и в результате изменений, внесённых во внутренние правила управления и доктрины секты, возникли разногласия. В связи с этим в 1931 году последователи Рутерфорда, стремясь полностью отделиться от «исследователей Библии», приняли для себя новое название — «Свидетели Иеговы». После смерти Рутерфорда в 1942 году пост президента Общества занял Нейтан Гомер Норр, при котором был официально учреждён центральный управляющий офис организации в Нью-Йорке — «Сторожевая башня» (Watchtower)[4]. Здание располагалось в Бруклине (Нью-Йорк), и именно в этом городе была основана «Галаадская библейская школа», в которой по всему миру начали готовить миссионеров на основе учений этой секты[5].

Секта «Свидетели Иеговы» уделяет особое внимание изучению культуры, духовности, ценностей и обычаев народов, живущих в разных уголках мира, с целью донесения своих учений до представителей этих народов. Для этого они активно печатают

множество литературы и журналов на их родных языках. Кроме того, на любых собраниях, проводимых организацией «Свидетели Иеговы», регулярно работает «Теократическая школа служителей»[6] где все члены собрания проходят обучение основам учения общества[7].

К 1950–1960-м годам «Свидетели Иеговы» опубликовали свой собственный перевод Священных Писаний — «Перевод нового мира» на английском языке. К концу 1980-х годов, в связи с изменением политической ситуации в мире, у них появилась возможность открыто действовать в Восточной Европе, странах бывшего СССР, Латинской Америки и Африки.

В 1999 году после отставки Милтона Джорджа Хеншела с поста президента Общества Сторожевой Башни полномочия управления организацией с тех пор осуществляют Дон Адамс и Макс Ларсон.

Секта «Свидетели Иеговы» уделяет особое внимание миссионерской деятельности. Члены организации в основном посещают дома граждан лично, распространяя журналы и литературу, отражающую идеи секты, с целью увеличения числа своих последователей через пропаганду и агитацию.

В настоящее время общее число миссионеров-свидетелей превышает 700 тысяч, при этом руководство организации уделяет большое внимание подготовке миссионерских кадров. В Нью-Йорке в центре подготовки миссионеров «Галаад» введены 5-месячные учебные курсы, на которых миссионеры со всего мира проходят обучение на основе учений секты. На сегодняшний день секта ведет деятельность в 236 странах мира и имеет 115 региональных представительств[8].

В учении секты её членам запрещено обладать любыми знаниями и информацией. Объясняется это тем, что наличие светских знаний и информации у членов секты может вызвать сомнения и недоверие среди сектантов в отношении деятельности секты. Самое главное — любые знания и информация, не относящиеся к деятельности секты, могут «ослепить» членов, отравить их сознание и ослабить их стремление изучать Священное Писание. Кроме того, если изучению учения Иеговы мешают другие дела, членам секты категорически запрещается заниматься этими делами во время своей деятельности, поскольку особое внимание уделяется тому, что «это учение выше всего».

В учении секты каждый её член обязан заниматься миссионерской деятельностью. В частности, руководство организации требует, чтобы каждый член в месяц тратил от 10 до 150 часов на миссионерскую работу с целью широкого распространения учения секты. В зависимости от участия в миссионерской деятельности членов, руководство обеспечивает им продвижение по организационной иерархии (служебной лестнице).

На сегодняшний день секта «Свидетели Иеговы» по всему миру издала ряд журналов и литературы для распространения своего учения. Например, журнал «Сторожевая башня» выходит дважды в месяц на 125 языках тиражом более 22 миллионов экземпляров, а журнал «Пробудитесь!» — один раз в месяц на 81 языке тиражом 20 миллионов экземпляров. Через эти издания ведётся масштабная миссионерская пропаганда и агитация, на что ежегодно расходуется около 100 миллионов долларов США.

По анализу специалистов, деятельность данной секты запрещена в 30 странах мира, среди которых Китай, Северная Корея, Узбекистан, Туркменистан, Таджикистан, Саудовская Аравия, Иран, Ирак и другие. Представители католической и православной

ветвей христианства подчёркивают, что секта «Свидетели Иеговы» не имеет никакого отношения к христианству. Культурные деятели России направили открытое письмо тогдашнему президенту Дмитрию Медведеву, в котором отметили, что данная секта является тоталитарной и наносит вред государственным и общественным интересам. Также они потребовали признать издания секты, включая журнал «Сторожевая башня», экстремистскими [9].

С 2006 года секта «Свидетели Иеговы» начала издавать свою религиозную литературу на узбекском языке в российском городе Санкт-Петербург, при этом обнаружено, что данная литература поступает на территорию нашей страны через соседние Казахстан и Кыргызстан.

В процессе изучения деятельности секты «Свидетели Иеговы» в нашей стране выявлено, что члены секты, вопреки интересам государства и общества, распространяют религиозную литературу с учениями и идеями секты, проводя пропаганду и агитацию у граждан в их домах в любом месте.

Выявлены случаи отказа молодых членов секты от прохождения военной подготовки и службы в армии. В учении секты категорически отвергается признание государственных праздников и символов, участие в выборах и принесение присяги на государственные обязанности. Кроме того, свидетели Иеговы не участвуют в религиозных обрядах других верующих, возникают проблемы при проведении похоронных обрядов, а также они категорически против переливания крови при сохранении жизни больного, и строгое выполнение этих правил является обязательным в уставе секты.

Следует подчеркнуть, что согласно статье 64 Конституции Республики Узбекистан защита Республики является обязанностью каждого гражданина Республики Узбекистан. Граждане обязаны проходить службу в порядке, установленном законом, или альтернативную службу [10].

Согласно этому закону, гражданин не имеет права заменять гражданский долг перед Родиной, который должен исполняться, своей религиозной верой или взглядами, а также отказываться от обязанностей, предусмотренных Конституцией. В связи с этим строгое требование к религиозным убеждениям со стороны граждан в свою очередь представляет угрозу стабильности нашего государства и безопасности общества.

Как выразился наш Президент Шавкат Мирзиёев, «в некоторых группах усиливается тенденция ставить религиозные взгляды выше Конституции и наших законов. Под маской религиозных убеждений появляются люди, которые ведут молодёжь не к просвещению, а к невежеству» [11]. В современных условиях данные движения вызывают национальные, религиозные и межконфессиональные противоречия, угрожают мирной и спокойной жизни, стремятся не только дестабилизировать общество, но и привести к сепаратизму на уровне государства. Это требует серьёзного осмысления.

Миссионерские организации, как правило, выбирают для своей деятельности бедные, слабо укреплённые или переживающие кризис государства. Потому что такие страны не в состоянии оказать серьёзное сопротивление. Главная задача миссионера — вырвать народ, к которому он принадлежит, из корней, отдалить его от национальных и моральных ценностей, навязать ему новую (предварительно определённую) идентичность.

Ранее миссионеры чаще всего выступали в образе врачей или учителей, однако в условиях современного глобализма и технического прогресса они всё чаще появляются в виде туристов, спортсменов, инвесторов, бизнесменов, работников международных организаций, торговых агентов и даже сотрудников дипломатических представительств. При этом миссионерские миссии расширяются, и лица с «служебными обязанностями» направляются в определённые регионы с конкретными задачами.

В мировом масштабе миссионерская деятельность в некоторых случаях приводит к религиозной розни, межрелигиозным столкновениям и этноконфессиональным конфликтам. Это можно видеть на примере ряда африканских и азиатских стран, где в результате миссионерской деятельности нарушается баланс в религиозном составе коренного населения, регулярно возникают конфликты между представителями различных религий[12].

В условиях глобализации миссионерство и прозелитизм приобретают не только религиозное, но и ярко выраженное политическое значение. Используя культурные, социальные и информационные инструменты, они способны влиять на внутреннюю политику государств, создавать нестабильность и разобщённость в обществе. Политические цели данных движений часто связаны с продвижением идеологий, которые подрывают национальное единство, традиционные ценности и государственный суверенитет. Важно осознавать, что борьба с негативными последствиями миссионерской и прозелитической деятельности требует активного участия государственных институтов и гражданского общества, а также просвещения и формирования устойчивого национального сознания. Только комплексный и продуманный подход позволит сохранить стабильность и безопасность в эпоху глобальных вызовов и перемен.

Список литературы:

1. Миллий ғоя ва раҳбар маъсулияти./ Қ.Назаров, И.Эргашев ва бошқалар: Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат ва жамият қурилиши академияси.-Т.: Фафур Ғулом номидаги нашриёт- матбаа ижодий уйи. 2007 Б-559-560.
2. Евменов Д. История создания и учение Общества Сторожевой Башни. Структура секты и методы ее регистрации в разных странах. apologiya.orthodoxy.ru/si/history.html.
3. Юнон тилидаги armagedon, қадимги яхудий тилидаги harmegiddo-«тоғли худуд Мегиддо» сўзидан олинган бўлиб, Хайфа яқинидаги қадимги даврда жанглар ўтказилган худуд. Иеговочилар ақидасига биноан Исо ерга қайтгач, у ва имонлилар жамоаси, Иблис ва жинлар қўшнига қарши шу жойда жанг ўтказиб, ғолиб бўлади. Бу Исонинг Ер юзидаги 1000 йиллик подшоҳлигининг бошланиши бўлади.
4. Watchtower – Соқчилар Минораси (тарж.).
5. эр. ав. 70 йилларида Қуддус қамал қилингач, яхудийлар қочиб беркинган, Иордан дарёси соҳилидаги жой номи.
6. Теократия – руҳоний қўлида бўлган сиёсий ҳокимият.
7. Воизлик – бу ерда: тарғибот (тарж.).
8. Евменов Д. История создания и учение Общества Сторожевой Башни. Структура секты и методы ее регистрации в разных странах. apologiya.orthodoxy.ru/si/history.html.
9. Православное христианство: Церков и общество: Обновления сайтов раздела “Миссионерства” pravmir.ru

Ўзбекистон Республикасининг конституцияси. <https://lex.uz/docs/6445145>

10. Ўзбекистон Республикасининг конституцияси. <https://lex.uz/docs/6445145>

11. Маънавият ҳаётимизда янги куч, янги ҳаракатга айланиши керак. Президент Шавкат Мирзиёевнинг Республика Маънавият ва маърифат кенгашининг кенгайтирилган мажлисидаги нутқи. Янги Ўзбекистон газетаси. 2023 йил 23 декабрь, 267-сон.

12. Ҳасанбоев Ў. Ўзбекистонда даавлат ва дин муносабатлари: диний ташкилотлар, оқимлар мафкуравий курашнинг долзарб йўналишлари. Тошкент ислом университети. – Тошкент, 2014. – Б. 113.

ÇİN'İN KÜLTÜREL YAYILMASINDA YENİ AKTÖR: ÇİN ETKİSİNDE KALAN UYGURLAR

Abdürreşit Celil KARLUK*

Özet

Çin uygarlığı, Doğu Asya'nın en verimli topraklarında, özellikle Sarı Irmak havzasında gelişen tarıma dayalı bir medeniyet olarak ortaya çıkmış, tarih boyunca "Huaxia" kimliği etrafında şekillenen kültürel özcülüğüyle çevresindeki toplulukları dönüştürme eğilimi güçlü bir uygarlıktır. Çinliliğin özünde, "biz" ve "ötekiler" ayrımı, yazı sistemi, şehir uygarlığı ve Konfüçyanist değerlerle kurumsallaşan üstün bir medeniyet bilinci vardır. Bu bilinç, yalnızca Çinli topluluklara kimlik ve üstünlük duygusu kazandırmakla kalmamış, aynı zamanda komşu halkların ya baskı yoluyla ya da uyandırdığı hayranlıkla Çin kültürünü benimsemesine zemin hazırlamıştır (Xu, 1962; Dikötter, 1992; Karluk, 2021). Çin tarihindeki temel dinamik, Han merkezli homojenleştirme politikaları olmuştur. Kuzey Sülaleler (386-581), Beş Sülale (923-951), Jin (1115-1234), Yuan (1271-1368) ve Qing (1644-1911) gibi Çin'de kurulan Çinli olmayan hanedanlık/ imparatorlukların dahi Çin kültürünü özümseyerek varlığını sürdürmesi, bu süreçte kültürel asimilasyonun kalıcılığını göstermektedir. Siyasal genişleme çoğu zaman yabancı hanedanlıkların eliyle gerçekleşse de, kültürel bütünlüğün korunması ve Çin merkezli bir sosyo-politik, sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik düzenin tesis edilmesi Çin kökenli hanedanların temel önceliği olmuştur. Ancak, doğrudan yönetilemeyen bölgelerde Jimi ve Tusi benzeri dolaylı yönetim stratejileri uygulanmış, uzun vadede bu bölgelerin de asimilasyonun kapsamına dâhil edilmesi sağlanmıştır (Tian, 1984; Karluk, 2021).

Çin tarihinde, Çinliliğin Çin'in siyasi sınırlarına sonradan dâhil edilen bölgelerdeki kalıcılığının, esas olarak kültürel yayılma yolu ile pekiştiği görülüyor. Bu durum tarafımızca formül edilen "Kültürel Çin" ile "Politik Çin" arasındaki ayırım ve onların ilişkileriyle daha iyi açıklanabilir. İlki Çin kültürünün kökleştiği ve Çinliliğin tamamen hâkim olduğu coğrafyayı ifade ederken, ikincisi Çinliliğin henüz tam olarak yerleşmediği, askeri-siyasi güçle kontrol altında tuttuğu bölgeleri ifade eder. Çin'in yayılması, Kültürel Çin'den Politik Çin'e doğru yürütülen sürekli bir kültürel etkileme ve asimilasyon süreciyle mümkün olmuştur (Karluk, 2025). Politik Çin'de başlayan yayılma süreci, zamanla nüfus ve kültürel nüfuzun artmasıyla sosyal, kültürel ve ekonomik alanlarda baskıcı bir homojenleşmeye dönüşür ve kartopu gibi büyür (Fei, 1999). Bu mekanizma, Qin (MÖ 221-206), Han (MÖ 206-MS 222), Tang (618-907), Song (1127-1279), Ming (1368-1644) hanedanlıklarından, Milliyetçi Çin (1911-1949) ve günümüz Çin Halk Cumhuriyeti'ne kadar kesintisiz biçimde sürdürülmüştür. Bu çalışma, son yıllarda farklı ülkelerde, özellikle Türkiye başta olmak üzere Türkistan cumhuriyetlerinde sayıları gitgide artan Uygur restoranlarının menülerindeki "Çinlileşme" olgusu başta olmak üzere, Çin etkisinde kalan Uygurların Uygur toplumunda ve kardeş Türk toplumlarında Çinliliğin yayılması, Çin zulmünün normalleştirilmesi, sıradanlaştırılması doğrultusundaki bilinçli veya bilinçsiz söz ve eylemlerinden hareketle Çin'in kültürel etkisi ve asimilasyonuna odaklanarak daha geniş perspektifte Çin'in kültürel yayılmasında işbu Uygurların yeni bir aktör olarak görülüp

* Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Türkiye, E-posta: abdurreshit.karluk@hbyv.edu.tr
ORCID: 0000-0002-2268-033X

görülemeyeceği hususunu tartışıyor. Nitel bir çalışmanın çıktısı olan bu bildirinin verileri literatür çalışması, saha gözlemleri, mülakatlardan oluşmaktadır.

Türkistan coğrafyasında Timur'dan sonra güçlü birleşik bir siyasi yapının kurulamaması, Rusya ve Çin'in işgal planlarını kolaylaştırmıştır. Mançu-Qing İmparatorluğu 18. Yüzyılın sonlarından itibaren Cungarya ve Kaşgar/Tarım havzasına yönelik istila ve yutma girişimlerine hız vermiş, nihayetinde 1878'de Kaşgar Devleti'ni ortadan kaldırarak bölgede "Xinjiang" adı altında sömürgeci bir idari yapı tesis etmiştir. Geleneksel Türk-İslam idari örgütlenmesinin yerine Çin tarzı idari düzenlemelerin getirilmesi, Çin'in sistematik asimilasyon sürecinin başlangıcını oluşturmuştur. Çin'in Doğu Türkistan'daki politikaları, farklı ideolojilere sahip rejimlerde, hükümetlerde dahi değişmeyen bir süreklilik arz etmiştir. Çin'in resmi söylemleri nihai hedefin Türklerin bölgedeki tarihi ve kültürel varlığını ortadan kaldırmak, bölgenin kalıcı bir Çin yurdu haline getirilmesi olduğunu belirtmiştir. ÇKP döneminde bu politika, daha sistematik ve baskıcı yöntemlerle pekişmiş, eğitim ve kültür alanında Uygur Türkçesinin aşamalı olarak tasfiyesi, yerine Çine'nin zorunlu kılınması, Çin'in kültürel nüfuzunu derinleştiren en önemli araç olmuştur. 2017 sonrasında Uygur Türkçesinin kamusal alandan tamamen dışlanması, yalnızca dilsel değil, kimliksel bir kırılmayı da beraberinde getirmiştir. "Yeniden eğitim kampları" adı altında yürütülen kitlesel gözaltılar, ideolojik beyin yıkama, zorla çalıştırma ve zorunlu kültürel adaptasyon uygulamaları bu sürecin en sert biçimlerini temsil etmektedir (OHCHR, 2022).

Bu süreçte Çin tarzı eğitim, kültür sistemi içinde yetişen birinci dili Çince olan Çin kültürel mensubiyeti kuvvetli Çin dilli Uygurlar, ÇKP tarafından değerli bulunurken, Uygurcanın ve Uygur dilli Uygurların marjinalleştirilmesi ve Çinliliği yegâne seçenek olarak sunan sistematik uygulamaları örneğin Uygurcanın sözlük, gramer yapılarına sürekli müdahalelerin yapılması, Uygurca üretimi yerine Çince'den çevirinin dayatılması, dil ve düşünce yapılarının yoğun Çin etkisine maruz bırakılması gibi kaba ama istikrarlı müdahaleler düşünce ve zihniyet yapılarında da Çinleşme veya Çinlileşmeyi ortaya çıkartmıştır. Diğer taraftan, Çin mutfağı ve beslenme alışkanlıkları Çin'in kültürel yayılma stratejisinde ve asimilasyonunda en güçlü araçlardan biri olarak öne çıkmıştır. Uygur mutfağı tarihsel olarak Türk-İslam kimliğinin korunmasında önemli bir rol oynamış, helal etler, buğday ve pirinç ürünleri ile Türkistan pilavları, Çin mutfağına karşı bir kültürel direnç alanı oluşturmuştu. Ancak Çinli nüfusun ve nüfuzun bölgede daha görünür ve etkin olması, eğitim kurumları ve iş yerlerinde dayatılan yemek alışkanlıkları, "Qingzhen" etiketiyle helal olduğu iddia edilen Çin yemeklerinin dayatılması gibi mekanizmalar, Uygur mutfağının dönüşümünü hızlandırmıştır. Yatılı okullarda, Üniversitelerde, kamu kurumlarında ve iş yaşamında Uygurların Çin yemekleriyle zorunlu temasları, genç kuşakların bu mutfağa alışmasına yol açmıştır. Zamanla bu süreç, yalnızca gündelik tüketim alışkanlıklarının değişmesiyle sınırlı kalmamış; Uygur restoranlarında dahi Çin yemeklerinin yaygınlaşması, diasporadaki Uygur işletmelerinde bile Çin mutfağının yeniden üretilmesi gibi sonuçlar doğurmuştur. Bu durum, asimilasyonun paradoksal boyutunu göstermektedir: Çin kültürüne mesafeli duran Uygurlar, Çin etkisi altında dönüşerek farkında olmadan Çin kültürünün taşıyıcıları ve yayıcıları haline gelmektedir. Burada kültürel erozyon yalnızca kimliksel bir çözülmeye işaret etmez; aynı zamanda Çin'in küresel kültürel nüfuzunun genişlemesine hizmet eden yeni aktörlerin ortaya çıkmasını da beraberinde getirir.

Bu noktada Çin'in yoğun etkisinde kalmış Uygurlar, Çin'in kültürel yayılmasında "yeni aktör" konumuna yerleştirilebilir. Asimilasyonun etkisiyle Çinceyi ve Çin kültürünü içselleştiren, Çin mutfağını kendi mutfaklarına entegre eden ve Çin değerlerini yaşam tarzına katan kesimler, yalnızca kendi toplumları içinde değil, farklı coğrafyalarda da Çin kültürünün görünür taşıyıcıları olmaktadır. Çin'de ve Doğu Türkistan'da eğitim almış ve ÇKP politikaları çerçevesinde yetişmiş

bazı Uygurların diasporadaki sosyal, ekonomik ve politik faaliyetleri, Çin kültürünün ve zihniyetinin daha geniş alanlara yayılmasına, hatta diaporanın politik istikametinde etkili olmaktadır. Bu gelişme, kültürel emperyalizmin gönüllü aktörler aracılığıyla pekiştirilmesinin tipik bir örneği olarak görülebilir. Sonuç olarak, Çin'in kültürel yayılması tarihsel olarak farklı toplulukların asimilasyonu üzerine inşa edilmiştir. Uygurlar örneğinde bu süreç, hem zorlayıcı politikalar hem de gündelik yaşam pratikleri üzerinden ilerlemiş, neticede Çin etkisinde kalan Uygurlar, Çinliliğin yeni taşıyıcıları haline gelmeye başlamıştır. Bu olgu, Çin'in kültürel yayılmasının yalnızca devlet eliyle değil, dönüştürdüğü topluluklar aracılığıyla da sürdürüldüğünü göstermektedir. Uygurların bu süreçte oynadığı rol, asimilasyonun sadece bir kimlik kaybı değil, aynı zamanda Çin kültürünün küresel düzeyde yeniden üretimi ve yayılmasının önemli bir boyutunu teşkil etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Çin, Kültürel yayılma, Çinlilik, Uygurlar, Mutfak

KAYNAKÇA

- Chen, T. (1993). 陈通明, 中国历史上的民族融合与民族同化, 云南社会科学, 第2期, 56-63.
- Dikötter, F. (1992). The discourse of race in modern China. Hong Kong University Press.
- Fei, X./费孝通 (1999). 中华民族多元一体格局, 中央民族大学出版社.
- Karluk, A.C. (2021). Çinlilik ve Çin'de Ötekiler, Nobel akademi yayınları, Ankara.
- Karluk, A. C. (2025). Ways of Understanding Chinese Expansion: Chineseness and Two Chinas. China Report, 61(2), 249-269.
- OHCHR, (2022). UN Human Rights Office issues assessment of human rights concerns in Xinjiang, China | OHCHR, 31 August 2022. Erişim: 12 Haziran 2025.
- Tian, X./田继周 (1984). “我国民族史研究中的某些理论性问题”, 中国民族关系史研究, Ed.: 翁独健, 中国社会科学出版社, 70-94.
- Xu, X./徐旭生 (1962). 中国古代史的传说时代, 科学出版社.

ЧЕРНОМОРСКО-КАСПИЙСКИЙ БАСЕЙН В КОНТЕКСТЕ ТУРЕЦКО-КАЗАХСТАНСКИХ ВЗАИМООТНОШЕНИЙ: ПОЛИТИКО-ЭКОНОМИЧЕСКИЙ И КУЛЬТУРНО-ГУМАНИТАРНЫЙ АСПЕКТ

THE BLACK SEA-CASPIAN BASIN IN THE CONTEXT OF TURKISH-KAZAKH RELATIONS: POLITICAL, ECONOMIC, AND CULTURAL-HUMANITARIAN ASPECTS

Erkin BAIDAROV*

Аннотация

Центральная Азия представляет собой стратегическую ось турецкой внешней политики. Одной из стран региона, кому Анкара придает первоочередное значение в своих отношениях, является Казахстан, с которой ее связывают узы общей истории, культуры и языка. В свою очередь, Казахстан уделяет большое внимание укреплению международных позиций страны. Важную роль в этом играет «многовекторная внешняя политика» Казахстана во главе ее с Президентом Касым-Жомартом Токаевым. Впервые «многовекторность» в контурах внешней политики Казахстана была заявлена ее лидерами в далеком 1991-1992 гг. сразу же после объявления независимости страны после распада СССР. Тогда Первый Президент Казахстана Н.А. Назарбаев на весь мир заявил об открытости государства и отметил, что Казахстану в силу своего геополитического положения и экономического потенциала нет смысла замыкаться на узкорегиональных проблемах: «Будущее Казахстана и в Азии, и в Европе, и на Востоке, и на Западе». И одним из важных направлений этой политики является сотрудничество с Турцией, где Черноморско-Каспийский бассейн находится в зоне особого внимания как официальной Анкары, так и Астаны, а также дальнейшего функционирования *Транскаспийского Международного Транспортного Маршрута (ТМТМ), пролегающего через Китай, Казахстан, акваторию Каспийского моря, Азербайджан, Грузию, Турцию и далее в Европу.*

Являясь единственной светской и демократической мусульманской страной в мире, Турция, с точки зрения перспектив грядущих перемен и развития, получает значение экономической, военной и социальной силы в странах мусульманского Востока, что также не может быть не замеченной руководством Казахстана. За короткое в историческом масштабе время, отсталая в недавнем прошлом аграрная страна превратилась в современное цивилизованное государство, сочетающее в себе исламские традиции и европейские стандарты. При этом Турция никогда не забывала, что ее исторические корни произрастают из прикаспийского региона современной казахской степи, откуда их предки тюрки-огузы начали свой путь в Анатолию через Переднюю Азию и на страницы всемирной истории. Поэтому совсем не случайно, что Турция стала первой страной мира, признавшей независимость Казахстана. Это произошло через 15 минут после того, как Президент Казахстана Нурсултан Назарбаев подписал 16 декабря 1991 года конституционный закон «О государственной независимости Республики Казахстан», а 2 марта 1992 г. Турция установила с Казахстаном и дипломатические отношения.

* Prof. Dr., R. B. Suleimenov Institute of Oriental Studies, Kazakhstan, E-mail: erkin.u.68@mail.ru
ORCID: 0000-0002-6826-717X

Следует отметить, что Соглашение о сотрудничестве между Казахстаном и Турецкой республикой, было подписано еще 15 марта 1991 г. в период существования Советского Союза. В Соглашении было выражено стремление народов, имеющих общность культуры, языка, духовного наследия и традиций, к дальнейшему расширению и углублению взаимовыгодного сотрудничества на долговременной основе в политической, торгово-экономической, научно-технической, экологической, культурно-гуманитарной, информационной и других сферах.

Разделённые историческими обстоятельствами, утратившие в силу этого связи друг с другом, в конце XX века народы Казахстана и Турции обрели возможность восстановить прерванные отношения. Поэтому в новых исторических условиях Казахстан заинтересован в том, чтоб в полной мере задействовать весь потенциал многопланового сотрудничества с Турцией, как на двусторонней основе, так и во взаимодействии на многостороннем уровне.

Основная задача статьи показать, как развивались отношения между двумя братскими странами в сфере политико-экономического и культурно-гуманитарного сотрудничества за прошедшие почти 35 лет с момента восстановления независимости Страны Великой степи и установления дипломатических отношений. Тем более, что за прошедшие время плодотворные контакты на высшем уровне никогда не прерывались. Было подписано множество важных межгосударственных соглашений, которые заложили фундамент долгосрочного двустороннего сотрудничества между одними из крупных стран Черноморского и Каспийского бассейнов, взаимно заинтересованных в своем стабильном развитии. Дальнейшая интенсификация турецко-казахстанских отношений, отвечает долгосрочным стратегическим интересам двух стран, способствует консолидации и интеграции тюркского мира, **поиску стабильности**, позитивным образом влияя на данные процессы.

Ключевые слова: Турция, Казахстан, история, политико-экономическое и культурно-гуманитарное сотрудничество, тюркский мир, **Черноморский и Каспийский бассейн**.

Введение

Центральная Азия представляет собой стратегическую ось турецкой внешней политики. Одной из стран региона, с которой Анкара придает первоочередное значение в своих отношениях, является Казахстан, с которой ее связывают узы общей истории, культуры и языка. То, что Президент Турецкой Республики Реджеп Тайип Эрдоган в рамках официального государственного визита Президента Республики Казахстан в июле 2025 года лично встретил Касым-Жомарта Токаева в аэропорту, говорит о том, что между нашими странами существует тесная историко-культурная общность. Еще в период Казахского ханства наши правители переписывались с султанами Османской империи. Это говорит о том, что уже в тот исторический период наблюдался высокий международный авторитет страны Великой степи. Такой исторический контекст и преемственность может служить примером позитивного фона межтюркского взаимодействия, где установление «политической химии» на уровне высшего руководства Турции и Казахстана укрепляет основу взаимного партнёрства.

В свою очередь, Республика Казахстан уделяет большое внимание укреплению международных позиций страны. Важную роль в этом играет инициатива Президента

Казахстана К.-Ж. Токаева на развитие сотрудничества со странами восточного мира. И одним из важных направлений этой политики является сотрудничество с Турцией. Отметим, что Турция является «первым светским государством мусульманской культуры, давно провозгласившим свой путь в Европу через модернизацию, основами идеологии которой стали идеи светской, независимой от института религии (ислама), власти» [1]. Как отмечает турецкий политолог профессор Эмре Конгар: «В этом качестве Турция, с точки зрения перспектив грядущих перемен и развития, получает значение экономической, военной и социальной силы, и, что еще более важно, создает отличную модель для мусульманского мира. Создание Турцией для мусульманских обществ светской и демократической модели является важным событием не только с позиции региональной, но и играет огромную роль для всего мира и истории человечества, что значительно увеличивает значение Турции в мире, как страны, принадлежащей к «мусульманской цивилизации» [2].

За короткое в историческом масштабе время, отсталая в недавнем прошлом аграрная страна превратилась в современное цивилизованное государство, сочетающее в себе исламские традиции и европейские стандарты. При этом, Турция никогда не забывала, что ее исторические корни произрастают из присырдарьинских земель, находящихся в степях современного Казахстана, откуда их предки тюрки-огузы начали свой путь в Анатолию и на страницы всемирной истории. Поэтому совсем не случайно, что Турция стала первой страной мира, признавшей независимость Казахстана 16 декабря 1991 г., а 2 марта 1992 г. установила с ней и дипломатические отношения.

Следует отметить, что Соглашение о сотрудничестве между Казахстаном и Турецкой республикой, было подписано еще 15 марта 1991 г. в период существования Советского Союза. В Соглашении было выражено стремление народов, имеющих общность культуры, языка, духовного наследия и традиций, к дальнейшему расширению и углублению взаимовыгодного сотрудничества на долговременной основе в политической, торгово-экономической, научно-технической, экологической, культурной, гуманитарной, информационной и других сферах. Таким образом, разделённые историческими обстоятельствами, утратившие в силу этого связи друг с другом, в конце XX века народы Казахстана и Турции обрели возможность восстановить прерванные отношения. Как отмечает Первый Президент Казахстана Нурсултан Назарбаев: «С самых первых дней своего суверенитета Казахстан прикладывает и прикладывает все усилия для сближения наших братских народов. Тесно работая все эти годы, мы восстановили когда-то утраченные на много лет связи между Казахстаном и Турцией» [3]. Поэтому в новых исторических условиях Казахстан заинтересован в том, чтоб в полной мере задействовать весь потенциал многопланового сотрудничества с Турцией, как на двусторонней основе, так и во взаимодействии на многостороннем уровне.

1 Политический и экономический аспект турецко-казахстанских отношений

29 июля текущего года в Анкаре состоялось пятое заседание Совета стратегического сотрудничества высокого уровня, где стороны обсудили координацию совместных инициатив в политической, экономической и культурной сферах. Переговоры глав Турции и Казахстана в рамках стратегического совета являются не просто очередной встречей глав государств, а знаковым событием, сигнализирующим о выходе отношений между Анкарой и Астаной на качественно новый уровень. Отношения Турции и Казахстана – это не просто симбиоз двух государств, это своего рода «речные воды», которые, сливаясь,

образуют мощный поток, несущий за собой не только экономическое процветание, но и геополитическое влияние. Если для других стран Центральной Азии Турция – важный партнер, то для Казахстана она становится стратегическим якорем, позволяющим балансировать интересы различных мировых держав. «Взаимодействие Казахстана и Турции, – как отмечает эксперт по Центральной Азии Андрей Казанцев, – выделяется на фоне сотрудничества Анкары с другими странами Центральной Азии. Это обусловлено как исторической и культурной общностью, так и прагматичным подходом обеих сторон к выстраиванию долгосрочных и взаимовыгодных отношений» [4]. Сегодня Анкара активно продвигает идеи тюркского единства, укрепляя культурные и образовательные связи, что находит отклик в регионе, богатом тюркскими народами. Турция, со своей мягкой силой, предлагает Центральной Азии альтернативный путь развития, не связанный с жесткой конфронтацией или подчинением. Это привлекает многие страны региона, стремящиеся к диверсификации своих внешнеполитических связей [4]. Для Казахстана это влияние особенно ощутимо. Турция стала не только важным торгово-экономическим партнером, но и своего рода одним из «мостов», соединяющим Казахстан с западным миром через общие экономические проекты и инициативы, такие как Транскаспийский международный транспортный маршрут (Средний коридор). Это позволяет Астане укреплять свою внешнюю политику и снижать зависимость от какой-либо одной державы.

Взаимное притяжение Казахстан представляет для Турции целый ряд стратегических интересов. Во-первых, это колоссальный рынок и источник природных ресурсов. Казахстан – крупнейшая экономика Центральной Азии, обладающая богатыми запасами нефти, газа, урана и других полезных ископаемых. Для Турции, испытывающей потребность в энергетической безопасности, Казахстан является надежным и перспективным партнером. Во-вторых, Казахстан – это ключевое звено в реализации турецкой концепции «Великого Турана», которая, хоть и носит скорее культурно-исторический характер, все же предполагает укрепление связей между тюркскими государствами. Развитие Среднего коридора, проходящего через Казахстан, является не только экономическим проектом, но и геополитическим инструментом, способствующим укреплению влияния Турции в регионе. В-третьих, Казахстан играет важную роль в архитектуре региональной безопасности. Стабильность в Казахстане имеет прямое влияние на общую стабильность Центральной Азии, что отвечает интересам Турции, стремящейся к миру и процветанию в своем непосредственном окружении [4]. И наоборот, Турция для Казахстана – это стратегический «маяк», указывающий путь к диверсификации и модернизации. Во-первых, турецкий опыт в развитии индустриализации, малого и среднего бизнеса, а также внедрении инновационных технологий представляет большой интерес для Казахстана, стремящегося уйти от сырьевой зависимости. Турецкие инвестиции в различные секторы казахстанской экономики – от строительства до обрабатывающей промышленности – способствуют созданию новых рабочих мест и передаче технологий. Во-вторых, Турция – один из ключевых партнеров Казахстана в сфере образования и культуры. Турецкие университеты и культурные центры привлекают казахстанских студентов, способствуя обмену знаниями и укреплению межличностных связей. В-третьих, Турция, будучи членом НАТО и имея значительный вес на международной арене, предоставляет Казахстану дополнительные возможности для укрепления его внешнеполитических позиций. Сотрудничество в рамках международных организаций, таких как Организация тюркских государств (ОТГ), усиливает голос Казахстана на глобальном уровне [4].

В рамках **Международного симпозиума «Поиск стабильности в Черноморском и Каспийском бассейнах»** следует также отметить, «многовекторную внешнюю политику» Казахстана во главе с ее Президентом Касым-Жомартом Токаевым. Впервые «многовекторность» в контурах внешней политики Казахстана была заявлена ее лидерами сразу же после объявления независимости страны после распада СССР. Тогда Первый Президент Казахстана Н.А. Назарбаев на весь мир заявил об открытости государства и отметил, что Казахстану «в силу своего геополитического положения и экономического потенциала нет смысла замыкаться на узкорегиональных проблемах. Это было бы непонятно не только нашему многонациональному населению, но и всему мировому сообществу. Будущее Казахстана и в Азии, и в Европе, и на Востоке, и на Западе» [5]. И одним из важных направлений этой политики является сотрудничество с Турцией. В этой связи, Черноморско-Каспийский бассейн находится в зоне особого внимания как официальной Анкары, так и Астаны, а также в контексте дальнейшего функционирования *Транскаспийского Международного Транспортного Маршрута (ТМТМ, Средний коридор)*, пролегающего через Китай, Казахстан, акваторию Каспийского моря, Азербайджан, Грузию, Турцию и далее в Европу. Как мы видим стрелка «политического компаса» тянется к Босфору. На Средний коридор возложены большие надежды: объёмы уже достигли почти 3 млн тонн и могут утроиться к 2030 году.

Главная задача двух стран на внешнеполитической арене – использование новых возможностей международного сотрудничества, поскольку успешная внешняя политика создаёт благоприятные условия для внутренней стабильности и развития. Например, сегодня Казахстан сталкивается с серьёзным внешним давлением, угрозой вторичных санкций в случае восстановления прежнего уровня и качества сотрудничества с одним из ближайших партнёров — Российской Федерацией. Другой стратегический партнер Казахстана, Китайская Народная Республика находится в конфронтации и состоянии торговой войны с США. Возникает вопрос: как выстроить систему контрбалансов, к какому кругу государств примкнуть и каким образом минимизировать обозначенные риски? Относясь к категории «средних держав», различные силы стремятся вовлечь Казахстан в свои альянсы и проекты. Но это имеет как позитивную сторону, так и грозит определёнными уязвимостями. В этих условиях Казахстану необходимо просчитывать каждый свой шаг и сохранять свою международную субъектность во взаимодействии с теми или иными партнёрами. В этом смысле Турция – активный и авторитетный игрок на международной арене, с кем Казахстану легче найти общий язык и совместное решение в контексте национальных интересов [4].

Отношения между нашими странами и лидерами соразмерны тому весу, которым обладают наши государства в мировой табели о рангах и в региональном разрезе. Казахстан – наиболее крупная экономика региона, к тому же обладающая стратегически важными для Турции природными ресурсами и важным геостратегическим положением между крупными и емкими рынками. Казахстан представляется ключевым государством для турецкой внешней политики и экономики в регионе Центральной Азии.

Турция входит в пятерку крупнейших торговых партнеров Казахстана и топ-20 стран-инвесторов. По итогам 2024 года Турция стала четвертым торговым партнёром Казахстана: товарооборот между странами достиг 5 млрд долларов США [6]. Однако следует отметить, что наблюдается заметное снижение в товарообороте, поскольку в 2023 году товарооборот составлял \$6 млрд [7]. С января по май 2025 товарооборот двух стран составил \$1,9 млрд, что на 4,5% меньше чем в 2024 г. [6]. Сегодня правительства двух стран

работают над планомерным обеспечением стабильного объема торговли на уровне не менее \$10 млрд.¹ Среди них продукция металлургической, нефтехимической, пищевой и машиностроительной промышленности. В свою очередь, турецкая сторона выражает заинтересованность в реализации новых совместных проектов по перспективным направлениям экономики. В целом, за последние 20 лет турецкие инвесторы вложили в экономику Казахстана почти \$6 млрд. В приоритете – строительство, торговля, обрабатывающая промышленность [8]. При поддержке Турции – это вполне реализуемые и жизнеспособные проекты.

Таким образом, турецко-казахстанские отношения – это яркий пример того, как общие исторические корни и прагматичные интересы могут стать основой для динамичного и стратегического союза, кирпичиком в фундаменте прочного и взаимовыгодного партнерства, которое не только способствует процветанию обеих стран, но и оказывает значительное влияние на геополитический ландшафт всей Центральной Азии.

2 Сотрудничество Турции и Казахстана в культурно-гуманитарном аспекте

В настоящее время турецко-казахстанское сотрудничество в культурно-гуманитарной сфере характеризуется высокой активностью. В этом направлении организовываются «Дни культуры», научно-практические конференции, семинары и концерты творческих групп, музыкальные и культурные фестивали, которые способствуют духовному сближению народов двух стран.

Традиционным в культурной жизни двух стран стало проведение на взаимной основе гастролей творческих коллективов и отдельных исполнителей; переподготовка на телевидении Турции специалистов областных и республиканских телекомпаний Казахстана; организация выставок изобразительного и декоративно-прикладного искусства; совместная работа по линии ТЮРКСОЙ; реставрационные работы в мавзолее Х.А. Ясави в Туркестане, а также различные юбилейные мероприятия имеющих отношение к общетюркскому культурному миру, так и непосредственно к истории и культуре Турции и Казахстана.

Событием исторической важности стало установление в столице Казахстана г. Астане памятника основателю турецкого государства Мустафе Кемалю Ататюрку в 2009 году и открытие монумента Первому Президенту Казахстана Нурсултану Назарбаеву в Анкаре в 2010 г. Кроме памятника лидеру Казахстана, в Турции установлены памятники великим деятелям казахского народа, в том числе – Абаю Кунанбаеву, Мухтару Ауэзову, Магжану Жумабаеву, Абылай хану, Кабанбай батыру и др.

Наряду с культурными мероприятиями стоит отметить и мероприятия, имеющие социальную направленность. Так, в 2012 г. в провинции Невшехир известной туристической местности Каппадокия был открыт парк имени нашей страны. В турецком городе Джейхан был открыт Центр культуры Казахстана. Важную роль в культурно-гуманитарном сотрудничестве двух стран играют их «культурные столицы» – Стамбул и Алматы. Активизация деловых отношений между двумя странами придает важный импульс дальнейшему развитию культурно-гуманитарного сотрудничества между двумя

¹ Во время встречи лидеров Турции и Казахстана в Баку в ноябре 2024 года, Президент Турции Реджеп Тайип Эрдоган отметил, что «Мы продолжим работу с целью доведения двустороннего товарооборота до 15 млрд долларов» [9].

городами. Так, результатом сотрудничества между двумя городами стало открытие школы им. Абая в Зейтинбурунском районе Стамбула. Именно в этом районе города, а также в районах Гюнешли, Сефакёй, уже несколько десятилетий компактно проживают этнические казахи, которых в середине прошлого века радушно встретила Турция, вынужденно покинувших свою исторические кочевья в конце 1930–1940-х гг. и перейдя Гиндукуш и Гималаи оказавшихся в Пакистане и Индии. Если тогда сюда добрались лишь около 800 казахов, то сейчас их более десяти тысяч, работающих и приносящих пользу своей новой родине – Турецкой Республики. Одним из них является профессор *университета* изящных искусств им. Мимара Синана – *проф. Абдулвахаб Кара*. До того, как перебраться в Турцию, у кочевников была возможность уехать в Америку, но старейшины пришли к выводу, что там они были бы сыты и обуты, но потомки быстро бы забыли свой язык и обычаи, поэтому все единогласно выбрали путь в юго-западную часть Азии. Турция привлекла казахов сходством культурных ценностей и традиций, основами тюркского языка и религии.

Своеобразным мостом дружбы между Турцией и Казахстаном служит Центр турецкой культуры имени Юнуса Эмре в Астане, открытый в марте 2010 года. В центре знакомят с культурой, искусством и историей Турции, а также обучают турецкому языку и предоставляют возможность пройти языковую стажировку в Турции за счет центра. Кроме этого, Центр проводит также различные культурные мероприятия. В том числе переводят книги известных казахских авторов на турецкий язык, чтобы граждане Турции могли прочитать и поближе познакомиться с историей и культурой казахов.

Среди приоритетов культурно-гуманитарного сотрудничества Турции в Казахстане, можно выделить реализацию совместных проектов в сфере образования. Так, например, наиболее продвинутым проектом в сфере образования стал Международный Казахско-Турецкий Университет им. Х.А. Ясави в г. Туркестане. «Соглашение о создании Международного Казахско-Турецкого университета имени Ходжи Ахмета Ясави в городе Туркестан» было подписано 31 октября 1992 между правительствами двух стран на Встрече глав тюркоязычных государств в Анкаре. Соглашение вступило в силу после того, как оно было ратифицировано законодательным актом №3904 от 29 апреля 1993 г. Турецкого Великого Национального Собрания (Парламента Турции).

Открытие университета в «духовной столице тюркского мира» (Туркестан) положительно отразилось как на казахско-турецких отношениях, так и на самом городе. Он стал не просто историческим, а современным студенческим городом, а также символом дружбы между Казахстаном и Турцией. Сегодня Международный Казахско-Турецкий Университет им. Х.А. Ясави – современное высшее учебное заведение с солидной методической и экспериментальной базой в котором обучаются студенты из почти 20 тюркоязычных стран и 30 тюркских сообществ.

Новый импульс тесному культурно-гуманитарному сотрудничеству придал подписанный президентами Договор о стратегическом партнерстве между Турецкой Республикой и Республикой Казахстан (2009). Кроме этого определяющего документа, стороны на правительственном уровне подписали, в том числе, соглашения о сотрудничестве в области науки и техники. Конструктивный диалог между Турцией и Казахстаном продолжается и в многостороннем плане – в рамках Организации экономического сотрудничества (ОЭС), Организации исламского сотрудничества (ОИС), Организации тюркских государств (ОТГ), ЮНЕСКО и других объединений. Например,

Турция поддержала кандидатуру Казахстана в проведении Всемирной специализированной выставки «ЭКСПО-2017» в Астане.

Активную роль в упрочении научных контактов между двумя странами играет Высшее общество культуры, языка и истории им. Ататюрка. Данное общество, являющееся по существу национальной академией наук гуманитарного профиля, участвовало в подготовке издания Казахской энциклопедии, журнала «Музыка тюркского мира», а также в совместных проектах по изучению наследия Коркут-ата (*Деде Коркут*) и археологических памятников Казахстана.

Важную роль в налаживании турецко-казахстанских научных связей, а также на евразийском пространстве в целом, выполняет Евразийский научно-исследовательский институт в г. Алматы, являющейся филиалом Международного Казахско-Турецкого университета им. Х.А. Ясави. Основными целями Института являются проведение академических исследований, сбор информации, планирование проектов в самых разных областях: экономика, энергетика, финансы, международные отношения, безопасность, новые технологии, образование, культура, искусство, филология, религия, философия, политика, социология, история, археология и др. охватывая все Евразийское пространство, от Балкан до Монголии. Кроме этого Институт при помощи научно-исследовательской работы принимает участие в сохранении исторического и культурного наследия центрально-азиатского региона, достижении мира и сотрудничества, разработке рекомендаций в области политических и экономических стратегий и новых направлений.

Заключение

Турция и Казахстан, имея общее историческое прошлое, родственность языков, религии и культуры, обладают и схожей системой ценностей. Рост числа турецких и казахстанских граждан, несущих и желающих развивать эти ценности, является важным вкладом в стабильность на всей территории Евразии, и Черноморско-Каспийского бассейна, в частности. Исходя из этого и строится совместная деятельность в как в сфере политики и экономики, так и в сфере культуры и образования.

Турция и Казахстан сегодня чаще говорят языком стратегий, дорог и контрактов. Пока другие евразийские страны формируют маршруты, альянсы и правила игры, Анкара и Астана ищут, как совместно выиграть в этой нестабильной партии. Если Турция пытается закрепиться как мост между Востоком и Западом, то Казахстан – как центр притяжения новой Центральной Азии. В такой формуле тюркская интеграция – уже не символ, а инструмент, где консолидация тюркского мира не противоречит широкой евразийской интеграции, а, наоборот, влияет на нее позитивным образом.

Таким образом, дальнейшая интенсификация турецко-казахстанских отношений, их наполнение новым содержанием отвечает долгосрочным стратегическим интересам двух стран и является важным фактором как Евразийского, так и Черноморско-Каспийского сотрудничества.

Литература и использованные источники:

Турция между Европой и Азией Итоги европеизации на исходе XX в. / Отв. ред. Н. Г. Киреев. – М.: Крафт+, ИВ РАН, 2001. – 535 с.

Kongar' E. Türkiye'nin önemi [Электронный ресурс] // Website. URL – https://www.kongar.org/makaleler/mak_tuo.php

«От политики сотрудничества мы никогда не откажемся» [Электронный ресурс] // ЦентрАзия. 06.02.2016. URL – <https://centrasia.org/news.php?st=1454772060>

Больше, чем торговля: почему отношения Казахстана и Турции уникальны [Электронный ресурс] // Ulysmedia.kz. 29.07.2025. URL – <https://ulysmidia.kz/analitika/56104-bolshe-chem-torgovlia-pochemu-otnosheniia-kazakhstana-i-turtsii-unikalny/>

Назарбаев Н.А. *Стратегия становления и развития Казахстана как суверенного государства* // Казахстанская правда. – 1992. – 16 мая.

Товарооборот между Казахстаном и Турцией достиг \$5 млрд [Электронный ресурс] // 24.kz: Информационный телеканал Казахстана. 29.07.2025. URL – <https://24.kz/ru/news/economy/722039-tovarooborot-mezhdu-kazakhstanom-i-turtsiej-dostig-usd5-mlrd>

Товарооборот между Казахстаном и Турцией достиг 6 млрд долларов [Электронный ресурс] // Elorda.info. 12.11.2024. URL – <https://ru.elordainfo.kz/prezident-ru/tovarooborot-mezhdu-kazakhstanom-i-turciey-dostig-6-mlrd-dollarov>

Почти 6 миллиардов долларов вложили турецкие инвесторы в экономику Казахстана за 20 лет [Электронный ресурс] // 24.kz: Информационный телеканал Казахстана. 28.07.2025. URL – <https://24.kz/ru/news/economy/721869-pochti-6-mlrd-dollarov-vlozhili-turetskie-investory-v-ekonomiku-kazakhstana-za-20-let>

Глава государства встретился с Президентом Турции Реджепом Тайипом Эрдоганом [Электронный ресурс] // Акорда. Официальный сайт Президента Республики Казахстан. 12.11.2024. URL – <https://www.akorda.kz/ru/glava-gosudarstva-vstretilsya-s-prezidentom-turcii-redzhepom-tayipom-erdoganom-12102325>

AZERBAIJAN'DA ULUS-DEVLET İNŞASI TARTIŞMALARI VE HAYDAR ALİYEV

THE DEBATES ON THE CONSTRUCTION OF NATION-STATE IN AZERBAIJAN AND HAYDAR ALIYEV

Mustafa BUDAK*

Özet

Bu bildirinin esas amacı, Sovyetler Birliğinin yıkılmasından sonra bağımsızlığının elde eden Azerbaycan'ın yeniden yapılanması sürecinde başlayan ulus devlet tartışmaları ve bu tartışmalar içinde devlet başkanı olarak Haydar Aliyev'in rolünü belirlemektir. Peşinen söyleyelim ki, bu tarz tartışmalar, yeni ulus-devlet inşası süreci yaşayan her devlette görülen olağan tartışmalar cinsindendir. Bu bağlamda, ulus-devlet inşa inşasına çalışılmaktadır hem devlet modernleştirilmekte ve hem de o devletin vatandaşlarına yeni kimlikler inşasına çalışılmaktadır. Doğal olarak Azerbaycan'da bu sancılı süreci halihazırda yaşamaktadır.

Her şeyden önce ulus-devlet, modern bir kavramdır ve bir inşa sürecini gerekli kılar. Bundan dolayı, modern devrin bir ürünü olan Ulus devlet modelinde, tarihte var olan devletlerden farklı olarak vatandaşların ortak vatan, ortak dil ve ortak kültürel değerleri paylaşması ve birlikte yaşama iradesini göstermesi esastır. Bu tanım, din, ırk ve dil ayrımı gözetmeyen ortak vatandaşlık temelinde siyasi nitelikli cumhuriyetçi bir modeli işaret etmektedir. Buna karşılık, ikinci bir ulus devlet modeli vardır ki, o da ırk, dil, din, tarih ve vatan gibi objektif bağlara sahip insan toplulukları üzerinde kurulu olan Alman modelidir. Birincisi ulusunu arayan bir ulus-devlet inşasıdır. İkincisi de devletini arayan bir ulus devlet inşasıdır.

Ulus devlet inşası, ortak bir kimliğin inşasını gerekli kılmaktadır. Bu bağlamda, dil, tarih, vatan, bayrak gibi unsurlar milli ortak kimliğin en önemli bileşenlerindedir. Bunun anlamı, farklı etnik, dil, din v mezheplere sahip insanlar için yeni bir ortak kimliği inşa etmektir. Bütün bunlara rağmen her ülke benzerlikle gösterse de farklı ulus devlet inşası süreçleri yaşamaktadır. Bu kural, Azerbaycan için de geçerlidir.

Bilindiği gibi Azerbaycan Güney Kafkasya'da Hazar kayısına kadar uzanan bir ülkedir. 19.yüzyılın başlarında, Çarlık Rusyası'nın hakimiyetine girmeye başlayan bugünkü Azerbaycan toprakları, 1918-1920 yılları arasındaki iki yıllık bağımsızlık döneminden sonra 27 Nisan 1920'de Sovyet Rusya tarafından işgal edilmiştir. Her ne kadar çok geçmeden Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti olarak teşkilatlanmasına rağmen ana devlet Sovyetler Birliği'ne bağlıdır. Sovyetlerin dağılmasından sonra 18 Ekim 1991'de bağımsızlığını elde eden Azerbaycan, o günden bugüne yeni bir ulus devlet inşası süreci yaşamaktadır.

Aslında bu süreç, Rusya'daki 1905 devrimiyle başladı. Çünkü bu devrim, Rusya'da otokrasiye son verdiği anayasal talepleriyle dikkat çekmişti. Bu yüzden Rusya'daki Bolşevik ihtilalin lideri Lenin'e göre 1905 devrimi, bağımsızlık yolunda "Asya'nın uyanışı"nın öncüsüydü. Bundan cesaret alan Rusya'daki Müslüman Türk aydınları örgütlenerek haklarını elde etmeye

* Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi, Türkiye, E-posta: mustafa.budak@istanbul.edu.tr ORCID: 0000-0002-4061-9487

çalıştılar. Bir taraftan da Azerbaycan'da, Mehmet Emin Resulzade, Hüseyinzade Ali Turan gibi aydınlar da devrimin sağladığı hürriyet ortamında Türkçülük ve milliyetçilikle ilgili görüşlerini dile getirdiler. Onlar Azerbaycan'daki Türklerin milli kimlik bilincine sahip olmalarını istiyorlardı. Her üç Azerbaycanlı Türk aydınının birleştiği ortak nokta, millet olmanın öncelikli kriterinin Türk dili olmasıydı. M.Emin Resulzade, Türkçülük, milli kültürü araştırmak suretiyle "Türkçemizi sevmek, milliyetimizi anlamak ve milli özellik ve benliğimizi ilmi şekilde öğrenmek olmalıdır." derken Hüseyinzade Ali Turan ise Osmanlı Türkçesinin Türkler arasında ortak edebi dil olarak benimsenmesini savunmaktaydı. Bu görüşler, söz konusu aydınlar tarafından Türkçülük çerçevesinde dile getirilmekte ve savunulmaktaydı. Bunun etkisiyle Azerbaycan'da konuşulan dili Türkçe olarak tanımlamak ve bunu 1936 yılına kadar resmi olarak da normal karşılamak Sovyet Rusya'nın her Türk Cumhuriyeti'ni ve orada konuşulan Türk lehçesini ayrı bir dil olarak gören yerleşme siyasetinin sonucuydu. Bu siyaset, 1936 yılında değişti ve artık Rusça, ortak dil olarak geçerlilik kazandı. İşte bu ortak dil anlayışı, "Sovyet insanı" inşası sürecinde en temel faktördü ve Sovyetler Birliği'nin yıkılışına kadar devam etti.

1991'de Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazanmasından sonra ülkede yeni ulus devlet inşası sürecine girildiğinde 1920'lerdeki dil ve kültür temelli milli kimlik tartışmaları yeniden başladı. Bu süreçte, kimlik bağlamında Azerbaycanlı veya Türk olma tartışmaları yaşanırken farklı etnik toplulukları barındırması yönüyle de ortak dili tanımlama da -Türk dili mi Azerbaycan dili mi- tartışmalar yapılmıştır kimlik Azerbaycanlı bu süreçte devlet başkanı Haydar Aliyev'in aldığı iki karar, yeni ulus devlet inşasında belirleyici olmuş; dil Azerbaycan dili ve çoğunlukla da kimlik Azerbaycanlı olmuştur. Aksine bu karar, tartışmaları bitirmemiş, dil ve kimlik tartışmalarını alevlendirmiştir

Haydar Aliyev, uzun yıllar hem Azerbaycan ve hem de Sovyetler Birliği'nde üst düzey görevler üstlenmiş çok tecrübeli bir devlet adamı idi. Ancak, Ekim 1991'de başına geçtiği ülke, tam bir karmaşa içindeydi. Her şeyden önce ülke, Karabağ savaşının içindeydi ve üstelik Suret Hüseyinov ayaklanma halindeydi. Bu tarz askeri gelişmeler yaşanırken Azerbaycan'ın doğru dürüst ordusu yoktu, Ruslar, iki asırlık süreçte Azerbaycanlı Türklerin askeri yeteneklerini köreltmışlerdi. Hatta, etnik azınlıklar çeşitli taleplerde bulunmaya başlamışlardı. Mesela, ülkenin güneyinde Alikram Hümbetov Lenkeran'da Taliş-mugan Cumhuriyeti kurmaya çalışıyordu. Ülkenin kuzey taraflarında da Güney Dağıstan ve Azerbaycan içindeki Lezgiler, Ulusal Lezgi veya Birlik Hareketi adı altında 23 Temmuz 1990'da Dağıstan'da toplanarak Lezgistan Cumhuriyeti'ni kurmak için müracaat edeceklerini açıkladılar. En önemlisi, devlet organları, söz konusu kargaşadan dolayı hem yetersiz ve hem de işlevsiz kalıyordu.

İşte H. Aliyev, böyle bir Azerbaycan'ın devlet başkanı oldu. İlk önce Rusya ile ikili ilişkilerini geliştirdi ve Rusya'nın isteği üzerine 24 Eylül 1993'de Azerbaycan, Bağımsız Devletler Topluluğuna girdi. İran, Ermenistan ve Gürcistan gibi ülkelerle de yakın ilişkiler kurdu. ABD başta olmak üzere yakın siyasi ve ekonomik ilişkiler kurmaya çalıştı. Bu süreçte, 1993 yazından itibaren Türkiye ile Elçibey dönemindeki etnik temelli iş birliği yerine karşılıklı ekonomik ve stratejik ortaklığı temel alan ilişki dönemine geçildi.

Görünen o ki, Azerbaycan'da Sovyet sonrası yeni ulus devlet inşası sürecinde Haydar Aliyev'in etkisi oldukça belirleyici oldu. Çünkü hem ülkenin gerçekleri ile küresel gerçekleri birlikte değerlendirmiş ve yeni bağımsızlığa kavuşmuş bir ülkenin kalkınması için hukuk devleti temelinde modern bir ulus devletin kurulmasına karar vermiştir. Prof.Dr. Eyüp Kerimov'a göre bu görüşler, Azerbaycancılık ideolojisinin temel esaslarıdır.

Sonuç olarak Azerbaycan'da yeni ulus devlet inşası süreci devam etmektedir. Türkiye'de 1930'larda yapılmış ulus devlet ve milli kimlik tartışmaları bugün Azerbaycan'da canlılığını korumaktadır. Her ne kadar Azerbaycan dili ve Azerbaycanlı kimliği, yapılan tartışmalar sürecinde devlet desteğiyle anayasal bir gerçeklik kazanmışsa da çoğu Azerbaycan Türkçü için konuşulan dilin Azerbaycan Türkçesi ve kimlik olarak Türk oldukları gerçeğini değiştirmez. Unutmayalım ki, anayasal zorunluluk bir tarafa, Azerbaycan'da yeni ulus devletinin iki ana parametresinin Azerbaycan Türkçesi ve Türk kimliği olduğu gerçeği, hem bugün İran sınırlarında kalan Güney Azerbaycan ile birleşme ideali ve hem de Türk dünyasında ortak Türk dili ve kimliği oluşturma sürecine olumlu bir etki yapacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ulus-Devlet, Azerbaycan, Mehmet Emin Resulzade, Haydar Aliyev, Rusya

ЦИФРОВИЗАЦИЯ ИСЛАМА И ПРОБЛЕМА ОБЕСПЕЧЕНИЯ ДУХОВНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ В СОВРЕМЕННОМ ОБЩЕСТВЕ

DIGITALIZATION OF ISLAM AND THE ISSUE OF ENSURING SPIRITUAL SECURITY IN MODERN SOCIETY

Зиля Рашитовна ХАБИБУЛЛИНА / Zilya KHABIBULLINA*

Аннотация

В данном докладе рассматривается феномен цифровизации ислама и его влияние на религиозные практики и убеждения. Актуализируются проблемы духовной безопасности, касающиеся сохранения религиозной идентичности, традиций и ценностей в странах Черноморского и Каспийского бассейнов. Ислам, как глобальная религия, сталкивается с вызовами, связанными с радикализацией и искажением учений через цифровые платформы. Цифровизация открывает возможности для распространения, как положительных аспектов ислама, так и потенциальных конфликтов внутри мусульманских сообществ. Духовная безопасность подчеркивает важность поддержания гармонии и предотвращения конфликтов на основе религиозных различий, что критически важно для многонациональных и многоконфессиональных стран региона.

Первый аспект, который необходимо рассмотреть, – это доступность религиозной информации. Интернет предоставляет уникальные возможности для изучения ислама, однако разнообразие источников также создает угрозу распространения экстремистских идеологий, особенно среди молодежи. Необходимы механизмы фильтрации контента и создание авторитетных ресурсов, чтобы минимизировать риски.

Второй аспект касается влияния цифровизации на духовную практику. Социальные сети и мобильные приложения становятся платформами для онлайн-совершения молитв и участия в религиозных мероприятиях. Это может привести к размыванию общинных связей и уменьшению личного взаимодействия, что негативно сказывается на духовной безопасности.

Третий аспект – культурная и религиозная идентичность. В условиях глобализации традиционные образы ислама могут искажаться. Религиозные лидеры должны активно участвовать в формировании позитивного имиджа ислама и своего собственного в цифровом пространстве.

Четвертый аспект – искусственный интеллект, как новый инструмент, влияющий на религиозную жизнь, духовные авторитеты, трансформирующий привычные этические нормы. Визионеры, социологи и антропологи сходятся в одном – искусственный интеллект необратимо меняет коллективные представления, коммуникации, этику и мораль современного человечества. Очевидно, что алгоритмы искусственного интеллекта

* Assoc. Prof., Ufa Federal Research Center of the Russian Academy of Sciences, Russia,
E-mail: 2722979@mail.ru ORCID: 0000-0003-4933-6296

могут подтолкнуть людей двигаться как в положительном, так и в отрицательном направлении.

Таким образом, цифровизация ислама в Черноморско-Каспийском регионе требует комплексного подхода к обеспечению духовной безопасности. Совместные усилия государств, религиозных организаций и общества необходимы для создания безопасной цифровой среды, способствующей гармоничному развитию исламской культуры и сохранению ее ценностей.

Ключевые слова: цифровизация, ислам, духовная безопасность, радикализация, идентичность

Abstract

This report examines the phenomenon of the digitalization of Islam and its impact on religious practices and beliefs. It highlights the issues of spiritual security related to the preservation of religious identity, traditions, and values in the countries of the Black Sea and Caspian basin. Islam, as a global religion, faces challenges associated with radicalization and distortion of teachings through digital platforms. Digitalization opens up opportunities for the dissemination of both positive aspects of Islam and potential conflicts within Muslim communities. Spiritual security emphasizes the importance of maintaining harmony and preventing conflicts based on religious differences, which is critically important for multinational and multi-confessional countries in the region.

The first aspect to consider is the accessibility of religious information. The internet provides unique opportunities for studying Islam; however, the diversity of sources also poses a threat of spreading extremist ideologies, especially among youth. Mechanisms for content filtering and the creation of authoritative resources are necessary to minimize risks.

The second aspect concerns the influence of digitalization on spiritual practice. Social networks and mobile applications are becoming platforms for online prayers and participation in religious events. This may lead to a dilution of community ties and a decrease in personal interaction, negatively affecting spiritual security.

The third aspect is cultural and religious identity. In the context of globalization, traditional images of Islam may be distorted. Religious leaders must actively participate in shaping a positive image of Islam and their own in the digital space.

The fourth aspect is artificial intelligence as a new tool influencing religious life, spiritual authorities, and transforming established ethical norms. Visionaries, sociologists, and anthropologists agree that artificial intelligence irreversibly changes collective perceptions, communications, ethics, and morality of modern humanity. It is evident that AI algorithms can drive people in both positive and negative directions.

Thus, the digitalization of Islam in the Black Sea-Caspian region requires a comprehensive approach to ensuring spiritual security. Joint efforts from states, religious organizations, and society are necessary to create a safe digital environment that fosters the harmonious development of Islamic culture and preserves its values.

Keywords: Digitalization, Islam, Spiritual Security, Radicalization, Identity

THE ROLE OF CUSTOMS AUTHORITIES IN ENSURING STABILITY, SECURITY, AND ECONOMIC DEVELOPMENT IN THE BLACK SEA AND CASPIAN REGION

Elyor RAHMATOV*

Abstract

This study investigates the strategic role of customs authorities in ensuring regional stability, security, and sustainable economic development across the Black Sea and Caspian regions. In an environment shaped by globalization and recurrent geopolitical tensions, these regions serve as critical crossroads for international trade and transit. Customs administrations are shown not only as facilitators of trade but also as essential actors in safeguarding national security, enhancing regional cooperation, and fostering economic integration. The research draws on comparative legal analysis, evaluating international treaties, regional agreements, and domestic legislation to highlight the mechanisms through which customs authorities can reinforce transparency, combat smuggling, and strengthen institutional capacity. Key findings emphasize the necessity of harmonized customs policies, unified digital platforms, and joint border control mechanisms to support both economic growth and political trust among states. Ultimately, the study concludes that customs authorities should be recognized as strategic pillars of security and development in the Black Sea and Caspian regions.

Keywords: Black Sea, Caspian region, customs authorities, economic cooperation, sustainable development

Conceptual Framework

The conceptual foundation of this research lies at the intersection of public administration theory, international economic law, and regional integration studies. The central argument is that customs administrations perform a dual function: on the one hand, they reduce barriers to legitimate commerce and facilitate integration into the world economy; on the other, they reinforce state sovereignty by preventing illicit trade, countering smuggling, and protecting societies from cross-border crime.

The Black Sea and Caspian regions provide fertile ground for such analysis. These areas have historically been contested spaces due to their rich natural resources, energy transit routes, and their role as crossroads for East–West and North–South transport corridors. Current international initiatives, such as the Trans-Caspian International Transport Route (TITR) and the Black Sea Economic Cooperation Organization (BSEC), highlight the importance of coordinated customs governance. International organizations, including the World Customs Organization (WCO), the United Nations Economic Commission for Europe (UNECE), and the UN Conference on Landlocked Developing Countries, have emphasized the strategic necessity of trade facilitation and harmonized customs procedures in regions with complex geopolitical environments (Mirziyoyev, 2025; Organization, 2024).

* Assoc. Prof., Tashkent State University, Uzbekistan, E-mail: phd.elyor.rakhmatov@gmail.com
ORCID: 0009-0000-9391-1951

Methodology

The research adopts a comparative legal and institutional approach. It systematically analyzes treaties, national legislation, and regional cooperation agreements, focusing particularly on customs and trade facilitation provisions. Sources include declarations from the Uzbekistan–Turkmenistan–Azerbaijan summit (State, 2025), reports from the International Caspian Economic Forum (Agency, 2025), and World Bank studies on Eurasian trade logistics (Bank, 2023). Legal scholarship on public administration and customs governance also informs the framework (Rahmatov, 2023).

By comparing institutional designs and implementation practices across states, the study identifies mechanisms through which customs administrations can simultaneously support economic growth, reinforce border security, and strengthen political cooperation.

Findings and Argument

The findings suggest that customs administrations play three interconnected roles: drivers of economic development, pillars of legal and institutional cooperation, and guarantors of regional security.

Economically, customs procedures are a determining factor in the competitiveness of regional trade corridors. Inefficient customs operations create delays, increase transaction costs, and deter investment. Conversely, streamlined customs procedures, digital platforms, and “green corridor” systems significantly improve the efficiency of transit routes, thus enhancing the investment climate and stimulating growth (Bank, 2023). With major powers competing to shape trade flows across Eurasia, efficient customs systems are not only domestic priorities but also tools of international positioning.

From a legal and institutional perspective, customs administrations serve as platforms for cooperation. Harmonized regulations and shared digital databases improve transparency, reduce corruption, and facilitate compliance with international standards (Organization, 2024). Initiatives such as intergovernmental information exchange mechanisms and risk management systems strengthen institutional trust among states. The development of a unified electronic customs system across the Black Sea and Caspian basins would further consolidate integration, though such an initiative requires substantial political will and institutional investment (State, 2025). In the realm of security, customs authorities operate on the front lines of protecting national borders. They are tasked with preventing drug trafficking, terrorism financing, and organized crime—challenges that are particularly acute in transit regions marked by porous borders and diverse regulatory frameworks. By adopting advanced risk analysis tools, customs agencies can identify high-risk shipments, thereby reinforcing both national and regional security (Mirziyoyev, 2025).

Nonetheless, the study underscores that persistent obstacles continue to hinder effectiveness. These include the absence of a unified digital platform, regulatory divergence among states, and inconsistent enforcement of international agreements. The lack of coordinated border management undermines efficiency and creates opportunities for illicit activities. Furthermore, institutional weaknesses, such as limited human capital and resistance to digital transformation, continue to slow progress (Agency, 2025).

Conclusion and Suggestions

The research concludes that customs authorities must be recognized as strategic actors in regional governance. Their importance extends beyond trade regulation to encompass economic development, international legal cooperation, and border security. Ensuring stability in the Black Sea and Caspian regions requires harmonized customs policies, robust mechanisms for data exchange, and effective joint border management strategies.

Several recommendations emerge from the analysis. First, the establishment of a regional electronic customs platform would unify data flows, minimize procedural delays, and strengthen anti-smuggling efforts. Second, expanding the use of electronic declarations and advanced risk management systems would reduce corruption and increase transparency. Third, the development of joint customs checkpoints along major transport corridors would promote efficiency, reduce duplication of procedures, and foster trust among neighboring states. Fourth, enhancing cross-border cooperation on crime prevention and information sharing would improve security outcomes while reinforcing institutional capacity. Finally, alignment with UN trade facilitation standards and WCO guidelines remains essential for ensuring that reforms are internationally credible and effective.

Ultimately, the study argues that customs administrations are indispensable to the sustainable development of the Black Sea and Caspian basins. Their role transcends administrative oversight, positioning them as strategic guarantors of security, facilitators of integration, and engines of economic growth. Without effective and cooperative customs institutions, efforts at regional stability and prosperity are unlikely to succeed. By contrast, their modernization and coordination hold the potential to transform the Black Sea and Caspian regions into a robust axis of international trade, stability, and cooperation.

REFERENCES

- Agency, T. S. (2025). *International Caspian Economic Forum reports*. Ashgabat: TSNA.
- Bank, W. (2023). *Trade facilitation and logistics in Eurasia*. Washington, DC: World Bank Group.
- Mirziyoyev, S. (2025). Speech at the UN Conference on Landlocked Developing Countries. Ashgabat: United Nations.
- Organization, W. C. (24). *Annual report*. Brussels: WCO.
- Rahmatov, E. J. (2023, 03 04). Bojxona sohasida davlat boshqaruvining tashkiliy-huquqiy masalalari [Doctoral dissertation]. *Tashkent State University of Law*. Tashkent, Uzbekistan: Higher Attestation Commission under the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan.
- State, C. S. (2025). Joint declarations and agreements. Ashgabat.

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ОСНОВА ИНТЕГРАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ СТРАН ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ

ECONOMIC FOUNDATIONS OF INTEGRATION PROCESSES IN CENTRAL ASIAN COUNTRIES: CHALLENGES AND PROSPECTS

Zakir USMANOV*

Abstract

Central Asia, a vast region in Eurasia encompassing approximately 4 million km² and home to around 80 million people, holds significant geopolitical importance due to its strategic location between the Heartland and the Rimland - zones historically marked by global geopolitical rivalry. The region serves as a vital nexus linking Europe and Asia and is endowed with abundant energy resources, rare earth elements, and key trade corridors.

In scholarly literature, growing attention has been paid to the challenges and opportunities associated with economic integration among Central Asian countries. These economic dimensions are viewed as foundational to broader political integration and require thorough investigation, especially in the context of ongoing geopolitical turbulence and shifts in the global balance of power. This study seeks to identify the economic underpinnings of regional integration processes by exploring both fundamental and applied challenges. Additionally, it offers a forward-looking analysis of the prospects for economic cooperation, accompanied by policy recommendations aimed at enhancing integration outcomes.

This article examines the core problems and prospects of economic integration in Central Asia, focusing on their direct implications for the region's long-term development. Theoretical frameworks suggest that successful integration processes depend on robust economic linkages, sustained economic growth, the availability of time and institutional capacity, and the ability to derive mutual benefits from regional cooperation. Notably, historical precedents, such as the European Coal and Steel Community initiated by France and Germany, underscore the importance of leadership by economically strong states in launching integration initiatives—culminating in the formation of the European Union.

Currently, the Central Asian states are actively seeking effective models of regional cooperation, particularly in trade, industrial, and economic domains. However, a comparative analysis based on the Economic Complexity Index (ECI) - a metric developed by Ricardo Hausmann and Cesar Hidalgo that measures the diversity and sophistication of a country's export structure - indicates that the economic conditions in the region remain suboptimal for deep integration. The region's economies are relatively small and resource-dependent, which limits their potential for generating the synergies necessary for integration. For example, in 2023, Kazakhstan accounted for 0.37% of global GDP, while Uzbekistan contributed 0.21%. ECI rankings for the same year placed Kyrgyzstan at 58th, Uzbekistan at 70th, and Kazakhstan at 89th, reflecting the low complexity and commodity-based nature of their economies.

* Assoc. Prof., "Bilim Karvoni", Uzbekistan, E-mail: uzk.com@mail.ru ORCID: 0009-0009-8861-0615

Among Central Asian nations, Uzbekistan demonstrates relatively higher industrial diversification, with active development in mechanical engineering, electrical equipment, textiles, chemicals, and food production. This trend suggests potential avenues for enhancing regional industrial cooperation in these sectors. However, realizing this potential requires a systematic approach to the development of complex industries across the region.

Understanding the structural economic challenges of integration is critical to designing effective policies. The paper argues for the creation of strategic roadmaps, institutional frameworks, and financing mechanisms to support the growth of high-value-added industries. Although such efforts demand considerable financial and temporal investments, they are likely to yield significant long-term benefits. Strengthening industrial cooperation through increased economic complexity can lay the groundwork for sustainable and effective regional integration, mirroring successful models like that of the European Union.

Keywords: Central Asia, Integration Processes, Economic Complexity Index, Industrial Cooperation, Raw Materials Economy.

Аннотация

Центральная Азия представляет собой обширный географический регион в Евразии с территорией около 4 млн км² и населением в 80 млн. человек. Её геополитическая значимость обусловлена промежуточным положением между Хартлендом и Римлендом – ареалами перманентного геополитического противоборства мировых держав. Соединяя Европу и Азию, Центральная Азия является регионом стратегического геополитического значения, а также обладает огромными энергетическими ресурсами, ресурсами редкоземельных металлов и располагает ключевыми торговыми путями.

В исследованиях, посвящённых Центральной Азии, накопились вопросы, связанные с проблемами и возможностями экономической интеграции стран региона, являющиеся основой политической интеграции, а также требующие особого рассмотрения. В условиях геополитической турбулентности, изменения геополитического баланса сил и экономическая интеграция стран региона имеет определяющее значение. В данной работе предпринята попытка раскрытия экономических основ интеграционных процессов в регионе на основе выявления фундаментальных и прикладных проблем. Кроме того, рассмотрены перспективы экономической основы интеграции стран региона и представлены предложения и рекомендации по решению этих проблем.

В данной статье проведён анализ проблем и перспектив экономической основы интеграционных процессов в Центральной Азии, оказывающих непосредственное влияние на возможности развития региона. Как показывают теоретические исследования, интеграционные процессы требуют более тесных экономических связей, быстрого экономического роста, определённых временных ресурсов, также возможностей получения выгоды от участия в интеграционном объединении. Ещё одним из важных условий интеграционных процессов является то, что эти процессы начинают сильные государства, свидетельством чему служит Европейское объединение угля и стали, инициаторам которого выступают Франция и Германия. Данное объединение стало основой зарождения Европейского Союза как самого мощного и развитого интергационного объединения. Стоит отметить, что страны Центральной Азии находятся в поиске эффективной модели взаимодействия, сотрудничества друг с другом, в том числе

в сфере экономики, торговли и промышленности. Сравнительный анализ экономики стран региона на основе данных индекса сложности экономики (Economic Complexity Index- ECI), показывает, что объёмы и структура экономик этих стран не соответствует требуемым условиям интеграции по субъективным и объективным причинам. Индекс ECI использует макроэкономический показатель – «индекс экономической сложности», разработанный Рикардо Хаусманном и Цезарем Идальго и характеризующий сложность и диверсифицированность экспортируемых товаров страны.

Анализ объёмов и уровня сложности экономики показывает, что экономики стран региона имеют небольшие объёмы и сырьевую направленность, что не позволяет повысить эффективность интеграционных процессов. Среди всех стран Центральной Азии наибольшую долю в мировой экономике имеет Казахстан, доля которого в 2023 году составила 0,37%, тогда как доля Узбекистана составила 0,21%. По итогам 2023 года в индексе экономической сложности Кыргызстан занимает 58 место, Узбекистан – 70 место, Казахстан – 89 место, что показывает сырьевую направленность экономики стран региона. В частности, из всех стран региона в Узбекистане интенсивно развиваются отрасли машиностроения, электротехники, текстильной, химической, пищевой промышленности. В связи с этим набирают темпы промышленной кооперации между странами в сфере машиностроения, электротехники, текстиля и других.

В свою очередь усложнение структуры экономики стран требует системного подхода в развитии таких сложных отраслей, как машиностроение, электротехническая и химическая промышленность. Исходя из этого, понимание основных экономических проблем интеграционных процессов позволяет сделать выводы о необходимости интенсивного роста данных отраслей путём их системного развития, создания дорожных карт, программ, механизмов и инструментов и т.д. Решение данных задач требует финансовых и временных ресурсов, но на наш взгляд, в среднесрочной и долгосрочной перспективе увеличение объёмов и повышение уровня сложности экономики стран региона позволит создать прочную основу промышленной кооперации, а значит, и процессов экономической интеграции стран региона, которую мы видим на примере стран ЕС.

Ключевые слова: Центральная Азия, интеграционные процессы, индекс сложности экономики, промышленная кооперация, сырьевая экономика.

Introduction

Central Asia represents a vast geographical region in Eurasia, covering an area of approximately 4 million square kilometers and home to about 80 million people. Its geopolitical significance is determined by its intermediate position between the Heartland and the Rimland — the zones of permanent geopolitical rivalry among the world powers.

By connecting Europe and Asia, Central Asia constitutes a region of strategic geopolitical importance, endowed with enormous energy resources, reserves of rare-earth metals, and key trade routes that make it a crucial link in the global economic and political landscape.

Under conditions of geopolitical turbulence, the shifting balance of power and economic integration of the countries in the region acquire a decisive importance. This research attempts to reveal the economic foundations of integration processes in the region by identifying their fundamental challenges. In this context, the fundamental problems that have accumulated over

several centuries and hinder regional integration include geographical, historical, economic, and political factors.

The study seeks to analyze the economic factor as one of the key bases for regional integration and presents proposals and recommendations for addressing these issues. The research employs abstract, comparative, and empirical methods, as well as quantitative and qualitative analysis and systems analysis.

Various scholars have examined the multiple processes and factors influencing Central Asia, each highlighting different aspects. Martha Brill Olcott (2005)¹ conducted an analysis of the political, social, economic, and geopolitical processes in the countries of the region. In his seminal work “The Grand Chessboard”, Zbigniew Brzezinski (1997)² predicts for Central Asia a potential disintegration, uncontrolled growth of terrorist threats, internal conflicts, and economic and social collapse, referring to this process as the “Balkanization” of the region. Researcher Farkhod Tolipov (2005)³ identifies a number of problems that impede integration processes, including information confrontation, destructive geopolitics, exaggerated perceptions of national interests, autocratic political regimes, weakness of democratic institutions, lack of mutual trust, unfounded fears of “Uzbek hegemony”, and imaginary rivalry between Kazakhstan and Uzbekistan for dominance in Central Asia.

The purely economic aspects of regional development are examined in the works of K. M. McMann and R. Pomfret, particularly in “Economic Autonomy and Democracy” and R. Pomfret’s “The Central Asian Economies in the Twenty-First Century: Paving a New Silk Road.”

In the first study, the authors present a comparative analysis of economic policy in Russia and Kyrgyzstan—countries with differing levels of socio-economic development and, consequently, different degrees of economic reform. McMann characterizes both economies as “hybrid” systems, meaning a mixture of political authoritarianism and economic liberalism, or conversely, the presence of democratic institutions within the political system alongside sporadic state intervention in economic processes.⁴

Through his research on the economies of post-Soviet Kazakhstan and other Central Asian republics, R. Pomfret reveals the evolution of the economic systems of the five regional states. He analyzes the role of natural resources in Central Asia’s economic development—emphasizing that Kazakhstan has been the main beneficiary of hydrocarbon exploitation over the past two decades. Pomfret also highlights Uzbekistan’s geographical position and political significance, which have facilitated both political and economic reforms in Central Asia and have contributed to enhanced regional cooperation, international trade, and connectivity.⁵

In contemporary research devoted to Central Asia, numerous questions remain concerning the challenges and opportunities of economic integration among the regional countries. These processes serve as the foundation for political integration and thus require special consideration.

¹ Martha Brill Olcott. *Central Asia’s Second Chance* Originally published in English by Carnegie Endowment for International Peace, Washington, D.C., 2005.

² Бжезинский З. Великая шахматная доска / пер. с англ. О. Уральской. М.: АСТ, 2020. С. 218-219.

³ Tolipov F. Nationalism as a Geopolitical Phenomenon: The Central Asian Case // *Central Asian Survey*, 2001, No. 2.

⁴ McMann K.M. *Economic Autonomy and Democracy. Hybrid Regimes in Russia and Kyrgyzstan*. New York: Cambridge University Press, 2006. 278 pp.

⁵ Richard Pomfret. *The Central Asian Economies in the Twenty-First Century: Paving a New Silk Road* Princeton University Press, Princeton, NJ, 2019, 328 pp

The present article focuses on the problems and prospects of the economic foundations of integration processes in Central Asia, which exert a direct influence on the region's development trajectory. As theoretical studies indicate, integration processes demand closer economic linkages, rapid economic growth, specific temporal resources, and the capacity to derive tangible benefits from participation in an integration bloc.

American scholars of integration processes Roger Cobb and Charles Elder, using correlation analysis, identified the factors that determine convergence and cooperation in international relations. Their study compared the relationships among fifty selected countries of the world and those within the North Atlantic community. As a result, two dominant factors were revealed: prior cooperation, and economic power (Cobb & Elder, 1970).⁶

In the context of the intensifying geopolitical confrontation between the United States and China, which we are witnessing today, the economic and political integration of Central Asian countries appears to have an existential character. This trend reflects the formation of a "security community", a concept developed by American political scientist Karl Deutsch (Deutsch et al., 1957).⁷

Deutsch's theory posits that integration processes emerge from high levels of economic and cultural development among states. He and his co-authors outlined nine "key conditions for a consolidated security community," two of which are directly related to the economy: a focus on strengthening economic interconnections, and a prioritization of economic growth among the member states.

The practical realization of this theory can be observed in the formation of the European Union, which originated from the European Coal and Steel Community, initiated by France and Germany. This association became the foundation for the emergence of the European Union—the most powerful and advanced integration bloc in modern history.

It is worth noting that the countries of Central Asia are currently in search of an effective model of interaction and cooperation, particularly in the spheres of economic and trade relations as well as industrial collaboration. Given the relevance of the topic, this study—based on the abstract method, quantitative and qualitative analysis, and the comparative method—focuses on examining the economic factors and indicators that form the fundamental conditions for integration processes in the region.

1. Analysis of the dynamics of the share of the largest European Union economies—Germany, France, Italy, and Spain—in the global economy demonstrates that these countries possess the highest economic volumes (see Diagram 1).

⁶ Cobb & Elder, *International Community: A Regional and Global Study* (1970).

⁷ Deutsch K., et al. *Political Community in the North Atlantic Area*. Princeton, NJ: Princeton University Press, 1957. P. 58.

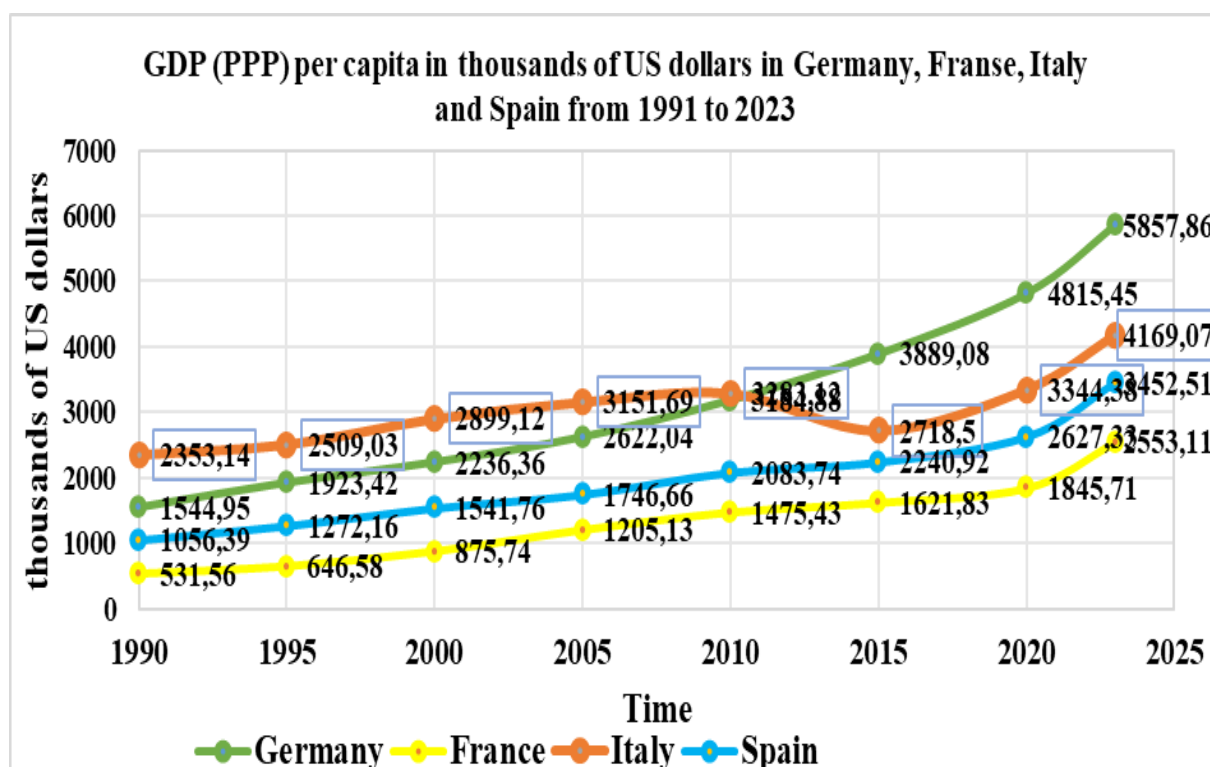

Diagram 1. GDP (PPP) per capita in thousands of US dollars in Germany, France, Italy and Spain from 1991 to 2023.⁸ (Statistics Times.com)

In 1990, the combined economic volume of these countries amounted to over USD 5.4 trillion, while by 2023 their total GDP had increased to USD 14.9 trillion. In 1990, Germany had the largest economy (exceeding USD 2.3 trillion), whereas Spain had the smallest (USD 531.5 billion). By 2023, Germany again maintained its leading position with a GDP of USD 5.9 trillion, while Spain remained the smallest among the four, with USD 2.6 trillion. Overall, the combined economic volume of the four countries increased almost threefold over the period, reaching no less than USD 14.9 trillion.

The analysis of the dynamics of economic growth in the Central Asian countries during the period of independence (1991–2022) demonstrates a positive upward trend (see Diagram 2).

⁸ <https://statisticstimes.com/>

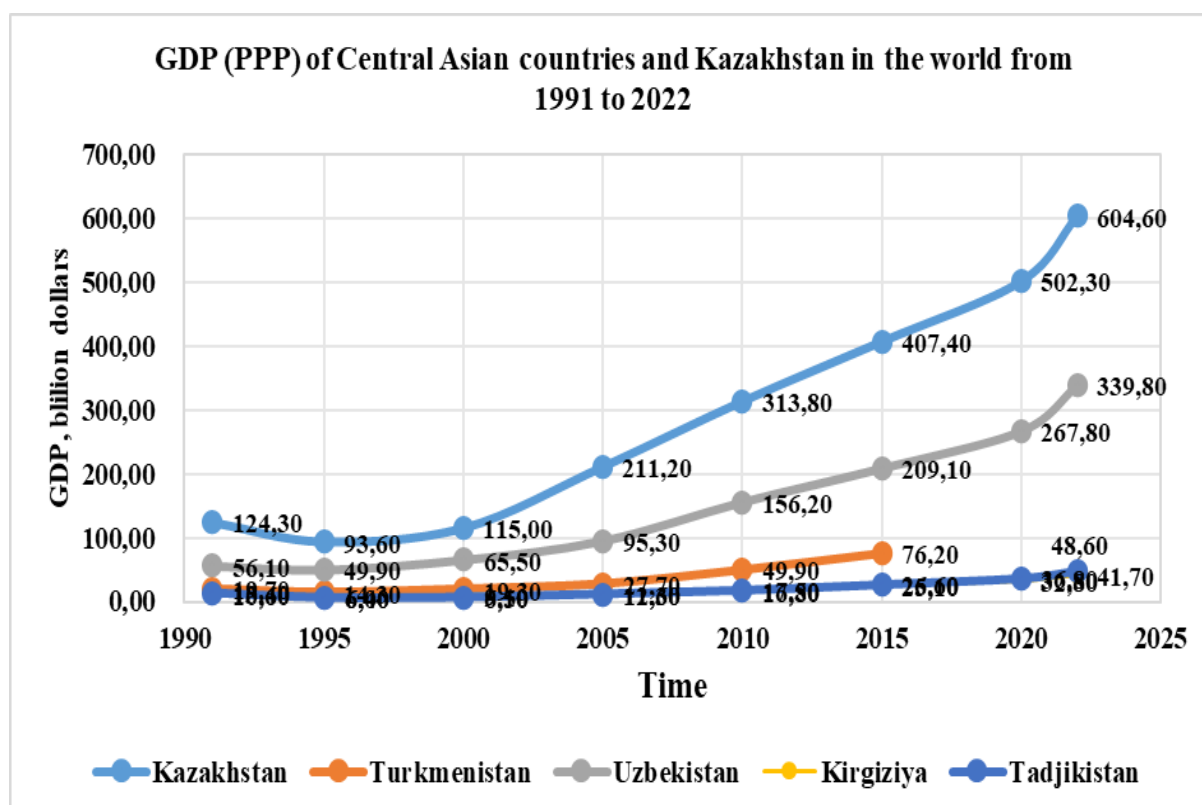

Diagramm 2. GDP (PPP) per capita in thousands of US dollars of Central Asian countries in 1991–2022 in billions of dollars.⁹ (www.spot.uz)

Over the past 30 years, a significant increase in economic growth has been observed in Kazakhstan, whose GDP rose from USD 124 billion in 1991 to USD 604 billion in 2022. A similarly notable growth trend can be seen in Uzbekistan, where GDP expanded from USD 56 billion in 1991 to USD 339 billion in 2022. The other Central Asian countries also demonstrate positive GDP growth, although their overall economic volumes remain comparatively modest.

During the analyzed period, the total GDP of the Central Asian region increased from USD 224 billion in 1991 to USD 1,333 billion in 2022, representing a fivefold growth. Despite this positive dynamic, due to a range of objective and subjective factors, the combined economic volume of the Central Asian countries still amounts to approximately USD 1.1 trillion—a figure far below the total GDP of the EU countries, which collectively reaches no less than USD 14.9 trillion (PPP-adjusted).

Nevertheless, a favorable trend can be observed: over the period under review, the economy of the Central Asian region grew fivefold, whereas the combined economy of the four major EU countries increased threefold. This indicates a relatively faster pace of economic development in Central Asian states.

2. Analysis of the dynamics of the GDP share of the largest EU economies relative to the global economy demonstrates a steady downward trend in their proportion (Diagram 3).

⁹ www.spot.uz

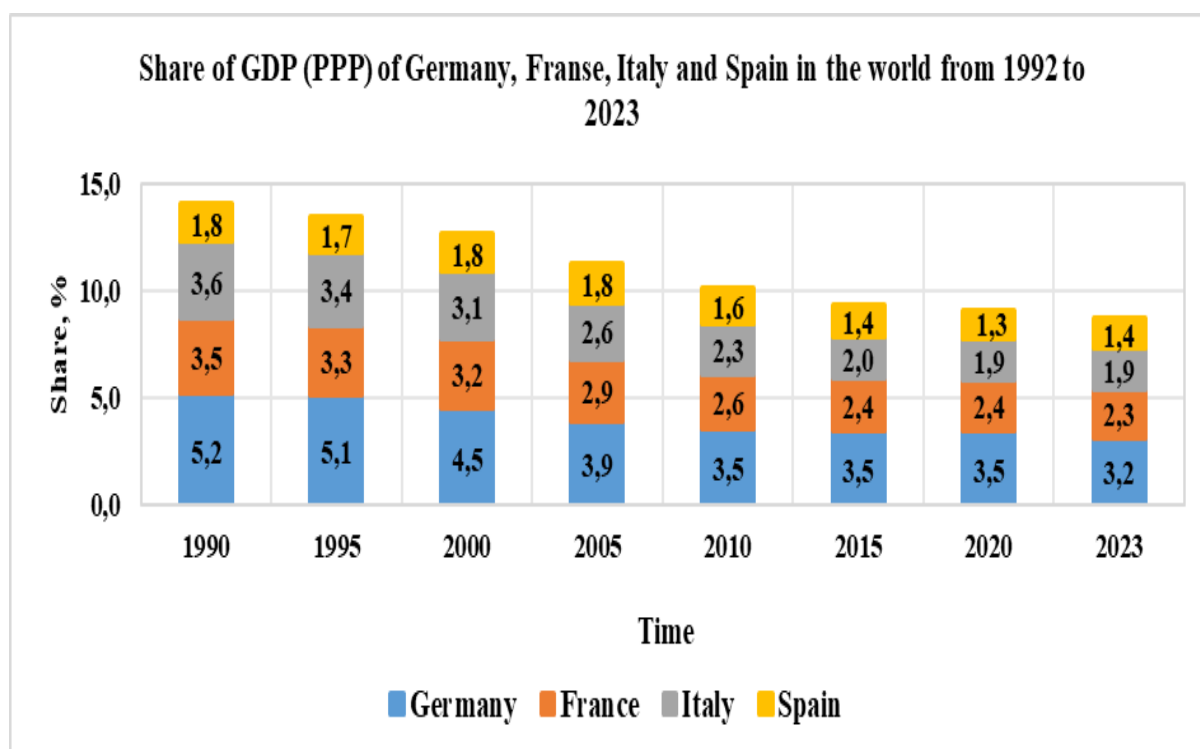

Diagram 3. Share of GDP (PPP) of Germany, France, Italy and Spain from 1991 to 2023.¹⁰
(Statistics Times.com)

In 1990, the combined share of the analyzed countries accounted for 14.1% of the global economy, while by 2023, this share had declined to 8.8%. The largest share of GDP relative to the global economy in 1990 belonged to Germany (5.2%), whereas the smallest was observed in Spain (1.8%). Over the observed period, Germany's share decreased by 2.0 percentage points, reaching 3.2%, while Spain's share declined by only 0.4 percentage points, amounting to 1.4% in 2023.

The analysis of the dynamics of the GDP share of Central Asian countries in the global economy (see Diagram 4) shows that the region's total economic share currently stands at 0.71%. However, over the past thirty years, a positive trend has been observed: the collective share of the region's economies increased from 0.61% in 1992 to 0.71% in 2023.

¹⁰ <https://statisticstimes.com/>

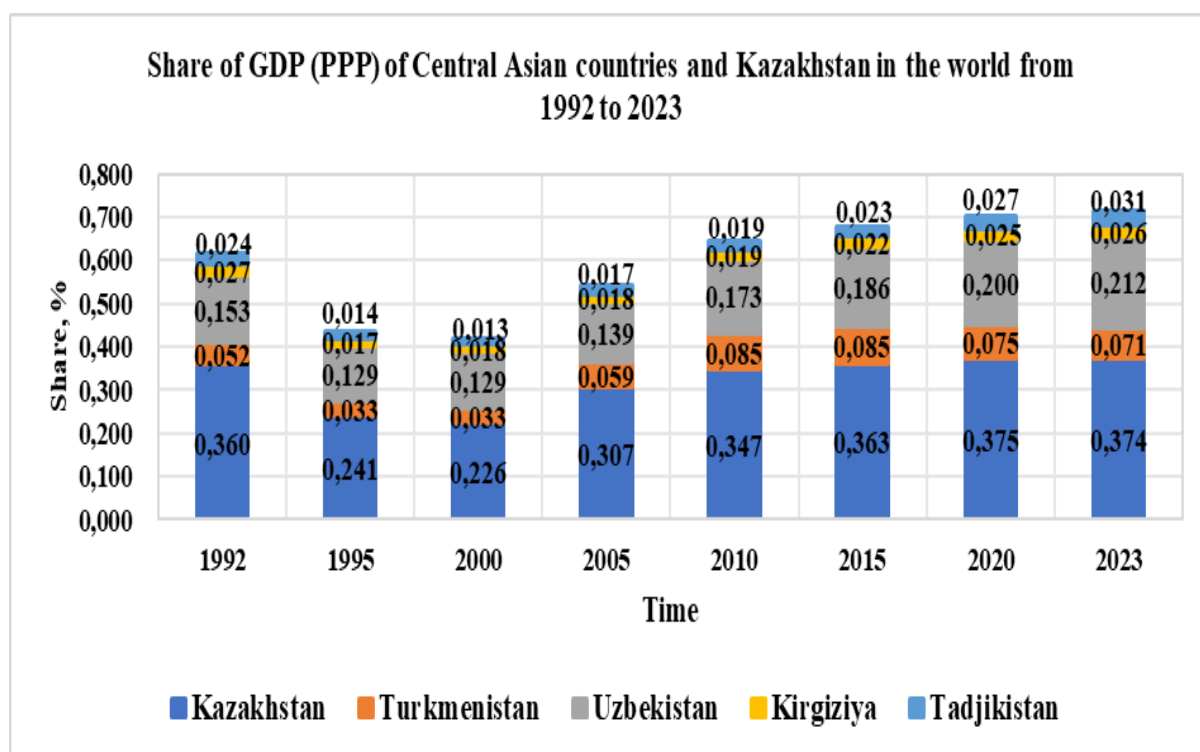

Diagramm 4. Dynamics of the Share of Central Asian Countries' GDP in the Global Economy, 1991-2023, in %¹¹ (Source: www.spot.uz)

Among all Central Asian countries, Kazakhstan holds the largest share in the global economy, with its share fluctuating from 0.36% in 1992 to 0.37% in 2023. Over the same period, a significant increase can be observed in Uzbekistan's share, which rose from 0.15% in 1992 to 0.21% in 2023. Likewise, Turkmenistan's share increased from 0.05% to 0.07% during the analyzed period.

During this period, EU countries experienced an overall expansion of their economies, yet their share in the global economy continued to decline, reflecting the intensified growth of other regions, particularly within Asia. The analysis of these statistical dynamics demonstrates that Central Asian countries exhibit a positive trend both in terms of economic output and their relative share of the global economy. However, when compared with the largest EU economies, these figures remain relatively modest, which in turn complicates the regional integration process.

From our perspective, one of the key indicators of deepening integration processes is the level of economic complexity of national economies. This indicator serves as one of the core economic foundations for industrial and techno-technological cooperation, and consequently, for the economic interdependence and integration among the countries of the region.

A comparative analysis of the regional economies based on the Economic Complexity Index (ECI) reveals that the structure and scale of the Central Asian economies do not yet correspond to the necessary conditions for integration, due to both subjective and objective factors. The ECI, developed by Ricardo Hausmann and César Hidalgo (www.atlas.hks.harvard.edu), measures the

¹¹ www.spot.uz

complexity and diversification of a country's exported goods, and serves as a macroeconomic indicator of productive sophistication.

The analysis of the dynamics of the economic complexity level in four EU countries over the period 1995–2023 (see Figure 1) shows that their economies maintain a highly technological and industrially advanced character, which strengthens industrial and techno-technological cooperation among them. Nevertheless, during the observed period, the overall trend of the ECI rankings for these countries has been downward. Specifically, Germany's ECI rank declined from 3rd place in 1995 to 6th in 2023, France's — from 9th to 23rd, Italy's — from 13th to 19th, and Spain's — from 21st to 34th place.

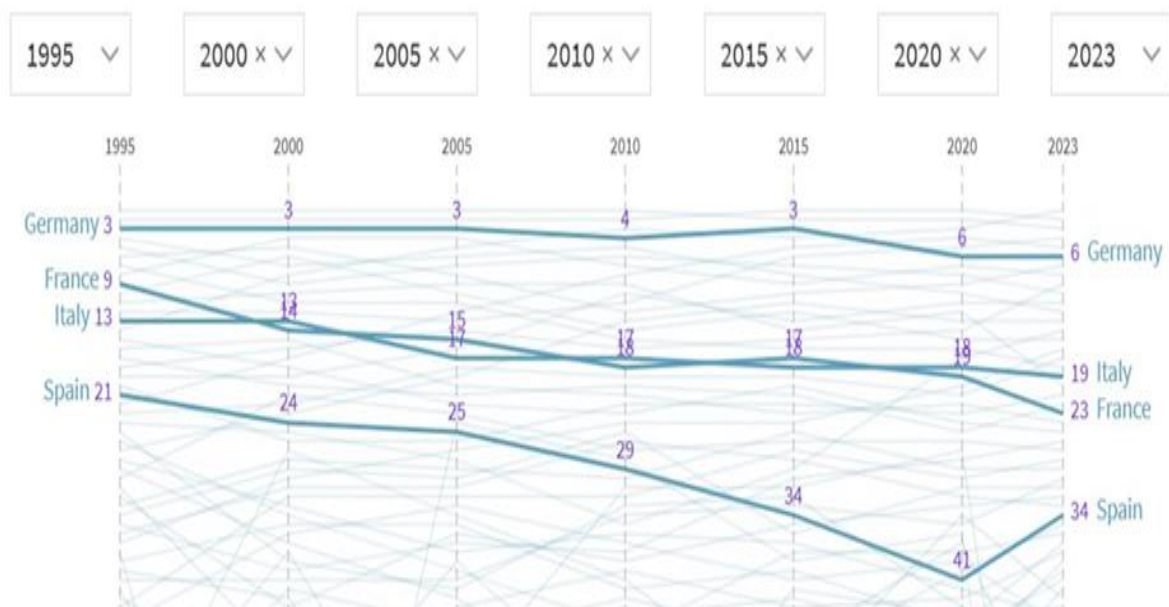

Figure 1. Dynamics of the Economic Complexity Index (ECI) of Four EU Countries, 1995–2023¹²

This trend indicates, first, an increase in competition within the Economic Complexity Index, and second, that these countries continue to outperform Asian economies in terms of economic complexity. Overall, all four EU countries occupy high positions in the ECI rankings, which serves as both a direct and indirect indicator of the high degree of economic integration among the EU member states.

The analysis of the dynamics of the Economic Complexity Index of Central Asian countries over the same period (see Figure 2) reveals that the economies of the region remain predominantly resource-oriented, although certain tendencies toward increasing complexity can be observed.

¹² www.atlas.hks.harvard.edu/rankings

Figure 2. Dynamics of the Economic Complexity Index (ECI) of Central Asian Countries, 1995–2023¹³

During the observed period, in 1995, the highest ECI ranking among the Central Asian countries was held by Kyrgyzstan (53rd place), followed by Kazakhstan (71st), Uzbekistan (94th), Tajikistan (106th), and Turkmenistan (123rd). According to the results of 2023, Kyrgyzstan ranks 58th, Uzbekistan 70th, Kazakhstan 89th, while Tajikistan and Turkmenistan occupy the 128th and 130th positions, respectively. These indicators confirm the predominantly resource-oriented nature of the region's economies. This tendency reflects the growing dependence of several countries on raw materials, which in turn limits the potential for industrial and technological cooperation among the regional economies.

Among all the countries in the region, Uzbekistan demonstrates a stable upward trend in both overall economic development and its ECI ranking. This improvement reflects the country's active industrial diversification, driven by rapid growth in sectors such as mechanical engineering, electrical equipment manufacturing, textiles, chemical production, and the food industry. Overall, Uzbekistan has become increasingly attractive to foreign investors, a trend that has been reinforced by the signing of investment agreements between Uzbekistan and the United States during the 80th anniversary session of the United Nations in New York. This development creates favorable conditions for accelerated economic growth, the advancement of high-tech industries, the transformation of the economy's structure and scale, and the intensification of industrialization processes within the country. This circumstance allows us to predict even more rapid economic growth, the development of high-tech industries, changes in the volume and structure of the economy, and the intensification of industrialization processes in the country, which will allow for a complete acceleration of the pace of industrial cooperation, which is one of the basic conditions and factors for integration.¹⁴

¹³ www.atlas.hks.harvard.edu/rankings

¹⁴ www.forbes.com/sites/melikaylan/2025/09/30/trump-meeting-with-uzbek-presidentbig-strategic-win-for-both-sides/

Conclusion and Findings

Thus, it can be concluded that the dynamics, scale, and structure of the economies of the Central Asian countries still do not fully meet the fundamental economic prerequisites for regional economic integration and industrial cooperation—conditions that are clearly observed in the case of the four developed EU economies. These factors remain crucial for ensuring sustainable socio-economic development amid growing geopolitical turbulence.

While positive trends in the economic growth of Central Asian countries can be observed, these growth rates remain insufficient compared to those of South and East Asian economies. To create the necessary economic foundation—that is, sufficient economic power—the region must achieve annual GDP growth rates of no less than 9–10%.

In terms of the Economic Complexity Index (ECI), Kazakhstan—the largest economy in the region—along with Turkmenistan and Tajikistan, exhibit negative trends, reflecting a decline in economic complexity. These tendencies may have an adverse impact, slowing down the overall pace of regional integration processes. At the same time, the increasing structural complexity of national economies requires a systematic approach to the development of technologically intensive industries such as mechanical engineering, electrical equipment manufacturing, and the chemical industry.

Understanding the key economic challenges of integration processes allows us to conclude that achieving accelerated growth in these sectors is possible only through systematic development, including the creation of roadmaps, targeted programs, policy mechanisms, and institutional instruments.

Accordingly, the Central Asian states must continue their efforts to accelerate economic growth and enhance the level of economic complexity in order to strengthen their shared drive toward integration. This integration is essential for the preservation, restoration, and rational utilization of the region's rich natural potential, for ensuring collective security, and for the realization of transport and logistics opportunities, among others. Achieving these fundamental objectives will require substantial financial resources—estimated in the hundreds of billions of dollars—and a long-term time horizon of at least 10 to 20 years.

To expand the region's aggregate economic capacity and increase the level of economic complexity—recognizing that integration challenges are of a fundamental nature and require a differentiated approach—the following strategic measures are proposed:

Accelerate the establishment of a unified, barrier-free regional market, taking into account the interests of all participating countries to the fullest extent;

Develop long-term programs and roadmaps (for 5, 10, and 20 years) aimed at enhancing the structural complexity of the regional economies;

Strengthen industrial cooperation and foster the development of sectors with a high multiplier effect, such as mechanical engineering, electrical and power equipment production, oil and gas chemical industries, and metal processing;

Enhance economic interconnectivity among the countries and subregions;

Establish a regional financial fund to finance joint investment projects, following the model of the Uzbek-Kyrgyz Development Fund.

While the implementation of these measures will demand considerable financial and temporal resources, in the medium and long term, increasing the scale and complexity of the region's economies will provide a solid foundation for industrial cooperation and, consequently, for the deepening of regional economic integration, similar to what has been successfully achieved within the European Union.

BIBLIOGRAPHY

Martha Brill Olcott. Central Asia's Second Chance Originally published in English by Carnegie Endowment for International Peace, Washington, D.C., 2005.

Бжезинский З. Великая шахматная доска / пер. с англ. О. Уральской. М.: АСТ, 2020. С. 218-219.

Tolipov F. Nationalism as a Geopolitical Phenomenon: the Central Asian Case // Central Asian Survey, 2001, No. 2.

McMann K.M. Economic Autonomy and Democracy. Hybrid Regimes in Russia and Kyrgyzstan. New York: Cambridge University Press, 2006. 278 pp.

Richard Pomfret. The Central Asian Economies in the Twenty-First Century: Paving a New Silk Road Princeton University Press, Princeton, NJ, 2019, 328 pp

Cobb & Elder, International Community: A Regional and Global Study (1970).

Deutsch K., et al. Political Community in the North Atlantic Area. Princeton, NJ: Princeton University Press, 1957. P. 58.

StatisticsTimes.com <https://statisticstimes.com/>

www.spot.uz

www.atlas.hks.harvard.edu/rankings

<https://www.forbes.com/sites/melikkaylan/2025/09/30/trump-meeting-with-uzbek-presidentbig-strategic-win-for-both-sides/>

TRANSDİNYESTER SORUNUNUN GÜVENLİKLEŞTİRİLMESİ: GÖÇ, KİMLİK VE BÖLGESEL GÜÇ MÜCADELELERİ

SECURITIZATION OF THE TRANSNISTRIA CONFLICT: MIGRATION, IDENTITY, AND REGIONAL POWER STRUGGLES

Hakan DUMLU*

Abstract

After the Soviet Union collapsed, newly independent states faced challenges in asserting sovereignty. Moldova remains affected by the Transnistria conflict, which sustains separatist governance and Russian military presence. Russia exploited the geopolitical vacuum to expand its influence. This study examines the conflict through Securitization Theory. During the Cold War, ethnic conflicts were suppressed by the bipolar system. The post-Cold War power vacuums, however, triggered new conflicts. Traditional security studies, centered on state threats, failed to address identity-based insecurities and non-state actors' roles. The Copenhagen School's Securitization Theory broadened security analysis by integrating societal security, linking identity and security concerns—essential for analyzing ethnic conflicts. The Transnistria conflict stems from Tsarist and Soviet-era demographic shifts. These migrations, when viewed through societal security, disrupted identity structures and intensified tensions. Both sides engaged in mutual securitization, reinforcing the conflict. Moldova's best option is to maintain the status quo, as asserting control over Transnistria by force would provoke Russian intervention. The deadlock benefits Moscow; a resolution would weaken its regional leverage by eliminating justification for military presence. If the West disregards Russia's security concerns, Moscow will resist resolution efforts. Additionally, Moldova's pursuit of Euro-Atlantic integration while deepening Western ties reinforces its perception as a threat to Russia. Given these dynamics, the Transnistria conflict is unlikely to be resolved soon, as all major actors remain entrenched in a strategic deadlock.

Keywords: Transnistria, Moldova, Russia, Societal Security, Securitization Theory

Özet

Bu çalışmanın amacı, Transdinyester sorununu “Güvenlikleştirme Teorisi” ile incelemektir. Bu bağlamda sorun, bölgeye yönelik göçler ve böylelikle şekillenen kimlikler aracılığıyla tahlil edilmiştir. Moldova topraklarındaki etnik çatışmalar, hem çarlık hem de Sovyet devirlerinde bu bölgenin demografisini değiştirmeyi amaçlayan göçlerden kaynaklanmıştır. Zira bu göçler, toplumsal güvenlik bağlamında değerlendirildiği takdirde, kimlik olgusunu tehdit ederek çatışmaları tetiklemiştir. Bu bulgular ışığında, Rusya ile Batı arasında meydana gelen bölgesel güç mücadeleleri tespit edilmiştir. Sonuç itibarıyla tarafların yaklaşımları, Transdinyester sorununun karşılıklı olarak güvenlikleştirilmesine yol açmıştır.

* Arş. Gör., İstanbul Beykent Üniversitesi, Türkiye, E-posta: hakandumlu@beykent.edu.tr ORCID: 0000-0003-4172-3603

Soğuk Savaş boyunca iki kutuplu sistemin sağladığı olanaklar sayesinde etnik çatışmalar ya baskılanmış ya da kontrol edilebilmiştir. Ancak Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle dünyanın farklı coğrafyalarında ortaya çıkan güç boşlukları, etnik çatışmaların da gün yüzüne çıkmasına yol açmıştır. Devleti merkeze alan güvenlik çalışmaları ise bu tür çatışmaları tahlil etmek hususunda yetersiz kalmıştır.

Buna karşılık olarak güvenlik tanımı, devlet merkezli bir anlayıştan sıyrılarak çeşitli alt kollara ayrılmıştır. Kopenhag Okulu'nun öncülük ettiği bu yeni anlayış, "Güvenlikleştirme Teorisi" olarak adlandırılmıştır. Bu bağlamda yararlanılan toplumsal güvenlik kavramı, etnik çatışmaların tahlil edilmesi hususunda öne çıkmaktadır. Zira kimliklerin güvenlik kavramıyla ilişkisi, toplumsal güvenlik çerçevesinde incelenebilmektedir (Kurt & Khasanov, 2019: 421).

Moldova'nın bugün sahip olduğu topraklar, 18'inci yüzyılın sonları ve 19'uncu yüzyılın başları itibarıyla Rus idaresine geçmiştir. Rus Çarlığı, stratejik bir hamleyle Transdinyester bölgesi başta olmak üzere tarihî Besarabya topraklarına Rusça konuşan Slav unsurları iskân etmiştir (Kolçak & Ercan, 2023: 124-125). Bu bölgeye yönelik göçler, Sovyetler Birliği'nin dağılışına dek sürmüştür (İsmayıl, 2024: 3). Böylece Ruslar, hem çarlık hem de Sovyet devirlerinde bu bölgenin demografisini kendi lehine değiştirmeye çabalamıştır. Bu bakımdan söz konusu göçler, bugün yaşanan etnik çatışmaların kaynağı olarak kabul edilebilecektir. Zira bu göçler, toplumsal güvenlik bağlamında değerlendirildiği takdirde, kimlik olgusunu tehdit ederek çatışmaları tetiklemiştir. Öyle ki Transdinyester bölgesinde Rusça konuşan Slav nüfusu arttıkça bunlarla köken itibarıyla Rumen olan Moldovalılar arasındaki etnik gerilim tırmanmıştır.

Moldova'nın bağımsızlık kazanmasının ardından ülke genelinde yükselen Rumen milliyetçiliği ise Transdinyester'deki Rusça konuşan Slav nüfusu tedirgin etmiştir. Zira Romanya'ya katılma talepleri de dile getirilmeye başlayınca bu nüfus, Moskova'dan uzaklaşma ihtimalini kendi kimliklerine yönelik varoluşsal bir tehdit olarak algılamıştır. Öte yandan Moldovalılar ise Rusya'nın tarih boyunca Rumen ulusunun bütünlüğüne kastettiğini ve bu amaçla Moldova'yı parçalamak istediğini öne sürmüştür. Bu bakımdan onlar da Moskova'nın tahakkümünü ve Rus kimliğini, kendi kimliklerine yönelik bir tehdit olarak algılamışlardır. Tarafların bu yaklaşımları, Transdinyester sorununun karşılıklı olarak güvenlikleştirilmesine yol açmıştır (Kurt & Khasanov, 2019: 424-425).

Moldova ile Transdinyester bölgesinin birleştirilmesi amacıyla yürütülen diplomatik süreçte, Rusya'nın yanı sıra Avrupa Birliği (AB) ve Amerika Birleşik Devletleri (ABD) gibi küresel aktörlerle beraber Ukrayna gibi bölgesel aktörler de rol oynamıştır. Bu aktörlerin gerek münferit gerekse müşterek çabalarına rağmen sorun çözülmemiştir (Kurt & Khasanov, 2019: 441). Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatının (AGİT) ara buluculuğuyla oluşturulan 5+2 formatında Moldova ve Transdinyester bölgesi, bu sorunun tarafları olarak yer alırken Rusya ve Ukrayna da garantör devletler olmuştur. Ayrıca Moldova'nın talebi doğrultusunda AB ve ABD ise bu süreçte gözlemci olarak dâhil edilmiştir (İsmayıl, 2024: 11).

Avrupa'da meydana gelen jeopolitik değişimler, Rusya'nın dış politikasını etkilemiştir. Buna bağlı olarak Moskova, Transdinyester sorununu kendi ulusal çıkarları doğrultusunda kullanmaya başlamıştır (Askeroğlu, 2022: 441). Nitekim Transdinyester'i, NATO ve AB ile arasında bir sınır olarak telakki eden Rusya, bu sınırı muhafaza edebilmek için bölgedeki siyasî, askerî ve ekonomik etkilerini birer kaldıraç unsuru olarak kullanmaya çalışmıştır (Bardakçı, 2024: 973-974). Bu suretle Transdinyester'deki ayrılıkçı otoriteyi destekleyerek bu bölgede kendisine hem bir "güvenli bölge" hem de bir "köprübaşı" oluşturmuştur (Rojansky, 2011: 3). Sonuç itibarıyla

Karadeniz’den Romanya-Ukrayna sınırına değin uzanan bir nüfuz alanı yaratabilmiştir (Akpınar, 2021: 187).

Başlangıçta bölgenin iç dinamiklerinden kaynaklanan Transdinyester sorunu, zaman geçtikçe Rusya’nın Batı ile ilişkilerinde kullandığı bir pazarlık unsuruna dönüşmüştür. Rusya, güce dayalı bir politika güderek artık çözümsüzlüğün kaynağı hâline gelmiştir. Öte yandan Batı, Rusya’nın bölgedeki menfaatlerini dikkate almaz ve güvenlik endişelerini gidermezse Moskova da bu çözümsüzlüğü sürdürmekten vazgeçmeyecektir. Özellikle 2007’den itibaren Rusya, Batı ile rekabetini bir mücadeleye çevirmiştir. Bu bakımdan Moldova da doğrudan Rusya ile karşı karşıya gelmemek için Transdinyester sorununun bir “dondurulmuş sorun” olmasını tercih etmektedir (Askeroğlu, 2022: 462).

Transdinyester sorununda Moldova için en makul seçenek çözümsüzlüktür. Zira Kişinev, güç kullanarak bölgeye hâkim olmaya çalıştığı takdirde Rusya’nın müdahalesiyle karşılaşacaktır. Moldova’nın Rusya’ya karşı bir savaştan galip çıkma olasılığı oldukça düşüktür. Böylesi bir durumda Rusya’nın Transdinyester bölgesini bağımsız bir devlet olarak tanıması ve hatta burayı ilhak etmesi ihtimaller arasındadır. Bu sebeple Moldova, Gürcistan’da yaşananlardan ders almak zorundadır. NATO üyeliği ise Rusya ile savaş olmaksızın Transdinyester’den gönüllü bir vazgeçiş anlamına gelmektedir. Zira böylesi bir durumda Rusya, bölgenin bağımsızlığını resmen tanıyacaktı (Askeroğlu, 2022: 460-461).

Çözümsüzlüğün sürmesi, Rusya’nın da menfaatine olacaktır. Rusya, Batı ile arasında tampon işlevi gören bu bölgede ciddî bir askerî hareketlilik istememektedir. Bu bakımdan Transdinyester sorununda Batı ile diyalogun sürmesini ve kendisine bu bağlamda daima ihtiyaç duyulmasını amaçlamaktadır. Zira sorun kalıcı bir çözüme kavuşturulduğu takdirde Rusya’ya duyulan ihtiyaç ortadan kalkacaktır. Üstelik Rusya’nın Moldova’daki nüfuzu da kırılacaktır. Ancak özellikle Rusya’nın Ukrayna’yı istila etmek amacıyla 2022’de başlattığı savaş, Transdinyester sorununu geri plana itmiştir. Zira Rusya, bu savaşı başlatarak Avrupa güvenlik sisteminde yerinin olmadığını alenen göstermiştir. Böylece Transdinyester sorunu da artık Avrupa ile Rusya arasında bir pazarlık unsuru olmaktan çıkmıştır. Bu sorunun yeniden görüşülebilmesi için Rusya’nın dış politikasında radikal bir değişim gerekmektedir (Askeroğlu, 2022: 461).

Öte yandan Transdinyester bölgesi, 2024’ün Şubat’ında, Rusya’nın koruyuculuğunu talep etmiştir (BBC News Türkçe, 2024). Bu talebi olumlu karşılayan Rus Dışişleri, bölgedeki Rusça konuşan Slavları “yurttaşlarımız” diye anmıştır. Görünen o ki Ukrayna’yı istila etmeyi amaçlayan Rusya için Transdinyester bölgesi büyük önem arz edecektir. Çünkü bu bölge, Ukrayna’nın Karadeniz’e açılan topraklarının işgalinde köprübaşı görevi görebilecektir. Bununla beraber Tiraspol’deki ayrılıkçı otoritenin talebi, Rusya’nın Sovyet bakiyesi ülkelere yönelik yayımlacı politikasıyla örtüşmektedir. Bu bağlamda Moldova da Rus istilasına açıktır.

Son olarak Moldova, bir yandan Avro-Atlantik güvenlik şemsiyesi altına girmek ve bir yandan da Batı ile siyasî, ekonomik ve kültürel bağlar kurmak gayesiyle hareket ettiği sürece Rusya için jeopolitik bir tehdit yaratmaya devam edecektir. Hâl böyleyken Rusya’nın önceki yıllarda Gürcistan ve Ukrayna’ya askerî müdahalesi, Moldova için de bir uyarı niteliğindedir (Kolçak & Ercan, 2023: 138). Zira bu ülkelerdeki renkli devrimlerin ardından Batı yanlısı iktidarlar kurulmuştur. Bunlar, Rusya’nın jeopolitik çıkarları hilafına bir dış politika takip etmeye başlamıştır. Nitekim istikrar ve güvenlik için NATO’ya üyelik; ekonomik kalkınma ve sosyal refah içinse AB ile bütünleşme süreci öncelikli hedefler olmuştur (Gafarov, 2023: 901). Rusya ise buna karşılık olarak Gürcistan ve Ukrayna’daki ayrılıkçı bölgeleri siyasî ve askerî bakımdan

desteklemek suretiyle bu iki ülkenin istikrar ve güvenliğini zedelemiştir. Bu bakımdan Transdinyester sorunu da Moldova için benzer sonuçlara gebe dir.

KAYNAKÇA

Akpınar, Ö. (2021). A frozen conflict zone in Moldova: Why no solution found in Transnistria. *Bayterek International Journal of Academic Research*, 4(2): 179-193.

Askeroğlu, S. (2022). Rusya'nın Transdinyester politikası. *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, 6(2): 440-470.

Bardakcı, M. (2024). Avrupa Komşuluk Politikası çerçevesinde Moldova-Avrupa Birliği ilişkileri ve ilişkilerde Rusya'nın rolünün değerlendirilmesi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(3): 955-982.

BBC News Türkçe. (2024). Transdinyester: Moldova'nın ayrılıkçı bölgesi, Rusya'dan 'koruma' talep etti, <https://www.bbc.com/turkce/articles/cqqxl0ww9vx0> [Erişim Tarihi: 11.08.2025].

Gafarov, O. (2023). Eski Sovyet devletlerindeki rejimlerin değişim süreçleri ve jeopolitik risklerin karşılaştırmalı analizi. *Mülkiye Dergisi*, 47(3): 895-922.

İsmayıl, E. (2024). Bölgesel güç rekabetinde Moldova'nın güvenliği ve ayrılıkçı bölgeler sorunu. *Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (19): 1-26.

Kolçak, H. & Ercan, O. (2023). Transdinyester sorununun konfederal yaklaşım temelinde analizi. *Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi*, 11(2): 120-147.

Kurt, S. & Khasanov, I. (2019). Güvenlikleştirme kuramı açısından Transdinyester sorunu. *Karadeniz Araştırmaları*, 16(63): 417-434.

Rojansky, M. (2011). *Prospects for unfreezing Moldova's frozen conflict in Transnistria*. Washington, DC: U.S. Commission on Security and Cooperation in Europe.

KÜRESEL HEGEMONYA MÜCADELESİ'NDE GÜVENLİK VE İŞ BİRLİĞİ: TRUMP ETKİSİNİN TÜRK DEVLETLERİ TEŞKİLATINA YANSIMALARI

SECURITY AND COOPERATION IN THE STRUGGLE FOR GLOBAL HEGEMONY: THE IMPACT OF TRUMP ON THE ORGANISATION OF TURKIC STATES

Yusuf Ziya BÖLÜKBAŞI*

Özet

Trump'ın ikinci defa Amerika Birleşik Devletleri (ABD) Başkanlığı'na seçilmesi sonrasında uluslararası politikada devam eden çatışmaların ve küresel hegemonya mücadelesinin seyrinin ne olacağı konusu merak edilmektedir. Rusya-Ukrayna Savaşı, Asya-Pasifik'te kaynayan sular, Ortadoğu'daki çatışmalar, Avrupa'nın enerji krizi, küresel ekonomik durgunluk, göç meselesi ve demokrasinin geri çekilişi gibi çok büyük sorunlar dünya gündemini meşgul etmektedir. ABD gibi küresel bir gücün liderliğine ikinci defa seçilen Trump'ın, kendine has tarzı, popülist yaklaşımları ve uluslararası siyaseti etkileyen çıkışlarıyla dünyadaki gelişmeleri derinden etkileyeceği aşikardı. Bunun Türk Devletleri Teşkilatı (TDT), daha doğrusu Kafkasya ve Orta Asya'daki (KOA) Türk soylu devletlere yansısı nasıl olacak? İşte mevcut çalışmada cevabı aranan soru bu olmaktadır.

ABD'nin Türkiye dışındaki Türk devletlerine, daha doğrusu Orta Asya ve Kafkasya jeopolitiğine yönelik klasik dış politikasının iki sacayağı bulunmaktadır: enerji kaynaklarının kontrolü ve diğer bölgesel aktörlerin (Rusya ve Çin) etkilerinin sınırlandırılması (İşeri, 2009: 28-44). Hidrokarbon enerji kaynaklarının Batı pazarlarına ulaştırılması ve KOA ülkeleriyle kurulan ekonomik, kültürel ve siyasi ilişkiler vasıtasıyla özellikle bölgedeki hâkim unsur olan başta Rusya olmak üzere Çin ve kısmen İran'ın nüfuz alanlarını kısıtlama stratejisi uygulanmaktadır. Trump'ın ikinci döneminin başlangıcında ise bölgeye yönelik politikasını şu dört aktörle olan ilişkileri üzerinden kurgulayacağı belirtilmektedir: Rusya, Çin ve Türkiye (Painner, 2024). Burada Türkiye'nin zikredilmesi çok önemli zira TDT'de başlayan kurumsallaşma ve yakınlaşma sürecinde Türkiye'nin büyük rolü bulunurken, hem Rusya-Ukrayna Savaşı'nda her iki tarafla yürüttüğü diplomasi trafiği hem de Esad Rejimi'nin devrilmesi ve Ahmet El-Şara yönetiminin kurulmasındaki etkisi Trump tarafından takdir edildi (Times of Israel, 2025). Türkiye'nin gerek Ortadoğu, Balkanlar, Kafkasya ve Karadeniz havzasında gerekse de KOA coğrafyasındaki bölgesel aktörlüğü hegemon güç tarafından kabul edildi. Aslında Trump iktidara gelirken gözünü Çin'e dikmişti, bu yüzden de Rusya-Ukrayna Savaşı'nı bitirmek ve Ortadoğu'daki çatışmaları durdurmak istiyordu. Bu durumun KOA jeopolitiğini etkilemesi kaçınılmazdı zira Rusya'nın yaşadığı güç kaybı nedeniyle bölge ülkeleri, özellikle Kazakistan ve Özbekistan uluslararası politikadaki ilişkilerini çeşitlendirip Rus hegemonyasını dengelemeye çalışırken (Brezinski, 2021: 225) Çin'in bölgedeki artan yatırımları bunu işaret etmektedir (Swanström, 2011). Bu minvalde Trump göreve gelir gelmez Putin ve Zelenski'yle görüşmeye başladı. Başlangıçta Putin'le görüşmeler olumlu seyrederken Zelenski'yle diplomasi tarihine damga vuracak olaylı bir görüşme yaşandı. Ancak tarafların savaşa devam etmesi, Ukrayna'nın Rusya'ya yaptığı büyük saldırı ve

* Doç. Dr., Anadolu Üniversitesi, Türkiye, E-posta: yzb@anadolu.edu.tr ORCID: 0000-0003-4723-5977

akabinde Rusya tarafından verilen cevap, Trump'ın taraflara öfkesini arttırdı. Rusya'ya uzatılan zeytin dalının yerini yaptırım tehditleri ve çatışmacı bir söylem aldı. Bunun dışında İsrail-İran arasında yaşanan 12 Gün Savaşı ve ABD'nin İran'ı vurması, Trump'ın Ortadoğu'da da sorunları çözmede zayıf kaldığını gösterdi. Üstüne İsrail'in Suriye'ye girip Dürzileri ayaklandırması ve PKK terör örgütünün Suriye kolu olan YPG-SDG'nin Suriye ordusuna katılmama yönündeki direnci diğer sorunları oluşturmaktadır. Tabi buna İsrail'in Gazze'de uyguladığı katliam ve insanlık suçlarını da eklemek gerekir. Trump bile İsrail'in arkasında durmanın maliyetinden ve politik yansımalarından yakınmaktadır. İşte bütün bu gelişmelerden TDT nasıl etkilenecek ve küresel güçlerle ilişkilerin seyri ne olacak? Bu sorulara cevap vermek gerekir.

Bahsedilen sorulara cevap verilebilmesi için yaşanan gelişmelere ve TDT içindeki ilişkilere göz atmak gerekir. Öncelikle ilk etapta sönümlenmesi beklenen daha sonra tekrardan alevlenen Rusya-Ukrayna Savaşı'nın KOA coğrafyasına etkisine bakalım. Rusya'nın savaşta harcadığı enerji ve uygulanan yaptırımlar özellikle Kazakistan ve Özbekistan'ın Rusya'yla daha dengeli ilişkiler kurmaya itmişti. Bu süreçte ilişkilerini çeşitlendirme yoluna giden bu iki devletin, savaş devam ettiği ve hatta ABD'nin de bu sürece eklenmesiyle benzer bir strateji izleyebileceği söylenebilir. Özellikle TDT içinde Türkiye'yle beraber güçlü bir aktör olan Kazakistan'ın bu durumun sürmesini istediği aşıkardır çünkü petro-politik ilişkilerle bağımsız bir şekilde hareket eden bölgesel bir aktör olma hedefi Kazakistan tarafından benimsenmektedir (Nurgaliyeva, 2015). Doğal olarak savaştan beri KOA coğrafyasındaki gücü zayıflayan ve bunun farkında olan Rus analistlerce, Kazakistan lideri Tokayev'in İngiliz siyaseti izlediği ve sonunun da ABD'nin desteklediği Ermenistan lideri Paşinyan gibi olacağı vurgulanmaktadır (Asia24.media, 2024). Rusya'nın her ne kadar gücü azalıyor olsa da II. Karabağ Savaşı'nda Azerbaycan karşısında klasik müttefiki Ermenistan'ı desteklememesi ve savaşı istediği yerde kesmesi hala gücünün bölgedeki etkisinin işaretiydi ama Trump'ın liderliğinde Azerbaycan ve Ermenistan arasında imzalanan barış anlaşması ve Zengezur Koridorunun ABD tarafından işletilmesine karar verilmesi, Rusya'nın Kafkasya'da da gücünün sınırlarını gösterdi. Eğer Trump en başta istediğini yapıp Çin üzerine odaklansaydı KOA coğrafyasındaki ülkeler bu durumdan ciddi şekilde etkilenebilecekti. Siyasi ve askerî açıdan Rusya, ekonomik açıdan Çin'in hâkim olduğu Türkistan coğrafyasında böyle bir çatışma ihtimalinin yansımaları yıkıcı olabilirdi. Buna ilaveten "Bir Kuşak, Bir Yol" hattının en önemli ülkesi Azerbaycan'ı da eklemek gerekir. Bir diğer sorun da İsrail'in yayılcı anlayışı, İran'la yapılan savaş ve Suriye krizinin yansımalarıdır. Burada en çok zararı görecek TDT üyesi Türkiye'dir. Suriye'nin etnik-mezhebi kimliklere dayalı bölünme senaryosu ve İsrail'in bir Kürt devleti vasıtasıyla Türkiye'yle sınır komşusu olması Türkiye için ontolojik bir güvenlik sorunu oluşturabilir. Türkiye'de başlayan ikinci açılım süreci ve Suriye'de izlenen aktif siyasetin temelde bunu önlemeye yönelik olduğuna ilişkin iddialar mevcuttur. İsrail'in Gazze'de işlediği suçlar karşısında ise Türkiye, ABD ile karşı karşıya gelmeden tepki göstermeye çalışmaktadır. Bunun altında yatan neden muhtemelen bir önceki dönemde olduğu gibi ABD'nin ekonomik yaptırımlarına uğrama korkusudur. Ayrıca var olan mülteci sorunu, Suriye ve İran'ın parçalanmasıyla Türkiye'yi yıkıcı bir etkide bulunabilir. TDT içinde ise siyasi birlik ve stratejik ortaklıkların yeterince gelişmediği söylenebilir. AB'nin ekonomik yardım paketi karşılığında Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'ni (GKRY) tanıması talebi, Türkistan coğrafyasında bulunan devletlerce kabul edilmiş ve Kuzey Kıbrıs Türk Yönetimi'nin (KKTC) TDT'deki gözlemci üye statüsünün önemi kalmamıştır. Bu konuda Türkiye'nin hassasiyetini tek paylaşan ülke Azerbaycan olmuştur. Türkiye ve Azerbaycan'ın Karadeniz-Kafkasya-Hazar havzasında kurduğu stratejik ilişkiler TDT içinde bu iki ülkeyi farklı kılmaktadır. Buna rağmen Azerbaycan'ın İsrail ile olan ilişkileri ve İran'ın içinde yaşayan büyük miktardaki Azerbaycan Türk'ü, Türkiye ile Azerbaycan'ın farklı çıkar ve

hedeflere sahip olabileceğini de işaret etmektedir. Nihayetinde Trump'ın küresel siyasetteki hamlelerinin TDT'ye bölgesel düzeyde farklı etkileri olmaktadır. Bu çerçevede TDT'nin iki farklı bölge olarak düşünülmesi yani Hazarın doğusu ve batısı olarak ele alınması gerekir.

Anahtar Sözcükler: Türk Devletleri Teşkilatı (TDT), Trump, Rusya, Çin, Türkiye.

Abstract

Following Donald Trump's re-election as President of the United States (US), there is considerable interest in the direction that ongoing conflicts in international politics and the global hegemony struggle will take. The Russia-Ukraine War, tensions in the Asia-Pacific region, conflicts in the Middle East, Europe's energy crisis, global economic stagnation, the migration issue, and the retreat of democracy are among the major challenges dominating the global agenda. It was clear that Trump, who was elected for a second term as the leader of a global power such as the US, would deeply influence global developments with his unique style, populist approaches, and statements affecting international politics. How will this reflect on the Turkic States Organization (OTS), or more precisely, on the Turkic-speaking states in the Caucasus and Central Asia (CCA)? This is the question addressed in the present study.

The classic foreign policy of the US towards Turkish states outside Türkiye, or more precisely towards the geopolitics of CCA, has two pillars: control of energy resources and limiting the influence of other regional actors (Russia and China) (İşeri, 2009: 28-44). The strategy is to transport energy resources to Western markets and, through economic, cultural, and political relations with the Central Asian states, limit the spheres of influence of Russia, China, and, to a lesser extent, Iran, which are the dominant forces in the region. At the beginning of Trump's second term, it is stated that his policy toward the region will be shaped through relations with three actors: Russia, China, and Türkiye (Painner, 2024). The mention of Türkiye here is very important, as Türkiye played a major role in the institutionalization and rapprochement process that began in the OTS, and Trump appreciated Türkiye's diplomatic efforts with both sides in the Russia-Ukraine war and its influence in the overthrow of the Assad regime and the establishment of the Ahmed aş-Şara government (Times of Israel, 2025). Türkiye's regional role in the Middle East, the Balkans, the Caucasus, and the Black Sea basin, as well as in the CCA geography, was accepted by the hegemonic power. In fact, when Trump came to power, he had his eyes on China, so he wanted to end the Russia-Ukraine War and stop the conflicts in the Middle East. This situation inevitably affected the CCA geopolitics, as the countries in the region, especially Kazakhstan and Uzbekistan, sought to diversify their international relations and balance Russian hegemony due to Russia's loss of power (Brezinski, 2021: 225), while China's increasing investments in the region signaled this (Swanström, 2011). In this context, Trump began talks with Putin and Zelensky as soon as he took office. While the talks with Putin were initially positive, the meeting with Zelensky was marked by events that would leave their mark on diplomatic history. However, the parties' decision to continue the war, Ukraine's major attack on Russia, and Russia's response increased Trump's anger towards both sides. The olive branch extended to Russia was replaced by threats of sanctions and confrontational rhetoric. In addition, the 12-Day War between Israel and Iran in the Gulf and the US strike on Iran showed that Trump was also weak in resolving problems in the Middle East. On top of that, Israel's entry into Syria and incitement of the Druze, as well as the resistance of the PKK terrorist organization's Syrian branch, YPG-SDG, to join the Syrian army, have created other problems. Of course, Israel's massacre and crimes against humanity in Gaza must also be added to this. Even Trump is expressing concerns about the costs and political repercussions of standing behind Israel. How will all these

developments affect the OTS, and what will be the trajectory of its relations with global powers? These questions need to be answered.

In order to answer the questions raised, it is necessary to examine the developments that have taken place and the relations within the OTS. First, let us look at the impact of the Russia-Ukraine War, which was initially expected to subside but then reignited, on the CCA region. The energy expended by Russia in the war and the sanctions imposed have particularly pushed Kazakhstan and Uzbekistan to establish more balanced relations with Russia. During this process, it can be said that these two states, which have diversified their relations, may follow a similar strategy as long as the war continues and even with the US joining the process. It is clear that Kazakhstan, a powerful actor within the OTS alongside Türkiye, wants this situation to continue because it has adopted the goal of becoming a regional actor that acts independently through petro-political relations (Nurgaliyeva, 2015). Naturally, Russian analysts, who are aware of the weakening of Russia's power in the CCA region since the war, emphasize that Kazakh leader Tokayev is following British politics and that his fate will be similar to that of Armenian leader Pashinyan, who is supported by the US (Asia24.media, 2024). Although Russia's power is waning, its refusal to support its traditional ally Armenia against Azerbaijan in the Second Karabakh War and its decision to end the war on its own terms were still signs of its influence in the region. However, the peace agreement signed between Azerbaijan and Armenia under Trump's leadership and the decision to have the Zangezur Corridor operated by the US demonstrated the limits of Russia's power in the Caucasus as well. If Trump had focused on China from the outset, as he initially intended, the countries in the CCA region could have been seriously affected by this situation. From a political and military perspective, the repercussions of such a conflict in Turkistan, where Russia is politically and China is economically dominant, could be devastating. In addition, Azerbaijan, the most important country along the Belt and Road Initiative route, must also be taken into account. Another problem is Israel's expansionist approach, the war with Iran, and the repercussions of the Syrian crisis. Türkiye, a member of the OTS, would suffer the most in this regard. The scenario of Syria's division based on ethnic and sectarian identities and Israel becoming a neighbor of Türkiye through a Kurdish state could pose an ontological security problem for Türkiye. There are claims that the second opening process that began in Türkiye and the active policy pursued in Syria are fundamentally aimed at preventing this. Türkiye is trying to respond to Israel's crimes in Gaza without confronting the US. The underlying reason is probably the fear of being subjected to US economic sanctions, as was the case in the previous period. In addition, the existing refugee problem could have a destructive effect on Türkiye with the fragmentation of Syria and Iran. Within the OTS, it can be said that political unity and strategic alliances are not sufficiently developed. The EU's demand to recognize the South Cypriot Greek Administration (SCGA) in exchange for an economic aid package has been accepted by the states in the Turkistan region, rendering the observer member status of the North Cypriot Turkish Republic (NCTR) within the OTS meaningless. Azerbaijan is the only country that shares Türkiye's sensitivity on this issue. The strategic relations established by Türkiye and Azerbaijan in the Black Sea-Caucasus-Caspian basin distinguish these two countries within the OTS. However, Azerbaijan's relations with Israel and the large number of Azerbaijanis living in Iran indicate that Türkiye and Azerbaijan may have different interests and goals in the region. Ultimately, Trump's moves in global politics have different effects on the OTS at the regional level. In this context, the OTS should be considered as two different regions, namely the eastern and western parts of the Caspian Sea.

Keywords: Organisations of Turkic States (OTS), Trump, Russia, China, Türkiye.

KAYNAKÇA

Asia24.media. (2024, August 12). *About rats and ships: "Central Asian defense union" smells of the British pound and Manilovism*. <https://asia24.media/main/o-krysakh-i-korablyakh-oboronnyy-soyuz-tsentralnoy-azii-pakhnet-britanskim-funtom-i-manilovshchinoy/>.

Brzezinski, Z. (2021). *The Grand Chessboard: American Primacy and its Geostrategic Imperatives*. Moscow: ACT.

İşeri, E. (2009). The US Grand Strategy and the Eurasian heartland in the twenty-first century. *Geopolitics*, 14(1), 26-46, DOI: 10.1080/14650040802578658.

Nurgaliyeva, L. (2016). Kazakhstan's economic soft balancing policy vis-à-vis Russia: From the Eurasian Union to the economic cooperation with Turkey. *Journal of Eurasian Studies*, 7(2), 92-105.

Pannier, B. (2024, December 22). *What will Trump's policy be toward Central Asia?* Radio Free Europe/Radio Liberty. <https://about.rferl.org/article/what-will-trumps-policy-be-toward-central-asia/>.

Swanström, N. (2011). *China and Greater Central Asia: New Frontiers*. Washington, DC: Central Asia-Caucasus Institute & Silk Road Studies Program.

Times of Israel. (2025, April 8). *Trump suggests he can mediate between Israel and Turkey on Syria*. Times of Israel. Retrieved from <https://www.timesofisrael.com/trump-suggests-he-can-mediate-between-israel-and-turkey-on-syria/>.

KAFKASYA JEOPOLİTİĞİNDE AZERBAYCAN: KARABAĞ ZAFERİNİN TARİHSEL ÖNEMİ

AZERBAIJAN IN CAUCASUS GEOPOLITICS: THE HISTORICAL IMPORTANCE OF THE KARABAKH VICTORY

Murteza HASANOĞLU*

Abstract

The South Caucasus has historically been a geostrategically, geopolitically and geoeconomically sensitive region, a region marked by long-standing ethno-territorial disputes, geopolitical competition among regional and global powers, and a desire to establish influence following the collapse of the Soviet Union. Azerbaijan's military triumph in the 44-day battle for Karabakh in 2020 was a watershed milestone in the current geopolitics of the Caucasus. This paper assesses the conflict's historical significance and geopolitical ramifications, with a special emphasis on Azerbaijan's regained territorial integrity and the ensuing power shifts in the region. Drawing on realism and liberalism theories, the article investigates the processes of military innovation, regional alliances, and the strategic significance of corridors such as Zangezur and Lachin. The study seeks to provide a comprehensive understanding of how Azerbaijan's victory has shifted regional balances and affected future cooperation and security arrangements.

Keywords: Azerbaijan, Karabakh, Caucasus, 44-Day Patriotic War, Geopolitics.

Özet

Avrupa ve Asya'nın kesiştiği noktada bulunan Güney Kafkasya, uzun yıllar boyunca imparatorlukların savaş alanı ve etnik ve siyasi çatışmaların odak noktası olmuştur. Güney Kafkasya'nın jeopolitik önemi onun doğal kaynakları, coğrafi ve stratejik konumu ile bağlıdır. Azerbaycan Cumhuriyeti coğrafi açıdan Güney Kafkasya'nın parçası olarak hem de coğrafi konumu itibariyle Orta Doğu, Avrupa ve Asya'nın kesişmesinde yerleşmektedir. Sovyetlerin dağılma sürecine girmesi ile Ermenistan'ın Azerbaycan toprakları üzerinde hak iddiası Soğuk Savaş sonrasında Kafkasya'da en büyük etnik çatışmalardan birine yol açmıştır. 1988'den 1994'e kadar Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarındaki işgal süreci devam etmiş; ülke topraklarının yaklaşık %20'si yasa dışı bir şekilde ele geçirilmiştir. Bu dönemde Azerbaycan işgal edilen topraklardan gelen ve Ermenistan'dan zorla göç ettirilen ve ülke içinde yerinden edilmiş yaklaşık bir milyon mülteci sorunuyla karşı karşıya kalmıştır. 1992'de AGİT Minsk Grubu'nun kurulması da dahil olmak üzere BM, AB, İİT çerçevesindeki çeşitli uluslararası girişimlere rağmen savaş on yıllarca çözümsüz kalmıştır.

Diğer taraftan Azerbaycan ve Ermenistan arasında 27 Eylül 2020'de başlayan ve 44 gün devam eden savaş, Azerbaycan'ın uluslararası alanda tanınan topraklarının kontrolünü yeniden ele geçirmesiyle sonuçlanmış ve Kafkasya'da yeni bir jeopolitik ortam oluşmuştur. Özellikle savaş süreci ve sonrasında hayata geçirilen stratejik planlama, Türk yapımı Bayraktar TB2 insansız hava

* Doç. Dr., Azarbaycan Devlet İdarecilik Akademisi, Azerbeycan, E-posta: m_hasanoglu@yahoo.com.tr
ORCID: 0000-0003-3734-4045

araçlarının katkısı, modern askeri donanım ve psikolojik üstünlük gibi etmenler bölgede yeni bir sayfanın açılmasını sağlayan ilk göstergelerdir. Nitekim Azerbaycan ve Türkiye'nin inisiyatifiyle Güney Kafkasya'da kalıcı barışın ve istikrarın tesisini sağlamak üzere önerilen 6'lı platform da bu amaca yöneliktir. Savaştan üç yıl sonra Eylül 2023'te Azerbaycan'ın terörle mücadele operasyonları kapsamındaki 24 saatlik askerî harekâtı Karabağ'ın tamamen Azerbaycan kontrolüne geçmesini sağlarken Kafkasya'da da Azerbaycan'ın yön verdiği yeni bir jeopolitik iklim oluşmaktadır.

Bölgesel çatışmaların hızla büyümesi ve küresel jeopolitikada hibrit savaşın yükselişiyle birlikte Güney Kafkasya, bölgesel güçler arasında bir mücadele ve iş birliği bölgesi olarak stratejik önemini artırmakta ve dönüşmektedir. İkinci Karabağ Savaşı Kafkasya'nın askeri, politik ve ekonomik manzarasını kökten değiştirmiştir. Her şeyden önce bölge 90'ların çatışma ve güvensizlik ortamından uzaklaşmakta; enerji, ulaşım, turizm ve diplomasi gibi başlıklarda iş birliği ve entegrasyon çabalarına tanıklık edilmektedir. 27 Eylül-10 Kasım 2020 tarihleri arasında gerçekleşen Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki 44 Günlük Vatan Savaşı, Azerbaycan'ın bölgesel meselelerdeki rolünü ve varlığını dönüştürmüş, diplomatik yapılandırmaları, koridor siyasetini ve güç dengesi ilişkilerini etkilemiştir. Azerbaycan'ın savaş sonrası planı, Karabağ'a dönüş ve entegrasyon planı, bölgenin yeniden imarı ve bölgedeki insanların geri dönüşünü hedefliyor. Bu plan, altyapı, konut, tarım ve turizm gibi çeşitli sektörleri kapsayan geniş kapsamlı bir yeniden yapılanma ve kalkınma stratejisini içeriyor. Bu kapsamda Azerbaycan başta Şuşa, Fuzuli ve Ağdam gibi uzun yıllar işgal altında olan topraklarda geri dönüş ve restorasyon için kapsamlı bir dönüş programı başlatmıştır.

44 günlük Vatan Savaşı'nın jeopolitik, yasal, askeri ve sosyolojik bileşenlerini araştırmayı amaçlayan bu çalışma nitel araştırma yönteminden faydalanmaktadır. Bu kapsamda belge analizi, görüşmeler ve tematik yorumlama içeren nitel, karma yöntemli bir araştırma yaklaşımı benimsenmiştir. Bu çalışmanın kavramsal temeli, Azerbaycan'ın 44 Gün Savaşı sırasındaki askeri ve diplomatik stratejilerini uluslararası ilişkilerde gerçekçilik ve liberalizmin analitik mercekleri aracılığıyla inceleyerek geliştirilmiştir. Ana vurgu, Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü yeniden sağlamayı amaçlayan eylemlerinin, güç maksimizasyonu ve devlet egemenliği gibi gerçekçi hedeflerle ne ölçüde uyumlu olduğunun karşılaştırmalı bir analizidir. Çalışmada ayrıca uluslararası hukuk, çok taraflılık ve çatışma sonrası kalkınma girişimleri gibi liberal unsurlardan da bahsedilir. Gerçekçi bir bakış açısından, savaş uluslararası olarak tanınan bölgeler üzerinde egemenliği geri kazanmak, ulusal güvenliği güçlendirmek ve bölgesel güç dengesini Azerbaycan'ın lehine değiştirmek için stratejik bir operasyon olarak görülmektedir. Azerbaycan'ın askeri modernizasyonu, gelişmiş drone teknolojilerinin kullanımı ve Türkiye ile ortaklık, ulusal çıkar, caydırıcılık ve jeopolitik etki merceğinden incelenmektedir. Uluslararası hukukta devletlerin, bağımsızlığına, egemenliğine, toprak bütünlüğüne ve anayasal düzenine yönelik açık ya da gizli tehditlere karşı kendini savunma hakkı meşru kabul edilmiştir. BM Antlaşması'nın 51.maddesinde yer alan "meşru müdafaa" ilkesi de Azerbaycan'ın kendi egemenliği ve toprak bütünlüğüne yönelik yapılan saldırılara karşı uluslararası hukuk çerçevesinde kendini savunma hakkını da güvence altına almaktadır. Bu çalışma Azerbaycan'ın uluslararası hukuka, özellikle de Ermeni güçlerinin işgal altındaki Azerbaycan topraklarından tahliye edilmesini isteyen Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi Kararlarına (822, 853, 874, 884) yaptığı göndermeleri araştırmaktadır.

Azerbaycan'ın barış antlaşmaları çağrılarını, koridor diplomasisi (örneğin Zangezur koridoru) aracılığıyla ekonomik yeniden entegrasyonun teşvikini ve BM gibi uluslararası örgütlerle işbirliğini içeren savaş sonrası dönem, uzun vadeli istikrar ve bölgesel iş birliği kurmayı amaçlayan bir stratejinin parçası olarak görülmektedir. Bu ikili teorik çerçeve, çalışmanın fiziksel

güç ve diplomasi arasındaki ilişkiyi vurgulamasına ve Azerbaycan'ın gerçekçi güvenlik zorunluluklarını yasal meşruiyet ve uluslararası katılım gibi hedeflerle nasıl dengelediğini göstermesine olanak tanımaktadır.

Çalışmanın temel bulguları arasında 44 günlük Vatan Savaşı sonrasında bölgenin enerji ve ulaşım altyapısının daha da güçlenmesi olmuştur. Özellikle Hazar Denizi'nden Avrupa'ya doğal gaz taşıyan Güney Gaz Koridoru (SGC) Rusya'nın Ukrayna'ya saldırısının da etkisi ile stratejik önemini artırmıştır. Sağlanan güvenlik ortamında Azerbaycan'ın güvenilir bir enerji sağlayıcısı ve Avrupa enerji güvenliği için kritik bir geçiş merkezi olarak konumu güçlendirilmiş ve Avrupa'nın gaz arzının geleneksel kaynaklardan uzaklaşmasına yardımcı olmuştur. Bu faaliyetler, çatışma sonrası kalkınmanın paradigmalarına paralel olarak devlet inşasına ve sosyoekonomik istikrara doğru bir kaymayı göstermektedir. Azerbaycan'ın İkinci Karabağ Savaşı sonrası millî güvenlik stratejileri, askerî, ekonomik, diplomatik ve sosyal alanlarda çok önemli değişiklikler olmuştur. Aynı zamanda, 44 günlük savaş Azerbaycan'ın jeostratejik hedeflerini güçlendirmiştir. Anakara Azerbaycan'ı Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti ve Türkiye'ye bağlayan önerilen bir rota olan Zangezur Koridoru, gelecekteki bağlantının önemli bir bileşenidir. Türk coğrafyasının güçlenmesi ve nüfuzunun artması için oldukça büyük bir öneme sahip olan Koridor bölgesel ticareti kolaylaştırmakla kalmayacak, aynı zamanda Azerbaycan'ın önemli bir geçiş merkezi olarak rolünü artıracaktır. Sonuç olarak 44 günlük savaş Azerbaycan'ın sadece toprak bütünlüğünü yeniden kazanmasına izin vermekle kalmamış aynı zamanda bölgedeki jeopolitik konumunu da yeniden tanımlamıştır. Azerbaycan'ın realist güvenlik kaygılarını hukuki meşruiyet ve yeniden inşa odaklı kalkınma hamleleriyle birleştiren hibrit yaklaşımı, onu Güney Kafkasya'da barış ve iş birliği mimarisinin şekillenmesinde stratejik bir aktör haline getirmiştir.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan, Karabağ, Kafkasya, 44 Günlük Vatan Savaşı, jeopolitik.

İNANÇ ÖZGÜRLÜĞÜNDEN GÜVENLİK POLİTİKALARINA KIRGIZİSTAN'DA: HUKUKİ DÖNÜŞÜMÜN ANALİZİ

FROM FREEDOM OF RELIGION TO SECURITY POLICIES IN KYRGYZSTAN: AN ANALYSIS OF LEGAL TRANSFORMATION

Timur KOZUKULOV*

Özet

Kırgızistan'da dinî inanç özgürlüğü, Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından ortaya çıkan siyasal dönüşüm sürecinin bir sonucudur. Nitekim Kırgızistan'ın din ve vicdan özgürlüğüne yönelik yaklaşımları, ülkenin bölgesel düzlemde "demokrasi adası" olarak tanımlanmasına zemin hazırlayan faktörlerden biri olarak kabul edilir. Türkistan coğrafyasındaki diğer post-Sovyet cumhuriyetlerle karşılaştırıldığında, Kırgızistan'ın dinî çoğulculuğa alan tanıyan ve inanç özgürlüğünü anayasal olarak garanti altına alan nadir ülkelerden biri olduğu, uluslararası siyasal aktörlerin ve gözlemcilerin değerlendirmelerinde sıkça vurgulanmaktadır. Bununla birlikte Kırgızistan'ın inanç serbestliği konusundaki tutumu nedeniyle farklı coğrafyalardan çeşitli dinî grup ve mezhep mensubu, ülkeye akın etmiş durumdadır. Bilhassa İslam inancına sahip farklı mezhep, cemaat ve tarikattan katılımcılar, Kırgız toplumuna nüfuz etmeye çalışmıştır. Bu süreçte, tartışmalı bir statüye sahip olan bir hareketin dahi Kırgızistan'da faaliyet gösterdiği gözlemlenmiştir. Öte yandan, Hristiyanlığın özellikle Protestan mezhebine mensup misyoner grupların da ülkede oldukça etkili olduğu söylenebilir. Örnekler çoğaltılabilir; Kırgız toplumunun kültürel belleğinde yer almayan, daha önce adı duyulmamış dinî akımlar bu özgürlük ortamından istifade etmiştir. Kırgızistan'da dinî hak ve özgürlükleri düzenleyen ilk yasa metni, Sovyetlerin dağılmasının hemen ardından kabul edilmiştir. Takiben 1993 yılında kabul edilen ilk anayasa, din-devlet ilişkilerinin hukuki zeminini belirlemiştir. 1993 Anayasası, sonraki dönemlerde referandum yoluyla değişikliğe uğramış; anayasal hükümler, siyasal iktidarın ve toplumsal yapının değişen ihtiyaçlarına göre yeniden düzenlenmiştir. İnanç özgürlüğünü düzenleyen yasanın da bu süreçte iki kez revize edildiği bilinmektedir. Son değişiklik, 26 Aralık 2024 tarihinde parlamento tarafından kabul edilmiş ve 2025 yılı şubat ayında yürürlüğe girmiştir. Bu yasal değişikliğin, doğrudan ulusal güvenlik kaygıları çerçevesinde gerçekleştirdiği söylenebilir. Nitekim bilhassa dış kaynaklı dinî yapıların varlığı, ülkede ulusal güvenliğe yönelik potansiyel bir tehdit olarak algılanmaktadır. İnanç özgürlüğüne yönelik yasa değişikliği teklifi, yerel dinî cemaatler, uluslararası sivil toplum kuruluşları ve insan hakları örgütleri tarafından tepkiyle karşılanmasına karşın ülkenin güvenlik öncelikleri doğrultusunda kabul edilerek yasalaştırılmıştır. Bu çalışma, bağımsızlık sonrası dönemde Kırgızistan devletinin dinî inanca yönelik politikalarını ilgili yasa metinleri ve anayasal düzenlemeler ışığında analiz etmeyi amaçlamaktadır. Konuyla ilgili akademik çalışmaların bulguları, toplumsal siyaset perspektifiyle karşılaştırmalı olarak ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kırgızistan, dinî inanç özgürlüğü, dinî yapılanma, millî güvenlik, kanun

* Doç. Dr., Oş Devlet Üniversitesi, Kırgızistan, E-posta: timurkozukul@gmail.com ORCID: 0000-0001-7480-0025

Abstract

Freedom of religious belief in Kyrgyzstan is a result of the political transformation that emerged after the dissolution of the Soviet Union. Indeed, Kyrgyzstan's approach to freedom of religion and conscience is regarded as one of the factors that led to the country being described as an "island of democracy" in the regional context. Compared to other post-Soviet republics in the Turkistan region, Kyrgyzstan is frequently emphasized by international political actors and observers as one of the rare countries that constitutionally guarantees freedom of belief and provides space for religious pluralism.

However, due to Kyrgyzstan's stance on religious freedom, various religious groups and sect members from different regions have flocked to the country. In particular, participants from different Islamic sects, communities, and orders have sought to penetrate Kyrgyz society. During this process, it has been observed that even a movement with a controversial status was active in Kyrgyzstan. On the other hand, it can also be said that Christian missionary groups, especially those belonging to the Protestant denomination, have been quite influential in the country. Many examples can be given: religious movements that were previously unknown and absent from Kyrgyz cultural memory have benefited from this environment of freedom.

The first legal text regulating religious rights and freedoms in Kyrgyzstan was adopted right after the collapse of the Soviet Union. Subsequently, the first Constitution, adopted in 1993, established the legal framework for state–religion relations. The 1993 Constitution was later amended through referendums; its constitutional provisions were reorganized according to the changing needs of the political authority and social structure. It is also known that the law regulating freedom of belief was revised twice during this period. The most recent amendment was adopted by the parliament on December 26, 2024, and entered into force in February 2025.

It can be said that this legal amendment was made directly within the framework of national security concerns, as the presence of foreign-based religious structures has been perceived as a potential threat to national security in the country. Although the proposal to amend the law on freedom of belief was met with reactions from local religious communities, international NGOs, and human rights organizations, it was ultimately passed and enacted in line with the country's security priorities.

The principle of secularism has always been a topic of debate in Kyrgyzstan. According to the Kyrgyz understanding, religion and the state are separate. However, there are differing opinions regarding where the boundaries of this separation lie. We also see that varying interpretations of secularism have caused debates in the process of shaping laws. The state has always tried to maintain a soft and tolerant attitude toward religion whenever possible. This can be understood from the attitudes of Kyrgyzstan's first president and the current president toward religion and religious figures.

Religion does not remain static; it changes along with the development of social and political life. At the same time, there are religious communities that resist change, and such phenomena can cause disagreement within society. In such cases, the state seeks solutions to reduce religious differences among the people. One of the most important of these solutions is to update the laws so that they can respond to the demands of modern times. Thus, changes have been made to laws in the field of religion. The main reason for making these legal changes is to ensure state security.

Political and cultural life is dynamically changing; therefore, laws concerning religion also change. The relationship between religion and the state in Kyrgyzstan has been the subject of

research for many scholars. The reason for this is that Kyrgyzstan, among the former Soviet countries, has taken a somewhat different path regarding religion. In research on religion in Kyrgyzstan, two different approaches can be observed: one from scholars educated during the Soviet period, and the other from those trained after independence.

This study aims to analyze the religious belief policies of the Kyrgyz state in the post-independence period in light of relevant legal texts and constitutional regulations. Using a quantitative method, I have attempted to compare my own quarter-century-long observations with the findings of academic studies on the subject from a socio-political perspective.

Keywords: Kyrgyzstan, freedom of religious belief, religious structure, national security, law

Giriş

Kırgızistan bağımsızlığını 1991 yılında elde etmiş, ancak bir devlet olarak 1924 yılında, yaklaşık 100 yıl önce kurulmuştur. 1924 yılında SSCB'ye bağlı Kara-Kırgız Özerk Devleti kurulmuştur. 31 Ağustos 1991 tarihinde ise bağımsızlığını ilan etmiştir. Bu nedenle Kırgızistan'ı genç ve yeni kurulmuş bir devlet olarak kabul etmek doğru değildir. Aslında bakıldığında, SSCB 15 cumhuriyetin kendi istekleriyle yaptığı bir anlaşma temelinde varlığını sürdürmüştür. Belirttiğimiz gibi, bu konuda iki yönlü bir bakış vardır. Birincisi, birlikteliğin kendi isteği ve dostluk temelinde sürdürüldüğü; ikincisi ise zorla sürdürüldüğü yönündedir. Rahmetli Salican Cigitov, “Kırgızlar Ruslar bizi bıraktı diye üzülüyor; lakin onlar bizden kurtuldukları için çok mutlular” sözünü, elbette espri olarak dile getiriyordu. İşin gerçeğine bakıldığında, bu tarihî sürece kimin hangi yönden baktığı önemlidir. Sovyet dönemindeki tarihî bakışların yanı sıra, egemenlikten sonra yeni bakış açıları da ortaya çıkmaya başlamıştır. İlk Cumhurbaşkanı Akaev'in en önemli kararlarından biri, Kırgızistan'ın demokrasi yolunu seçmesini sağlamasıdır. Demokrasi yolunda önemli çabalar göstermiştir. Hukuk ve insan hakları alanında önemli değişiklikler gerçekleştirmiştir. Kırgızistan'ın dünyaya yalnızca söylemleriyle değil, gerçekleştirdiği uygulamalarla da demokrasi yolunda ilerlediğini göstermiştir. Toplumun siyasi hayatındaki en önemli unsurlardan biri de dinî inanç özgürlüğünün varlığıdır. Bu yönde ilk Cumhurbaşkanı önemli çabalar göstermiştir. Dinî inanç özgürlüğüne oldukça liberal yaklaşmıştır. Akaev, bu yöndeki çabalarından dolayı uluslararası çevrelerde övgüler almıştır. 2004 yılı Kasım ayında yapılan Güvenlik Konseyi toplantısında, cezaevlerinde suç ve cinayet işleyenlerin hapiste tutulduğunu, ancak siyasi görüşleri veya bağlı oldukları dinî-ideolojik görüşleri nedeniyle tutuklu bulunan tek bir kişinin bile olmadığını ifade etmiştir. Fakat egemenlikten günümüze kadar laiklik ilkesine bağlı kalınmasına rağmen, bu konuda makul olmayan bakışlar da bulunmaktadır. Aynı zamanda Kırgızistan yasaları ve politikaları, bir yandan geleneksel inançlar olarak adlandırılanlar ile diğer yandan geleneksel olmayan inançlar olarak adlandırılanlar arasında ayırım yapmaktadır. Birincisi Hanefî İslam ve Rus Ortodoks Kilisesi'dir. Bunlar, “Kırgız devletliğinin kurulması ve gelişmesi” üzerindeki tarihî etkileri nedeniyle önceliklendirilmekte ve ayrıcalıklı muamele görmektedir. Demografik değişimlerin ardından, Rus Ortodoks Kilisesi'nin rolüne gösterilen resmî ilgi azalmış ve bugün vurgulanan ana geleneksel din Hanefî İslam olmuştur. Buna karşılık, geleneksel olarak Kırgız olmayan İslam biçimleri, devlet ve kurumları için potansiyel bir tehdit olarak algılanmaktadır. Bu nedenle hükümet, Hanefilik geleneklerini ve ilkelerini teşvik etme ve koruma görevini

üstlenmiştir (Engvall, 2020:32). Kırgızistan laiklik ilkesini benimsemiş olsa da toplumun istikrarı ve geleceği açısından bütün dinlere eşitlik tanınacağı ve “geleneksel din” anlayışına önem verileceği açıklanmıştır. Devlet bu doğrultuda belirli bir politika izlemiştir. 2014 yılına gelindiğinde, devletin dine yönelik politikasının yanlış olduğu değerlendirilmiş ve yeni bir yol izlenmesine karar verilmiştir. Bu karar rastgele alınmamış; belirli gerekçelere dayandırılmıştır. İslam’ın Kırgızistan’da Sovyetlerin çöküşünün ardından çok hızlı bir gelişme gösterdiği, İslam’ın gelişmesine katkı sağlayanların bazılarının yoksul, eğitimsiz, zayıf karakterli ve itimat telkin etmeyen kişiler olduğu belirtilmiştir. Bununla birlikte, çoğunluğun yurt dışından geldiği ifade edilmiştir (Pay, 2015: 41-42). Dinî durumu değerlendirmek amacıyla Devlet Güvenlik Konseyi toplanmıştır. 4 Şubat 2014 tarihinde yapılan Güvenlik Konseyinde alınan kararlarda şu ifade yer almaktadır: "...Bağımsızlığın ilk yıllarında devlet organlarının dini alandaki süreçleri düzenlemekten uzaklaşması yönünde oluşan uygulamanın hatalı olduğu kabul edilmiştir. İnsan haklarının ve inanç özgürlüğünün güvence altına alınmasına yönelik Kırgızistan Cumhuriyeti Anayasası hükümleri temelinde, dini kuruluşların faaliyetlerini düzenleyecek net bir sistemin oluşturulması devletin öncelikli görevi olarak belirlenmiştir." (Ukaz, 2014: internet erişimi). Din ve siyasetin, davranış bağlamlarına ilişkin değer kataloglarının amaçları da pek çok durumda kısmen özdeştir. Din, öncelikle çevreyle ve diğer bireylerle ve toplumla ilişkisi içinde bireyle ilgilenir. Siyaset ise insanların ve toplumsal ilişkilerin çoğulculuğunu şart koşar. Dinler -en azından kitabi dinler- için ekseriya birincil olarak bireyin öbür dünyadaki kurtuluşu söz konusu iken, siyaset bu dünyayı şekillendirmek ister. Diğer yandan dinler ve siyaset, taleplerindeki farklılıklara rağmen aynı insanların kanaatlerine, değerlerine ve davranışlarına yönelir. Siyaset ideal olarak vatandaşın mutluluğunu bu dünyada güvenceye almaya çalışır. Din, en azından Hristiyanlık, görevini, inancın bu dünyaya etkisinin inkârını kabul ederek insanın ebedî kurtuluşu tecrübe etmesi olarak anlar. Bu nedenle dinler, bu dünyayı da etkiledikleri için toplumsal gerçekliği etkilemek ve tasavvurlarının bu dünyaya nüfuz etmesi için gayret gösterirler. Din ve siyaset birbirlerini destekleyebilir de birbirleriyle çatışabilirler de (Kozukulov, 2017:101). Devlet güvenliğinin her zaman üst düzeyde tutulması gerekmektedir. Uluslararası Selefi hareketlerin yabancı kaynaklı uygulamalarını engellemek ve toplumun bütünlüğünü sağlamak temel hedefler arasında yer almıştır. Faydalı dinî gelenekler ile zararlı olduğu iddia edilen din versiyonları arasındaki ayırım, laik devlet ile dinî topluluklar arasındaki ilişkinin giderek daha merkezi bir parçası hâline gelmiştir. Sonuç olarak hükümetin yaklaşımı, resmî Hanefî İslam'ın gelişimini güçlendirecek koşulların nasıl oluşturulacağına giderek daha fazla odaklanmaktadır. Ancak, Cumhurbaşkanı Jeenbekov’un da kabul ettiği gibi, resmî İslam’ı güçlendirmek için tutarlı ve uzun vadeli politika uygulama girişimleri yetersiz kalmıştır (Engvall, 2020:33). Güvenliğin en üst düzeyde tutulması ve toplumun kültürel ve dinî yaşamının biçimlendirilmesinde devlet güvenliğinin göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Kırgızistan’da dinî durum devletin laiklik ilkesinin temeline yerleşmiştir. Din ve inanç devletten ayrı olarak gelişmektedir. Din ve devlet ayrıdır. Hâlbuki bu, dinin devletten tamamen ayrı olduğu anlamına gelmemektedir. Normalde bu iki kurum arasında herhangi bir sorunun olmaması gerekir. Bu iki kurum arasındaki sorunlar sunî olarak üretilen sorunlardır (Kozukulov, 2017:92). Bu tebliğin asıl konusu, egemenliğin başlangıcından günümüze kadar dinî inanca yönelik özgürlükten güvenliğe uzanan siyasal süreci ve bu süreçteki kanunları analiz etmektir.

Din ve İnanç Özgürlüğünün Anayasada Konumu

31 Ağustos 1991 tarihinde, SSCB'ye bağlı Kırgız Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Yüksek Konseyi (Sovyet dönemindeki adıyla parlamento, günümüzde ise Jogorku Keneş) tarafından bağımsızlık ilan edilmiştir. Kırgız Cumhuriyeti, bağımsız bir devlet olarak ilk anayasasını 5 Mayıs 1993 tarihinde referandum yoluyla kabul etmiştir. Yeni bağımsız anayasasını kabul edinceye kadar, SSCB'nin son dönemlerinde 23 Eylül 1989 tarihinde yürürlüğe giren anayasa ile yönetilmiştir. SSCB'nin son döneminde kabul edilen anayasada bağımsızlığa yönelik bazı işaretlerin bulunduğu söylenebilir. Yani son anayasada Kırgız dilinin Kırgız SSCB'nin devlet dili olarak kabul edilmesinden bu durum anlaşılmaktadır. Kırgız Cumhuriyeti'nin devlet dili Kırgızca, resmî dili ise Rusçadır; bu nedenle “devlet dili” kavramı kullanılmaktadır. 23 Eylül 1989 tarihine kadar Kırgızca, Kırgız SSCB'de resmî dil olmamıştır. Belirttiğimiz gibi, SSCB'nin son yöneticisi Mihail Gorbaçov'un Perestroyka siyaseti, 15 cumhuriyetin oluşturduğu birliğin dağılmasına zemin hazırlamıştır. Sovyet döneminde ateizm hâkimdi. Bağımsızlığın elde edilmesinden sonra anayasal düzeyde din-devlet ilişkisinin nasıl düzenleneceği de gündeme gelmiştir. Şunu belirtmek gerekir: 1989 anayasasını hazırlayıp kabul eden parlamento, aynı ekiple 1993 anayasasını da hazırlayarak referanduma sunmuştur. Bağımsızlıktan sonraki ilk anayasanın, SSCB döneminde yetişmiş ve ateist anlayıştan etkilenmiş kişiler tarafından hazırlanmış olması da dikkat çekicidir. İlk Cumhurbaşkanı Askar Akaev, eski Sovyet anayasası yürürlükte olmasına rağmen, Dinî İnanç Özgürlüğü ve Dinî Kurumlar Kanunu'nu 1991 yılında çıkarmıştır. Bununla ilgili daha sonra ayrıntılı olarak duracağız. 1993 yılından 2021 Nisan ayındaki son referanduma kadar anayasa sekiz kez değiştirilmiştir. Anayasa değişikliklerinin temel nedenlerinden biri, başkanlık ve parlamenter sistem arasında hangi yönetim modelinin benimsenmesi gerektiğine ilişkin tartışmalardır. 31 Aralık 2006 tarihinde parlamento üyeleri tarafından sunulan anayasa, dönemin Cumhurbaşkanı tarafından imzalanarak yürürlüğe girmiştir. Bunun dışındaki anayasa değişikliklerinde ilk maddede “LAİK” ilkesi yer almıştır (Kırgız Cumhuriyeti Anayasası, 1993, 1997, 2003, 2006 Kasım, 2007, 2010, 2016, 2021). 1993 yılında kabul edilen ilk anayasadan sonra 1997, 2003, 2006'da iki kez, 2007, 2010, 2016 ve son olarak 2021 yılında anayasal değişiklikler kabul edilerek yürürlüğe girmiştir. 2006 yılında iki kez Cumhurbaşkanlığı tarafından imzalanıp yürürlüğe giren anayasalar ise parlamento üyeleri tarafından sunulmuş, genel halkoylamasına sunulmamıştır. Bu ikisi dışındaki anayasal düzenlemeler referandum yoluyla kabul edilmiştir. Laik kelimesi Kırgızca anayasada “svettik” sözü ile belirlenmiştir (Kırgız Cumhuriyeti Anayasası, 2021). Laik kelimesinin Kırgızca karşılığı bulunmamaktadır. 2007'de referandum yoluyla kabul edilen anayasaya Kırgızca “ILAYIK” kelimesi konulmuştur. Bunu o zamanki Başbakan ve anayasa komisyonu başkanı A. Atambayev basına açıklama yaparken, “Biz svettik kelimesinin Kırgızcasını bulamadık, onun için bize en yakın olan Türkiye Türkçesindeki LAİK kelimesinin Kırgızca ILAYIK sözü verildi” demiştir (Kozukulov, 2017). Aslında ılayık kelimesi Kırgızcada Türkçedeki laiklik kavramıyla ilişkili değildir. İlayık, bir şeyin başka bir şeye uymasını ifade eder; yani “uygun” sözünün karşılığıdır. Burada kastedilen, Kırgızca laiklik kavramının oluşturulmasıdır. Fakat ılayık kelimesinin kullanımı devam etmemiştir. 2010'da ise devrimden sonra yeni anayasa hazırlama komisyonu oluşturulmuştur. Bu komisyonda svettik kelimesinin yerine Kırgızcada nasıl bir karşılık verileceği üzerinde çok çalışılmış ve sonunda “Devlet yönetimine din karışmayan” şeklinde ifade edilmiştir. Bu tabir 2016'da kabul edilen

anayasaya da aktarılmıştır. Svettik kelimesi devletin ilkesi olarak verilmiştir. Anayasada yalnızca laiklik ilkesiyle yetinilmemiş, din ile ilgili maddelere de yer verilmiştir.

Kırgız Cumhuriyeti anayasasında dinin devletten ayrılması ilkesi yer almaktadır. Anayasa, devleti laik olarak tanımlamanın yanı sıra, hiçbir dinin devlet dini olarak kabul edilemeyeceğini veya zorunlu olamayacağını beyan eder ve dini kurumların devletten ayrı olmasını garanti altına alır. Dini kuruluşların ve din adamlarının devlet yönetiminde yer alması yasaktır ve inanç temelli siyasi partilere izin verilmez. Anayasa, inanç ve din özgürlüğü hakkını güvence altına alır ve sınırlamaların yalnızca parlamento tarafından ulusal güvenliği, kamu düzenini, vatandaşların sağlık ve ahlakını ve başkalarının hak ve özgürlüklerini korumak amacıyla getirebileceğini belirtir. Halk oylaması ile referandum yoluyla kabul edilen anayasanın hepsinde bu ilkeler vardır (Kırgız Respublikasının Konstitusiyalar).

Anayasanın ilkinden son kabul edilene kadar vicdan ve inanç özgürlüğü liberal bir biçimde güvence altına alınmıştır. Bu özgürlükler anayasanın insan haklarıyla ilgili bölümlerinde düzenlenmiştir. Anayasa birçok kez değiştirilmiş olsa da vicdan ve inanç özgürlüğüne ilişkin temel ilke ve hükümler değişmemiştir. Anayasada şöyle yazılıdır: 11. Herkesin vicdan ve inanç özgürlüğü garanti altındadır. 2. Herkes, bireysel olarak veya başkalarıyla birlikte, dilediği dini seçme, ona inanma veya hiçbir dine inanmama hakkına sahiptir.3. Herkes, dini veya diğer inançlarını seçme, değiştirme ve bunlara inanma hakkına sahiptir.4. Hiç kimse dini veya diğer inançlarını açıklamaya ya da bunlardan vazgeçmeye zorlanamaz. Yukarıda belirttiğimiz dinî inanç özgürlüğüne ait ilkeler olmasına rağmen, devlet ve toplumsal güvenlik açısından kanunen ve Devlet Konseyi kararıyla sınırlamalar getirilmiştir. Anayasada özgürlükle birlikte dine ilişkin yasaklar da getirilmiştir. Bunlar: 1. Dinî ve etnik temelde siyasi partiler kurmak, dinî cemaatlerin siyasi amaçlar gütmesi; faaliyetleri anayasal sistemi güç kullanarak değiştirmeye, millî güvenliği bozmaya, sosyal, insanî, milletlerarası ve dinî çatışmaları kışkırtmaya yönelik siyasi partilerin, toplumsal ve dinî cemaatlerin, bunların temsilcilerinin ve şubelerinin çalışması yasaktır. Başka bir madde ise şöyledir: Kırgızistan Cumhuriyeti'nde hiçbir din devlet veya zorunlu din olarak kabul edilemez. Din ve bütün dinî törenler devletten ayrılmıştır. Dinî cemaatlerin, din adamlarının ve görevlilerin devlet görevlileri ve yöneticilerinin işlerine karışması yasaktır. Yukarıda belirttiğimiz maddeler ve ilkeler, referandum yoluyla yürürlüğe giren anayasalarda bulunmaktadır ve birbirine benzerdir. Kırgız toplumu bağımsızlıktan günümüze kadar anayasa değişse bile ilke ve maddeleri korumuştur. Fakat maddelerin sıralamasında değişiklikler olmuştur. Laiklik insanın değil, devletin bir sıfatı olabilir. İnsanların iradi eylemlerinin sonucu olarak ortaya çıkan ve bu anlamda bir hüküm-i şahsiyet olan devletin dini veya “devlet dini” olamaz. Ama din, laik düzende kamusalıktan arındırılmış, salt bireysel ve toplumsal bir değer olarak dikkate alınır. Dolayısıyla, maddi ve manevi herhangi bir baskı unsurunun olmamasının yanı sıra bireysel hak ve özgürlüklerin ve eşitliğin temin edilmesinde laiklik çok önemli bir işleve sahiptir (Uyanık, 2010: 23). Laiklik ilkesi, yani “svettik” kelimesinin Kırgız toplumu tarafından nasıl anlaşıldığı ve algılandığı konusunda da bir sorun ortaya çıkmaktadır. Üniversite tarafından finanse edilerek laiklikle ilgili bir araştırma projesi yürütülmüştür. Araştırma projesinin konusu “Kırgız toplumunun svettik (laiklik) ve dinî unsurları algılama sorunları” olup anket çalışması yapılmıştır. Anket sorularında laiklikle ilgili birkaç soru bulunmaktadır. “Svettik kelimesinin karşılığı olan kavramı biliyor musunuz?” sorusuna 400 kişilik katılımdan 399 cevap geçerli sayılmıştır. Kırgız dünya görüşünde svettik sözü Rus dilinden geldiği gibi sekülerizm ve laiklik

kavramları da Rus dili aracılığıyla gelmiştir. Kırgız dilinde laiklik ve sekülerizm kavramlarının farklılığı ve bunların svettik ile ilişkisi konusunda netlik yoktur. Soru şu şekildedir: “Svettik kelimesi sekülerizmi mi karşılıyor veya laikliği mi, yani svettik nedir?” Sonuç: 37.34% sekülerizm; 34.59% bilmiyorum; 16.26% başka; 11.78% laiklik.

Sonuç: 37.34% sekülerizm; 34.59% bilmiyorum; 16.26% başka; 11.78% laiklik

4-DK-Bilmiyorum, 3-Other-başka, 2-Laicism, 1-secularism |

sm.	Freq.	Percent	Cum.
4	138	34.59	34.59
3	65	16.29	50.88
2	47	11.78	62.66
1	149	37.34	100.00
Total	399	100.00	

Yukarıda görüldüğü gibi svettik kelimesi hangisine uyduğunu söylemek zordur. Svettik kelimenin anlamında fikir birliği yoktur.

Laik devlet anlayışında, hiçbir dine ve inanç ilkesine dayanmayan ülkeye laik ülke denir. 'Devletle din ayrılmıştır anlayışı ne demektir?' sorusuna katılımcılar tarafından; 'Devlette din olmaması gerekir' yanıtı %1.00, 'Devlet yönetimine din karışmamalı' yanıtı %74.44, 'Dine devlet karışmaz' yanıtı %19.05, 'Diğer ve bilmiyorum' yanıtı ise %5.51 oranında verilmiştir.

4-DK/Other, | 3-No State | Interv., 2-No Relig. | Involved,1-N | o Relig.in |

State	Freq.	Percent	Cum.
4	22	5.51%	5.51
3	76	19.05%	24.56
2	297	74.44%	99.00%
1	4	1.00%	100.00
Total	399	100.00	

Yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi, “laiklik (svettik) nedir?” sorusuna en fazla “devlet yönetimine din karışmamalı” cevabı verilmiştir. Kırgız Cumhuriyeti'nin Anayasasında Laik (svettik) kelimesi öyle anlaşılmaktadır. Kırgız Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı, 'Dini İnanç ve Dini Kurumlar' hakkında hazırlanan yeni yasa üzerinde çalışanlar ve komisyonla fikir alışverişinde bulunurken; Din Yüksek Kurulu ile Dini İdareye ilişkin görüşlerini şu sözlerle ifade etmiştir: “Din ve devlet ayrıdır; bu yüzden dine karışmıyor, bağımsızlığı koruyoruz. Sadece ben öneride (tavsiyede) bulunurum.” (Cumhurbaşkanı Sadır Caparov, dini temsilcilerle

bir toplantı gerçekleştirdi). Laiklik yukarıda bahsettiğimiz gibidir; ancak sekülerlik çok tartışmalı bir kavramdır. Fakat Kırgız toplumunda laiklik ile sekülerizm kavramlarına siyasi bir anlam yüklenmiş olsa da, henüz ilmî ve kavramsal bir açıklama ortaya konulamamıştır.

Kırgızistan'da tarihte dinin konumu hakkında söz edilirken Çarlık Rusyası ve SSCB dönemleri göz önünde bulundurularak tarihsel bir süreklilik kurulur. Çarlık Rusyası'nda din; cemaat ve toplumsal etik ile ilgili kolektiviteye ait olmuştur. Çok etnikli bir yapıya sahip olan ülkede kontrol için en gerekli ilke olarak görülmüştür. Çarlık Rusyası'nda yaşayan milletlerin kimliğini oluşturmaya ve bir etnik grubu başkalarından ayırma görevini yapmıştır (Makbreyn 2023:39). Progres dilinin yayılması ve içindeki fikirlerin açıklığa kavuşturulması "Cedidîler" in işi sayılır. Onlar Orta Asya'da modernite ve sekülerizmin gerçekleşmesine neden olmuştur (Babadjanov, Sartori, 2018:221). Orta Asya'da dini fikirler ve pratik millilik ile paralel gelişmiştir (Makbreyn 2023:42). Din, milli kimliği ve milletlerin oluşumuna sürecinde aynı zamanda farklı etnik grupları sınıflandırmada önemli kriteri olmuştur (Hırş, 2022). Toplumsal aidiyet ile dini ve etnik algı bir bütün olmuştur (Makbreyn 2023:54). Orta Asya'yı araştıranlar; din ile etnik-milli kimliği her zaman birbiriyle eş değer, yani birbirine bağlı kabul ederler: "Kırgız olmak (veya özbek, kazah v.s.) - Müslüman olmak demektir" (Vinsent, Orta Asya Amerikan Üniversitesi araştırma raporu). Post-Sovyet ülkelerde SSCB devrinden başlayarak günümüze kadar bu bakış açıları değişmiştir. Bilindiği gibi laiklik; sert bir ateizm uygulamasından, dinin ve dini kurumların toplumdan izole edilmesine kadar uzanan bir süreçten geçmiştir (Bagaeva, internet erişim). Dine karşı Sovyet kampanyaları, sekülerizmin özellikle sert baskı bir türü temelinde dini yok etme fonksiyonu olarak sayılmış, fakat bu kampanyaların dini nasıl dönüştürdüğü ve ona nasıl yaratıcı bir boyut kazandırdığı henüz yeterince araştırılmamıştır. Kısaca söyleyecek olursak, dine yönelik yaklaşımlar tamamen onun nasıl yorumlandığına bağlı olmuştur (Makbreyn 2023:22). Din, Rus yöneticiler tarafından toplumu sıkı bir şekilde kontrol etmede ve onu tanımada temel usül olarak kullanılmıştır. Aynı zamanda din, yönetimde başarılı bir metot olarak görülmüştür; çünkü toplumsal düzeni, ahlakı ve maneviyatı korumada hem "bireysel kurtuluş" hem de "genel barış" görevi üstlenmiştir (Kruz, 2020). SSCB devrinde Orta Asya ve Kazakistan Müslümanları arasında ve bağımsızlıktan sonra da dini faaliyet yürüten, nüfuz sahibi bir din görevlisi yaşamıştı. O kimse, 2009 senesinin ilk bahar döneminde Oş'taki cumhurbaşkanlığı köşkünde Din İşleri Komisyonun radikalizme karşı düzenlediği toplantıda şöyle demiştir: "Biz SSCB devrinde Tanrıdan bir defa lakin devletten on defa korkarak çalışıyorduk". Bu durum ise devletin laiklik prensibini ne kadar sert uyguladığını ve ateizmin mutlak hakimiyetini göstermektedir. Bu konuyla ilgili yapılan ankette, "Devletin dini yönlendirmesi şart mı?" sorusuna katılımcıların %74.44'ü evet, %14.04'ü hayır, %8.52'si ise bilmiyorum cevabını vermiştir.

tab State_Religion_Regulation

0-DK,1--No, |

2-Yes	Freq.	Percent	Cum.
-----+-----			
0	34	8.52	8.52
1	56	14.04	22.56
2	309	77.44%	100.00
-----+-----			
Total	399	100.00	

Yukarıda bahsettiğimiz SSCB dönemindeki anlayış toplumun dünya görüşünde hala yaşamını sürdürüyor diyebiliriz.

Sovyetler Birliği'nin ilk yıllarında modernleşme ve dine karşı kampanyalar başarısız olmuştur. Bu nedenle bu hareketin liderleri birkaç defa taktiği değiştirerek her türlü metotla Orta Asya'da islamı itibarsızlaştırmaya çalışmışlardır. Fergana Vadisi'nde yavaş yavaş kadınlara ve evin günlük yaşam tarzına saldırdılar. Örtünen kadınları hedefe alarak, parandca giyenleri hapse attılar ve radikal İslam'ı sembolize ettiğini savundular. Kadınların parandjayı çıkartması hürriyete kavuşmak olarak sayıldı. Bu hareket aynı zamanda dine karşı saldırı ve bölgede kültürel moderniteleşirmeyi hızlandırma çalışması olmuştur (Makbreyn 2023: 45-46). 2000 yılından itibaren yeni siyasi ve toplumsal yaşamda dinle olan ilişki değişerek İslam'a göre bir yaşam tarzı başladı. Dine ilgisi artan insanlar, yerli din görevlilerinden Kur'an'ı ve ibadetleri doğru şekilde yerine getirmeyi öğretmek için talepte bulundular. Erkekler ve kadınlar giyim kuşam şekillerini değiştirdi. Bazı insanlar İslam'a yönelerek belli örf ve geleneklerden vazgeçtiler. Gerçek müslümanlık nasıl olmalı tartışmaları yapıyordu (Makbreyn 2023: 20). Araştırmacıların bu analizi, ateizmden sekülerizme geçişte pek fark olmadığını göstermektedir. Toplum sert ateizmden kurtuldu ve laikliğe geçti, lakin anlayışın eskisi gibi devam ettiğini görmekteyiz. Burada yapılması gereken en önemli iş halkı aydınlatmaktır.

Dini İnanç Özgürlüğü ve Dini Kurumlar Kanunu

Dinî inançla ilgili kanun, bağımsızlığın elde edilmesinden hemen sonra kabul edilmiştir. Bu kanun, 16 Aralık 1991 tarihinde 657-XII No'lu kararla çıkarılmıştır (Kanun). 1991 yılında SSCB'nin dağılmasıyla "Dinî inanç özgürlüğü ve dini kurumlar" ile ilgili kanun çıkarıldığında Kırgızistan'da 33 cami vardı ve bunlar ibadete açıktı (Mamayusupov, 2004: 37). Bu kanunun, Orta Asya ülkeleri içinden Kırgızistan'ın uluslararası alanda Orta Asya'nın "demokrasi adası" olarak adlandırmasına neden olan etkenlerden biri olduğunu söyleyebiliriz. Tabii ki bu durumun, bağımsızlıktan hemen sonra, ilk cumhurbaşkanı döneminde olduğunu belirtmeliyiz. Bu kanun kabul edildiğinde bağımsız Kırgızistan, 1989 yılında yürürlüğe giren Kırgız SBC dönemi yasalarıyla yönetiliyordu. Daha önce belirttiğimiz gibi Kırgızistan'ın ilk anayasası 5 Mayıs 1993 tarihinde referandum ile kabul edilmiştir. Kırgızistan egemenliğini ilan ettikten sonra, siyasi-toplumsal yapı sistemini benimseme ya da kurma konusundaki tecrübesizliği ile baş başa kaldı. Sosyal yapının bir parçası olan din olgusu da vardı. Bağımsızlığı ilan eder etmez,

Kırgızistan demokrasiyi benimsedi ve aynı zamanda pazar ekonomisine geçiş yaptı. Kırgızistan'dan başka Orta Asya'nın diğer ülkeleri kendilerini demokratik ülke olarak ilan etseler de eski komünizm yönetim sistemi buralarda devam etti. İlk Cumhurbaşkanı Askar Akaev, Kırgızistan'da açık ve sivil bir toplum kurulacağına dair açıklamalarda bulundu. Böyle bir karmaşık dönemde din diye görülen birçok şey ortaya çıktı. Falcılık, bakışılık, yani gelenek ve görenekler bile din ile ilişkilendirilmeye başlandı. Aynı zamanda Batı'dan yürütülen misyonerlik faaliyetleri sonucu Protestan akımları yayılmaya başladı. Kırgızistan'ın ilk Cumhurbaşkanı Askar Akaev'in ilk işlerinden biri "Dinî İnanç Özgürlüğü ve Dinî Kurumlar" kanununu çıkarmak oldu (Kozukulov, 2015:178). İlk kanunda ana maddeler şeklinde belirtecek olursak, her bir ibadethane (cami) ve medreseler birer dini kurum olarak kayıt altına alınıyordu. Örneğin, 50 cami bulunması, Müslümanların 50 dini kurumunun olduğu anlamına geliyordu. Bir dini kurum açmak için 10 kurucu yeterliydi. 10 kişi bir araya gelerek cami, medrese veya dini bir birlik açabiliyordu. Her biri birer dini kurum sayılırdı. Bu yüzden Din İşleri Devlet Komisyonu ilmi veya resmi toplantılarda, dini faaliyetlerde 3000'den fazla İslam'a ve 300'den fazla Hristiyanlığa ait dini kurum olduğunu belirtiyordu. O zamanlar Kırgızistan için yeni sayılıp Batı'dan gelen misyonerler 10 kişi ile Protestan ibadethanelerini açabiliyordu, yani açma işi kolaydı. Şunu belirtmek lazım ki vatandaşlar bu durumdan rahatsızdı. Bu konu toplumun gündemi olmaya başlamıştı. İlk kanun kabul edildikten sonra 2008 yılında yeniden düzenleme ihtiyacı duyulmuş ve bu doğrultuda çalışmalar başlatılmıştır.

İlk kabul edilen kanun ile sonraki düzenleme arasında 17 yıl geçmiştir. Dini inanç özgürlüğü ve dini kurumlar kanununun yeni düzenlemesi toplumda tartışmalara neden olmuştur. İlkbaharda başlatılan çalışmalar, ancak yıl sonunda parlamentodan geçebilmiştir. Tartışmaya sebep olan ilke; dini kurumu ilkinin aksine 10 kişi yerine en az 200 kişinin kurabilmesi şartıydı. 200 kurucusu olmazsa hiçbir cami, medrese veya Hristiyan ibadethanesi açılmıyordu. 2008 yılında tasarlanan kanunda ilk başta 800 kişi kurucu olarak gösteriliyordu. Bu noktada daha çok protestanlar tarafından tepki gösterildi. Niçin 800 kişi olarak gösterildiğinin nedeni, Tacikistan'da kabul edilen yeni kanunda da bu sayının öngörülmüş olmasıydı. Bu kanun tasarımı sürecinde, uluslararası kuruluşlar da karşı fikir bildirdiler. Kanun müellifleri bu sayıyı daha sonra 400 kişi olarak gösterdiler. Protestanlar ise kurucu sayısının 50 kişi olmasını talep ettiler. Fakat bu teklifi Müslümanlar makul görmedi. Sonunda bir dini kurum açılmasına en az 200 kişi kurucu olması şartını getirdi. 10 kişiden 200 kişiye yükseltilmesine birçok gerekçe gösterildi. Bunlardan en önemlileri bir köyde yolun iki tarafına 2 caminin kurulması veya ikinciye ihtiyaç olmasada yeni caminin kurulması ve ibadete açılmasıydı. Birinci sorun bir köyde birkaç boyun bir arada yaşaması ve bu durumun Kırgız toplumunun boylara ayrılması tehlikesini doğurmasıydı. Boyların ileri gelenlerinin köylerinde, filan boyun adamı cami kurdu ben kuramaz mıyım gibi güç gösterilerinin ortaya çıkmasıdır. İkincisi, radikal grupların dini kurumlar açabileceği ve ileride Müslümanlar arasında ayrımcılığa sebep olabileceği endişesiydi. Bir diğer neden de Protestanların ülkenin birçok yerinde ibadethanelerinin çoğalmasının toplumu endişelendirmesidir. 30 Kasım 2008 tarihinde Kırgızistan'ın Cogorku Keneşi tarafından kanun kabul edildi ve 31 Aralık 2008 tarihinde № 282 sayılı kararla Kırgız Cumhurbaşkanı tarafından imzalanarak 2009 yılından itibaren yürürlüğe girmiştir. Bu kanun yürürlüğe girdikten sonra da 2014 yılına kadar ilkeleri değiştirme talebi ile Protestanlar birliği tarafından toplantılar düzenlemiştir. Onların taleplerinden en

önemlisi daha önce belirttiğimiz 200 kişi kurucuyu en az 50'ye indirmektir. Böyle bir şey imkânsız görünüyordu. Hatta kendilerini Müslüman sayan Pakistan'dan çıkan Kadıyanilik de devlet tarafından bir dini kurum olarak kayda alınmıştı ve faaliyet yapıyordu. Yeni kanun çıktıktan sonra Kadıyanilik bile kayıttan silindi ve faaliyet yapamaz hale geldi. Kanuna göre devlet kaydına alınmayan ve ruhsatı olmayan hiçbir dini kurum veya cemaat topluma yönelik faaliyet yapamamaktaydı. İkinci kanun tam 16 yıl yürürlükte kaldı. Üçüncü kez kanuna değişiklik getirme süreci 2024 yılının başlarında başladı. Üçüncü tasarı üzerinde dindar toplum ve cemaatler arasında tartışmalar çıkmıştır.

Yeni şartlar, getirilen bazı kısıtlamalar ve yasaklar tartışmalara neden olmuştur. Dini inanç özgürlüğü ve dini kurumlar kanunu içeriği ve yapısı değiştiği için adı da değiştirildi. Yeni kanun adı “Dini İnanç Özgürlüğü ve Dini Kuruluşlar” olarak konuldu. 2024 yılının 26 Aralık'ta Cogorku Keneş tarafından kabul edildi ve KC 21 Ocak 2025 tarihli, № 18 sayılı kanuna göre 1 Şubat 2025 tarihinden itibaren yürürlüğe girmiştir. Yeni kanun, eskilere göre birçok farklılık getirdi. Önceki kanunlar ile yeni kanun arasındaki en önemli fark, eskiden her bir cami veya medrese müstakil birer dini kurum olabilirken yeni kanuna göre bütüncül bir yaklaşım benimsenerek merkezi yönetimle bir birlik oluşturulmasıdır. Yani Kırgızistan Müslümanlar Dini İdaresi bütün cami ve medreseleri içine alarak tek bir kurum çatısı altında toplanmıştır. 1. Cami ve medreseler ise merkezi tek kurumun bir parçasına dönüştürüldü. 2. Önceki kanunlarda din eğitimi hakkında maddeler yoktu. Medreseler açmak için gerekli şartlar vardı, lakin din eğitimi veya nasıl bir eğitim yapılması gerektiğine dair şartlar bulunmuyordu. Yeni kanunda din eğitime yer verilmiştir. Kanuna göre din eğitimi yapan kurumlar sınıflandırıldı. Medrese açmanın şartları ciddiye kazanmıştır. Eskiden ortaokul mezunu medreseye gidebilirdi, yeni düzenlemeyle birlikte sadece lise mezunlarının girmesine izin verilmiştir. Böylelikle anayasadaki ilgili madde yerine getirilmiştir. Laik bir bakış açısıyla, devlet ile din eğitimi arasındaki ilişki büyük bir zorluk teşkil etmektedir. Kırgızistan'da devlet eğitim sistemi laikdir; yani devlet öğrencilere belirli bir dini dayatamaz veya dini gerekçelerle ayrımcılık yapamaz. Genel eğitim veren özel dini kurumlar, hangi tür eğitim kurumu olursa olsun, her türlü eğitim kurumu için zorunlu olan devlet eğitim standartlarına uymakla yükümlüdür (Engvall, 2020:33). 3. Ayrıca kanunda “Diniy nasaatçı” (vaiz) maddesi de yer almıştır. Din adamı eğer Müftülük bünyesinde kayıtlı bir din görevlisi değilse dini vaaz vermesi yasaktır. İnternet teknolojisinin gelişmesi ile sosyal medyada dini vaaz verenler ortaya çıkmıştır. Bunlar din görevlileri değildir. Bu şahıslar sosyal medya veya cemaatlere dini nasihat bulunacaksa o zaman Müftülükten izin ruhsatı alarak Din İşleri ve Etnik İşleri Başkanlığından kayıt belgesi alması gerekir. Eğer bu şartları yerine getirmedilerse dini nasihat yapamazlar, aksi takdirde cezalandırılmaları söz konusudur. Resmi din görevlilerine ruhsatname gerekmemekte, serbest dini nasihat yapabilmektedirler. 4. Cami ve medreseleri açmak için 200 kişi şartı eskisi gibi kaldı. Fakat farklılık, eskiden bu 200 kişi Kırgızistan'ın farklı bölgelerinden kurucu olabilirdi, yenisinde ise o bölgenin daimî sakini olması şartı getirildi. 5. Yurt dışında dini eğitim almak isteyenlere de bazı şartlar getirildi. Devlet tarafından belli yabancı ülkelerdeki din eğitimi veren kurumların listesi oluşturuldu ve bunlardan eğitim alınması tavsiye edilmektedir. Yurt dışına din eğitimi almak için gideceklerin mutlaka devlete bilgi vererek gitmesi şartı konulmuştur. Yabancı ülkeye din eğitimi için gidenlerin kuruma kaydolduktan sonra belli bir süreye kadar Kırgızistan Cumhuriyeti'nin konsoloslukuna kayıt yaptırmaları gerekmektedir. 6. Din görevlisinin siyasi

hayata girmesi yasaktır. Milletvekili veya diğer siyasi görevlere seçilemez. Eğer siyasi hayata girmek istiyorsa, görevinden istifa etmesi ve beş yıl geçmesi gerekmektedir. Aksi takdirde seçime aday olamaz. Egemenlikten günümüze kadar kanunlar dini inanç özgürlüğü ile birlikte güvenliği de göz önünde tutarak kanun değişikliğine gitmiştir. Bütün bu çabalar Kırgız devletinin güvenliği ve istikrarına yönelik yapılmaktadır.

Sonuç

Kırgızistan'daki toplumun siyasi yaşamında dinin belirleyici bir etkisinin olmaması, yani dinin siyasi yönetime karışmaması gerekmektedir. Kırgızistan'da post-Sovyet ülkelere göre din alanında belirli farklılıklar vardır. Dini inanç özgürlüğü, her zaman devletin temel değer unsurlarından biri olmuştur. Fakat devletin bu politikasını suistimal etmek isteyen unsurlar da ortaya çıkmıştır. Bu durumun Kırgız toplumunu dini yaşam yönünden parçalanmaya sebep olabileceği sonucuna araştırmalar neticesinde varılmıştır. Bundan dolayı dini inanç özgürlüğünde güvenliği esas alarak bazı kısıtlamalara gidilmiştir. Böyle olması da gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Babadjanov B., Sartori P., (2018). U istokov sovetskogo diskursa o "horoshe islama" v Tsentralnoy Azii // Ab Imperio, 3/2018, pp. 219-255 (Article)

Bagayeva Kseniya Anatolyevna. «Svetskoye» v sovremennom rossiyskom obshchestve.

<https://cyberleninka.ru/article/n/svetskoe-v-sovremennom-rossiyskom-obshchestve#>

Engvall Johan. (2020). Religion and the Secular State in Kyrgyzstan. SILK ROAD PAPER.

Hırş F. (2022). İmperiya natsiy: etnografiçeskoye znaniye i formirovaniye Sovetskogo Soyuza / per. s angl. R. İbatullina. Moskva: Novoye literaturnoye obozreniye.

Kırgız Respublikalarının Konstitutsiyaları.

Kırgız Respublikasının Din tutuu erkindiği cana diniy uyumdar cönündö myzambar. № 657-XII karar. 16. Aralık 1991.

Kırgız Respublikasının Konstitutsiyası (Kırgız Cumhuriyeti Anayasası) (2021). 2021-cıldın 11-aprelinde Referendumda (bütkül eldik dobuş berüüdö) kabil alında.

Kozukulov, T. (2015). Kırgızistan'da Dini Kurumsallaşma ve Toplum. Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 1(1), 177-209.

Kozukulov, T. (2017). Kırgızistan'da Devletin Din Siyaseti / The Religion Politics of the State in Kyrgyzstan. Akademik Hassasiyetler, 4(7), s. 92. 85-104.

Kruz R., (2020). Za Proroka i tsarya. İslam i imperiya v Rossii i Tsentralnoy Azii / per. S angl. R. İbatullina. Moskva: Novoye literaturnoye obozreniye.

Makbrey Djuili (2023). Ot sekulyarizma k islamu: Religiya v sovremennom kirgizistane. Perevod s angliyskogo na russkiy Marina Mineeva. Boston/Sankt-Peterburg.

Mamayusupov O. (2004). "Religiyoznaya Situatsiya v Kirgizskoy Respubliki", Orta Asya'da İslam uluslararası sempozyum bildiri kitabı. Oş, 20-22 Mayıs 2004. 34-39.

Pay, S. (2015). Kırgızistan'da İslam bir diriliş ve varoluş mücadelesi. İstanbul: Emin Yayınları.

Prezident Sadır Caparov diniy işmerler menen cıyın ötkördü. (08/11/2024)

<https://president.kg/kg/news/21/26124>

Ukaz “O Realizatsii Resheniya Soveta Oboronı Kırızskoy Respubliki O Gosudarstvennoy Politike V Religioznoy Sfere” (Güvenlik Konseyinin Din Politikasını realize etmek için Cumhurbaşkanı Fermanı)

http://www.president.kg/ru/novosti/3468_podpisan_ukaz_o_realizatsii_resheniya_soveta_oboronyi_kyrgyzskoy_respubliki_o_gosudarstvennoy_politike_v_religioznoy_sfere/ Bu internet sayfası yenilendikten linke ulaşım kapanmıştır. Yeni sayfaya eski belgeler konulmamış.

Uyanık M. (2010). Sivil itaatsizlik eylemleri ve dini değerler. Ankara: Elis yayınları.

Vinsent M. Artman. Natsiya, reliğiya i teologiya: što mı imeem v vidu, kogda govorim: «Bit kırızom – znaçit bit musulmaninom»?

HAYDAR ALİYEV'İN SİYASİ FAALİYETİNİN NAHÇIVAN DÖNEMİNDE TÜRKİYE-NAHÇIVAN İLİŞKİLERİ

TÜRKİYE-NAKHCHIVAN RELATIONS DURING THE NAKHCHIVAN PERIOD OF HEYDAR ALIYEV'S POLITICAL ACTIVITY

Adalet QASIMOV*

Özet

Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti ile Türkiye Cumhuriyeti arasındaki ilişkilerin temelini atan Ulusal Lider Haydar Aliyev'in siyasi faaliyet dönemi (22 Temmuz 1990 - 9 Haziran 1993), önemli bir tarihi aşamayı oluşturmaktadır. Özerk cumhuriyet ile Türkiye arasındaki ilişkiler bu dönemde şekillenmiş ve gelişmiştir.

Makale, olgusal verilere dayanarak, Büyük Lider Haydar Aliyev'in Türkiye-Nahçıvan ilişkilerinin kurulmasındaki olağanüstü hizmetlerini ayrıntılı olarak vurgulamaktadır. Makalede, Haydar Aliyev'in komşu Türkiye ile ilişkiler kurmak için attığı adımlar ele alınmakta ve dost ülkenin özerk cumhuriyet'e sağladığı ekonomik, mali ve insani yardımlar somut olgulara dayanarak analiz edilmektedir. Haydar Aliyev'in istikrarlı çabaları ve dost devletin Nahçıvan'a sağladığı mali ve insani yardımlar sonucunda Türkiye ile ilişkilerin kurulmasının, Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nin yaşadığı ağır ekonomik ve siyasi krizin yanı sıra ulaşım ve bilgi ablukasından kurtulmasına yardımcı olduğu belirtilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Haydar Aliyev, Nahçıvan, Türkiye, özerk cumhuriyet, ekonomi, kültürel ilişkiler

Abstract

The period of National Leader Heydar Aliyev's political activity in the Nakhchivan Autonomous Republic (from July 22, 1990, to June 9, 1993) represents a significant historical stage that truly laid the foundation for relations between the Nakhchivan Autonomous Republic and the Republic of Türkiye. During this time, relations between the autonomous republic and Türkiye began to form and develop.

Based on factual materials, the article highlights Heydar Aliyev's exceptional role in establishing Türkiye-Nakhchivan relations. It discusses the steps taken by Heydar Aliyev to build ties with neighboring Türkiye, and it analyzes and summarizes the economic, financial, and humanitarian aid provided by the friendly country to the autonomous republic using concrete facts. As a result of Heydar Aliyev's consistent efforts, the establishment of relations with Türkiye, the financial and humanitarian assistance provided by the friendly state to Nakhchivan, helped the Nakhchivan Autonomous Republic to recover from the severe economic and political crisis, as well as the transport and information blockade.

Keywords: Heydar Aliyev, Nakhchivan, Türkiye, Autonomous Republic, Economy, Cultural Relations

* Prof. Dr., Institute of History named after Abbasgulu Agha Bakikhanov, ANAS, Azerbaijan.
E-posta: qasimov-adalet@mail.ru ORCID: 0009-0003-2160-7397

Giriş

Azerbaycan, 1991 yılında ikinci kez bağımsızlığını kazandıktan sonra, dünyanın tüm ülkeleriyle doğrudan siyasi, ekonomik ve kültürel ilişkiler kurma fırsatı elde etti. Bu ülkeler arasında, aynı kökene, dine, dile ve kültüre sahip olan Türkiye Cumhuriyeti ile ilişkilerin kurulması özellikle önemliydi. Halklarımız, tarihimizin en zor günlerinde, en karmaşık anlarında birbirlerine destek olmuştur. Türkiye Devleti, tarihin en zor dönemlerinde Azerbaycan'a, özellikle de ayrılmaz bir parçası olan Nahçıvan'a manevi ve siyasi destek olmuş, onu öz Azerbaycan'dan ayırmak isteyenlere engel olmuş ve bölgenin özerkliğinin uluslararası garantörü olmuştur.

Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazanmasının ardından, Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti ile Türkiye Cumhuriyeti arasındaki ilişkilerin yeniden kurulması için geniş ufuklar açıldı. Ancak, Ermenistan'ın bu dönemdeki saldırgan eylemleri ve özerk cumhuriyete uyguladığı ulaşım ablukası Türkiye ile ilişkilerin gelişmesini engellese de, Nahçıvan bağımsızlığının ilk günlerinden itibaren kardeş devletle kapsamlı ilişkiler kurmaya başladı.

Bu ilişkiler, son derece zor koşullarda yaşayan özerk cumhuriyet'in gelecekteki kaderi açısından büyük önem taşıyordu. Kaderin cilvesiyle Nahçıvan'da yaşamak zorunda kalan Haydar Aliyev, o yıllarda Nahçıvan-Türkiye ilişkilerinin kurulmasına olağanüstü katkılarda bulundu.

3 Eylül 1991'de Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Yüksek Meclisi Başkanlığı'na seçilmesinin ardından Nahçıvan-Türkiye ilişkileri yeni bir aşamaya girdi.

Ermenistan'ın askeri-ekonomik ablukasından kaynaklanan karmaşık sorunların üstesinden gelmenin ve özerk cumhuriyetin hayati ihtiyaçlarını karşılamının temel yolunun Türkiye ile ilişkilerin güçlendirilmesi olduğunu gören Haydar Aliyev, bu doğrultuda istikrarlı ve kararlı bir şekilde çalışmaya başladı.

1991 yılında Türkiye'deki Zaman gazetesi muhabiri Yılmaz Polad ve Marmara Eğitim ve Kültür Vakfı'nın Azerbaycan temsilcisi Hilmi Öney'i kabul eden Haydar Aliyev, Nahçıvan'ın Türkiye ile ilişkilerinden büyük umutlu olduğunu ve komşu devletin özerk cumhuriyetin ekonomik krizden çıkmasına yardımcı olacağına inandığını belirtmişti (*Qayıdış (1990-1993), 1996: 583*).

Nahçıvan'ın Türkiye ile kapsamlı ilişkilerinin geliştirilmesinde ve bölgenin ekonomik ve askeri güvenliğinde önemli rol oynayacak kalıcı bir yol inşasının gerekliliğini anlayan Haydar Aliyev, bu önemli konuyu gündeminde tuttu. 1991 yılında, Haydar Aliyev'in katılımıyla Nahçıvan ile Türkiye arasında geçici bir köprünün açılması, özerk cumhuriyet'in dost bir ülkeyle ilişkilerinin gelişmesinde önemli bir rol oynadı. Köprünün açılmasıyla birlikte, Türk hükümet temsilcileri ve iş adamlarının Nahçıvan'a ziyaretleri yoğun bir hal almaya başladı. Aynı zamanda, Türkiye Cumhuriyeti'nden özerk cumhuriyet'e insani yardımların artırılması ve halkın temel ihtiyaçlarının karşılanması için geniş fırsatlar doğdu. (*Qasımov Ə.Q., 2013: 171*).

9 Kasım 1991'de Türk Kızılayı aracılığıyla özerk cumhuriyete 126 ton gıda maddesi getirilmiş, 18 Kasım'da Türkiye'nin Konya şehrinden gıda dolu tır konvoyu getirilmiş, 29 Kasım'da ise Iğdır Valiliği ve halkı tarafından gönderilen gıda ürünlerini taşıyan 19 tır Nahçıvan'a ulaştırılmıştır (*Səmədov, A., 2004: 283*).

Türkiye ve komşu ülkelerle ekonomik ilişkilerin kurulması ve geliştirilmesinin büyük önemini kavrayan Haydar Aliyev, 24 Şubat 1992'de Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Devlet Gümrük Komitesi'nin kurulmasına karar verdi (*Naxçıvan Muxtar Respublikası Gömrük Komitəsinin Cari Arxivi. Komitənin 10 illik fəaliyyətinə dair statistik göstəricilər haqqında hesabat qovluğu, vərəq-1*).

1990'ların başlarında, Nahçıvan-Türkiye ilişkilerinin gelişmesinde, Haydar Aliyev başkanlığındaki özerk cumhuriyet heyetinin kardeş ülkeye yaptığı resmi ziyaretler, Nahçıvan'ın en acil sorunlarının çözümünde önemli bir siyasi ve tarihi olay haline geldi. Haydar Aliyev, Nahçıvan'da görev yaptığı dönemde, kardeş ülkeye ilk resmi ziyaretini Türkiye Cumhuriyeti hükümetinin daveti üzerine 22 Mart 1992'de gerçekleştirdi. Ziyaret sırasında Haydar Aliyev, Cumhurbaşkanı Turgut Özal ile görüştü ve ardından Başbakan Süleyman Demirel ile Türkiye ile Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti arasındaki işbirliğinin daha da geliştirilmesine ilişkin bir protokol imzalandı. Görüşmelerde Dağlık Karabağ ve çevresinde yaşanan olaylarla ilgili konular da ele alındı. Protokol, Türkiye Cumhuriyeti tarafından Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'ne mali, ekonomik ve teknik yardım sağlanmasını öngörüyordu (*Qayıdış (1990-1993), 1996: 583*).

Protokole göre, Türk hükümeti, cumhuriyetin çeşitli alanlardaki ihtiyaçlarını karşılamak üzere Nahçıvan'a 100 milyon dolarlık bir kredi tahsis etmeyi taahhüt etmişti. Nitekim Türk tarafı, içinde bulunduğu zorlu ekonomik ve mali durumun Nahçıvan'ın bu krediyi geri ödemesinde ciddi zorluklara yol açacağını farkındaydı. Tarih boyunca birçok konuda kardeşçe yardımlarda bulunan Türkiye'nin bu kez kardeşçe yardımları, "Tek Millet, İki Devlet" hareketinde büyük nüfuz sahibi olan Haydar Aliyev'in şahsiyetine duyulan büyük saygı ve hürmetin bir ifadesiydi (*Qasımov, Ə.Q., 2013: 172*).

Protokolde ayrıca, özerk cumhuriyet'in Türk elektrik sistemine dahil edilmesi, taraflar arasında demiryolu ve karayolu ağı kurulmasına yönelik çalışmaların hızlandırılması, Araz Nehri üzerine köprü inşa edilmesi, özerk cumhuriyet ile hava yolu bağlantısının kurulması yer alırken, Türk tarafı özerk cumhuriyet'e tarım, bankacılık, eğitim ve turizm alanlarında yardım sağlamayı taahhüt etti. (*Qayıdış (1990-1993), 1996: 607-609*). Protokole göre, Nahçıvan'da TRT programları yayınlanacak, turizm geliştirilecek, Türkiye'den Nahçıvan'da matbaa açılmasına destek sağlanacak ve 100 Azerbaycanlı öğrenci Türkiye'ye eğitim görmeye gönderilecekti (*Heydər Əliyev Muzeyi, Ekspozat 198, sənəd 136*).

Başbakan Süleyman Demirel, Haydar Aliyev ile görüşmesinde, Nahçıvan'ın ekonomik zorluklarının üstesinden gelmek ve ihtiyaçlarını karşılamak için gerekli yardımı sağlayacağına söz verdi. Türkiye ile Nahçıvan arasında imzalanan bu anlaşmanın siyasi, ekonomik ve manevi önemine dikkat çeken Haydar Aliyev, Kars ve Moskova anlaşmaları gibi tarihe geçeceğini, gelecek nesillerin, tüm Türk dünyasının bu belgeyi tarihlerinde her zaman okuyacağını ve belgeyi imzalayanlara her zaman şükranlarını sunacağını büyük bir öngörüyle gösterdi (*Qayıdış (1990-1993), 1996: 615*). Nitekim Haydar Aliyev'in kararlı çabaları sonucunda Türkiye ile ilişkilerin kurulması ve taraflar arasında imzalanan belgeler, Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nin içine düştüğü ağır ekonomik ve siyasi kriz ile ulaşım ve bilgi ablukasının aşılmasına yardımcı olmuştur.

Azerbaycan'ın Nahçıvan'ının Türk toprağı olduğunu, Azerbaycanlıların Türk olduğunu ve Nahçıvan'da yalnızca Türklerin yaşadığını vurgulayan Haydar Aliyev, Türkiye'nin Türk komşusunu açıkça ve korkusuzca koruyup kollama ve yardım etme yönündeki önemli sözlerinin, kuşkusuz diğer tüm devletlerin liderlerini ve uluslararası toplumu etkileyeceğini güvenle dile getirdi (*Qayıdış (1990-1993), 1996: 611-612*).

Haydar Aliyev, Türkiye aracılığıyla dünya kamuoyuna Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ ve Nahçıvan bölgelerindeki mevcut durum ve ermenilerin işlediği zulümler hakkında objektif bilgiler sunmaya çalıştı ve bunu başardı. Haydar Aliyev sayesinde Türkiye Başbakanı Süleyman Demirel, Nahçıvan'ın statüsünde herhangi bir zamanda bir değişiklik olması durumunda Türkiye'nin bu konuda söz sahibi olacağını açıkladı (*Qayıdış (1990-1993), 1996: 613*).

Nitekim ermeniler Mayıs 1992'de Nahçıvan'ı işgal etmek için saldırıya geçtiklerinde, Türk hükümetinin Nahçıvan'ın garantörü olduğu yönündeki sert beyanı, düşmanı geri çekilmeye zorladı.

Türkiye ile Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti arasında imzalanan anlaşmanın uygulanmasına kısa süre sonra başlandı ve komşu devletin çeşitli bakanlık ve birimlerinden uzmanlar özerk cumhuriyet'e gelerek protokolde öngörülen hükümlerin uygulanması için programlar hazırladılar. Türkiye Tarım Bakanlığı, Ulaştırma Bakanlığı ve "Teletaş" şirketi, Nahçıvan'da büyük projelerin hayata geçirilmesi için yoğun çalışmalar yürüttüler. Özerk cumhuriyetin telekomünikasyon alanındaki gerekli ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla, Türk "Teletaş" şirketinin temsilcileri Nahçıvan'a gelerek, 3 bin merkezi otomatik telefon ve 200 teleks istasyonu kurarak bölgeye uluslararası telefon iletişimi sağlamayı, Nahçıvan'ın Bakü ile iletişimini geliştirmeyi ve Türkiye ile radyo röle sisteminin kanal sayısını 120'ye çıkarmayı amaçlayan bir proje hazırladılar (*Qayıdış (1990-1993), 1996: 622*).

Haydar Aliyev'in girişimiyle Nahçıvan'ın Türkiye'nin komşu bölgeleri - Iğdır, Kars, Van - ile ilişkileri gelişmeye başladı. Haydar Aliyev bu bölgeleri defalarca ziyaret etti ve Türkiye'nin il başkanları Nahçıvan'ı ziyaret etti; bu da insani, ekonomik ve kültürel ilişkilerin gelişmesine yeni bir ivme kazandırdı (*Azərbaycan qəzeti, 13 iyul 1996-cı il*)

Haydar Aliyev'in Temmuz ve Ağustos 1992'de ve sonrasında Türkiye'ye yaptığı iş ve resmi ziyaretlerde gerçekleştirdiği görüşmeler ve imzalanan belgeler, Özerk Cumhuriyet'in sosyo-ekonomik sorunlarının çözümünde olumlu bir etki yarattı. Türkiye "Altın Ay" Derneği aracılığıyla Nahçıvan'a insani yardım sağlanması da komşu ve dost devletin Nahçıvan'a olan ilgisinin en çarpıcı göstergesiydi.

28 Mayıs 1992'de, Azerbaycan halkı için çok değerli bir günde, Nahçıvan ile Türkiye'yi birbirine bağlayan köprü hizmete açıldı. Köprünün resmi açılışına dönemin Türkiye Başbakanı Süleyman Demirel başkanlığındaki kalabalık bir heyet katıldı. S. Demirel, bu köprünün açılışını Azerbaycan ve Türkiye arasında yeni bir iş birliği döneminin başlangıcı olarak nitelendirerek, bu köprünün yalnızca Azerbaycan ile Türkiye'yi birbirine bağlamakla kalmayıp aynı zamanda Avrupa ile Asya arasında bir köprü olduğunu ve Avrupa ile Asya ülkelerinin karşılıklı ilişkilerine hizmet edebileceğini belirtti. Açılış töreninde konuşan Haydar Aliyev, bu köprünün umutlarımızın ve hayallerimizin köprüsü ve Türk dünyasına açılan bir pencere olduğunu ifade etti. 70 yılı aşkın süredir bu günü bekliyorduk ve hayallerimiz gerçek oldu. (*Qayıdış (1990-1993), 1996: 637-638*). Haydar Aliyev'in 9 Temmuz 1992'de imzaladığı kararla Sederek-Dilucu Köprüsü, Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti arasında resmi sınır kapısı ilan edildi. (*Qayıdış (1990-1993), 2008: 704*).

5 Şubat 1993'te Nahçıvan'da Türkiye Başkonsolosluğu'nun açılması ve burada bir Türk bankasının şubesinin açılması, taraflar arasındaki ilişkilerin gelişmesine olumlu etki etti (*Hacıyev, İ., 2016: 97*).

Haydar Aliyev ile Başbakan ve ardından Cumhurbaşkanı olan Süleyman Demirel arasında kurulan dostane ve iş birlikçi ilişkilerin, Türkiye ile Nahçıvan arasındaki yakınlaşmada önemli rol oynadığı belirtilmelidir.

1991-1993 yıllarında Nahçıvan-Türkiye siyasi ve ekonomik ilişkilerinden bahsederken, bu ilişkilerin esas olarak komşu devletten özerk cumhuriyete gıda, yakıt, mali yardım ve insani yardım şeklinde gerçekleştiğini vurgulamak önemlidir. Bu durum, o dönemde Nahçıvan'daki

gergin durumla, özellikle Ermenistan'ın işgal eylemləri və ekonomik və ulaşım ablukasının yarattığı zorluklarla açıqlanabilir.

Elbette, ciddi bir ekonomik və mali krizlə qarşı qarşıya olan bir bölgə üçün eşit ekonomik ilişkilerden söz etmək mümkün değildi. Bu nədənle, Türkiyə'nin böylesinə zor bir dövəmdə Nahçıvan'a sağladığı insani yardım, özerk cumhuriyyətin varlığı və geleceğı açısından büyük önem taşıyordu.

Sonuç

Nitekim, Büyük Lider Haydar Aliyev'in Nahçıvan'ı yönettiğı 1991-1993 yılları arasında, onun kararlı, yoğun ve istikrarlı çabaları sayesinde komşu Türkiyə ile kurulan ilişkiler, bölgenin gelecekteki kaderinde önemli bir rol oynamıştır. Bu durum, özerk cumhuriyyətin sosyo-ekonomik sorunlarının çözümünə olumlu etki etmiştir. Nahçıvan ve Türkiyə arasında 1992 yılında imzalanan karşılıklı işbirliği protokolü, Nahçıvan'ın kardeş ülkeyle ilişkilerini yeni bir aşamaya taşımıştır. Dost bir ülkeden alınan kredi ve sağlanan düzenli insani yardımlar sayesinde Nahçıvan halkı zorlu sınavların üstesinden gelmeyi başarmıştır.

Haydar Aliyev'in 1993 yazında halkın talebi üzerine ikinci kez Azərbaycan siyasi liderliğıne dönmesiyle, Nahçıvan-Türkiyə ilişkilerinin gelişiminde yeni bir aşama başladı. Haydar Aliyev'in akıllıca politikası sonucunda, Azərbaycan-Türkiyə ilişkileri sloganlardan kurtulup pratik bir yöne doğru yönlendirildi ve iki kardeş devlet arasında stratejik iş birliğınin temelleri atıldı.

Bugün, mevcut istikrar koşullarında, Azərbaycan'ın Nahçıvan da dahil olmak üzere Türkiyə ile ilişkileri yeni yönlerde genişliyor ve gelişiyor.

KAYNAKÇA

Azərbaycan qəzeti, 1996 13 iyul.

Hacıyev, İ. Naxçıvan Muxtar Respublikası müstəqillik yollarında. Bakı, 2016, 357s.

Heydər Əliyev Muzeyi (HƏM). Ekspонат 198, sənəd 136

Qasımov, Ə.Q. Heydər Əliyev və Naxçıvan Muxtar Respublikasının inkişaf tarixi (1969-2003-cü illər). Bakı: Turxan NPB, 2013, 264 s.

Qayıdış (1990-1993). Sənədlər toplusu. Bakı: Azərbaycan, 1996, 780 s.

Qayıdış (1990-1993). Sənədlər toplusu. Təkmilləşmiş və yenidən işlənmiş ikinci nəşri. Bakı, 2008, 840s.

Naxçıvan Muxtar Respublikası Gömrük Komitəsinin Cari Arxivi. Komitənin 10 illik fəaliyyətinə dair statistik göstəricilər haqqında hesabat qovluğu. V-1-2.

Səmədov, A. Azərbaycanın qurtuluş tarixi. Dörd cildə. I cild. Bakı, 2004

ERMENİSTAN'IN AZERBAYCAN CUMHURİYETİ'NE YÖNELİK 20. YÜZYILIN EN KORKUNÇ "HOCALI" SOYKIRIMI: KÜRESEL İNSAN HAKLARI BAĞLAMINDA

ARMENIA'S MOST HORRIBLE "KHOJALI" GENOCIDE OF THE 20TH CENTURY AGAINST THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN: IN THE CONTEXT OF GLOBAL HUMAN RIGHTS

Khatira GULİYEVA*

Abstract

On the night of February 25-26, 1992, the bloodiest and most terrible genocide of the 20th century took place in the Republic of Azerbaijan, one of the countries of the Caspian Sea basin, and was inscribed in history.

The "Khojaly" Genocide was a national genocide committed by Armenia with the assistance of the Russian Army against the independent Republic of Azerbaijan during the former Soviet Union. As a result, 613 residents of Khojaly were killed, including 63 children, 106 women and men and women over the age of 70. 8 families were completely destroyed. 487 people, including 76 children, were injured as a result of enemy artillery fire. 1,275 people were taken prisoner. Of those taken hostage, the fate of 150 people remains unknown to this day; among these 150 people, 68 were women and 26 were children.

The article we submitted to the international conference "ARMENIA'S MOST HORRIBLE "KHOJALI" GENOCIDE OF THE 20TH CENTURY AGAINST THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN: IN THE CONTEXT OF GLOBAL HUMAN RIGHTS" on the theme "Searching for stability in the Black Sea and Caspian Basin" forms the basis for the analysis of almost all the topics of the conference - "Terrorism", "Ethnonationality", "Civil War", "Proxy Wars", "Military Coups", "Migration and Integration", "History and Politics", "Human Rights", "Social Inequality and Justice", etc."

In this article, the issue of the most terrible "Khojaly" genocide of the 20th century by Armenia against the Republic of Azerbaijan is examined and evaluated in the context of global human rights.

Keywords: Caspian, 20th century, Azerbaijan, Khojaly, Genocide, Human Rights

Özet

25-26 Şubat 1992 gecesi, Hazar Denizi havzasındaki ülkelerden biri olan Azerbaycan Cumhuriyeti'nde 20. yüzyılın en kanlı ve korkunç soykırımı gerçekleşti ve tarihe geçti.

"Hocalı" Soykırımı, eski Sovyetler Birliği döneminde bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti'ne karşı Rus ordusunun yardımıyla Ermenistan tarafından gerçekleştirilen ulusal bir soykırımdı. Sonuç olarak, aralarında 63 çocuk, 106 kadın ve 70 yaşın üzerindeki erkek ve kadınların da bulunduğu 613 Hocalı sakini öldürüldü. 8 aile tamamen yok edildi. Düşman topçu ateşi sonucu

* Doç. Dr., Azerbaycan Milli Akademisi, Azerbaycan, xatire_6262@mail.ru, ORCID: 0000-0002-4889-6569

76'sı çocuk olmak üzere 487 kişi yaralandı. 1275 kişi esir alındı. Rehin alınanlardan 150 kişinin akıbeti bugüne kadar bilinmemekte ve bu 150 kişinin 68'i kadın, 26'sı çocuktu.

"ERMENİSTAN'IN AZERBAYCAN CUMHURİYETİ'NE YÖNELİK 20. YÜZYILIN EN KORKUNÇ "HOCALI" SOYKIRIMI: KÜRESEL İNSAN HAKLARI BAĞLAMINDA" başlıklı uluslararası konferansa "Karadeniz ve Hazar Havzasında İstikrar Arayışı" temasıyla sunduğumuz makale, konferansın neredeyse tüm konularının ("Terörizm", "Etnonasyonalizm", "İç Savaş", "Vekâlet Savaşları", "Askerî Darbeler", "Göç ve Entegrasyon", "Tarih ve Politika", "İnsan Hakları", "Sosyal Eşitsizlik ve Adalet" vb.) analizinin temelini oluşturmaktadır.

Bu makalede, Ermenistan'ın Azerbaycan Cumhuriyeti'ne karşı 20. yüzyılın en korkunç "Hocalı" soykırımı meselesi, küresel insan hakları bağlamında incelenmekte ve değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Hazar, 20.yüzyıl, Azerbaycan, Hocalı, Soykırım, İnsan Hakları

Giriş

1992 yılının Şubat (2. ay) ayının 25'inci gününü, 26'ncı güne bağlayan gece, Rusya'nın 366'ncı Motorize Alayına ait zırhlı araçların ve askerî personelin desteğinde, Ermenistan Silahlı Kuvvetleri, Azerbaycan'ın Hocalı kentini işgal ederek, kentte yaşayan Azerbaycan halkına (Azerbaycan Türkleri) karşı, çocuk-yaşlı, kadın-erkek ayrımı gözetmeksizin, korkunç bir soykırım eylemi gerçekleştirmiştir.

Tüm Dünya'nın ve Uluslararası Uygar Toplum'un gözü önünde gerçekleştirilen bu hunharlığa ve soykırıma karşı, ne yazık ki, Uluslararası Kamuoyu ve Uygar Toplum tarafından hiçbir tepki gösterilmemiştir. İlişikte sunulmuş bulunan kitap, broşür, belge ve CD lerde yer alan fotoğraf ve görüntüler, gerçekleştirilen barbarlığın ve soykırımın boyutlarını bütün çıplaklığıyla ortaya koyacağına tam olarak inanmaktayız. O gece Hocalı'da soykırıma tabi tutularak barbarca öldürülen insan sayısı, çocuk, yaşlı, kadın ve erkek olarak toplam 611 kişidir. Rus Askerî Birliği desteğindeki Ermenistan Silahlı Kuvvetleri, 611 Azerbaycan Türkünü barbarca öldürmekle kalmamış, aynı zamanda kenti yakarak, orada yaşayan diğer sakinleri de vatanlarını -geleneksel taktikleri doğrultusunda- terk etmeye zorlamıştır.

Ana Bölüm

Azerbaycan Türkleri ve Dost Dernekler Federasyonu Genel Başkanı İsa Bey (Ambarcı) Avrupa ve dünya kamuoyunda Türkiye ile Azerbaycan aleyhine yürütülen asılsız Ermeni iddialarına karşı yapılmış resmi bir itiraz ve kınama başvurusunu kendi imzasıyla 2015 yılında federasyonunun adına Avrupa'ya göndererek hem de bir millet iki devlet olan Türkiye ve Azerbaycan kardeşliğinin görkemini dünyaya belirtti.

Ne yazık ki, dünya bu vahşetin suçlularına ceza kesmiyor. 33 yıl içinde hâlâ Hocalı soykırımının faileri layık oldukları cezaları almamışlardır.

Her ne kadar BM Genel Kurulu tarafından 260 A (III) sayılı kararıyla kabul edilen 9 Aralık 1948 tarihli "Soykırım suçunun önlenmesi ve ona göre cezalar" Sözleşmesi; Nürnberg Askerî Mahkeme Tüzüğü; Yugoslavya üzerine Uluslararası Ceza Mahkemesi Nizamnamesi (madde 4); Ruanda üzerine Uluslararası Ceza Mahkemesi Şartı (madde 1); Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin statüsü (madde 6); Azerbaycan Cumhuriyeti Ceza Kanunu (madde 103) olsa da, Azerbaycan

Cumhurbaşkanının “Azerbaycanlıların soykırımı hakkında” 26 Mart 1998 tarihli kararnamesi o meşum gecenin soykırım mahiyetini daha açık ve dolgun ifade etmektedir.

Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi (eski İnsan Hakları) Hukuk Enstitüsü Uzman Konseyi tarafından kabul edilmiş “Hocalı faciası uluslararası suç olarak – Ermenistan Cumhuriyeti’nin Azerbaycan halkına karşı amaçlı politikasının bir parçasıdır” adlı belgenin varlığı ve bu belgenin BM İnsan Hakları Yüksek Komiserliği, Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi, Avrupa Konseyi İnsan Hakları Genel Direktörlüğü, AGİT Parlamenter Asamblesi, AGİT Demokratik Kurumlar ve İnsan Hakları Bürosu gibi uluslararası kurumlara, insan hakları için ulusal ve uluslararası kuruluşlara, ayrıca Türkiye, Gürcistan, Rusya ve diğer ülkelerin parlamentolarına gönderilmesi Hocalı olayının çağdaşı olduğumuz XX yüzyılın bir milletin, bir dinin, bir dilin sivil toplumuna karşı diğer bir millet, din, dil grubunun işlediği en korkunç soykırım olduğunu tasdik eder.

Bu soykırım konusunda yazılmış tüm kitap ve raporlardan, çeşitli ulusal basın organlarında çıkmış bulunan haber ve yazılardan, Ermenistan Devletinin planlı, kararlı ve öngörülü biçimde hedef gözeterek uygulamaya koyduğu ve silahlı kuvvetleri eliyle hayata geçirdiği bir soykırım (genocide) suçu işlediği açıkça görülmektedir”.

Elbette her ne kadar bu vahşetlerin konuşuldukça konuşulması, şikâyetlerin, romanların yazıldıkça yazılması için çok sayıda tarihî arşiv belgesi mevcuttur, yine de Hocalı Milli Soykırımı yaşanmışlığı ile anlatılmaz. Çünkü Hocalı bir vahşet haykıran masal! Hocalı iyileşmeyen, kanaması durmayan bir yara! Hocalı hukuksuzluğun bir şekli. Nihayet Hocalı Uluslararası suç olarak kabul edilse de 33 yıl boyunca suçluları cezasız kalmış bir soykırım tarihi!

Azerbaycan halkının Ulu önderi Haydar Aliyev'in özellikle dikkat çektiği Azerbaycan'ın ulusal soykırım trajedisi Hocalı faciası hakkındaki düşünceleri, Ermenistan'ın Hazar havzası bölgesinde bulunan Azerbaycan'a karşı uluslararası düzeyde bir terör eylemi yapma hakkını vurgulamaktadır. Haydar Aliyev: “Azerbaycan halkına bir bütün olarak yöneltilen Hocalı soykırımı, akıl almaz zulmü ve insanlık dışı cezalandırma yöntemleriyle insanlık tarihinde bir vahşet aktıdır. Bu soykırım aynı zamanda tüm insanlığa karşı tarihi bir cinayettir”.

1992 yılı Şubat ayının 25’inden 26’sına geçen gece işlenmiş dünya kamuoyunun vahşetlerini olgular, delillerle ispatladığı, yaraları kan hafızası olarak yüzyıllar boyu unutulmayacak Azerbaycan halkının millî soykırım hadisesiden 25 yıl geçti. Bu günler 100 yılın bir çeyreği kadar bir tarih bölümü önce gerçekleşen Hocalı Soykırımının yıl dönümü, anma günüdür.

Bilmiyorum bu yazıda işgalci Ermenistan'ın iç yüzünü açan o gecenin ceset tepeliklerinden mi söz açayım? Tepelik halindeki ölümler üzerinde işlenen insanlık dışı tecavüzlerden mi bahsedeyim?! Ya bebeklerin, yaşlıların, kadınların akıl almaz hakaretlerle katledilmesinden, sıcak evinden göç etmek zorunda kalanların karlı ve fırtınalı o günde donarak hayatlarını kaybetmelerinden mi söz edeyim?!

Yapılan araştırmalar, Hocalı soykırımı sonucunda kadın hakları da dahil olmak üzere insan haklarının ağır bir şekilde ihlal edildiğini göstermektedir.

İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin 2. maddesinde yer alan kadın hakları ağır bir şekilde ihlal edilmiştir. Çocuklar, kadınlarla birlikte işkence görmüş ve öldürülmüştür. Nahçıvanık köyünde kadın, çocuk ve yaşlı erkek cesetlerinden oluşan bir höyük oluşturulmuştur. Alman faşistleri bile kadınlara ve çocuklara böyle bir zulüm uygulamamıştır.

Hocalı olayları sırasında birçok kadının gözleri oyulmuş, kulakları kesilmiş, kemikleri çıkarılmış ve başları kesilmiştir.

Ermeni silahlı gruplarının Hocalı saldırısı sırasında kadınlar ve çocuklar da dahil olmak üzere sivil halka yönelik eylemleri, Cenevre Sözleşmesi'nin yanı sıra BM Genel Kurulu tarafından 10.12.1948'de kabul edilen İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin maddelerini ağır bir şekilde ihlal etmektedir”.

Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi İnsan Hakları Enstitüsü Uzman Konseyi tarafından kabul edilmiş “Hocalı faciası uluslararası suç olarak - Ermenistan Cumhuriyeti'nin Azerbaycan halkına karşı amaçlı politikasının bir parçasıdır” adlı belgenin varlığı ve bu belgenin BM İnsan Hakları Yüksek Komiserliği, Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi, Avrupa Konseyi İnsan Hakları Genel Direktörlüğü, AGİT Parlamenter Asamblesi, AGİT Demokratik Kurumlar ve İnsan Hakları Bürosu gibi uluslararası kurumlara, insan hakları için ulusal ve uluslararası kuruluşlara, ayrıca Türkiye, Gürcistan, Rusya ve diğer ülkelerin parlamentolarına gönderilmesi Hocalı olayının çağdaşı olduğumuz XX. yüzyılın bir milletin, bir dinin, bir dilin sivil toplumuna karşı diğer bir millet, din, dil grubunun işlediği en korkunç soykırımın inkâr edilemezliğini tasdik eder.

BM Genel Kurulu'nun 9 Aralık 1948 tarih ve 260 A(III) sayılı kararıyla kabul ettiği Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi; Nürnberg Askerî Mahkeme Tüzüğü; Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi Tüzüğü (Madde 4); Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi Tüzüğü (Madde 1); Uluslararası Ceza Mahkemesi Tüzüğü (Madde 6); Azerbaycan Cumhuriyeti Ceza Kanunu (Madde 103) olsa da, Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'nın 26 Mart 1998 tarihli "Azerbaycanlıların Soykırımı Hakkında" Kararnamesi, o meşum gecenin soykırım özünü daha açık ve eksiksiz bir şekilde ifade etmektedir.

Kanada, Meksika, Peru, Pakistan, Sırbistan, Bosna-Hersek, Romanya, Çek Cumhuriyeti, Ürdün, Sudan, Panama ve Honduras'tan parlamenterler, 20'den fazla ABD eyaletinin yasama organları ve İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT), yakın zamanda İskoçya ve Hindistan da Hocalı soykırımını tanıdı. Haydar Aliyev Vakfı Başkan Yardımcısı Leyla Aliyeva, 2009 yılından bu yana "Hocalı için Adalet" kampanyasını başlattı ve şimdiye kadar 1.000.000'den fazla imza toplandı. "Hocalı için Adalet" kampanyası, dünya çapında 115 kuruluş ve 120.000'den fazla kişi tarafından destekleniyor. Leyla Aliyeva'nın "Hocalı İçin Adalet" kampanyası, BM ve Lahey Ulusal Mahkemesi de dahil olmak üzere en üst düzey ulusal kuruluşlara dilekçeler düzenliyor. Kuruluşun sesi, dünya çapında önemli konferans ve forumlarda duyuluyor. Avrupa'da - Hollanda, Almanya, Meksika ve Bosna'nın başkenti Saraybosna'da - Hocalı kurbanlarının anısına bir anıt dikildi. Bu korkunç trajedi hakkında filmler çekildi ve kitaplar yayınlandı. "Sonsuz Koridor" ve "Hocalı" bu filmler arasında yer alıyor. Uzun yıllardır dünyanın birçok ülkesinde Hocalı'ya adanmış konferanslar, sergiler ve seminerler düzenleniyor.

Bakü'de muhteşem bir Hocalı Anıtı bulunmaktadır. Her yıl binlerce vatandaşımız Hocalı Şehitlerimizin anısına dikilen bu Anıtı ziyaret etmektedir.

Hocalı soykırımı kurbanlarının "Tek Millet, İki Devlet" sloganıyla kardeş Türkiye'de - Ankara, İzmir, Denizli, İzmit ve ayrıca Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde, Hollanda, Almanya, Bosna-Hersek ve Meksika'da - anıtlar dikilerek anıldığını da belirtelim.

Türk soykırımının bir kolu olan Azerbaycan'daki Hocalı faciası için, sanatçı ve heykeltıraş Nesrin Özdemir'in İzmir'de yaptığı Hocalı şehitlerinin ruhuna layık bir anıt bunun bir örneğidir.

Azerbaycan'ın Hak Davası uğruna yürüttüğü 44 günlük Vatanseverlik Savaşı'nda, yiğit Azerbaycan Ordusu, Hocalı'yı ve gaspçı Ermenilerin 30 yıldır işgal ettiği tüm Azerbaycan topraklarını kurtardı. Özellikle, 19-20 Eylül 2023 tarihlerinde gerçekleştirilen geniş çaplı yerel terörle mücadele operasyonlarının ardından Hocalı şehri, Azerbaycan'ın tam kontrolü altına

girmiş ve işgalden kurtarılan toprakların yeniden canlandırılması programında kilit bir yer tutmaktadır. Bilindiği üzere, 25 Eylül 2023 tarihinde, “Tek Millet - İki Devlet” girişiminin sadık bir yolcusu, dost ve kardeş bir ülke olan Türkiye Cumhuriyeti’nin Cumhurbaşkanı Sayın Recep Tayyip Erdoğan Azerbaycan’ın tarihi ve stratejik bir bölgesi olan Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti’ni ziyaret etti. Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı, Başkomutan Sayın İlham Aliyev ve Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Sayın Recep Tayyip Erdoğan’ın ortak açıklaması, halkımızın ve devletimizin tutumunu bir kez daha teyit etmektedir: Açıklamada şu ifadeler yer almaktadır:

"Beş gün önce Azerbaycan egemenliğini tamamen güvence altına aldı. Üç yıl önce, İkinci Karabağ Savaşı sonucunda işgali sona erdirdik ve bu yılın 23 Nisan’ında Laçın yönünde Azerbaycan-Ermenistan sınırında bir sınır kontrol noktası kurarak toprak bütünlüğümüzü tamamen yeniden sağladık. Beş gün önce de egemenliğimizi tamamen güvence altına aldık ve yeniden sağladık. Terörle mücadele tedbirleri sonucunda, Azerbaycan topraklarına yasa dışı yollarla yerleşen Ermeni ordusu 24 saat veya daha kısa bir süre içinde teslim oldu, koşullarımızı kabul etti ve böylece Azerbaycan devlet egemenliğini tamamen güvence altına aldı.

Aradan beş gün geçmesine rağmen, Azerbaycan’dan Karabağ bölgesine ve orada yaşayan Ermeni nüfusuna insani yardım gönderilmeye başlandı. Yakıt - yağ, dizel, benzin, gıda ürünleri, ilaç ve diğer insani yardımlar sağlanıyor ve bu, Karabağ bölgesinde yaşayan insanların uyruğu ne olursa olsun Azerbaycan vatandaşı olduklarını, güvenliklerinin ve haklarının Azerbaycan devleti tarafından sağlanacağını bir kez daha gösteriyor.

Birkaç gün önce Yevlah’ta Karabağ Ermenilerinin temsilcileri ile Azerbaycan devlet kurumlarının temsilcileri arasında bir toplantı yapıldı. Bugün, sonuçları henüz bana bildirilmeyen ikinci bir toplantı yapılıyor. Ancak Karabağ’da yaşayan Ermeni nüfusunun Azerbaycan toplumuna entegrasyon sürecinin başarılı olacağından eminim”.

Artık tüm dünya Karabağ’ın Azerbaycan olduğunu biliyor! Karabağ, Azerbaycan’ın can damarı, gözbebeği!

30 yıldır nefret dolu, nankör Ermeni komşularımız tarafından işgal edilen Dağlık Karabağ’ımız, 8 Kasım 2020 tarihinde, Başkomutanımız Sayın İlham Aliyev önderliğindeki Muzaffer Ordumuzun 44 günlük kahramanca mücadelesiyle işgalden kurtarıldı.

8 Kasım 2020’de Karabağ’ı tamamen kurtaran 21. yüzyıl Azerbaycan lideri İlham Aliyev’in ordumuzun - halkımızın zaferini ilan ederken söylediği şu sözler, tarihi gerçeklere ışık tutuyor: "Bütün baskılara rağmen kararlılıkla, yorulmadan güç topladık ve topladık - ekonomik güç! Ekonomik güç olmasaydı, bu zaferi elde etmek mümkün olmazdı. Her şeyden önce ekonomik bağımsızlığın sağlanması gerekiyordu ve sağlandı.

Azerbaycan bugün ekonomik olarak herhangi bir ülkeden, herhangi bir uluslararası finans kuruluşundan bağımsızdır. Bağımsızlık! Bu da ülkemizi geliştirmemizi ve aynı zamanda ordumuzu güçlendirmemizi sağladı”.

Sonuç

Tarihsel gerçekler, halkımızın 30 yıllık işgali sona erdiren büyük zaferi Zafer Bayramı’ndan sonra, Azerbaycan için geride kalan her günün Karabağ’la, sevinçleriyle, sorunlarıyla ve başarılarıyla bağlantılı olduğunu doğruluyor. Ermeniler tarafından yerle bir edilen Karabağ’da, Şuşa’da, savaştan sonra tamamen kurtarılan Laçın’da ve “Azerbaycan” olan vatanlarımızda bir canlanma hissediliyor. Şehir planlaması en modern düzeyde ilerliyor. Baskılarla atalarının

yurtlarından sürülen mülteciler, evlerine dönüyor. Yeraltına gömülen mültecilerin ruhları sevinç içinde. Ömür boyu vatan hasreti çekenler için bundan daha büyük bir müjde olabilir mi?..

Karadeniz ve Hazar Havzası bölgelerinin bir parçası olan Azərbaycan və Ermənistan arasında 2020 yılında yaşanan 44 günlük savaşın ardından, Dağlık Karabağ'ın yeniden inşası ve Büyük Dönüş Stratejisi, Hazar-Karadeniz havzası ve Güney Kafkasya bölgesinde önemli güce sahip ülkeler arasında, küresel dünya yargıçlarının özel önem verdiği Azərbaycan Cumhuriyeti'nin iç ve dış politikasında doğal ve karakteristik bir olay, öncelikli bir konu ve felsefi bir yaşam modelidir.

Azərbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Sayın İlham Aliyev, Dağlık Karabağ da dahil olmak üzere tüm alanlarda Büyük Lider Haydar Aliyev'in siyasi yönetim geleneklerini ve büyük Azərbaycancılık ideolojisini rasyonel ve profesyonel bir Liderin yetkinliğiyle başarıyla sürdürmektedir. "Ermənistan'ın Azərbaycan Cumhuriyeti'ne Yönelik 20. Yüzyılın En Korkunç "Hocalı" Soykırımı: Küresel İnsan Hakları Bağlamında" başlıklı makalemizi sonlandırırken, Azərbaycan Cumhuriyeti'nin, Hocalı gibi Karadeniz ve Hazar Havzası bölgelerindeki trajediler de dahil olmak üzere, küresel insanlık soykırımlarının tekrarını önlemek için tüm yeteneklerini ve gücünü gösterdiğini ve Sayın İlham Aliyev'in bugün dünya çapında BARIŞ politikasını teşvik eden bir dünya lideri olarak tanındığını bir kez daha vurgulamak isteriz.

KAYNAKÇA

Azərbaycan və Türkiyə prezidentlərinin mətbuat üçün bəyanatları.25 sentyabr 2023.
<https://president.az/az/articles/view/61368>

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin ABŞ-ın "Fox News" televiziya kanalına müsahibəsi. <https://www.youtube.com/watch?v=tjV-4DyCC04>

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin Türkiyə Respublikasının Prezidenti Zati-aliləri cənab Rəcəb Tayyib Ərdoğanla məktubu. https://azertag.az/xeber/_Turkiye_Respublikasinin_Prezidenti_Zati_aliləri_cənab_Receb_Tayyib_Ardogana-1603111

Azərbaycan Respublikası ilə Türkiyə Respublikası arasında müttəfiqlik münasibətləri haqqında Şuşa Bəyannaməsi. 16 iyun 2021. <https://president.az/az/articles/view/52122>

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin Azərbaycan Respublikasında 2022-ci ilin "Şuşa İli" elan edilməsi haqqında 05 yanvar 2022 –ci il tarixli Sərəncamı

Heydər Əliyev Müstəqilliyimiz əbədidir. (45-ci kitab. Bakı.Azərnəşr-2013)
<http://files.preslib.az/projects/toplu/books/45.pdf>

Quliyeva Xatirə. Heydər Əliyev siyasəti: Milli Dövlət, Milli Lider, Vətəndaşlıq, Mənəviyyat. Bakı Elm-2019. 416 səh.

Quliyeva Xatirə. XXI əsrin sərkərdəsi - bizim hamımızın Prezidenti cənab İlham Əliyev həmişə qalibdir. <https://science.gov.az/az/news/open/27980>

Qurbanov Habil. Xocalı soyqırımı canlı tarix və insan hüquqları kontekstində <https://science.gov.az/az/news/open/16093>

Türkdilli Dövlətlərin Əməkdaşlıq Şurasının VII Zirvə Görüşünə yekun vurulub-<https://report.az/siyasi-xeberler/xarici-siyaset/bakida-turkdilli-dovletlerin-emekdasliq-surasini7-ci-sammiti>

Xatira Guliyeva. Savaş ve çokkültürlülük –felsefi dialog çelişkelerinin bazı bilimsel teoretik yönleri (Azərbaycan soykırımları bağlamında). V. International Philosophy Congress 11-13 Ekim 2018 11-13 October 2018

<http://philosophy5.home.uludag.edu.tr/http://philosophy5.home.uludag.edu.tr/preface/səh.460-464.file.pdf>

MTK EDU. (2018). *Xocalı soyqırımından 26 il keçir. Xocalı soyqırımı nəticəsində 63-ü uşaq, 106-sı qadın...* [Facebook gönderisi]. Facebook.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsinin Prezident Kitabxanası. (2023). *XX əsrin faciəsi – Xocalı soyqırımı: 2023-cü il*

UYGUR DİASPORASININ YURT DIŞI ORTAK DENEYİMİN ÇATIŞMACI YAPILANMA BİÇİMİ ÜZERİNDEN İNCELENMESİ

AN EXAMINATION OF THE CONFLICTUAL STRUCTURE OF THE OVERSEAS UYGHUR DIASPORA'S SHARED EXPERIENCE

Mehmet Emin BEGTİMUR*

Özet

Yurt dışında ortak deneyimin yapılanma tarzıyla ilgili olarak dört farklı yapılanmadan söz etmek mümkündür: merkez-çevre yapılanması, dışa kapalı yapılanma, atopik yapılanma, çatışmacı yapılanma. Merkez-çevre yapılanması: Göç edilen ülkede, göçmen toplulukların varlığı ve bir arada bulunmaları, doğrudan anavatanlarıyla ilişkili olarak şekillenir. Bu bağlamda, resmî kurumlar (örneğin büyükelçilikler, konsolosluklar, kültür merkezleri) ile göçmenlerin temsil edildiği dernek ve vakıf gibi sivil toplum kuruluşları, göçmenler ile anavatanları arasında kritik bir rol üstlenir. Devlet, yurt dışında yaşayan vatandaşlarının haklarını korumak ve temsilini sağlamak amacıyla bu tür dernek ve vakıfları bir araya getirerek örgütlenmelerini teşvik edebilir. Bu yapılanma biçiminde devlet, göçmenler açısından anavatanın eşdeğeri niteliğindedir. İster resmî veya gayri resmî kuruluşlar aracılığıyla, ister doğrudan ilişkilerle olsun, yurt dışındaki vatandaşlar anavatanlarıyla karşılıklı ve doğrudan bir ilişki içindedir. Bu ilişkide temsili kurumların rolü büyüktür. Dışa kapalı yapılanma: Bu yapılanma türü, göç edilen ülkede genellikle belirli bir şehir veya mahalle ölçeğinde gerçekleşir. Göçmenler, mahalle bazında örgütlenerek toplu bir yaşam sürmeyi tercih ederler; ancak burada bir arada bulunmalarının nedeni yalnızca aynı köken veya etnik aidiyet değil, benzer yaşam koşullarına sahip olmalarıdır. Dışa kapalı yapılanma, yerel düzeyde küçük çaplı faaliyetler yürütür ve topluluk içinde dayanışmayı esas alır. Merkez-çevre yapılanmasının aksine, bu yapılanmada göçmenlerin devlet ile ilişkisi zayıf veya yoktur. Atopik yapılanma: devletler ötesi bir örgütlenme biçimini ifade eder. Bu yapıda topluluklar, fiziksel anlamda bağımsız bir devlet kurma veya toprak edinme amacıyla değildir. Göçmenler, bulundukları ülkenin vatandaşlığına geçmeden veya kültürel olarak entegre olmadan birden fazla devlet arasında yaşamlarını sürdürürler. Ortak köken, etnik veya dini kimlik etrafında şekillenen bu yapılanma, hayatta kalma stratejilerini ön planda tutar. Bu yapıdaki topluluklar, belirli bir coğrafi mekâna bağımlı olmayıp, ağlar aracılığıyla tanımlanan bir uzamda varlık gösterirler. Vatandaşlar, devlete karşı kayıtsızdır; örneğin Romanlar, atopik yapılanmanın somut bir örneğini oluşturur. Çatışmacı yapılanma: atopik yapılanmaya benzer şekilde devletler ötesi bir karakter taşır. Ancak bu yapı, anavatanlarındaki mevcut siyasi rejimin meşruiyetini reddeden veya topraklarının yabancı güçlerce işgal edildiğini düşünen bireylerden oluşur. Bu tip diasporanın temel amacı, yurt, vatan, ulus ve toprak bütünlüğünü korumak veya işgalcilerden kurtarmaktır. Bu hedefe ulaşmak için bağımsızlık mücadelelerinin meşruiyetinin uluslararası aktörlerce tanınmasını sağlamaya çalışırlar. Bu mücadeleler diplomatik ve siyasi yollarla yürütülebileceği gibi, bazı durumlarda farklı yöntemlerle de gerçekleştirilebilir. Uygur diasporası, yukarıda tanımlanan dört farklı yapılanma biçimleri arasında çatışmacı yapılanma biçimi

* Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Gelişim Üniversitesi, Türkiye, E-posta: mebegtimur@gelisim.edu.tr ORCID: 0000-0003-4458-3976

kapsamında değerlendirilmektedir. Anavatanlarının Çin tarafından işgal edilmiş olması, diasporayı oluşturan bireyler için temel bir zorlama ve referans noktası olmaktadır. Böylelikle diaspora üyeleri anavatanlarındaki mevcut siyasi rejimin meşruiyetini reddetmekte ve sürgün hayatlarının nihai amacı olarak anavatanlarını işgalci güçlerden kurtarmayı hedeflemektedir. Çalışmada, yurt dışında ortak deneyiminin çatışmacı yapılanma biçiminden hareket edilerek Uygur diasporasının anavatanlarıyla (gönderge köken), anavatanlarındaki mevcut siyasi rejimle, yaşamakta olduğu ülkelerin iktidarllarıyla, ev sahibi toplumla olan ilişkileri, iletişimi ve etkileşimi çözümlenmekle birlikte Uygur diasporasının yaşamakta olduğu ülkelerin iktidarlari ile anavatanlarındaki mevcut siyasi rejimin ilişkisi incelenmiştir. Uygur diasporasının sözü edilen taraflarla olan ilişki, iletişim ve etkileşim biçimlerinin her geçen Uygur diasporasının aleyhine geliştiği, diaspora bireylerini her yönden olumsuz etkilediği, diasporanın var olma ve bağımsızlık mücadelesini zorlaştırdığı ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Uygur diasporası, çatışma, yurt dışı ortak deneyim, anavatan, iletişim.

Abstract

There are four different types of organizational structures related to shared experiences abroad: center-periphery structure, closed structure, atopic structure, and conflictual structure. Center-periphery structure: In the country of migration, the existence and coexistence of migrant communities is shaped directly by their relationship with their homeland. In this context, official institutions (e.g., embassies, consulates, cultural centers) and civil society organizations such as associations and foundations representing immigrants play a critical role between immigrants and their home countries. The state may encourage the organization of such associations and foundations by bringing them together in order to protect the rights of its citizens living abroad and to ensure their representation. In this form of organization, the state is equivalent to the homeland for migrants. Whether through official or unofficial organizations, or through direct relations, citizens abroad are in a reciprocal and direct relationship with their homeland. Representative institutions play a major role in this relationship. Closed structure: This type of structure usually occurs in a specific city or neighborhood in the country of migration. Migrants prefer to organize themselves on a neighborhood basis and live collectively; however, the reason they live together is not only because they share the same origin or ethnicity, but also because they have similar living conditions. Closed-off structures carry out small-scale activities at the local level and are based on solidarity within the community. Unlike the center-periphery structure, in this structure the relationship between migrants and the state is weak or non-existent. Atopic structure: refers to a form of organization that transcends states. In this structure, communities do not aim to establish a physically independent state or acquire land. Migrants continue their lives between multiple states without acquiring citizenship of the country they are in or becoming culturally integrated. This structure, shaped around a common origin, ethnic or religious identity, prioritizes survival strategies. Communities within this structure are not tied to a specific geographical location but exist within a space defined by networks. Citizens are indifferent to the state; for example, the Roma people constitute a concrete example of an atopic structure. Conflictual structure: Similar to the atopic structure, it has a transnational character. However, this structure consists of individuals who reject the legitimacy of the existing political regime in their homeland or believe that their land has been occupied by foreign powers. The fundamental goal of this type of diaspora is to protect or liberate the homeland, nation, and territorial integrity from occupiers. To achieve this goal, they strive to ensure that the legitimacy of their independence struggles is recognized by international actors. These struggles can be conducted through diplomatic and political means, but in some cases, they may also be carried

out through different methods. The Uyghur diaspora is considered to fall under the category of conflict-based organization among the four different organizational forms defined above. The occupation of their homeland by China is a fundamental compulsion and reference point for the individuals who make up the diaspora. Thus, members of the diaspora reject the legitimacy of the current political regime in their homeland and aim to liberate their homeland from the occupying forces as the ultimate goal of their exile. In this study, based on the conflictive form of organization of the shared experience abroad, the Uyghur diaspora's relationships, communication, and interactions with their homelands (reference origins), the current political regime in their homeland, the governments of the countries where they live, and the host society. It also examines the relationship between the governments of the countries where the Uyghur diaspora lives and the current political regime in their homeland. It has been revealed that the forms of relationship, communication, and interaction between the Uyghur diaspora and the aforementioned parties have developed to the detriment of the Uyghur diaspora, negatively affecting diaspora individuals in every way and complicating the diaspora's struggle for existence and independence.

Keywords: Uyghur diaspora, conflict, abroad shared experience, homeland, communication.

RİZAETDİN FAHRETDİNOV'UN RUSYA TÜRKLERİNİN KÜLTÜREL GELİŞİMİNE KATKILARI

RIZAEDDİN FAHREDDİN'S CONTRIBUTIONS TO THE CULTURAL DEVELOPMENT OF RUSSIAN TURKS

Akhat G. SALIKHOV*, Asiya A. SALIKHOVA**

Özet

Rızaetdin Fahretdinov (1856-1936), Rusya Türklerinin kültürel gelişimine büyük etkisi olmuş önemli bir bilim insanıdır. Bilginin, el yazması eserlerinin çoğu Rusya Bilimler Akademisi Ufa Federal Araştırma Merkezi'nin, İlmî Arşiv'inde saklanmaktadır. Yayınlanmış eserleri de çeşitli kütüphanelerin nadir eserler bölümlerinde mevcuttur.

Gençlik döneminde, ceditçiliğin etkisiyle yazdığı “Esmâ ya da Amal ve Ceza” (1899), “Selime ya da İffet” (1903) adlı iki hikâyesi Başkurdistan, İdil-Ural bölgesi ve buraların dışında geniş bir coğrafyada yaşayan Müslüman halkların yaşadıkları olayları yansıtmaktadır. Eserlerinin ana fikri, bu halkların hayatında bilimin ve yenilikçi hareketin önemini daima vurgulamaktadır.

R. Fahretdinov'un, 20. asrın başlarında, Türk halklarının kültürel gelişimini en çok etkileyen süreli yayınlardan birisi olan “Şura” dergisinde muharrirlik yaptığı dönemde yayınlattığı makale ve kitapları, günümüzde de önemini kaybetmemiştir. Rızaetdin Fahretdinov sayesinde İdil-Ural bölgesinde yaşamış bilginlerin hayat hikâyeleri ve eserleri günümüze kadar ulaşmıştır.

R. Fahretdinov, eski usul medreselerde tahsil görmesine rağmen Müslüman halkların eğitimi ve kültürel gelişimi için usul-i cediti yani, yeni eğitimin çok önemli olduğunu savunmuştur. Çocukluk ve gençlik dönemindeki eğitim hayatı ile ilgili yazılarında pedagoji yönteminin eksikliğini ifade etmiştir ve bu durum alimin, o dönem için oldukça çığır açıcı bir bakış açısına sahip olduğunu bizlere göstermiştir. Fahretdinov tarafından geçen asrın başlarında yayınlatılan ahlak ve eğitim konulu birçok kitap, bu alandaki boşluğun bir kısmını doldurmuştur. Eğitim noktasındaki sorunlar diğer aydınların eserlerinde de yer almıştır.

Rızaetdin Fahretdinov, karşılaştığı engellere dikkat ederek, azimle ve sürekli çalışarak Rusya Türklerinin içtimai hayatında ebedî iz bırakmıştır.

Anahtar Kelimeler: İdil-Ural Bölgesi, Rızaetdin Fahretdinov, ceditçilik, 20. asrın başı, Türk tarihi, Başkurtlar.

Abstract

Rızaetdin Fahretdinov (1856-1936), who had a significant impact on the cultural development of the Turks of Russia and, in particular, the Bashkirs living in the Volga-Ural basin, left a legacy of spiritual writing. Many of his manuscripts are preserved in the Scientific Archives of the Ufa Federal Research Center of the Russian Academy of Sciences. His published works are also available in the rare book sections of various libraries.

* Dr. Öğr. Üyesi, Rusya Bilimler Akademisi Ufa Federal Araştırma Merkezi, Rusya.

E-posta: ahatsalikhov@mail.ru ORCID: 0000-0002-7994-4711

** Professional Director, Rusya, ORCID: 0009-0002-7304-6379

The content of his two short stories, "*Esma, or Misdemeanor and Punishment*" (1899) and "*Selima, or Chastity*" (1903), written during his youth under the influence of Jadidism, reflects events in Bashkortostan, the Volga-Ural region, and the vast region where Muslims live. The central theme of these works is to emphasize the importance of science and innovative movements for the lives of the people.

The articles and books he published during his time as a writer for the "*Şura*" magazine, one of the periodicals that most influenced the cultural development of the Turkic peoples in the early 20th century, have not remained significant today. Thanks to Rizaetdin Fahrettdinov, the translations and works of scholars who lived in the Volga-Ural region have survived to the present day.

Although R. Fahrettdinov studied in madrasahs with the old educational system, he championed the importance of new education, or *usul-i cedit*, for the education and cultural development of Muslim peoples. Writing about his childhood and youth, he noted the lack of knowledge such as pedagogy at the time. Numerous books on ethics and education published by the scholar at the beginning of the last century filled some of the gaps in this field. This issue also appeared in the works of other intellectuals. Similar works were published by various authors.

Rizaetdin Fahrettdinov left an everlasting mark on the social life of the Turks of Russia through his persistent and successful work, regardless of the obstacles encountered.

Keywords: Volga-Ural Region, Rizaetdin Fahrettdinov, Jadidism, early 20th century, Turkish history, Bashkirs.

Hayatı ve Eğitimi

Seçkin bir bilim insanı, doğubilimci, yazar ve Rusya Müslümanlarının Merkezî Dinî Nezareti müftüsü olan Rızaetdin Fahreddin oğlu Fahrettdinov, 4 (16) Ocak 1859'da Samara vilayetinin Bügülme nahiyesi, Kiçuçat köyünde doğmuştur. Babası Fahreddin bin Sayfetdin bin Subhangul, köy imamı ve medrese hocasıdır, annesi Mahuba bint Rımkul el-İştiraykî bin Maksud el-Baytuganî el-Buguruslanî de ev hanımıdır (Baişev 1996: 36, 153-154).

Kiçuçat köyünün, 1859 yılına ait nüfus defterinde Fahrettdinov'un doğumuna ilişkin şu kayıt bulunmaktadır: "Rızaetdin. Hangi ayda ve günde: 4 Ocak. Baba ve annesinin adları: Babası – Başkurt Fahreddin, annesi – Mahuba. Hangi köyde doğdu: Kiçuçat köyünde doğmuştur (Rızaeddin Fakhreddin... 2014: 13)".

Bu bilgiler, R. Fahrettdinov'a ait diğer resmi belgelerde de tekrarlanmaktadır. Örneğin, 17 Mart 1912'de, Bügülme nahiyesi yönetimi tarafından verilen pasaportunda şahsi bilgileri şöyle verilmiştir: "1) Adı, baba adı, soyadı: Rızaetdin Fahreddinov. 2) Unvanı: Başkurt, Kiçuçat köyü sakini. 3) Doğum tarihi ve yaşı: 4 Ocak 1859'da doğmuştur. 4) Dini: Müslüman. 5) Mesleği: kâtiplik. 6) Medeni durumu: evli. 7) Askerlik durumu: 1880 yılında askerlik görevini tamamlamış. 8) Pasaportun verilmesine dair esas: aile nüfus kütüğü". Günümüzde bu pasaportun aslı Tataristan Cumhuriyeti Milli Arşivi'nde saklanmaktadır (NA RT. F. 2722. Op. 1. D. 2: 44).

Fahrettdinov bir özgeçmişinde şeceresi hakkında şu bilgileri aktarmıştır: "Şecerem şu şekildedir: Babam Fahreddin, onun babası Sayfetdin, onun babası Subhangul, onun babası Bikmuhamet, onun babası Yuldaş, onun babası Işkay, onun babası Tümkay, onun babası Kaybulla, Kaybulla'nın babası Kurmaş". Burada, anne tarafından gelen ataları da sıralanmıştır. Bilim insanının ifadesine göre Sayfetdin, Subhangul, Ramkul, Gismatullah ve Gabdrahman dedelerinin

hayat hikâyeleri kendisinin “Asar” (Miras) adlı ansiklopedik eserinde yer almıştır (Rızaetdin Fakhretdinov... 1999: 8-9).

Fahretdinov’un eğitim hayatı annesinden aldığı derslerle başlamıştır. Medreseye gitmeden önce annesinden okuma yazma öğrenmiş, ardından geleneksel ilk aşama İslami eğitimini babasının medresesinde almıştır. 1867’den itibaren Çistopol şehrinin medresesinde bir yıl okumuştur. 1869’dan sonra da Samara vilayetindeki Aşağı Çerşily köyünde eğitimini sürdürmüştür (Rızaetdin Fakhretdinov... 1999: 16).

1930’lu yıllarda Fahretdinov, İdil-Ural bölgesindeki eğitim kurumlarının yakın geçmişini anlatırken şöyle demiştir: “Eskiden kırsal yerleşimlerdeki bu kurumlara “köy okulu” (mektep) denilirdi; 20. asrın başında ise, şehirlerde ve köylerde mektep terimi ilkokulları tanımlamak için kullanılmaya başlandı; medrese ise, yükseköğrenim veren kurum olarak kabul edildi (Vostokovedenie v Başkortostane... 2023: 159)”.

Fahretdinov, İdil-Ural bölgesindeki eğitim sistemini geniş bir zaman dilimi içerisinde İslam eğitiminin parçası olarak değerlendirmiş ve dönemlere ayırmıştır: 1) Bulgar dönemi (Bulgar halklarının İslam’ı kabulüyle ilişkili dönemdir) 2) Moğol-Saray dönemi (Saray şehrinin kültür, bilim ve sanat merkezi olduğu dönemdir) 3) Kazan dönemi (çok sayıda medresenin ve eğitilmiş şahsiyetlerin ortaya çıktığı dönemdir) 4) Dağıstan dönemi (Kazan’ın düşüşünden sonraki dönemdir) 5) Buhara dönemi (Rusya ile Türkistan arasında ticaret yollarının açılmasından sonraki dönemdir) 6) Aydınlanma dönemi (halkın kendi eğitim düzeyinin geride kaldığını fark edip Buhara, Hicaz, Kahire ve İstanbul’a bilgi aramaya gittiği dönemdir) 7) Gerileme dönemi (Devrim sonrası, mektep ve medreselerin yavaş yavaş ortadan kalkmasıyla karakterize edilen dönemdir) (Vostokovedenie v Başkortostane... 2023: 160). Fahretdinov’a göre, kendi eğitim aldığı dönem bu “aydınlanma” dönemi olup halkın her yolla bilgi aramaya çalıştığı bir dönemdir.

Ceditçilik hareketi yaygınlaşmadan önceki eğitim yöntemlerinden birisi de çeşitli dinî eserlerin el yazmalarını istinsah etmek olmuştur. Bu geleneğe uygun olarak Fahretdinov da pek çok kitabın kopyasını, bazılarının ise birden fazla nüshasını yapmıştır. Örneğin, Başkurt yazarlarından Tacettin Yalçıgül’a ait “Bidan” ve “Şerh-i Abdullah” eserlerini üçer kez, “Kafiyye” eserini ise iki kez kopyalamıştır (Rızaetdin Fakhretdinov... 1999: 17).

Medrese eğitimi sırasında, Fahretdinov’un okuduğu eserler arasında, İdil-Ural bölgesi Türk edebiyatında bilindik tarih çalışmalarından olan Tevarih-i Bulgariya gibi yazma eserler ve Rabguzi’nin “Kissas ül-enbiya”, “Enver ül-aşikin”, “Tuti-name”, “Altı Parmak”, “Tacettin’in Tefsiri” ve “Azize Risalesi” gibi kitaplar da bulunmaktadır (Rızaetdin Fakhretdinov... 1999: 18-19).

Uzun yıllar sonra kendi eğitimini değerlendirirken Fahretdinov, öğrencilerin eğitim öğretiminde önemli bir yer tutan pedagoji biliminin, onun okuduğu dönemde eksik ve yetersiz olduğunu belirtmiştir (Rızaetdin Fakhretdinov... 1999: 17).

Edebî Kişiliğinin Oluşumunda Çevrenin Etkisi

Bilindiği gibi Rızaetdin Fahretdinov, 19. asrın ikinci yarısı ile 20. asrın ilk yarısında yaşamıştır. Bu süre zarfında önemli toplumsal değişimler yaşanmıştır. İlki, sanayinin modernleşmesi olmuştur ve bu süreç halkların zihniyetinde büyük dönüşüme neden olmuştur. Din, devlet ve aile yöneticilerinin otoritesine dayanan ataerkil düzen yerine, burjuva bireyciliği ve fikir çoğulculuğu ortaya çıkmıştır. Bu dönemde, Başkurdistan’da, 1798-1865 yılları arasında uygulanan kanton yönetim sistemi tasfiye edilmiştir. Söz konusu kanton sistemi döneminde, Başkurtlar sivil statüden askeri statüye geçirilmiştir. Bu durum eski hayvancılık, balıkçılık, avcılık gibi üretim biçimlerine ağır darbe vurmuş, tarıma geçiş için gerekli koşulları engellemiştir

(İstoriya Başkortostana... 2006: 203–238). Kanton sisteminin iptal edilmesi, Başkurt nüfusunun ekonomik durumuna da bir darbe vurmuştur.

Kapitalist ilişkilerin gelişimi, Fahretdinov'un dünya görüşünü etkilemiştir. Bu toplumsal değişimler, onun edebî eserlerine de yansımıştır. Özellikle, 1899'da yayınlattığı "Selime ya da İffet" ile 1903'te neşrettiği "Esmâ ya da Amel ve Ceza" gibi uzun hikâyelerinde dönemin sorunlarını işlemiştir. 19. asrın sonunda, Kırım Tatar aydınlarından "Tercüman" gazetesi muharriri İsmail Gaspıralı, eğitim sisteminde reform hareketine öncülük etmiş ve ceditçilik adıyla anılan bu yenilik akımı, Müslüman nüfusun tüm bölgelerinde hızla yayılmıştır. Yenilikçi ceditçilere karşı, halkın gerici bir kesimi tarafından tepki hareketi olarak eskicilik akımı ortaya çıkmıştır. Geleneksel İslami eğitim kurumlarında yetişmiş olan Fahretdinov, bu yenileşme hareketinin aktif savunucularından birisi olmuştur. Eserlerinde, ceditçi eğitimin faydalarını ve toplum yaşamında bilginin önemini savunmuş, çağdaş eğitim alan ve kültürlü genç kuşaklardan örnekler vermiştir.

Rusya'da, liberalizm döneminde farklı dillerde ve özellikle Türkçe olarak yapılan ulusal basın gelişme göstermiştir. Fahretdinov, bu dönemde yetenekli bir gazeteci, yayıncı, yazar ve Türk halklarının tarih ve kültür araştırmacısı olarak öne çıkmıştır.

Bilim İnsanın İlmî Faaliyetleri

Fahretdinov, tüm yaşamı boyunca çeşitli görevler üstlenmiş ve ilmî faaliyetlerini aktif biçimde yürütmüştür. Medreseyi bitirdikten sonra, 1889 yılında, Samara bölgesi İlbek köyündeki bir caminin imamı olmuş, kısa süre sonra da 1891'de Orenburg Müslüman Dinî Nezareti'nin kadılığına seçilmiş ve Ufa'ya taşınmıştır. 1906 yılında, ünlü hayırsever Zakir ve Şakir Rameev kardeşlerin bastığı "Vakit" (Orenburg, 1906–1908) gazetesinde muharrir görevine atanmıştır. Bu dönemde ünlü yazar ve gazeteci Fatih Kerimi ile çalışmıştır. 27 Mayıs 1906 tarihli "Al-Alem al-İslami" gazetesinde yayınlanan bir yazıda, 20 Mayıs'ta Orenburg'a geçtiği belirtilen Fahretdinov'un, Orenburg Dinî Nezareti'ndeki çalışmaları övülmüş, onun Dinî Nezaret'in itibarını yükseltmek için çalıştığı ve halkın ilerlemesi için hizmet ettiği ifade edilmiş ve onun bundan sonra da millî kalkınmaya hizmet etmeye devam edeceğine dair temennilerde bulunulmuştur (Kutuşev 1988: 55).

30 Kasım 1906'da Fahretdinov, "Vakit" gazetesinin kadrosuna alınarak ikinci editör olarak göreve başlamıştır. Böylece, baş editörün olmadığı dönemlerde de onun görevini yürütmüştür. Örneğin, 20 Mart-20 Haziran 1907 tarihli sayılar Fahretdinov'un imzasıyla çıkmıştır. Editörlük görevine gelmesiyle birlikte gazetede; "Hayatımızdan", "Yabancı Müslümanların Hayatından", "Bibliyografya" gibi yeni bölümler açılmıştır. O dönemde, Fahretdinov'un kaleme aldığı bazı yazıları Murad lakabıyla yayınlanmıştır (Kutuşev 1988: 56).

Yaklaşık iki yıl sonra, Fahretdinov yine Rameev kardeşlerin mali desteğiyle yayınlanan "Şura" dergisinin editörlüğüne davet edilmiştir (1908–1917). "Şura" dergisi, İdil-Ural Müslümanlarının yanı sıra, Rusya'nın diğer bölgelerindeki Türk halklarının kültürel yaşamını yansıtan başlıca yayınlardan birisi olmuş, dönemin tüm sosyal hayatını kapsayan en büyük süreli yayınlardan birisi hâline gelmiştir.

Fahretdinov'un "Şura" dergisindeki hizmeti, onun yaratıcı açıdan en aktif dönemi sayılabilir. Edebiyat, kültür, sanat, toplum, bilim konulu makaleler içeren bu dergi, Rusya Türkleri arasında yaygın ilgi gören bir yayın hâline gelmiş ve bilim ile eğitim fikirlerinin yayılmasında önemli rol oynamıştır. Dergide, geçmişin ünlü şahsiyetlerinin yaşamlarını ve eserlerini tanıtan "Meşhur İnsanlar ve Meşhur Olaylar" adlı önemli bir bölüm açılmıştır. Bu bölümde toplam 180 tanınmış şahsiyetin biyografisi yayınlanmıştır (Kunafin 2010: 375; Baişev 1996: 64).

“Şura” dergisi, okuyucularını Batı felsefesi ve Rus edebiyatının öncü eserleriyle tanıştırmıştır. Derginin sayfalarında A. Kantemir, M. Lomonosov, G. Derjavin, D. Fonvizin, N. Karamzin, V. Jukovski, İ. Krılov, A. Puşkin, A. Griboedov, N. Gogol, İ. Turgenyev, A. Ostrovskiy, L. Tolstoy, A. Çehov, M. Gorkiy gibi Rus yazar ve şairlerin eserleri üzerine makaleler yayınlanmıştır. Aynı zamanda, ünlü doğu felsefecilerin, şair ve yazarların kültürel başarılarına da geniş yer verilmiştir. Dergi; İdil-Ural, Orta Asya, Kazakistan, Sibirya gibi Müslüman bölgelerinden gelen okurlarının mektup ve makalelerine de sayfalarında yer vermiştir. “Şura” dergisi; A. Tukay, M. Gafuri, S. Remiyev, Derdmend (Muhammedzakir Remiyev), S. Sunçeley, Ş. Babiç gibi yazarların eserlerini de yayınlamıştır. Adı geçen bu şahsiyetler, sonraki dönemlerde millî edebiyatın gelişimine önemli katkılar sağlamışlardır.

“Şura” dergisi, çeşitli Türk halklarını ilgilendiren tartışmalara da ev sahipliği yapmıştır. Örneğin, geniş katılımcı kitlesiyle dil üzerine önemli bir müzakere organize etmiştir. Bu müzakereye, Rusya’nın çeşitli bölge ve uluslarından çok sayıda Türk entelektüel katılmıştır. Katılımcılar, taslak olarak bölgesel ağız örnekleri içeren yazılar göndermişlerdir. Organizasyon tamamlandıktan sonra konu hakkındaki yazılar, 1910 yılında, Orenburg’da “Dil Yarışması” adıyla özel bir derleme hâlinde yayınlanmıştır.

Fahretdinov tarihî araştırmalar ve belgelerin yayınlanmasına büyük önem vermiştir. “Şura” dergisinde, tarihçi Ahmet Zeki Velidi’nin birçok makalesi de neşredilmiştir. Aynı zamanda dergide, uzak köylerden tarihî belge ve şecere örnekleri de mevcuttur.

1917 Devrimi’nden sonra “Şura” dergisi yayınlanmaya devam etmişse de 26 Ocak 1918’de Orenburg Müslüman Askerî Komitesi tarafından “Vakit” matbaası kapatılmış ve mallarına el konulmuştur. Bu sebeple, geliri kesilen “Vakit” gazetesi ve “Şura” dergisi kapatılmak zorunda kalmıştır. Aynı dönemde, Fahretdinov Rusya Müslümanları Dinî Nezareti’nin kadılığına seçilmiştir. Bu yüzden, ailesiyle birlikte Orenburg’dan Ufa’ya taşınmıştır.

Fahretdinov, 1917’de Orenburg’da toplanan Başkurt Ülke Şurası’nda organize edilen Yüksek Meclis üyeliğine seçilmiştir. 1922’de kurulan “Başkurdistan Tarihini ve Kültürünü Araştırma Topluluğunun” kurucularından birisi olmuştur. Bu topluluk bazında daha sonra Rusya Bilimler Akademisi Ufa Federal Araştırma Merkezi Tarih, Dil ve Edebiyat Enstitüsü kurulmuştur. 14 Şubat 1922’de Sterlitamak’ta, Başkurt Özerk Cumhuriyeti Halk Komiserleri Kurumu himayesinde yapılan toplantıda, bu topluluğun kurucu üyeleri arasında Fahretdinov’la birlikte H. Sagadiyev, H. Gabitov, M. Burangulov, G. Suleymanov, Rızaetdin Fahreddinov’un oğlu G. Fahreddinov ve S. Mirasov gibi ünlü bilim adamları da yer almıştır (Salihov 2022: 28–32).

Müftü Alimcan Barudi’nin ölümü üzerine, 19 Haziran 1923’te toplanan IV. Tüm Rusya Müslümanları Kurultayı’nda Fahretdinov, Rusya Müslümanları Merkezî Dinî Nezareti’nin başkanlığına seçilmiştir. Değerli bilim insanı, Sovyetler döneminin en zor yıllarında göreve gelmiştir. Bu yıllarda yürütülen ateist siyasetle ibadethaneler kapatılmış, eski baskı kitaplar ve el yazmalar yasaklanmıştır. Fahretdinov, Müslüman halkların yazılı mirasını korumak için canla başla mücadele etmiştir. Dinî Nezaret Arşivi’ni koruma altına almak için büyük çaba harcamıştır. Bu arşivde, Orenburg Müslüman Dinî Nezareti’ne bağlı çeşitli bölgelerin nüfus kayıtları da dahil olmak üzere pek çok değerli belge bulunmaktadır. Fahretdinov, din adamlarını ve el yazması mirası korumak için yerel yöneticilere defalarca başvurmuştur. Yine bu dönemde, Fahretdinov çalışmalarına devam ederek değişik kaynakları kopyalamış, kendi eserlerini ve yazışmalarını düzenlemiştir (Baişev 1996: 77–79).

Edebî Mirası

Fahretdinov'un el yazıları arasında, Türkiye'deki halk ve özel kütüphaneler üzerine bir makale bulunmaktadır. Türkiye'yi ziyaret ederken camilerin ve kütüphanelerin görkeminden etkilendiğini belirtmiş, incelediği bazı kitapları ve el yazmalarını tanıtmış, tanıştığı Türk yazarların eserlerinden söz etmiştir. Bu makalede, aynı zamanda, yazılı mirasın korunması konusu da ele alınmıştır. Çünkü ona göre, göçebe yaşamda ve ahşap evlerde yaşadıkları dönemde kitapları yangın gibi afetlerden korumak zor olmuştur. Bu makale, 1924-1927 yıllarında Ufa'da yayınlanan "İslam" dergisine gönderilmiş, ancak sansür yüzünden reddedilmiştir. El yazmasında, ateist dönemde yazılı mirasın yok edilmesiyle ilgili bir ekleme ve 7 Eylül 1932 tarihli Müslüman yazılı eserlerinin toplanarak korunması talebini içeren ve akademisyen A. Samoyloviç'e ait olan bir mektup da yer almaktadır (Fahretdinov 2021: 127-136).

Fahretdinov'un en büyük başarılarından biri Dinî İdare Arşivi'ni korumaya almasıdır ve bu arşiv günümüzde Başkurdistan Cumhuriyeti Millî Arşivi'nde yer almaktadır. Onun çabası sayesinde, Rusya Bilimler Akademisi Doğu El Yazmaları Enstitüsü'ne bağlı, Şarkiyatçılar Arşivi'nde Türk halklarının tarih ve kültürüyle ilgili nadir el yazmalarından bir arşiv oluşturulmuştur. Ayrıca 20. asrın ortasında Fahretdinov'un el yazmalarından oluşan 42 ciltlik kişisel arşivi de Rusya Bilimler Akademisi Ufa Federal Araştırma Merkezi Bilimsel Arşivi'ne teslim edilmiştir.

Fahretdinov, Ufa'da bulunduğu ilk dönemde (1891-1906), Orenburg Müslüman Nezareti'nde kadılık görevini üstlenmiştir. Bu sayede, Rusya'nın çeşitli bölgelerinde yaşayan Müslümanlarla geniş temaslarda bulunmuştur.

Fahretdinov'un, dinî ve ahlaki görüşü eserlerinin tamamına nüfuz etmiştir. Eserlerinde insanı, insanın toplumdaki rolünü ve yerini ön plana çıkarmıştır. Ona göre, bilim ile din bir bütündür ve birbirine aykırı değildir. Bilimsel araştırmalarında çağdaş bilginin bulgularını kullanmaya önem vermiştir. O, kendinden önceki alimlerin eserlerini eleştirel bir gözle inceleyip onların bulgularından yararlanmaya çalışmıştır. Eğitimle ilgili çalışmalarında, dönemin modern eğitim görüşleri ile İslami itikadın esasları birlikte sunulmuştur. Fahretdinov, bilgi edinmenin ve kültürlü olmanın toplumda saygınlık kazandırdığını, bilgisizliğin ise bireyin ve toplumun refahını engelleyen bir faktör olduğunu savunmuştur. Eserlerinde, okurlarını hem kendi hayatlarını hem de toplumu geliştirmek için bilgiye başvurmaya çağırmış, cehalete ve hurafelere karşı çıkmıştır.

Fahretdinov'a göre, aydınlanma yalnızca bireyin eğitilip yetiştirildiği değil, düşünme yetisinin geliştirildiği ve çağdaş bilimsel ilerlemelerin benimsendiği bir süreçtir. Ona göre, bu süreçte insan toplumdaki yerini anlar, başkalarının haklarına saygı göstererek gerçek özgürlüğüne kavuşur (Baişev 1996: 106).

Okul eğitimi konusunda ise, yeni metot eğitim sistemini desteklemiştir. Ona göre, 1880'lere kadar eğitimde klişeye dayalı skolastik bir dönem yaşanmıştır. Ardından, 30-35 yıllık bir uyanış dönemi başlamıştır (Baişev 1996: 108).

Fahretdinov, kendi zamanının ilerici düşünce akımlarını temsil eden bir şahıs olup Türk halklarının sosyal ve kültürel gelişimine büyük katkıda bulunmuştur. Çok yönlü eserlerinin ortak özelliği; eğitimin, ahlakın ve bilimin toplumun ilerlemesindeki belirleyici rolünün kabul edilmesi olmuştur.

Fahretdinov, 1903 yılında, Kazan'da "Gafil bir Abdullah" lakabı kullanarak "Selime ya da İffet" adlı bir hikâye yayınlamıştır. Hikâye; giriş, on yedi ana bölüm ve bir sonuçtan oluşmaktadır. Her bölümün kendine ait bir başlığı ve ana fikri vardır. Edebiyat bilimci M. Nadergulov'a göre, bu

hikâye İran-Türk edebiyatının popüler eserlerinden Bahtiyar-name ile Tuti-name'yi andırmaktadır (Fahreddinov 2009: 9).

Eser şöyle başlamaktadır: “Hikâyemiz, Kazan şehrinde başlayıp İdil boyunca Samara ve Astrahan'ı geçerek Bakü'ye ulaşan bir anlatıdır. Bu hikâye, biz ve bizim hayatımızla ilgilidir. Dünyada, insanlar farklı zekâ ve düşünce özellikleriyle doğar, pek çoğu (Allah'a şükür) geniş bilgi ve keskin akla sahiptir. Fakat bunlardan bazıları hikâyemizden faydalanmaya muhtaçtır. İşte, sonuncular için bu eseri yayınlamaya karar verdik (Fahreddinov 2009: 20)”.

Hikâyede, ana olaylar kahramanın macerası etrafında gelişir. Kahramanımız, Ufa yakınlarındaki Başkurt köyünde doğan genç bir delikanlıdır. On yıllık medrese eğitiminin ardından bir yolculuğa çıkar. Bu yolculuk sırasında, bir vapurda İranlı bir tüccarın kızı Selime ile tesadüfen karşılaşır ve ona âşık olur. Gençler, yolculuğun sonunda Bakü'ye ulaştıklarında evlenir. Olayların anlatımı sırasında, ziyaret edilen şehirlerin tarihine dair detaylı anlatımlara da yer verilir. Yazar, Rusya'daki Müslüman toplulukların kültürel süreçlerini geniş biçimde tasvir eder. Tüm hikâyede aydınlanma ruhu hissedilmektedir. İkinci bölümün adı “Ana Öğütleri”dir ve bu bölümde, yazarın eğitimle ilgili eserlerinde detaylı anlattığı geleneksel eğitim ilkeleri dile getirilir. Öykü, bir mesaj içerir: Aydınlanmaya, yenilikçi eğitime, özellikle kadınların iyi eğitim almalarını sağlayacak koşullara teşvik edilir.

Hikâyenin kahramanı olan Selime, oldukça eğitilmiş, terbiyeli ve geniş fikirli bir genç kız olarak tasvir edilmiştir. Mısır'daki bir üniversiteden mezun olmuş, birçok dil öğrenmiş, dünya tarihi ve kültürü hakkında bilgi sahibi olmuştur. Selime'nin karakter tasvirinde, yazarın eğitimle ilgili yazılarındaki ana fikirleri açıkça görülmektedir. Edebiyat araştırmacılarına göre, bu öykü Fahreddinov'un, “ulusun geleceğini modern eğitim almış, iyi yetişmiş, dili ve dünyayı bilen gençler üzerinden kurguladığını” göstermektedir. Hikâye, özellikle kadın özgürlüğü, aşk ve evlilik, ahlaki saflık gibi daha önce diğer yazarlarca sadece yüzeysel olarak işlenen meseleleri odak noktasına koymaktadır (Kunafin 2010: 378).

Fahretdinov'un, “Selime ya da İffet” adlı bu eserine benzer bir konu, o döneme göre cesur sayılabilecek bir başka öyküde daha işlenmiştir. Hikâyeye, “Esmâ ya da Suç ve Ceza” adı verilmiştir. Bu hikâye, Başkurt bozkırlarında geçer ve yazar hikâyesine girişte şunları yazar: “Hikâyemizin, Başkurt bozkırlarında ve Başkurtların yaşadığı şehirlerde geçtiği düşünülünce Başkurtlar hakkında birkaç cümle yazmanın uygun olacağına karar verdi (Fahreddinov 2009: 68)”.

“Esmâ ya da Suç ve Ceza” hikâyesi zengin tarihî veriler içermektedir. Küçük ayrıntılar dahi gerçek olaylara göndermede bulunmaktadır. Örneğin; “Yaşlı Selim” bölümünde, olay kahramanının, 1873'te Rus ordusunun Hive'ye yürüyüşü esnasında bir gazete muhabiriyle beraber olduğu anlatılır. Burada, bir Rus öğrenci kımız içmek üzere bir köye gelir. Bilindiği üzere, 19. asrın sonları ile 20. asrın başlarında, Başkurt bölgesinde kımız tedavisi yaygındı ve her yıl çok sayıda insan ile ünlü Rus yazarlar kımız içmek için Başkurdistan'a gelmişti. Hikâyede bu tür gerçekçi detayların yer alması, Fahreddinov'un eserlerinin, kaleme alındığı dönemin tarihsel gerçeklerini yansıttığını göstermektedir.

Hikâyenin ana kahramanı, zor duruma düşmüş eğitilmiş bir kız olan Esmâ'dır. Esmâ; eğitilmiş, terbiyeli ve çalışkan bir genç kızdır. Yetim kaldıktan sonra bir yetimhaneye yerleştirilir. Zorlu bir serüvenin ardından, nihayet öldü denilen babasına kavuşur. Romanın mutlu sonla bitmesi, çağdaş edebiyatımızda da rastlanan bir durumdur. Örneğin, Z. Hadi'nin “Mutlu Kız” ile “Cihanşa Hazret”, A. Tahirov'un “Satılmış Kız” öyküleri benzer bir kurguyu işlemiştir. M. Nadergulov'a göre, bu

eserde Fahretdinov, L. Tolstoy'un görüşlerine benzer biçimde "kötülüğe karşı şiddet kullanmama" ilkesini vurgulamaktadır (Fahreddenov 2009: 14).

G. Kunafin ise hikâyenin çatışma ekseninin iyilikle kötülüğün, eskilerle yenilerin mücadelesi olduğunu ve yapılan her iyiliğin iyilikle karşılık bulduğunu "ne ekersen, onu biçersin" atasözüyle dile getirmektedir. Ona göre, eserin başlığı Dostoyevski'nin ünlü "Suç ve Ceza" romanını çağrıştırırsa da Kunafin'e göre iki eseri kıyaslayınca "Selime ya da İffet" tamamen romantik bir tonda iken, "Esma ya da Suç ve Ceza" eserine dramatik ve kimi satirik öğelerin de eklendiği görülmektedir. Fahretdinov'un edebî eserleri M. Gafuri, Z. Hadi, A. Tahirov, G. Rafiki, A. İsenberdin gibi pek çok Başkurt yazar üzerinde derin bir etki bırakmıştır (Kunafin 2010: 379-380, 383).

Araştırmacılar, Rızaetdin Fahretdinov'un fikir ve sanat hayatını, 19. asır sonu-20. asır başı İdil-Ural bölgesinin, ilerici toplumsal görüşlerinin ayrılmaz bir parçası olarak değerlendirmiştir. Fahretdinov yalnızca teorik metinler yazmamış, aynı zamanda düşüncelerini toplumsal hayata da aktarmıştır. Tarihçi F. Baişhev'in ifadesiyle: "Fahretdinov'un çok yönlü eserleri, bölgedeki sosyal yaşamın ilerlemesinde ve değişen koşullara uygun yeni toplumsal sorunların tartışılmasında önemli rol oynamıştır. O, sadece önceki kuşakların mirasını muhafaza eden bir aydın değildir. Rızaetdin Fahretdinov; dar ulusal sınırlar içerisinde kapalı kalmamış, dünya kültürü, edebiyatı ve biliminden etkilenmiştir. Düşünce dünyasını hem doğu hem de batı bilim adamları, düşünürleri ve edebiyat eleştirmenleri biçimlendirmiştir (Baişev 1996:)"

Fahretdinov, eğitim yıllarında da önemli eserler yayınlamıştır. 1887-1888 yıllarında, medrese öğrenimini sürdürürken "At-Tuhfatü'l-Anisiya" (Dostluk Armağanı), "Kitabü't-Tasrif: İlmu's-Sarf" (Sarf Bilimi Kitabı), "Kitabü'l-İktibar" gibi İslami teoloji ve fıkıh konularını işleyen kitaplar yazmıştır. Başlıca ilahiyat eserlerinden birisi "Din ve İctimai Meseleler" adlı kitabıdır. Bu eserde, İslam'ın inanç temelleri ve hukuk prensipleri ele alınmakta, Kur'an tefsiri yorumları yapılmaktadır.

Fahretdinov Doğu alimlerinin, özellikle İdil-Ural kökenli olanların biyografi ve eserlerini de titizlikle incelemiştir. Kalam, din tarihi ve pedagoji konularında pek çok risale yazmıştır. En büyük eseri, 1900-1908 yılları arasında iki cilt hâlinde yayınlanan ve tarihî-biyobibliyografik araştırma olan "Asar"dır. "Asar", iki ciltte toplam on beş kitaptan oluşmaktadır. Kazan'da basılan ilk cildin, birinci kitabı hariç tüm ciltler Orenburg'da yayınlanmıştır.

Bu çalışması sırasında, Rusya Müslümanlarının tarihine ilişkin geniş bilgiler içeren Orenburg Müslüman Dinî Nezareti arşivindeki resmi raporlara, dilekçelere, nüfus sayım kayıtlarına ve imamların özel dosyaları gibi belgelere başvurmuştur. Ayrıca, dönemin ünlü şair ve yazarlarının torunlarıyla yazışmalar yaparak bu kişilerin yaşam öykülerine dair detaylar toplamıştır. Geniş halk kitlelerine çağrı yaparak kendisine eserlerin, mektupların, mezar taşlarındaki yazıların kopyalarını göndermelerini istemiştir. Pek çok yerleşim yerini gezerek mezarlardaki yazıları not almış, bu şekilde siciller çıkarmıştır. Araştırmalarında, Şihabeddin Mercani'nin "Mustafadü'l-Ahbar" ve "Vefiyetü'l-Aslaf ve Tehiyetü'l-Ahla" adlı tarihî çalışmalarından da sıkça yararlanmıştır. Bu kitaplar, doğunun ünlü şahsiyetlerinin biyografilerini ve İdil-Ural bölgesinin önde gelenlerinin yaşamlarını anlatan ilk eserlerdendir (Baybulatova 2006: 109-111).

"Asar", çok zengin veriler içermekte ve titiz bir çalışma gerektirmektedir. Bu kitaplarda sunulan nadir belgeler gelecekte de araştırmacılar tarafından başvurulacak değerli bir kaynak olacaktır. Fahretdinov'un, üçüncü cilt için hazırladığı metne Orenburg jandarmaları tarafından el

konulmuş ve Sarapul şehrine gönderilmiştir. Yazışmalara göre, alınan belgelerin bir kısmı kendisine iade edilmiştir. Ancak pek çok materyal geri verilmemiştir (Biişev 2006: 57-58).

Fahretdinov çalışmasını en doğru bilgilerle zenginleştirmeye özen göstermiş, ileride yapılacak düzenlemelerde okuyucular tarafından sınıflandırılması için gereken en sağlam malzemeyi bir araya getirmiştir. Eserde adı geçen pek çok şahsı “sıradan insanlar” olarak değerlendirmiştir. Ancak, onların fedakârca emeklerinin, milletin kültür ve toplumsal yaşamına büyük katkı sağladığını her fırsatta belirtmiştir (Biişev 1996: 59-60).

Fahretdinov, “Asar”ı tamamlanmamış bir eser olarak görmüştür. Üçüncü ve dördüncü ciltlerini yeni verilerle düzelterip, genişleterek yayınlamayı planlamıştır. Sovyet döneminde baskıya hazır hâle getirmeye çalışmış ve bu bölümler üzerinde çalışmaya devam etmiştir. Ancak, bazı zamanlar çalışmalarını yayınlama umudunu yitirdiği de olmuştur (Biişev 1996: 60).

Fahretdinov’un bir diğer çalışması “Meşhur Eratlar” adlı beş ciltlik eseridir. Bu eser, uzak ve yakın geçmişten seçkin Müslüman alimlerin yaşam öykülerine ayrılmıştır. Bir kısmı İbn Rüşd, Ebu’l-Âlâ el-Maarri, İbn Arabî, İbn Teymiyye, İmam Gazali gibi Müslüman bilim adamları üzerine, bir kısmı ise Rusya’da etkin olan meşhur şahsiyetler üzerine kaleme alınmıştır. Örneğin, Fahretdinov, Orenburg’lu tanınmış hayırsever ve tüccar olan Ahmed Bey’in yaşam öyküsünü “Ahmed Bey” adlı çalışmasında kaleme almıştır. “Meşhur Kadınlar” adlı eseri ise, Doğu dünyasının ünlü Müslüman kadınlarının hayatlarını bibliyografik türde sunmuştur. Yazar, bu çalışmasında kaynakça listesine de yer vermiştir (Baybulatova 2006: 112-149).

Araştırmacı R. Bulgakov’a göre, bu kitapta 549 biyografi bulunmaktadır. 1934 tarihli el yazmasında ise, 612 biyografi mevcuttur. Yani, son versiyona 70 biyografi eklenmiş ve 7 tanesi çıkarılmıştır. Fahretdinov, Birinci Dünya Savaşı sırasında yurtdışından Arapça, Farsça ve Türkçe yayınların gelmesinin kesildiğini, bu nedenle 1930’larda eserin yeni versiyonunu yazarken sadece birkaç eser kullanabildiğini belirtmiştir. 1903’te, Orenburg’da “Meşhur Kadınlar” kitabı yayımlandıktan sonra bazı eksiklikleri fark etmiş, bunları sonraki baskıda düzeltmeyi planlamış ve yeni materyal toplamayı sürdürmüştür. Ancak, değişen koşullar bunu engellemiştir. Fahretdinov, bu kitabın yeni araştırmacılar için sağlam bir temel oluşturduğunu ve üzerine diledikleri gibi “süsler” inşa edebilecekleri bir bina yarattığını vurgulamıştır (Vostokovedenie v Başkortostane... 2023: 79-83).

Fahretdinov’un pedagojik eserleri de büyük önem taşımaktadır. Bu konuda kaleme aldığı “Nesihatlar” adlı eserini, yaşa ve cinsiyete göre üç farklı ciltte yayınlamıştır. “Erkek Çocukları İçin Nesihat” 35 bölümden, “Kız Çocukları İçin Nesihat” 27 bölümden ve “Büyükler İçin Nesihat” 15 bölümden (11 nasihattan) oluşmaktadır.

Ayrıca; “Terbiyeli Anne”, “Terbiyeli Kadın”, “Aile”, “Terbiyeli Şakirt” gibi eserleri de mevcuttur. Bu kitaplar, Fahretdinov’un medrese eğitiminde eksikliğini hissettiği halk pedagojisini yansıtmaları bakımından değerlidir. Yazar, bu eserlerde gençlere ve yetişkinlere çeşitli yönlerden topluma yararlı olmaları için öğütler vermiştir. Tarihî tecrübeye, atalarının örf ve geleneklerine dayalı nasihatler sunmuştur. O, yetişen neslin eğitilmiş, kültürlü, sağlıklı, vatanını ve milletini seven, atalarının tarih ve geleneklerine saygı duyan insanlar olarak yetişmesini arzu etmiştir. Bu değerlerin günümüzde de önemini koruduğu söylenebilir.

Pedagojik yazılarında Fahretdinov, vatan sevgisini ve ahlaki erdemleri vurgulamaktadır. Vatan konusunda şunları dile getirir: “Yaşadığınız gök kubbenin, soluduğunuz havanın, içtiğiniz suyun, yediğiniz ekmeğin ülkesi olan vatanınızı sevin, onun adıyla övünün ve saygı duyun. Vatan, övünülecek bir hazinedir”. Ona göre, millete hizmet etmek mutluluktur, insan kendi ulusunu ve

vatanını anne babasından bile çok sevmelidir, kimsenin milletinin adını kirletmesine izin vermemelidir.

Vatana hizmetin karşılıksız olması gerektiğini vurgulamaktadır. Arapça bir şiir alıntısı yaparak şu mesajı vermiştir: “Şehrim bana ne kadar acı çektirirse çektirsin, benim için her hâlükârda şehrim en yüce muhabbeti hak etmektedir (Fahretdinov 2003: 78-78)”.

Fahretdinov kitaplara da büyük değer vermektedir. Bunu şu şekilde ifade etmiştir: “Güzel bir kitap, güzel şeyleri yansıtan bir aynadır; yalnızların dostudur, zayıfların yardımcısıdır. Dertli olanı sevindirmektedir, akıllının zekâsını açığa çıkarmaktadır. Geçmiş olayları nakletmektedir, tarihimizi anlatmaktadır. Fiyatı ucuzdur ama çok büyük hizmeti bulunmaktadır. Kitap edinmekten çekinmeyin. Her zaman kitapla birlikte olun”. Üzerine şunları da ekler: “Yalnızca faydalı kitaplar okunmalı, kütüphanede biriktirmek için satın alınmamalıdır. Aksi hâlde, kitap rafına sahip olmak için okumadan kitap toplama çabası olanlar sadece hamallara benzemektedir (Fahretdinov 2003: 18).

Pedagojik eserlerinde halkın tarihî deneyimi, manevi ve kültürel mirası öne çıkarılmıştır. Böylece, Fahretdinov çağdaşlarına ve gelecek kuşaklara sağduyulu öğütler sunmaya gayret etmiştir.

Yüksek eğitilmiş bir âlim olarak, Orenburg Müslüman Dinî Nezareti ve Rusya Merkezî Müslüman Dinî Nezareti’nde önemli görevler üstlenen Rızaetdin Fahretdinov; kelâm, İslam tarihi ve eğitim konularında sayısız eserler vermiştir. Örneğin; Sovyet döneminde, 1925 yılında kaleme aldığı “İslam Dini” adlı kitabı geniş bir içeriğe sahiptir ve Merkezî Dinî Nezareti Bilim Kurulu’nda incelenmiştir. Bu eserde İslam tarihi, akidesi ve ahlaki eğitim geniş bir biçimde ele alınmıştır. Ancak yazar, kurul üyelerinin tüm öneri ve eleştirilerini zaman yetersizliği nedeniyle kitabına yansıtamamıştır (NA UFITs RAN. F.7. Op.1. D.7 (na): 1).

Fahretdinov’un, “Yıuanis” (Teselli) adlı 30 bölümden (Meclis ismiyle) oluşan el yazma eseri ise, muhtemelen 1930’larda yazılmıştır. Bu eser, çeşitli bilim dallarından derlemeler içermektedir. Örneğin, Lübnan’da yayınlanan “Al-Muktataf” dergisinin, “İşbaşındaki Erkek ve Kadınlar” adlı makalesinden bir bölüm tercüme edilmiştir. Bu sosyolojik yazıda, Birinci Dünya Savaşı sırasında erkek ve kadınların çalışma hayatındaki durumu incelenmiştir. Savaş sırasında cepheye giden erkeklerin yerini her alanda kadınların almaya başladığı vurgulanmıştır. Kadınların düşük ücretle çalıştırılması ve erkeklere kıyasla daha çalışkan olmaları nedeniyle işletmelerin kadın iş gücüne yönelmeleri gibi olguların sosyal krize yol açtığı belirtilmiştir. Böylece, Fahretdinov’un dünyadaki güncel siyasal ve toplumsal olayları devamlı olarak incelediğini, bulgularını da okuyucusuyla paylaştığını görmekteyiz (NA UFITsRAN. F.7. Op.1. D.16(sa): 144).

Rızaetdin Fahretdinov, 77 yaşındayken 11 Nisan 1936’da vefat etmiş ve Ufa’daki Müslüman mezarlığına defnedilmiştir. Hayatının son günlerine kadar halkın kültürüne, tarihine, edebiyatına büyük önem vermiş ve incelemeye çalışmıştır. Fahretdinov, 19. asır sonu ile 20. asır başlarının önde gelen Türk aydınlarından birisi olmuştur. Ardında bıraktığı zengin bilimsel ve edebî eserler, Türk halklarının kültürel gelişimine önemli katkılar sağlamıştır.

KAYNAKÇA

Baişev F.N. *Obşestvenno-političeskiye i npravstvenno-etičeskiye vzglyadı Rizı Fakhretdinova*. Ufa: Kitap, 1996. 172 s.

Baybulatova L.F. «Asar» Rızı Fakhretdinova: istočnikovaya osnova i značeniye svoda. Kazan: Tatar. kn. izd-vo, 2006. 174 s.

Vostokovedenie v Başkortostane. Vıp. 2: Istoriko-biografičeskiye sochineniya Rizaitdina bin Fakhretdina / redkollegiya: A.G. Salihov (sost. i otv. red.), G.H. Abdrafikova, S.A. Iskandarova. Ufa: IYYaL UFIC RAN, 2023. 298 s.

Istoriya Başkortostana vo vtoroy polovine XIX – nachale XX veka / otvetstvenniye redaktori: I.M. Gvozdikova, M.I. Rodnov. V 2 t.: T. 1. Ufa: Gilem, 2006. 240 s

Kunafin F.S. XIX biuat başkort ezebiye. Ufa: Kitap, 2010. 408 s.

Kutuşev R.R. Materialı k bibliografii Rızı Fakhretdinova, *Tvorčestvo Rızı Fakhretdinova*. Ufa, 1988. S. 54–61.

Naučnyy arkhiv Ufmskogo federalnogo issledovatel'skogo tsentra Rossiyskoy akademii nauk (NA UFİTs RAN). F. 7. Op. 1. D. 16 (sa).

Natsionalnyy arkhiv Respubliki Tatarstan (NA RT). F. 2722. Op. 1. D. 2.

Rizaeddin Fakhreddin: Cizn dlinoyu v veçnost / avtorı-sostaviteli D.G. Gimranova, L.I. Gubaydullina, R.H. Minnullin. Kazan, 2014. 148 s.

Rizaetdin Fakhretdinov: Naučno-bibliografičeskiy sbornik. Kazan: Ruhiyat, 1999. 224 s.

Salihov A.G. Maloizvestniye stranits iz cizni Rızı Fakhretdinova, *Nauçnoye nasledie Rızı Fakhretdinova i aktualniye problemi vostokovedeniya: materialı respublikanskoy nauçnoy konferentsii*. Ufa: IYYaL UNTs RAN, 2001. S. 29–34.

Salihov A.G. Nekotoriye dokumentı o sozdanii i deyatelnosti Obşçestva po izučeniyu Başkirii, *Mejkulturniy dialog na evraziyskom prostranstve: materialı Vserossiyskoy (s mejdunarodnim uçastiyem) nauçno-praktičeskoy konferentsii, posvyaşçennoy 85-letiyu doktora filologičeskih nauk, professora R.Z. Şakurova, priuroçennoy k Godu kulturnogo naslediya narodov RB. g. Ufa, 14 aprelya 2022 g.* Ufa: BGPU im. M. Akmulı, 2022. S. 28–32.

Fakhretdinov R. *Yuanıs. İkense kitap / tözöüseler G.H. Abdrafikova (ineş hüç avt.), S.A. Iskenderova, M.H. Nezergolov, (yauaplı möherrir), E.G. Salihov, S.M. Höseyenov*. Ufa: RFA ÖFTÜ TTEI, 2021. 224 s.

Fakhretdinov R. *Nesihetter / terzcemese hem tözöüsehe E.G. Salihov*. Ufa: Gilem, 2003. 140 s.

Fakhretdinov R. *Haylanma eserzer / basmağa ezerleüse Minlegeli Nezergolov*. Ufa: Kitap, 2009. 304 s.

UKRAYNA RUSYA İÇİN NEDEN BU KADAR ÖNEMLİ?

WHY IS UKRAINE SO IMPORTANT FOR RUSSIA?

Nurat ILIYAS*

Özet

Mevcut Rus rejiminin "özel askerî harekât" olarak adlandırdığı saldırıyı başlatmasının üzerinden 3,5 yıl geçti. Hitler de işgal savaşını "özel askerî harekât" ve "Almanya'nın başka seçeneği yok" sözleriyle başlatmıştı. Putin'in tavrı tipik bir faşizm. Ukrayna çökerse, bir sonraki Rusya'nın saldıracağı ülke eski SSCB'nin bir başka ülkesi olacak. Bu kesin.

Mayıs 2014'te Astana'da eski "Gümrük Birliği" ülkeleri "Avrasya Ekonomik Birliği"ni imzaladı. Birlik 2015 yılında faaliyete geçti. Rusya, Ukrayna'yı en başından beri bu birliğe dahil etmek istiyordu. Kırım'ın ilhakından sonra Rusya'nın eylemlerinden korkan ülkeler, Avrasya Ekonomik Birliği'ne katılmış ve üye kalmışlardır. Bu ülkeler Belarus, Kazakistan, Ermenistan ve Kırgızistan'dır. Gerilimin başlamasının sebebi de buydu. Ukrayna olmasaydı, Rusya için bu birlik bu kadar önemli olmazdı.

Plana göre savaş 2022 yılında 24 Şubat'ta başlayacak. Bir hafta veya en fazla bir ay içinde Ukrayna ordusu diz çökecek ve mevcut hükümet kaçacak. 9 Mayıs'ta Putin Kiev'de bir zafer geçidi düzenleyecek. 24 Ağustos'ta, Ukrayna'nın Bağımsızlık Günü'nde, Ukrayna'da cumhurbaşkanlığı ve parlamento seçimleri yapılacak. Kukla liderler iktidara gelecek. Moskova kontrolündeki parlamento Ukrayna anayasasını değiştirecek. Moskova'nın ana planına göre bu birlik Rusya, Ukrayna, Kazakistan ve Belarus'u kapsayacak. Yani eski SSCB'nin yüzde 90'ı. Bu ülkelerin varlığı Moskova için jeopolitik açıdan önemlidir.

Ukrayna Rusya için neden bu kadar önemli? Rusya'nın nüfusu 145 milyon. Bunların 106 milyonu Rus, 106 milyonu Slav, yani Ruslar. Rusya'da her gün 4 bin kişi doğuyor ve 7 bin kişi ölüyor. Kayıp günde 3 bin. Diyelim ki yılda 1 milyon. Bunlardan çok sayıda Rus ölüyor ama pek çoğu doğmuyor. 35 milyonluk Özbekistan'da günde 1.800 kişi doğuyor, yani nüfus artıyor. Ukrayna düz, kara ve verimli bir toprağa sahip; en önemlisi de 45 milyon Ukraynalı ve 10 milyon Belaruslu, Rusya için vazgeçilmez bir değer. Rusya nüfus olarak küçülürse, Rusya'nın ekonomik büyümesine olumsuz etkisi olacaktır. Ekonomistlere göre iyi bir ekonomi yaratmak ve büyük bir güç olmak için en az 200 milyon insana ihtiyaç var ya da belirli bir ittifakın parçası olmanız gerekiyor.

Rus yetkililere göre dünyada Rusofobi artmış. Moskova'nın araştırmasına göre bu tür ülkelerin sayısı 50'ye ulaştı. Anlayanlar için bu Rusofobi değil, anti-faşizmdir. Rusya'nın bir diğer önemli hedefi ise Hazar Denizi koridorunu tıkararak Orta Asya'yı etkisi altına almaktır.

Anahtar Kelimeler: Ukrayna, Rusya, NATO, Hazar Denizi, Orta Asya (Türkistan)

* Dr. Öğr. Üyesi, Al-Farabi Kazak Devlet Üniversitesi, Kazakistan, E-posta: nuratkz01@gmail.com
ORCID: 0000-0002-9115-7243

Giriş

Zbigniew Brzezinski'nin "Büyük Satranç Tahtası" adlı kitabında "Ukrayna'sız Rusya, Rusya değildir" denir. Ukrayna'da 45 milyon Slav yaşıyor. Çok verimli toprakları var ve Rusya için bu Slavlar, Rusya'nın içerisinde bulunan otonomi devletlerden, yani Rus olmayan milletlerden on kat daha değerli ve önemli. Ukrayna'yı ele geçirmiş olsaydı, Rusya Ukraynalılar aracılığıyla demografik yapısını düzeltirdi. Öte yandan Anglo-Saksonlar bunu çok iyi anladılar. Savaşı ustalıklarla yürütmeyi başardılar. İstedikleri gibi Rusya'nın "kalbini" söktüler. Rusya'nın bakış açısından, Rusya Ukrayna olmadan çaresiz kalacaktır. Ama Rusya'nın kendisi de bir canavar. Eski Sovyetler Birliği ülkelerine Avrasya Birliği'ni önerdi. Bu birlik Avrupa Birliği'ne benzemiyor. Kazakistan, Beyaz Rusya, Ermenistan ve Kırgızistan mecburen birlikte. Bu birlikte Rusya müttefiklerini ezmeye devam ediyor. Avrupa Birliği'nin lideri Almanya. Aslında Avrupa Birliği, Alman İmparatorluğu'dur. 28 ülkeyi içine almakla birlikte 450 milyonluk bir nüfusa sahip. Müttefikinin topraklarına tepeden bakmıyor, diline saygı duyuyor, medeniyet var, hukuk var. Bütün ülke o birliğe destek oluyor. Ukrayna'da o yüzden Avrupa birliğine gitmek istemişti.

Rusya: Ukrayna NATO'ya katılırsa, NATO füzeleri burnumun dibine gelir, dedi. NATO: Estonya, Letonya ve Litvanya 2004'te örgüte katıldı ve onlar da Moskova'ya Ukrayna'ya aynı mesafede, dedi. Ancak Rusya için Ukrayna farklı bir konu. Rusya bu yüzden bu savaşı "son savaşım" diye adlandırıyor.

Putin 2008'de Gürcistan'ın %20'sini, 2014'te ise Kırım'ı, Donbass'ı ve Lugansk'ı aldı. Bu yolda devam edeceğini düşünüyordu. Batı, Putin'i tuzağa düşürdü ama durumu düzeltemedi.

Bu arada kazananlar İngiltere ve ABD oldu. İkisi de aynı yolu izledi. Yani Rusya'yı canavar olarak gösterip Avrupa Birliği'ni kendi yörüngesinde tutuyor. İngiltere dünya finansını kendi üzerinde yoğunlaştırdı. Başka ülkelerde demokrasiden bahsediyorlar ama o ülkeleri soymada çok usta. ABD'nin etkisinden çekilmeye başlayan Avrupa, NATO'da yeniden ABD'nin gölgesine girdi. ABD'nin istediği de bu. Eskiden SSCB'yi hem tehdit ediyordu hem de cezbediyordu. Şimdi ise Rusya'yı bir canavara dönüştürüyor.

Rusya: "ABD 2003'te Irak'ı işgal ettiğinde kimse yaptırım uygulamadı ve onu izole etmedi," dedi. Ama gerçek şu ki BM başta olmak üzere dünyadaki tüm büyük kuruluşlar ABD ve Batı'nın inisiyatifiyle kuruldu. Yüksek teknolojiler ve tüm başarılar onların elinde. Elbette Irak'ta başlatılmayan ceza davası şimdi Lahey'de başlatılıyor.

Ukrayna'nın kazanacak olması Rus ordusunu Moskova'ya kadar kovalamak anlamına gelmiyor. Kendi topraklarından çıkarabilse, bu büyük bir zafer olurdu. Estonya, Letonya ve Litvanya'dan sonra Rusya'dan tamamen bağımsızlığını kazanan dördüncü ülke olacak. Ukraynalılar mental olarak tamamen bağımsızlığa hazır. Şu anda kısıtlamalar ve yaptırımlar altındaki Rusya ekonomik açıdan zayıflıyor; bu durum bizi de çok etkiliyor ve açık ara kazanan Çin. Ancak ABD'nin de onu gökten indirebileceği anlaşılıyor.

Tarihî ve Kimlikel Nedenler

Rusya Ukrayna'yı kendi tarihsel ve kültürel kimliğinin bir parçası olarak görüyor.

Kiev, 9. yüzyılda kurulan Kiev Rus Devleti'nin başkentiydi. Rus milliyetçiliğinde "Rus uygarlığının beşiği" olarak kabul edilir. Bu yüzden birçok Rus Ukrayna'nın "Batı'ya yönelmesini" veya "Rusya'dan kopmasını" tarihsel bir kayıp olarak algılıyor. Putin ve Rus siyasetinde sıkça "Ruslar ve Ukraynalılar tek halktır" söylemi kullanılır.

Jeopolitik ve Güvenlik Nedenleri

Ukrayna, Rusya ile NATO ülkeleri arasında bir tampon bölge işlevi görüyor. Rusya için Ukrayna'nın NATO'ya katılması, Batı askerî varlığının Rusya sınırına kadar uzanması anlamına gelir — bu Moskova açısından bir kırmızı çizgi. Karadeniz'deki Kırım Yarımadası Rusya'ya hem askerî üs hem de deniz gücü açısından büyük stratejik avantaj sağlar. (Bu yüzden 2014'te ilhak edildi.)

Ekonomik ve Enerji Bağlantıları

Ukrayna, Sovyetler döneminde tarım, sanayi ve enerji nakil hatları açısından çok önemli bir bölgeydi. Rus doğal gazının büyük bölümü, yıllarca Ukrayna üzerinden Avrupa'ya taşındı. Ukrayna, verimli tarım arazileriyle (özellikle tahıl üretimi) "Avrupa'nın ekmek sepeti" olarak bilinir — bu durum ekonomik ve gıda güvenliği açısından önemlidir.

Askerî-Stratejik Konum

Ukrayna toprakları, Rusya için Batı'ya açılan bir kapı konumundadır. Eğer Batı ülkeleri Ukrayna'da askerî üs kurarsa, Rusya'nın merkezine kadar kısa menzilli füzelerle ulaşmak mümkün olur. Bu nedenle Rusya Ukrayna'yı etki alanında tutmak istemektedir. Bu hem savunma hem de saldırı stratejisi açısından hayati öneme sahiptir.

Siyasi ve Psikolojik Faktörler

Putin için Ukrayna, yalnızca bir komşu değil, Rusya'nın büyük güç statüsünün sembolüdür.

Ukrayna'nın Batı'ya yönelmesi, Rusya'nın etki alanını daraltır. Bu da Kremlin'in "Büyük Rusya" vizyonuna aykırıdır. İç siyasette de Ukrayna krizi Rusya'da milliyetçi duyguları güçlendirip rejime destek sağlamak için kullanılır.

Rusya, Ukrayna ve NATO

Rusya bu savaşı "Nazilerden arındırma ve silahsızlandırma" hedefi ve planıyla başlattı. Yani bu savaş Ukrayna ulusunun yok edilmesi anlamına geliyor. Rusya medyasına inanıyorsanız, Ukrayna'yı işgal eden, Ukrayna şehirlerini yıkan, insanları öldüren, kadınlara tecavüz eden Rusların eylemleri yasal, Ukrayna ordusunun topraklarını savunan eylemleri ise yasadışıdır. Yani suçludurlar. Ya da dünyada "büyük Rus milleti"ni anlamayan herkes faşisttir, düşmandır. 145 ülke BM'de Rusya'ya karşı çıktı. Rusya'ya göre herkes düşmandır; milliyetçi Ukraynalıları destekler. Bizim gibi çekimser kalanlar da milliyetçidir. Ve silahsızlanma, güçsüzleştirme, bir devlet olarak kendini savunamama anlamına gelir.

Nasıl başladı? Rusya'nın hayali nedir, hedefi nedir? Biraz geriye gidelim. Rus yetkililer aşağıdaki durumlardan dolayı üzüntü duyuyor. İlki, 1917'de çarın devrilmesi, Birleşik Rus İmparatorluğu'nun Lenin tarafından ulus devletlere bölünmesi ve SSCB'nin kurulmasıydı. İkinci pişmanlık ise Lenin'in SSCB'ye yerleştirdiği "bombanın" 1991'de patlaması ve SSCB'nin çökmesiydi. Yani, "Fiili eski Rusya çöktü." Putin, savaşın başlamasından bir gün önce, 23 Şubat'ta verdiği 1 saatlik konferansta tam da bunu dünyaya anlattı. Bunu analiz etmek uzun bir hikâye.

Sayılar ve tarihlere dikkat! 23 Şubat 1917'de Rusya'da çar devrildi, yani "Şubat Devrimi" gerçekleşti ve aynı yıl Bolşevikler Ekim ayında bir darbe daha gerçekleştirdi. Modern Rusya o dönemdeki her iki devrimden de Batı'yı sorumlu tutuyor. Lenin'i deviren Almanya'yı suçluyor. 23 Şubat, SSCB'de Ordu Günü'ydü. Şimdi Rusya'da ve bazı eski Sovyet ülkelerinde Ordu Günü. Rusya yanlısı dördüncü Cumhurbaşkanı Viktor Yanukoviç bile 22 Şubat 2014'te Kiev'den sınır dışı edildi.

CIA ve Dışışleri Bakanlığı'nın Yanukoviç'i o gün neden devirdiği sorusu, Putin'in yüreğinde kara bir leke haline geldi.

5. Cumhurbaşkanı Yanukoviç, 2013 sonbaharında Avrupa Birliği ile ticaret anlaşması imzalamayı reddetti. Bu yüzden Kiev'de muhalefet tarafından bir gösteri başlatıldı. Gösteri Şubat 2014'e kadar sürdü. Şubatta Yanukoviç devrildi. Çünkü Rusya, Yanukoviç'i 2014'te kurulması planlanan EurAsEC'e davet etmişti. Tüm olaylar orada başladı. Resmi Moskova, o zamandan beri Ukrayna'nın meşru cumhurbaşkanını ABD, CIA ve Dışışleri Bakanlığı tarafından devrilmekle suçluyor. O yıl Kırım ele geçirildi. Rusya, Donbass ve Lugansk'ı yerle bir etti. Ardından Minsk Anlaşmaları imzalandı. Mayıs 2014'te Astana'da eski "Gümrük Birliği" ülkeleri "Avrasya Ekonomik Birliği"ni imzaladı. Birlik 2015 yılında faaliyete geçti. Rusya, Ukrayna'yı en başından beri bu birliğe dahil etmek istiyordu. Gerilimin başlamasının sebebi de buydu. Rusya için bu birlik Ukrayna olmasaydı, bu kadar önemli olmazdı.

7 yıllık direniş dönemi geride kaldı. Saldırmak gerekiyordu. Moskova, 06.12.2021'de "savaşı 02.22.2022'de başlatacağız" demişti. Ancak Donetsk ve Lugansk'ı 21 Şubat'ta tanıdı ve savaşı 24 Şubat'ta başlattı. ABD istihbaratı tam saati verdi. Kievliler, Rusya'nın askeri varlığını Donetsk ve Lugansk ile sınırlayacağını düşünüyordu. Hatırlarsanız, savaş başladıktan sonra Yanukoviç özel bir uçakla Minsk'e iki kez getirilmişti. Kiev hükümetinin düşmesi durumunda, Washington ve Avrupa ülkelerine Yanukoviç'in yeniden tahta çıktığını göstermek istiyorlardı. Ukrayna benim toprağı demek istiyorlardı.

Bu çok önemli. SSCB 30 Aralık 1922'de kuruldu. Bu yıl 103. yıldönümü.

Putin, her yıl sonunda BDT ülkelerinin liderlerini "Rus Çarı"nın yaşadığı Rus İmparatorluğu'nun başkenti St. Petersburg'da düzenlenen resmi olmayan bir zirveye davet ediyor. Adeta yılı özetliyorlar, kimin kalıp kimin gideceğini hesaplıyorlar ve ardından gelecek yıl için planlar yapıyorlar. 28 Aralık 2021 tarihli toplantının planı benzersizdi. "Ocak ayı olaylarımızla" doğrudan bağlantılıydı. Kazakistan'ı harekete geçirmek istiyorlardı. Çünkü ileride büyük bir plan vardı.

Plana göre savaş 24 Şubat'ta başlayacak. Bir hafta veya en fazla bir ay içinde Ukrayna ordusu diz çökecek ve mevcut hükümet kaçacak. 9 Mayıs'ta Putin, Kiev'de bir zafer geçidi düzenleyecek. Banderacılar bayraklarını yakacak. 24 Ağustos'ta, Ukrayna'nın Bağımsızlık Günü'nde, Ukrayna'da cumhurbaşkanlığı ve parlamento seçimleri yapılacak. Kukla liderler iktidara gelecek. Moskova kontrolündeki parlamento, Ukrayna anayasasını değiştirecek. St. Petersburg'daki yıl sonu toplantısı her zamanki gibi gayriresmî olarak değil, resmî olarak yapılacak. Muhtemelen 30.12.2022'de yapılacak. Çünkü Ukrayna "Birliğe katılacak." "SSCB'nin kuruluşunun 100. yıldönümü (30.12.1922) vesilesiyle yeni bir birlik kurulacak. Birlik yeni bir formata geçecek. Ortak bir parlamento ve ortak bir para birimi olacak. Daha sonra, ortak parlamento tarafından çıkarılan yasalara uymak zorunda kalacaksınız. Moskova'nın ana planına göre bu birlik, Rusya, Ukrayna, Kazakistan ve Belarus'u kapsamalıdır. Yani eski SSCB'nin yüzde 90'ı. Bu ülkelerin varlığı Moskova için jeopolitik açıdan önemlidir.

Ukrayna Rusya İçin Neden Bu Kadar Önemli?

Rusya'nın nüfusu 145 milyondur. Bunlardan 106 milyon Rus ve Slav. Rusya'da günde 4 bin kişi doğuyor, 7 bin kişi ise ölüyor. Kayıp ise günde 3 bin. Diyelim ki yılda 1 milyon kişi. Bunlardan çok sayıda Rus ölüyor, çok azı doğuyor. 38 milyonluk Özbekistan'da günde 1.800 kişi, 39 milyonluk Afganistan'da ise 2.000 kişi artıyor. Kazakistan'da ise 740 kişi yaşıyor. Ukrayna toprakları düz, kara, verimli ve en önemlisi, Rus olmaya hazır Ukraynalılar var. 10 milyon

Belaruslu ve 45 milyon Ukraynalı, Rusya için yeri doldurulamaz bir değer. Rusya küçülürse, gelecekte ayakta kalamayacak. Ekonomistlere göre, iyi bir ekonomi yaratmak ve büyük bir güç olmak için en az 200 milyon insana ihtiyaç var ya da belirli bir birliğin parçası olmak gerekiyor.

NATO, Moskova'nın her zaman söylediği gibi, Doğu Avrupa'ya mı yöneliyor? Hayır. Tam tersine, Doğu Avrupalılar Rusya'dan korkarak NATO'nun kapısını çalıyor. Tarafsız bir politika izleyen İsveç ve Finlandiya da NATO'ya başvurdu ve üye oldu. Bu iki ülke NATO'ya katıldı, ancak Rusya hiçbir şey yapamadı. Bir zamanlar Rusya'nın kendisi de katılmak istiyordu. Şimdi başkalarının katılmasını istemiyor. Eski Varşova Paketi ülkelerinin hepsi NATO'ya katılıyor. Eski SSCB'den 3 ülke katıldı. Neden? Çünkü Rusya'ya güven yok. Rusya'nın kölesi olmak istemiyor. Ukrayna Moskova'nın planını tamamen bozdu. Ukrayna da bizim için savaşıyor.

Rusya tarafından kurulan CSTO (Toplu Güvenlik Antlaşması Örgütü) var. Bu, Rusya'nın NATO'su. Doğu Avrupa ülkeleri veya diğer ülkeler neden bu örgüte katılmak için başvuruda bulunmuyor? Çünkü kendileri cehenneme gidecekler. Veya Rusya tarafından kurulan EurAsEC (Avrasya Ekonomik Birliği) var. Neden kimse bu birliğe katılmak ve başvurmakla ilgilenmiyor? Belarus, Kazakistan, Kırgızistan ve zorla getirilen Ermenileri saymıyoruz bile. İki birlik birleşemez. Karşılaştırılabilir. Tüm gelir Moskova'ya gidiyor. Rusça zorunlu.

Rus yetkililerin anlayışına göre dünyada Rusofobi arttı. Moskova'nın araştırmalarına göre bu tür ülkelerin sayısı 50'ye ulaştı. Anlayan biri için bu Rusofobi değil, anti-faşizmdir. Putin'in ve birçok Rus'un anlayışına göre Ruslar üst sınıf bir millettir. Bunu anlamayanlar ise neo-milliyetçiler, faşistlerdir.

Faşizmin tam anlamıyla hayata geçirilmesi için 12 ilke vardır. Putin rejimi bu sayıyı 15'e çıkardı. Örneğin, Rusya içindeki özerk bölgelerden birinin bağımsız olmasına izin verirseniz, dışarıdan kimse müdahale etmese bile bir devlet haline gelmeleri zordur. Tamamen kaybolurlar. Uzun süre dolaşırlar. Yeni bir efendi ararlar. Yani birinin koltuğuna girmek isterler.

Barışçıl Donetsk ve Lugansk'ı yıkan Rusya'nın kendisidir. Rusya, "Ukrayna'daki Ruslar eziliyor" diyerek ayrılıkçılığı başlattı. Bu iki bölgedeki Rusların sesini yükselttiler. "Ayrılalım" dediler. Şimdi Putin bu iki bölgenin sakinlerine silah verdi ve onları Kiev'e sürdü. Şimdi barışı kaybettikleri için pişmanlar. Aynı şey, 2008'de Rusya'nın ısrarıyla Gürcistan'dan ayrılan Güney Osetya ve Abhazya için de geçerli. Onlara da silah veriliyor ve Ukrayna'ya sürülüyorlar.

Polonya Cumhurbaşkanı uyardı. "Rusya, Ukrayna'yı işgal ettikten sonra şimdi durmazsa, 5 yıl içinde Ukraynalıları zombiye çevirip başka bir ülkeye saldıracak." dedi.

Tuva, Tatar, Başkurt ve diğer bölgelerden yerli halklar Ukrayna'ya gönderiliyor. Birçoğu ölü olarak dönecek. Yarın Moskova'ya vardıklarında polisin "Şaşı köpek!" dediğini duyacaklar. Zavalıcılık cebinden bir Rus pasaportu çıkarıp Ukrayna'da Rusya için savaştığını kanıtlamak için gösterecek. Rusya'nın Buryatlara değil, Buryatya'ya ihtiyacı var. Yakutlara değil, Yakutya'ya ihtiyacı var. Savaş sırasında asker olmalı; diğer zamanlarda ise Moskova'ya gitmemeli, kendi topraklarında çalışmalı. Aynı şey Kafkasyalılar için de geçerli; diğer zamanlarda Kafkasya'daki dağlarda yaşamalı.

Rusya'nın şu anda öne sürdüğü bir diğer koşul da NATO'nun dağılması. NATO dağılsın diyorlar. Ve dağılsın. Yarın Rusya üç Baltık ülkesinden başlayarak her yere saldırmaya başlayacak. Sırada Polonya var. "Rus dünyası" kurulsun, diyorlar. En azından "Slav dünyası" diye bir şey yok. Bu "Rus dünyası" fikri bize de ulaştı. Nasıl Rus olabiliriz ki? "Rus dünyasına" ve "Rus diline" karşı değiliz; biz başka bir ırktanız.

1932-33'te Moskova, SSCB'de iki ülkeyi açlığa mahkûm etti. Ukraynalıları öldürüp zayıflatırlardı, Baltık Denizi'nden Kafkasya'ya kadar olan bölge barış içinde olurdu. Orta Asya'daki Kazakları öldürselerdi, bu bölge de barış içinde olurdu. Ancak her hâlükârda Ukrayna, 1991'de SSCB'nin çöküşüne büyük katkıda bulundu. Uzun yıllar Stepan Bandera'yı, bizim durumumuzda ise halk düşmanı Alihan liderliğindeki Alaş Ordaşılar olarak adlandırdılar. Moskova'nın talebi bu durumun devam etmesi.

Rusya, Ukrayna'da asla nükleer silah kullanmayacak. Tek bir amacı var, onları okyanus ötesinde ABD'ye karşı kullanmak. Rusya, Putin'i devirip iktidarı değiştirirse, ülkemiz biraz daha zaman kazanacaktır. Bu tür durumlardan sağ çıkabilmek için Orta Asya ülkelerinin kendi aralarında bir ittifak kurmaları gerektiğini düşünüyorum. Birkaç dil konuşan Avrupalılar, Avrupa Birliği'ni oluşturuyor. Ortak bir tarihimiz ve dilimiz var. Denize erişimimiz yok. Denize erişimi olmayanların durumu ise zor. Asıl amaç güvenliği sağlamak.

Ukrayna, Rusya için sadece bir komşu ülke değil -tarih, güvenlik, ekonomi, ideoloji ve kimlik açısından merkezi bir konumdadır. Bu nedenle Moskova, Ukrayna'yı tamamen "kaybetmeyi" kendi varlığına yönelik stratejik bir tehdit olarak görür. Ukrayna, Rusya için hem tarihî hem jeopolitik, hem de ekonomik açıdan son derece önemli bir ülkedir. Bunu birkaç temel başlıkta açıklayabiliriz: Tarihî ve kültürel bağlar Rusya'da birçok kişi Ukrayna'yı "Rus halkının beşiği" olarak görür. Bu nedenle Ukrayna'nın Batı'ya yönelmesi veya Rusya'dan uzaklaşması, Moskova için yalnızca siyasî değil, tarihî ve kimliksel bir kayıp olarak da algılanır.

Putin Doktrini Nedir?

Putin doktrini, Vladimir Putin'in 2000'li yıllardan itibaren Rusya'nın iç ve dış politikasını şekillendiren stratejik anlayışdır. Bu doktrin birkaç temel ilkeye dayanır. Rusya'nın büyük güç statüsünün yeniden tesis edilmesiyle, Sovyetler Birliği'nin çöküşüyle kaybedilen küresel etki alanının yeniden kazanılması hedeflenmektedir.

- Yakın çevre politikası (Ближнее зарубежье)
- Eski Sovyet coğrafyası (özellikle Ukrayna, Belarus, Gürcistan ve Orta Asya) Rusya'nın "doğal nüfuz alanı" olarak kabul edilir.
- Batı'ya karşı jeopolitik denge
- NATO'nun genişlemesi ve ABD'nin etkisine karşı Rusya kendi etki alanını korumaya çalışıyor.
- Rus dünyası (Русский мир) ideolojisinde, Rus dili, kültürü, Ortodoks inancı ve tarihsel kimliği paylaşan toplumların birliği vurgulanır.
- Egemen demokrasi anlayışı. Batı tipi liberal demokrasiden farklı olarak, "Rus modeline uygun" bir siyasal sistemin meşruluğu savunulur.

Ukrayna Bu Doktrinde Neden Özel Bir Konuma Sahiptir?

Tarihî ve Kimliksel Boyut: Putin, Ukrayna'yı "bağımsız bir ulus değil, Rus tarihinin ayrılmaz bir parçası" olarak görmektedir. 2021'de yayımladığı "Ruslar ve Ukraynalıların tarihsel birliği üzerine" başlıklı makalesinde, iki halkın "aynı kökenden geldiğini" ve Ukrayna'nın Batı tarafından "yapay olarak Rusya'dan koparıldığını" savunmuştur. Bu yaklaşım, Ukrayna'nın Batı'ya yönelmesini yalnızca siyasî değil, tarihî ve kimliksel bir ihanet olarak yorumlar.

Jeopolitik ve Güvenlik Boyutu

Ukrayna, Rusya ile Avrupa/NATO arasında stratejik bir tampon bölge konumundadır.

Batı'nın Ukrayna'yı her ne pahasına olursa olsun Rusya'dan koparmaya çalıştığını, Rusya'nın ise Batı ile çatışmasında Ukrayna'nın kendi jeopolitik çıkarlarını gözeterek onu kendi yörüngesinde tutmaya çalıştığını bir kez daha kanıtladı. Yetkilendirme: strateji ve tanıtım. Dolayısıyla, Ukrayna ile Rus ve Batı medeniyetleri arasındaki çatışma geldi çattı. Rus hükümeti ve kaynaklara sahip siyasi güçler, ister istemez ülkelerinin dünyadaki nüfuzunu inceliyor; bu da doğal olarak Batı'nın işine gelmiyor.

Huntington'ın medeniyetler çatışması teorisine göre medeniyet imkânsızdır. Bu, yapılacak en önemli şeydir. Dolayısıyla başka bir çıkış yolu yoktur. Uzlaşma ve beraberlik her bakımdan daha güçlü olan kazanır. Bu makale, 1917 yılında, toplumun inşasının başladığı yıl olarak yayımlanmış; 1991 yılında savaş kazanılmış, ancak bir medeniyet olarak yıkılmamıştır, zira temelinde Ortodoksluk yatmaktadır ve yeniden doğmaktadır.

NATO'nun doğuya doğru genişlemesi (özellikle Gürcistan ve Ukrayna'yı kapsama olasılığı) Rusya açısından "kırmızı çizgi" olarak tanımlanmıştır. Ukrayna'nın Batı ittifaklarına katılması, Moskova'nın güvenlik doktrinine göre doğrudan bir varoluşsal tehdit anlamına gelir.

Askerî Stratejik Boyut

Kırım Yarımadası, Rusya'nın Karadeniz'deki donanma üssü (Sivastopol) açısından hayati önemdedir. Kırım'ın 2014'te ilhakı, Putin doktrininin askerî uygulaması olarak görülebilir: Rusya, "yakın çevresinde" güvenliğini tehdit eden her gelişmeye karşı askerî müdahale hakkını kendinde görür.

Putin, Rusya'nın "Batı değerlerine" karşı alternatif bir medeniyet modeli sunduğunu iddia eder. Bu modelin başarısı için Ukrayna'nın Rusya'ya yakın kalması gerekir; çünkü Ukrayna, Slav-Ortodoks kimliğinin merkezinde yer alır. Dolayısıyla Ukrayna'nın Batı'ya kayması, Putin doktrininin ideolojik temelini zayıflatır. Bu nedenle Ukrayna'nın yönelimi —özellikle NATO ve AB'ye entegrasyonu— Putin doktriniyle doğrudan çelişir. Dolayısıyla Ukrayna üzerindeki mücadele, sadece toprak veya siyasetle ilgili değil; Rusya'nın kimliği, güvenliği ve dünya düzeni vizyonu üzerine bir çatışmadır.

Putin doktrini, Vladimir Putin'in 2000 yılından itibaren şekillendirdiği dış politika vizyonunun genel adıdır. Bu vizyonun temelini şu unsurlar oluşturmaktadır:

- Rusya'nın büyük güç statüsünün yeniden tesisi: Sovyet sonrası dönemde uluslararası arenada zayıflayan Rusya, küresel sistemde yeniden etkin bir aktör olmayı hedeflemiştir.
- Yakın çevre politikası (Ближнее зарубежье): Eski Sovyet cumhuriyetleri Rusya'nın doğal etki alanı olarak görülmekte ve bu bölgelerdeki Batı etkisi güvenlik tehdidi olarak algılanmaktadır.
- Rus dünyası (Русский мир) ideolojisi: Ortak dil, tarih ve Ortodoks kimliği temelinde Rus halkının birliğinin vurgulanması amaçlanmaktadır.
- Batı'ya karşı denge arayışı: NATO'nun doğuya doğru genişlemesi, Rusya açısından varoluşsal bir tehlike olarak değerlendirilmektedir.
- Egemen demokrasi anlayışı: Batı tipi liberal demokrasiden farklı olarak, Rusya'nın kendi değerlerine dayalı siyasi modelinin savunusu ön plandadır.

Bu ilkeler, Rusya'nın dış politikasında güvenlik, kimlik ve nüfuz alanlarının birbirine sıkı biçimde bağlandığını göstermektedir.

Ukrayna'nın Tarihî ve Kimliksel Önemi

Ukrayna, Rusya açısından sadece komşu bir ülke değil; aynı zamanda “Rus medeniyetinin beşiği” olarak da görülmektedir. 9. yüzyılda Kiev merkezli kurulan Kiev Rusyası, hem Rusların hem de Ukraynalıların tarihsel kökeni olarak kabul edilir.

Putin, 2021 yılında yayımladığı “Ruslar ve Ukraynalıların Tarihsel Birliği Üzerine” adlı makalesinde, iki halkın “tek bir ulusun parçaları” olduğunu ileri sürmüştür. Bu söylem, Ukrayna'nın bağımsız bir devlet olarak varlığını reddetmese de, onun Rusya'dan ayrı bir kimliğe sahip olmasını meşru görmemektedir. Dolayısıyla Ukrayna'nın Batı ile bütünleşme çabaları, Kremlin açısından yalnızca jeopolitik değil, tarihsel ve ideolojik bir kopuş anlamına gelmektedir.

Sonuç

Ukrayna, Rusya ile Avrupa-Atlantik dünyası arasında stratejik bir tampon bölge işlevi görmektedir. Bu nedenle ülkenin dış politik yönelimi, Moskova açısından doğrudan bir güvenlik meselesidir.

NATO'nun 1990'lardan itibaren Doğu Avrupa'ya doğru genişlemesi, Rusya tarafından bir tehdit olarak algılanmış; Ukrayna'nın olası NATO üyeliği ise “kırmızı çizgi” olarak tanımlanmıştır.

2014 yılında meydana gelen Maydan olayları ve Batı yanlısı yönetimin işbaşına gelmesi, Rusya'nın Kırım'ı ilhak etmesine ve Donbas'taki ayrılıkçılara destek vermesine yol açmıştır. Bu gelişmeler, Putin doktrininin “yakın çevredeki güvenlik tehditlerine karşı askerî müdahaleyi meşru görme” ilkesinin hayata geçirildiğini göstermektedir.

Ukrayna, Avrupa'ya ulaşan Rus doğal gazı için en önemli geçiş güzergâhlarından biridir. Bu durum, Moskova'ya hem ekonomik hem de politik baskı aracı sağlamaktadır. Ayrıca Ukrayna verimli tarım arazileri, sanayi potansiyeli ve Karadeniz'e açılan limanlarıyla stratejik ve ekonomik değere sahiptir. Ukrayna'nın Avrupa Birliği ile entegrasyonu, Rusya'nın enerji politikası ve bölgesel ekonomik etkisi açısından ciddi bir kayıp anlamına gelecektir. Putin, Rusya'yı Batı'nın liberal değerlerine karşı alternatif bir “medeniyet modeli” olarak konumlandırmaktadır. Bu vizyonun başarısı için Slav-Ortodoks dünyasının birliği önemlidir. Ukrayna ise bu kimlik sisteminin merkezinde yer alır. Dolayısıyla Ukrayna'nın Batı'ya yönelimi, yalnızca jeopolitik değil, aynı zamanda Rusya'nın ideolojik bütünlüğüne yönelik bir tehdit olarak da görülmektedir. Bu açıdan Ukrayna'daki siyasal değişimler Putin doktrininin meşruiyetini sarsan gelişmeler olarak yorumlanır.

Putin doktrini, Rusya'nın küresel güç konumunu yeniden tesis etmeyi, eski Sovyet coğrafyasındaki nüfuzunu korumayı ve Batı'nın genişlemesini sınırlandırmayı amaçlayan bütüncül bir stratejidir. Bu bağlamda Ukrayna söz konusu doktrinin hem sembolik hem de stratejik merkezinde yer almaktadır. Ukrayna'nın Batı ile bütünleşmesi, Rusya'nın tarihsel kimliğini, güvenlik anlayışını ve bölgesel liderlik iddiasını doğrudan zayıflatmaktadır. Bu nedenle Ukrayna üzerindeki rekabet, yalnızca iki devlet arasında bir çıkar mücadelesi değil, aynı zamanda Rusya'nın kimliği, güvenlik vizyonu ve dünya düzeni algısı üzerine yürütülen daha derin bir jeopolitik ve ideolojik çatışmadır.

KAYNAKÇA

İlyas Nurat <https://abai.kz/post/148178>

İlyas Nurat <https://abai.kz/post/150461>

Lister, Tim; Kesa, Julia (24 February 2022). "Ukraine says it was attacked through Russian, Belarus and Crimea borders". Kyiv: CNN. Archived from the original on 24 February 2022. Retrieved 24 February 2022.

"Russia hits Lviv again as Putin's campaign of terror focuses on Ukraine's shell-shocked east". www.cbsnews.com. 4 May 2022. Archived from the original on 7 July 2022. Retrieved 7 July 2022.

Rutter, Jill (7 March 2022). "Protecting Ukrainian refugees: What can we learn from the response to Kosovo in the 90s?". *British Future*. Archived from the original on 7 March 2022. Retrieved 29 March 2022. *Leung, Rebecca (11 February 2009). "Yushchenko: 'Live And Carry On'". CBS News. CBS. Archived from the original on 25 October 2012. Retrieved 17 April 2020.*

Gall, Carlotta; Kramer, Andrew E. (3 April 2022). "In a Kyiv Suburb,'They Shot Everyone They Saw'". *The New York*

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ ZƏFƏR BAYRAMININ 5 İLİ: NAILIYYƏTLƏR, ÇAĞIRIŞLAR

5 YEARS OF THE VICTORY DAY OF THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN: ACHIEVEMENTS, CHALLENGES

Sevinj GULIYEVA*

Özet

Azerbaycan'ın 44 günlük Vatanseverlik Savaşı'nın 5. yıldönümüne çok az, özellikle de 20 gün kaldı. Azerbaycan halkı bu tarihi zaferin sevincini iki, hatta üç kez yaşıyor. Böylece, onlarca yıldır Ermeni işgali altında olan Azerbaycan'ın tarihi "Zangezur Koridoru" sorunu, 10 Temmuz 2025'te Birleşik Arap Emirlikleri'nde Amerika Birleşik Devletleri, Azerbaycan ve Ermenistan Cumhurbaşkanı'nın katılımıyla olumlu bir şekilde çözüldü.

Ayrıca, yakın zamanda - 8 Ağustos 2025'te - Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev ve Ermenistan Başbakanı Nikol Paşinyan arasında, Başkan Donald Trump'ın da katılımıyla Amerika Birleşik Devletleri'nde üçlü bir barış mutabakatı zaptı imzalandı. "AZERBAIJAN CUMHURİYETİ ZAFER BAYRAMININ 5. YILI: Başarılar, Sorunlar, Zorluklar" başlıklı yazıda, Azerbaycan'ın 44 günlük Vatanseverlik Savaşı, "Zangezur Koridoru" (Trump'ın rotası) ve yaşanan büyük siyasi başarıların yanı sıra, ilerideki sorunlar ve zorluklar ele alınıyor.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan, İlham Aliyev, Savaş, Zafer, "Zangezur Koridoru", Donald Trump

Abstract

There are very few, specifically 20 days left for the 5th anniversary of Azerbaijan's 44-day Patriotic War. The Azerbaijani people are experiencing the joy of this historic Victory twice, three times. Thus, the historic "Zangezur Corridor" issue of Azerbaijan, which has been under Armenian occupation for many decades, was positively resolved on July 10, 2025 in the United Arab Emirates with the participation of the Presidents of the United States, Azerbaijan and Armenia.

At the same time, recently - on August 8, 2025, a trilateral peace memorandum was signed between Azerbaijani President İlham Aliyev and Armenian Prime Minister Nikol Pashinyan in the United States with the participation of President Donald Trump.

The article titled "5 YEARS OF THE VICTORY DAY OF THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN: Achievements, Problems, Challenges" discusses Azerbaijan's 44-day Patriotic War, the "Zangezur Corridor" (Trump's route), as well as the great political achievements experienced, as well as the problems and challenges ahead.

Keywords: Azerbaijan, İlham Aliyev, War, Victory, "Zangezur Corridor", Donald Trump

* Scientific Worker, Azerbaijan National Academy, Azerbaijan, E-posta: s.guliyeva66@mal.ru ORCID: 0009-0001-2772-977X

KIRGIZİSTAN'DA REPATRIANTLAR: RADİKALLEŞME, GERÇEKLİK VE YENİDEN ENTEGRASYON

Samagan MIRZAİBRAİMOV*

Giriş

2013–2016 yılları arasında Orta Asya'dan Suriye ve Irak'taki çatışma bölgelerine yönelik insan hareketliliği önemli bir güvenlik ve toplumsal sorun hâline gelmiştir. Kırgızistan makamlarının verilerine göre 2013–2020 yılları arasında yaklaşık 850 Kırgızistan vatandaşı Suriye ve Irak'taki savaş bölgelerine gitmiş, bunların önemli bir bölümü radikal örgütlerle bağlantılı yapılara katılmıştır (Bekmurzaev, 2024; UNDP, 2022). Bu süreçte özellikle gençlerin, dini bilgilerin bağlamından koparılması, radikal ideolojik propaganda ve sosyal-ekonomik kırılanlıkların istismarı yoluyla etkilenebildiği görülmektedir.

Radikal örgütlerin propaganda yöntemleri arasında dinî kavramların seçmeci biçimde kullanılması, mevcut toplumsal ve siyasal düzenin “gayri İslami” olarak sunulması ve Suriye'de kurulacağı iddia edilen “ideal İslami hayat”ın cazip bir alternatif olarak gösterilmesi önemli bir yer tutmuştur. Nitekim IŞİD'in Kırgızistan'a yönelik propaganda içeriklerinde Müslümanların “küfür topraklarından” ayrılarak sözde İslam Devleti topraklarına gitmeleri yönünde çağrılar yapıldığı tespit edilmiştir (Bekmurzaev, 2024).

Bu propaganda, yalnızca dinî söylemler üzerinden değil, aynı zamanda aidiyet, adalet, kardeşlik ve daha iyi bir hayat arayışı gibi insani ve psikolojik ihtiyaçlar üzerinden de yürütülmüştür. Bu nedenle Kırgızistan örneğinde radikalleşme sürecinin yalnızca güvenlik perspektifinden değil, sosyal, psikolojik ve dinî boyutları birlikte dikkate alınarak değerlendirilmesi gerekmektedir.

“İdeal Hayat” Söylemi ve Suriye Gerçekliği

Radikal grupların en önemli propaganda yöntemlerinden biri, çatışma bölgelerinde kurulacağı ileri sürülen “ideal hayat” anlatısı olmuştur. Suriye, adaletin hâkim olduğu, Müslümanların kardeşçe yaşayacağı ve dinî hükümlerin eksiksiz uygulanacağı ideal bir toplum olarak tasvir edilmiştir. Bu söylem, özellikle dini bilgi düzeyi sınırlı ve sosyal açıdan kırılan bireyler açısından güçlü bir çekim unsuru oluşturmıştır. Kırgız vatandaşlarının Suriye'ye ulaşma sürecinde Türkiye'nin bir geçiş güzergâhı olarak kullanıldığı ve bazı kişilerin başlangıçta farklı gerekçelerle seyahat ettikleri de çeşitli araştırmalarda belirtilmektedir. Ancak Suriye'ye ulaştıktan sonra bireylerin radikal örgütlerin kontrolündeki alanlara yönlendirildiği görülmüştür (Bekmurzaev, 2024).

Suriye ve Irak'taki çatışmaların sona ermesinden sonra geride kalan kadın ve çocukların durumu, radikal örgütlerin propaganda söylemi ile sahadaki gerçeklik arasındaki büyük farkı ortaya koymuştur. Kırgızistan'dan savaş bölgelerine giden erkeklerin önemli bir bölümünün çatışmalarda ölmesi sonucunda kadınlar ve çocuklar Suriye'deki el-Hol ve Roj kamplarında, bir

* Doç. Dr., Arabaev Üniversitesi, Kırgızistan, E-posta: s.myrzaibraimov@gmail.com ORCID: 0009-0000-7210-6582

kısmı ise Irak'taki cezaevlerinde kalmıştır (Bekmurzaev, 2024; UNDP, 2022). Kamplarda yaşayan kadın ve çocukların yıllarca eğitim, sağlık, güvenlik ve normal aile yaşamından mahrum kaldıkları görülmektedir. UNICEF, çatışma bölgelerinden geri getirilen çocukların savaş ve zorunlu yer değiştirme nedeniyle eğitim, koruma ve temel hizmetlerden mahrum kaldıklarını ve bu durumun onların fiziksel ve psikolojik gelişimleri üzerinde ciddi sonuçlar doğurabildiğini belirtmektedir (UNICEF, 2023).

Kırgızistan'dan Suriye'ye götürülen çocukların bir bölümünün kamplarda veya farklı gözetli merkezlerinde tutulduğu da çeşitli saha araştırmalarında ortaya konulmuştur. Özellikle erkek çocuklarının annelerinden ayrılması ve gözetli merkezlerine gönderilmesi, aile bütünlüğü açısından ciddi travmalara yol açmıştır (RFE/RL, 2024). Bu durum, radikal örgütlerin “kardeşlik, güvenlik ve huzur” şeklinde sundukları yaşam modelinin gerçekte şiddet, belirsizlik, zorunlu göç, aile parçalanması ve travma ile sonuçlandığını göstermektedir. Kadınlar açısından da süreç son derece ağır sonuçlar doğurmuştur. Eşlerinin savaşta ölmesi veya kaybolması, kadınların çocuklarıyla birlikte kamplarda uzun süre yaşamalarına neden olmuştur. Bazı ailelerin birden fazla kez yer değiştirmek zorunda kalması ve çocukların farklı koşullarda

Kırgızistan'ın Repatriasyon ve Yeniden Entegrasyon Politikası

Kırgızistan, vatandaşlarının Suriye ve Irak'tan geri getirilmesi konusunda 2021 yılından itibaren sistematik operasyonlar yürütmeye başlamıştır. İlk önemli operasyon olan “Meerim” kapsamında 79 çocuk Irak'tan Kırgızistan'a getirilmiştir. Daha sonraki “AiKol” operasyonlarıyla Suriye'deki kadın ve çocukların da ülkeye dönüşü gerçekleştirilmiştir (UNICEF, 2023). 2023 yılında gerçekleştirilen operasyonlarda onlarca kadın ve çocuk Kırgızistan'a geri getirilmiş; çocukların rehabilitasyon merkezlerinde sağlık, psikolojik destek ve sosyal uyum hizmetlerinden yararlanması sağlanmıştır (UNICEF, 2023). 2024 yılı itibarıyla Kırgızistan'ın Suriye ve Irak'tan toplam 511 vatandaşını geri getirdiği; bunların 129'unun kadın, 382'sinin çocuk olduğu bildirilmiştir (Bekmurzaev, 2024).

Repatriasyon sürecinin tamamlanmasının ardından asıl önemli aşama, bu kişilerin topluma yeniden kazandırılmasıdır. Çünkü geri dönüş, özellikle çocukların eğitim sistemine dahil edilmesi, aileleriyle yeniden bağ kurmaları, psikolojik destek almaları ve toplum tarafından dışlanmamaları gerekmektedir. Repatriantların yeniden entegrasyonunda psikolojik destek önemli bir unsurdur. Uzun süre savaş ortamında yaşamış, yakınlarını kaybetmiş veya aile üyelerinden ayrılmış bireylerde travma sonrası stres, kaygı, korku ve sosyal uyum sorunlarının görülmesi mümkündür. Bu nedenle Kırgızistan'daki yeniden entegrasyon çalışmalarında psikolojik ve sosyal desteğin yanında, bireylerin dinî sorularına güvenilir ve sağlıklı cevaplar verilmesi de önem taşımaktadır. Özellikle radikal örgütlerin daha önce kullandıkları dinî argümanların doğru İslami bilgilerle açıklanması, yanlış inanç ve yorumların giderilmesine katkı sağlayabilir.

Bu bağlamda din görevlileri, psikologlar, sosyal hizmet uzmanları, hukukçular ve eğitimcilerin ortak çalışması daha etkili bir yeniden entegrasyon modeli oluşturabilir. Özellikle dinî danışmanlığın psikolojik destekle karşı karşıya getirilmesi yerine, birbirini tamamlayan iki alan olarak değerlendirilmesi önemlidir.

Sonuç

Bugün Kırgızistan için en kritik meselelerden biri, bu süreçlerden geçmiş repatriantların yeniden topluma kazandırılmasıdır. 2025 yılı itibarıyla özellikle Oş'un Arawan bölgesinde yürütülen çalışmalar bu çabanın somut örnekleridir. Düzenli dini sohbetler aracılığıyla kadınların soruları yanıtlanmakta, radikal düşüncelere karşı bilinçlendirme yapılmaktadır. Psikolojik ve

manevi destek programları, sabır, umut ve affedicilik kavramlarını öne çıkararak travmaların hafifletilmesine hizmet etmektedir. Bu programlarda ayet ve hadisler modern psikolojiyle birlikte kullanılmakta, dualar ve egzersizler aracılığıyla katılımcıların duygusal dayanıklılığı artırılmaktadır.

Sonuç olarak, 2014–2016 döneminde radikal grupların kandırmaca yöntemleriyle Suriye'ye götürülen Kırgız vatandaşlarının yaşadığı travmalar, sadece bireysel değil toplumsal bir yara hâline gelmiştir. Ancak günümüzde yürütülen bütüncül entegrasyon çalışmaları, hukuki ve ekonomik önlemlerin yanı sıra insanların manevi ihtiyaçlarını da dikkate alarak bu yaraları sarmaya çalışmaktadır. Başarı, yalnızca güvenlikçi politikalarla değil, aynı zamanda dini danışmanlık, psikolojik destek ve sosyal uyum programlarının birlikte uygulanmasıyla mümkün olacaktır.

- Radikalleşme
- Travma
- Repatriant
- Yeniden entegrasyon
- Psikolojik destek

Amaç: 2014–2016 yıllarında radikal gruplarca kandırılarak Suriye'ye giden Kırgız vatandaşlarının yaşadığı travmaları ortaya koymak ve günümüzde bu bireylerin topluma yeniden entegrasyonunu sağlamaya yönelik yürütülen çalışmaları değerlendirmektir.

KAYNAKÇA

Bekmurzaev, N. (2024). Kyrgyzstan's repatriation of foreign fighters' wives and children from Syrian camps marks the end of an era. *Terrorism Monitor, 22*(6). The Jamestown Foundation. [Kaynağın tam metni] <https://jamestown.org/kyrgyzstans-repatriation-of-foreign-fighters-wives-and-children-from-syrian-camps-marks-the-end-of-an-era/>

International Committee of the Red Cross. (2026, August 19). *Restoring hope: Five years of MHPSS support for repatriated families in Central Asia*. [ICRC kaynağı] <https://www.icrc.org/en/article/restoring-hope-five-years-mhpss-support-repatriated-families-central-asia>

RFE/RL. (2024, June 7). *Kyrgyz women 'hiding their young sons under hijabs' in Syrian camps to avoid detention*. Radio Free Europe/Radio Liberty. [RFE/RL kaynağı] <https://www.rferl.org/a/kyrgyzstan-repatriation-women-boys-syria/32983658.html>

United Nations Development Programme. (2022, June 21). *Recommendations for reporting on repatriation, rehabilitation and reintegration of children from conflict zones*. UNDP Kyrgyzstan. [UNDP kaynağı] <https://www.undp.org/kyrgyzstan/publications/recommendations-reporting-repatriation-rehabilitation-and-reintegration-children-conflict-zones>

UNICEF. (2023, June). *Repatriation and reintegration of children affected by conflict in Syria and Iraq to Central Asia: A compendium of promising practices from Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan and Uzbekistan*. UNICEF Europe and Central Asia. [UNICEF raporu]

<https://www.unicef.org/eca/reports/repatriation-and-reintegration-children-affected-conflict-syria-and-iraq-central-asia>

UNICEF Kyrgyzstan. (2025, September 29). *Government of Kyrgyz Republic, the European Union and UNICEF host regional conference on repatriation of children from Syria and Iraq*. [UNICEF Kyrgyzstan kaynağı] <https://www.unicef.org/kyrgyzstan/press-release/regional-conference-on-repatriation>

TÜRKİYE'DE GENÇ GÖÇMENLERİN EĞİTİMİ VE ENTEGRASYONU: SORUN ALANLARI VE POLİTİKA ÖNERİLERİ

EDUCATION AND INTEGRATION OF YOUNG MIGRANTS IN TURKEY: PROBLEM AREAS AND POLICY RECOMMENDATIONS

Osman Murat ÇETİN*

Özet

2011'de başlayan Suriye iç savaşı, Türkiye'yi doğrudan etkileyerek Karadeniz-Hazar havzasında coğrafi ve stratejik konumu itibarıyla göç alan bir konuma taşımış, bölgesinde ve dünyada en fazla mülteci barındıran ülke konumuna taşımıştır. 2025 yılı itibarıyla geçici koruma kapsamında bulunan Suriyeli nüfusun 2,5 milyona yaklaştığı, bunların yaklaşık %48'inin 18 yaş altı olduğu görülmektedir (Göç İdaresi Başkanlığı, 2025). Bu demografik yapı, Türkiye'de entegrasyon politikalarının merkezine genç göçmenleri yerleştirmeyi zorunlu kılmaktadır. Genç göçmenlerin eğitime erişimi, yalnızca bireysel gelişim açısından değil, toplumsal barış, fırsat eşitliği ve sürdürülebilir kalkınma hedefleri bakımından da kritik bir rol oynamaktadır (Kırdar, Koç & Dayıoğlu, 2023).

Amaç

Bu çalışma, yoğun bir popülasyona sahip olan genç göçmenlerin, özellikle de Suriyeli gençlerin Türkiye'deki eğitim süreçlerine katılımını, karşılaştıkları yapısal ve toplumsal engelleri ve entegrasyon politikalarının bu alandaki rolünü incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışmanın temel hedefi, literatürdeki kavramsal ve kuramsal çerçeveler ışığında mevcut sorun alanlarını değerlendirmek ve Türkiye için uygulanabilir politika önerileri geliştirmektir.

Yöntem ve Kuramsal Çerçeve

Çalışma, göç ve entegrasyon literatüründe öne çıkan asimilasyon, çokkültürlülük ve karşılaştırmalı entegrasyon modellerinden yararlanmıştır (Brown & Bean, 2006; Penninx & Garcés-Mascareñas, 2016). Özellikle eğitim odaklı araştırmalar ve saha verileri, entegrasyon sürecinin dinamiklerini anlamada temel alınmıştır (Sarmini, Topçu & Scharbrodt, 2020; Hammoud, Shuayb & Crul, 2022). Türkiye deneyimi, Avrupa'daki uygulamalarla karşılaştırmalı biçimde ele alınmış ve farklı ülkelerdeki politikaların güçlü ve zayıf yönlerinden hareketle analitik bir değerlendirme yapılmıştır (Koehler & Schneider, 2019).

Bulgular

1. Eğitime Erişim ve Dil Bariyeri: Suriyeli çocukların okullaşma oranı 2014'te %30 iken 2021'de %64'e yükselmiştir. Ancak lise düzeyinde bu oran yalnızca %39 seviyesinde kalmıştır (Kırdar vd., 2023). Dil yetersizlikleri hem akademik başarıyı hem de toplumsal etkileşimi olumsuz etkilemektedir (Sarmini vd., 2020).

* Dr. Öğr. Üyesi, T.C. Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı, E-posta: osmanmuratcetin@gmail.com
ORCID: 0000-0002-8294-5053

2. Müfredat Farklılıkları ve Kapasite Sorunları: Geçici Eğitim Merkezleri'nin kapatılması sonrası Suriyeli öğrencilerin devlet okullarına kaydı hızlanmış, ancak sınıf mevcutlarının artması ve müfredat uyumsuzluğu sorunları derinleşmiştir (Hammoud vd., 2022).

3. Sosyal Entegrasyon ve Ayrımcılık: Toplumsal önyargılar, hukuki belirsizlikler ve ayrımcılık, mülteci gençlerin okul başarısını ve topluma aidiyet duygusunu zayıflatmaktadır (Yükseker & Çeler, 2024). Öğretmenlerin göç pedagojisine dair yeterli bilgiye sahip olmaması ve velilerin dil engeli nedeniyle sürece sınırlı katılımı, sosyal uyumu daha da kırılgan hale getirmektedir (Koehler & Schneider, 2019).

Sonuç ve Politika Önerileri

Elde edilen bulgular, Türkiye'de genç göçmenlerin eğitim süreçlerine katılımında önemli ilerlemeler sağlansa da, yapısal ve toplumsal engellerin devam ettiğini göstermektedir. Bu bağlamda politika önerileri üç eksende toplanabilir:

- **Kısa Vadeli Önlemler:** Yoğun Türkçe dil desteği programları, psikososyal danışmanlık hizmetleri, sınıf mevcutlarının azaltılması ve okul kalitesinin artırılması
- **Orta Vadeli Stratejiler:** Yerel yönetimler, okullar ve sivil toplum kuruluşlarının işbirliğiyle sosyal kabulün güçlendirilmesi; kültürel ve sportif etkinliklerin yaygınlaştırılması; aile katılımını artıracak çok dilli bilgilendirme kanallarının geliştirilmesi
- **Uzun Vadeli Vizyon:** Mülteci gençlerin mesleki becerilerle donatılarak işgücüne etkin biçimde katılımının sağlanması; vatandaşlık ve uzun vadeli ikamet perspektifini içeren kapsayıcı yasal düzenlemeler; entegrasyon politikalarının veri temelli izleme mekanizmalarıyla sürdürülebilir hale getirilmesi

Sonuç olarak, Türkiye'nin göç ve entegrasyon politikalarının başarısı, yalnızca Suriyeli gençlerin geleceğini değil, aynı zamanda Türkiye toplumunun uzun vadeli sosyal uyumunu ve kalkınma kapasitesini de doğrudan belirleyecektir. Eğitim, sosyal destek ve kapsayıcı vatandaşlık politikalarının birlikte ele alınması, sürdürülebilir toplumsal barışın anahtarıdır.

Anahtar Kelimeler: Göç, Suriyeli sığınmacılar, genç göçmenler, eğitim entegrasyonu, sosyal uyum, politika önerileri

KAYNAKÇA

Göç İdaresi Başkanlığı. (2025, Eylül). Geçici koruma kapsamındaki Suriyelilerin yaş ve cinsiyete göre dağılımı. <https://www.goc.gov.tr>

Hammoud, M., Shuayb, M., & Crul, M. (2022). Determinants of refugee children's social integration: Evidence from Lebanon, Turkey, and Australia. *Social Sciences*, 11(12), 563. <https://doi.org/10.3390/socsci11120563>

Kırdar, M. G., Koç, İ., & Dayıoğlu, M. (2023). School integration of Syrian refugee children in Turkey. *Labour Economics*, 85, 102448. <https://doi.org/10.1016/j.labeco.2023.102448>

Koehler, C., & Schneider, J. (2019). Young refugees in education: The particular challenges of school systems in Europe. *Comparative Migration Studies*, 7(28), 1–20. <https://doi.org/10.1186/s40878-019-0129-3>

Yükseker, D., & Çeler, Z. (2024). Migrant integration in Turkey: Travels of a concept across borders and domains of knowledge production. *Migration Studies*, 12(2), 1–17. <https://doi.org/10.1093/migration/mnae009>

HAGIOGRAPHY OF THE HOLY BOLGAR: A SACRED SITE ON THE VOLGA AS AN EXAMPLE OF POSITIVE SOCIAL INTERACTION

Danis GARAEV*

Abstract

The report examines the sacred landscape of Bolgar, a historic Muslim centre on the banks of the Volga River in the Republic of Tatarstan, as an example of the intertwining of Muslim, Tatar and Russian sacredness in post-Soviet Russia. Drawing on long-term anthropological observations and analysis of religious narratives, the study demonstrates how Bolgar simultaneously functions as a locus of Tatar Islamic memory, a site of vernacular religious practices, and a stage for state-driven projects of Russian civic identity. The report argues that the coexistence of Muslim, Tatar, and Russian civic narratives produces a complex sacred space that fosters positive social interaction among diverse actors — pilgrims, clerics, state officials, and tourists.

Keywords: Positive Social Interactions, Post-Soviet Islam in Tatarstan, Sacred Places, Historical Memory.

* Senior Research Fellow, Federal Scientific Center for Psychological and Interdisciplinary Research (Kazan Branch), Russia, E-mail: danis.garaev@gmail.com ORCID: 0000-0003-4176-7761

RUSYA-UKRAYNA SAVAŞI'NIN GIDA VE ENERJİ ENFLASYONU ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: TÜRKİYE İÇİN AMPİRİK BİR ANALİZ

THE IMPACT OF THE RUSSIA-UKRAINE WAR ON FOOD AND ENERGY INFLATION: AN EMPIRICAL ANALYSIS FOR TURKEY

Mustafa Batuhan TUFANER*

Öz

Rusya-Ukrayna Savaşı hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkeleri çeşitli kanallardan etkilemiştir. Çalışmada, döviz kuru dalgalanmaları ile Rusya ve Ukrayna kaynaklı jeopolitik şokların Türkiye’de gıda ve enerji fiyatları üzerindeki etkileri incelenmiştir. Ampirik bulgular, döviz kuru dalgalanmalarının hem gıda hem de enerji fiyatlarını pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı biçimde etkilediğini göstermektedir. Ayrıca Ukrayna kaynaklı şokların gıda fiyatları üzerinde, Rusya kaynaklı şokların ise enerji fiyatları üzerinde belirgin ve anlamlı etkiler yarattığı ortaya konmuştur. Dolayısıyla, Türkiye’de gıda ve enerji fiyatları yalnızca içsel dinamiklerden değil, dışsal jeopolitik gelişmelerden de yoğun biçimde etkilenmektedir. Bu bulgu, enflasyonla mücadelede makroekonomik politikaların döviz kuru istikrarı yanında enerji arz güvenliği ve tarımsal üretimin güçlendirilmesi gibi yapısal politikalarla desteklenmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Döviz kuru, gıda fiyatları, enerji fiyatları, Rusya-Ukrayna savaşı, jeopolitik şoklar

Abstract

The Russia-Ukraine War affected both developed and developing countries through various channels. This study examined the effects of exchange rate fluctuations and geopolitical shocks originating from Russia and Ukraine on food and energy prices in Turkey. Empirical findings indicate that exchange rate fluctuations positively and statistically significantly affect both food and energy prices. Furthermore, shocks originating from Ukraine have a significant and significant impact on food prices, while shocks originating from Russia have a significant and significant impact on energy prices. Therefore, food and energy prices in Turkey are heavily influenced not only by internal dynamics but also by external geopolitical developments. This finding suggests that macroeconomic policies in the fight against inflation should be supported by structural policies such as energy supply security and strengthening agricultural production, in addition to exchange rate stability.

Keywords: Exchange rate, food prices, energy prices, Russia-Ukraine war, geopolitical shocks

Giriş

2022 yılının Şubat ayında başlayan Rusya-Ukrayna savaşı, hem ilgili ülkeleri hem de çevre bölgeleri doğrudan etkilemiştir. Savaşın patlak vermesiyle birlikte jeopolitik ve ekonomik

* Doç. Dr., İstanbul Beykent Üniversitesi, Türkiye, E-posta: batuhantufaner@beykent.edu.tr ORCID: 0000-0003-0415-4368

kırılmalar ortaya çıkmıştır. Bu kırılmalar hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkeleri çeşitli kanallardan etkilemiştir. Gıda ve enerji arz güvenliği ve dolayısıyla gıda ve enerji enflasyonu savaşın başlıca bölgesel etkilerini oluşturmuştur. Rusya'nın küresel enerji piyasalarındaki önemli rolü ve Ukrayna'nın tarımsal üretimdeki kilit konumu göz önüne alındığında, savaşın yol açtığı kırılmaların temel enerji ve gıda ürünlerinin fiyatlarında önemli artışlara yol açtığı ifade edilebilir. Bu gelişmeler, uluslararası ticaret akışlarını aksatmış ve enerji ithal eden ve gıda ithalatına duyarlı ekonomilerde enflasyonist baskıları yoğunlaştırmıştır.

Enerji ve gıda fiyatları enflasyonu hem arz hem de talep yönünden etkilemektedir. Enerji, üretim sürecinde bir girdi olarak kullanıldığından, maliyet enflasyonunu tetikler. Enerji fiyatlarındaki dalgalanmalar, enerjiye bağımlı ülkeler için bir risk faktörüdür. Gıda harcamaları, özellikle gelişmekte olan ülkelerde toplam tüketim sepetinin önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Dolayısıyla, gıda enflasyonundaki istikrarsızlık fiyatlar genel seviyesini derinden etkilemektedir.

Son yıllarda Türkiye'de döviz kuru oynaklığı ve jeopolitik gerilimler gıda ve enerji enflasyonun temel belirleyicileri arasında yer almıştır. Özellikle 2022 yılında başlayan Rusya-Ukrayna Savaşıyla beraber ortaya çıkan jeopolitik kırılmalar, döviz kurunda keskin dalgalanmalara yol açmış, bu da enerji ve gıda ithalat maliyetlerini artırmış ve tüketici fiyat endeksini yukarı çekmiştir.

Türkiye, toplam enerji arzının yaklaşık %70'ini dış kaynaklardan karşılayan net bir enerji ithalatçısıdır (Türkiye Cumhuriyeti Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 2023). Rusya, İran, Azerbaycan ve diğer dış kaynaklara, özellikle petrol ve doğal gaz olan bağımlılık devam etmektedir. Bu nedenle, küresel enerji fiyatlarındaki artışlar cari işlemler dengesini, döviz kurlarını ve enflasyonu doğrudan etkilemektedir. Küresel enerji fiyatlarındaki dalgalanmalar üretim zincirine yansyarak hem üretici hem de tüketici fiyat endekslerinde maliyet enflasyonu yaratmaktadır.

Benzer bir bağımlılık gıda piyasasında da görülmektedir. Türkiye, yüksek bir tarımsal üretim potansiyeline sahip olmasına rağmen, yapısal sorunlar nedeniyle gıda arzı kırılgan hale gelmiştir. En belirgin yapısal sorunlar arasında düşük verimlilik, yüksek girdi maliyetleri, iklim değişikliği ve tarım politikalarındaki istikrarsızlık yer almaktadır. Bu nedenle Türkiye, Rusya ve Ukrayna gibi ülkelere özellikle buğday olmak üzere stratejik gıda ürünleri ithal etmektedir. Rusya-Ukrayna Savaşı sırasında Karadeniz tahıl koridorunun kapanması, küresel gıda fiyatlarını artırmıştır. Türkiye'de hem iç gıda arzı hem de transit ticaret kapasitesi kısıtlanmış ve bu da gıda fiyatlarının hızla yükselmesine neden olmuştur.

Türkiye'deki bu kırılganlıklar, Rusya-Ukrayna Savaşı'nın jeopolitik etkilerini daha da belirgin hale getirmiştir. Savaş, enerji ithalat maliyetlerinin hızla artmasına, temel gıda ürünlerinde arz sıkıntısına yol açmış ve döviz kuru dalgalanmaları bu etkileri daha da kötüleştirmiştir. Bu nedenle, savaşın Türkiye'deki gıda ve enerji enflasyonu üzerindeki etkisinin ampirik olarak incelenmesi, yalnızca ekonomik analiz açısından değil, aynı zamanda fiyat istikrarı politikalarının yeniden tasarlanması açısından da kritik öneme sahiptir.

İlgili Literatür

Küresel ekonomi, son yıllarda şokların sıklığı ve büyüklüğü açısından oldukça dalgalı bir görünüm sergilemiştir. 2008 Küresel Finans Krizi, 2019 sonlarında başlayan COVID-19 pandemisi ve Şubat 2022'de başlayan Rusya-Ukrayna Savaşı, küresel ekonomi için en kritik dönüm noktaları

arasında yer almıştır. Bu şoklar yalnızca finans piyasalarını değil, aynı zamanda reel sektörü, hane halkı refahını ve özellikle fiyat istikrarını da doğrudan etkilemiştir.

Rusya-Ukrayna Savaşı, küresel enerji ve gıda piyasaları üzerinde derin ve kalıcı etkilere yol açmıştır. Rusya, petrol ve doğal gaz arzında kritik bir rol oynayan dünyanın önde gelen enerji ihracatçılarından biridir. Öte yandan Ukrayna, "dünyanın tahıl ambarı" olarak tanımlanan küresel tahıl piyasasında stratejik bir oyuncudur. Savaşın patlak vermesi, enerji arzında ve tahıl ihracatında kesintilere yol açarak uluslararası fiyatlarda keskin dalgalanmalara neden olmuştur (Glauber & Laborde, 2022).

Enflasyonu gelişmiş ülkelerde bile en yüksek seviyelere çıkaran bu şokların etkileri gelişmekte olan ülkelerde daha ağır sonuçlar doğurmuştur. Ahmad vd. (2024), savaşın küresel petrol, gaz, buğday ve yağlı tohum fiyatlarını artırarak enerji ve gıda ithal eden ülkelerde önemli maliyet baskıları yarattığını göstermektedir. Kısa vadeli sübvansiyonlar bu etkiyi hafifletmek için yetersiz kalmıştır. Benzer şekilde, Leal vd. (2023), Ukrayna'nın savaş nedeniyle küresel tahıl ticaretinde "Avrupa'nın tahıl ambarı" rolünü kaybettiğini ve Karadeniz limanlarının kapatılmasının milyonlarca ton tahılın küresel piyasalardan çekilmesine neden olduğunu belirtmektedir. Bu durum, özellikle Afrika ve Orta Doğu'da gıda güvenliğini tehdit etmiş ve ithalat bağımlılığı yüksek ülkelerde fiyat şoklarına yol açmıştır.

Ben Hassen ve El Bilali (2024), Kuzey Afrika ülkelerindeki savaşın gıda sistemlerini bozduğunu, yüksek gübre ve enerji maliyetlerinin ise ithalata bağımlı ekonomilerde enflasyonu hızlandırdığını ve sosyal istikrarsızlık riskini artırdığını göstermektedir. BM Küresel Kriz Müdahale Grubu (UN-GCRG, 2022), savaşın yalnızca gıda ve enerji fiyatlarını değil, aynı zamanda küresel finans sistemini de etkilediğini ve gelişmekte olan ülkelerdeki borç sürdürülebilirliği sorunlarını daha da kötüleştirdiğini vurgulamaktadır.

Brown vd. (2023), savaşın yalnızca kısa vadeli bir şok yaratmakla kalmayıp, iklim değişikliği ve COVID-19'un ardından zaten kırılgan olan küresel gıda sisteminde uzun vadeli dengesizliklere de yol açtığını savunmaktadır. Bu çalışmalar, savaşın yalnızca bir arz şoku değil, aynı zamanda küresel ölçekte yapısal bir kriz de yarattığını ortaya koymaktadır.

Savaşın etkileri özellikle ithalata bağımlı ülkelerde belirginleşmektedir. Ben Hassen ve El Bilali (2024), Mısır, Tunus ve Fas gibi ülkelerde ithalat bağımlılığının gıda enflasyonunu hızlandırdığını, yüksek gübre fiyatlarının ise tarımsal üretimi olumsuz etkilediğini ve sosyal istikrarsızlık riskini artırdığını belirtmektedir. (UN-GCRG, 2022), Güney Asya'daki Pakistan, Bangladeş ve Nepal gibi ülkelerde buğday ithalatına olan yüksek bağımlılığın savaş sonrası fiyat şoklarını şiddetlendirdiğini ve hane halkı gıda güvenliğini bozduğunu göstermektedir. Dolayısıyla, savaşın etkileri yalnızca Avrupa'da değil, aynı zamanda küresel olarak, özellikle ithalatçı ülkelerde asimetrik olarak hissedilmiştir.

Hamilton (1983), petrol fiyat şoklarının Amerika Birleşik Devletleri'ndeki ekonomik daralmalarla yakından bağlantılı olduğunu göstermiştir. Ancak Kilian (2009), petrol fiyat şoklarını arz ve talep bileşenlerine ayırarak arz yönlü şokların çok daha güçlü enflasyonist etkilere sahip olduğunu vurgulamıştır. Bu bağlamda, Rusya-Ukrayna Savaşı enerji piyasalarında arz yönlü bir şok yaratmış ve fiyat istikrarı üzerindeki baskıyı artırmıştır.

Türkiye üzerine yapılan çalışmaların büyük bir kısmı, döviz kuru geçişkenliğini incelemektedir. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) tarafından yapılan çalışmalar ve akademik araştırmalar, döviz kuru değişimlerinin özellikle gıda ve enerji kalemleri üzerinde kısa vadede önemli bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Kara ve Ögünç (2005), 2000'li yıllarda

enflasyon hedeflemesi rejimiyle geçişin azaldığını, ancak tamamen ortadan kalkmadığını belirtmektedir. Benzer şekilde, Akçelik ve Ögünç (2016), özellikle enerji ve işlenmiş gıda ürünlerinde döviz kuru oynaklığının yüksek olduğu dönemlerde geçişin arttığını göstermektedir. Karahan (2017), 2003-2015 dönemini kapsayan analizinde, döviz kuru geçiş etkisinin düşük enflasyon dönemlerinde sınırlı kaldığını, ancak büyük şoklar ve devalüasyon dönemlerinde daha belirgin hale geldiğini tespit etmiştir. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) Enflasyon Raporu (2021-2022), döviz kuru geçiş etkisinin yüksek enflasyon ve politika belirsizliği dönemlerinde hızlandığını ve daha kalıcı hale geldiğini değerlendirmiştir. Bu bulgular, döviz kurlarının Türkiye'de gıda ve enerji enflasyonunun temel belirleyicisi olduğunu göstermektedir.

Enerji ithalatına büyük ölçüde bağımlı olan Türkiye'de enerji fiyatları, enflasyonu hem doğrudan enerji kalemleri aracılığıyla hem de dolaylı olarak üretim ve lojistik maliyetleri aracılığıyla belirlemektedir. Berument ve Taşçı (2002), petrol fiyatlarındaki artışların Türkiye Tüketici Fiyat Endeksi'ni (TÜFE) doğrudan etkilediğini göstermiştir. Alper ve Torul (2008), enerji fiyatlarının cari açık, döviz kuru ve enflasyon üzerindeki baskılarını VAR modelleri kullanarak analiz etmişlerdir. Türkiye'de gıda enflasyonu, küresel emtia fiyatları, döviz kuru oynaklığı ve içsel arz şoklarının bir bileşimi tarafından şekillendirilmektedir. Şencan (2023), gıda fiyatlarının enflasyon üzerindeki önemli ağırlığını ve döviz kuru şoklarına duyarlılığını vurgulamaktadır. Son SVAR ve VECM analizleri, küresel gıda emtia endekslerinin ve Türk Lirası'nın değer kaybının hem kısa hem de uzun vadede gıda fiyatlarını belirlediğini göstermektedir (Oral, 2023).

Veri ve Yöntem

Bu çalışmada, Türkiye için 2013M01–2025M07 dönemini kapsayan aylık veriler kullanılmıştır. Analizde kullanılan değişkenler ve veri kaynakları şu şekildedir.

● **GIDA (Gıda Fiyat Endeksi):** TÜFE kapsamında gıda kalemlerini içeren alt endeks, gıda fiyatlarındaki değişimi temsil etmektedir.

● **ENERJİ (Enerji Fiyat Endeksi):** TÜFE kapsamında enerji kalemlerini içeren alt endeks, enerji fiyatlarındaki hareketleri göstermektedir.

● **DOVİZ (Döviz Kuru ABD Doları):** Aylık ortalama döviz kurundaki değişimleri ifade etmektedir.

● **UKRINTER (Ukrayna Jeopolitik Şok Değişkeni):** Ukrayna'dan yapılan ithalatın toplam ithalat içindeki payı ile savaş kuklası (dummy) değişkeninin çarpımıyla elde edilmiştir. Bu değişken, Ukrayna'daki savaş sürecinin tahıl ticareti kanalı üzerinden gıda fiyatları üzerindeki etkisini yakalamak amacıyla oluşturulmuştur.

● **RUSINTER (Rusya Jeopolitik Şok Değişkeni):** Rusya'dan yapılan ithalatın toplam ithalat içindeki payı ile savaş kuklasının çarpımıyla elde edilmiştir. Böylece Rusya kaynaklı jeopolitik şokların enerji ticareti kanalı üzerinden enerji fiyatları üzerindeki etkisi ölçülmektedir.

Çalışmada kullanılan veriler TÜİK ve TCMB Elektronik Veri Dağıtım Sistemi (EVDS) veri tabanlarından derlenmiştir.

Çalışmada öncelikle tanımlayıcı istatistikler hesaplanarak serilerin temel özellikleri incelenmiş, ardından değişkenler arasındaki doğrusal ilişkilerin belirlenmesi amacıyla korelasyon

analizi yapılmıştır. Serilerin durağanlık özellikleri Augmented Dickey-Fuller (ADF) ve Phillip-Perron (PP) birim kök testleri ile test edilmiştir. Test sonuçları değişkenlerin düzey değerlerinde durağan olmadığını, ancak birinci farklarında durağan hale geldiklerini göstermiştir. Bu nedenle seriler I(1) düzeyinde bütünleşik kabul edilmiştir. Çalışmanın ampirik kısmında gıda ve enerji fiyatları ayrı ayrı bağımlı değişken olarak ele alınmış, döviz kuru ve jeopolitik şok göstergeleri (UKRINTER ve RUSINTER) bağımsız değişkenler olarak kullanılmıştır. Tahmin edilen modellerin geçerliliğini sınamak amacıyla Breusch-Godfrey LM testi ile otokorelasyon, ARCH testi ile değişen varyans incelenmiş ve modellerin istatistiksel açıdan güvenilir olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

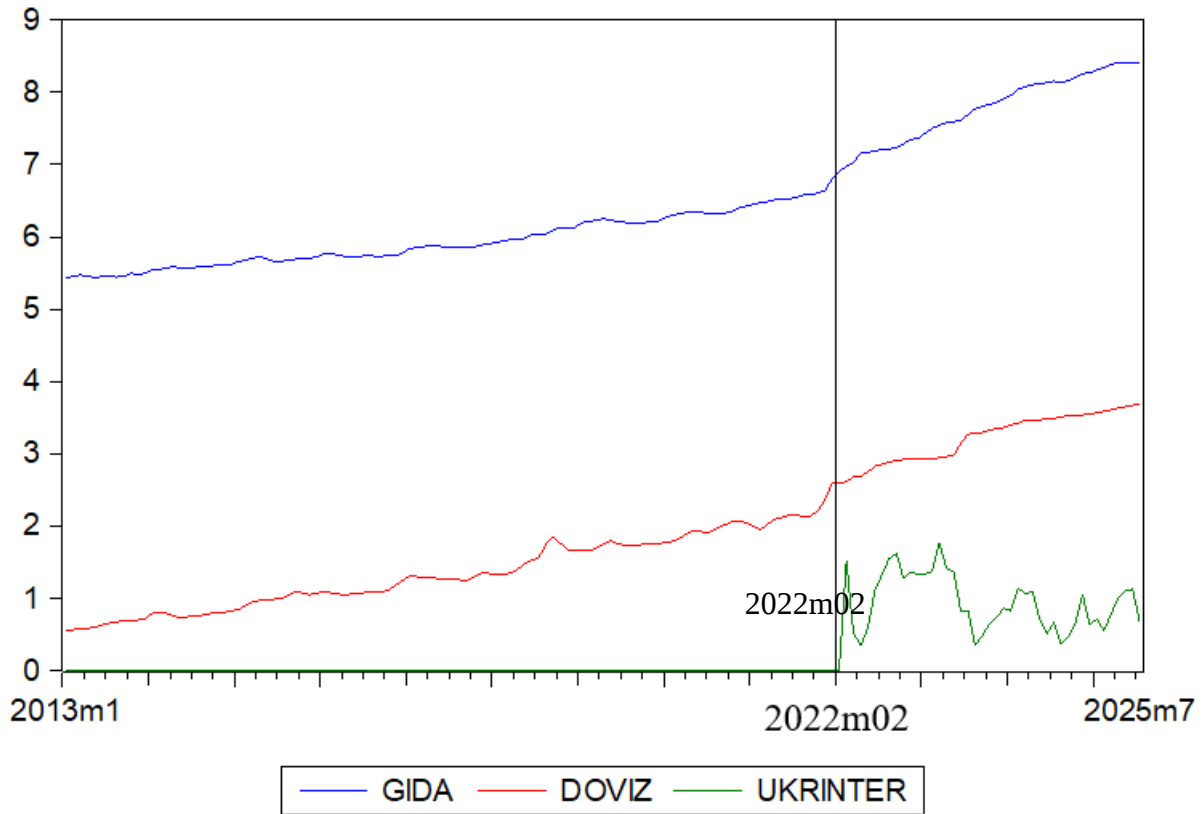
Analizin ikinci aşamasında gıda ve enerji fiyatları için ayrı regresyon modelleri tahmin edilmiştir. Gıda enflasyonu (1) ve enerji enflasyonu (2) modellerinin denklemleri sırasıyla aşağıda verilmiştir;

$$GIDA_t = \alpha + \beta_1 DOVIZ_t + \beta_2 UKRINTER_t + \varepsilon_t \quad (1)$$

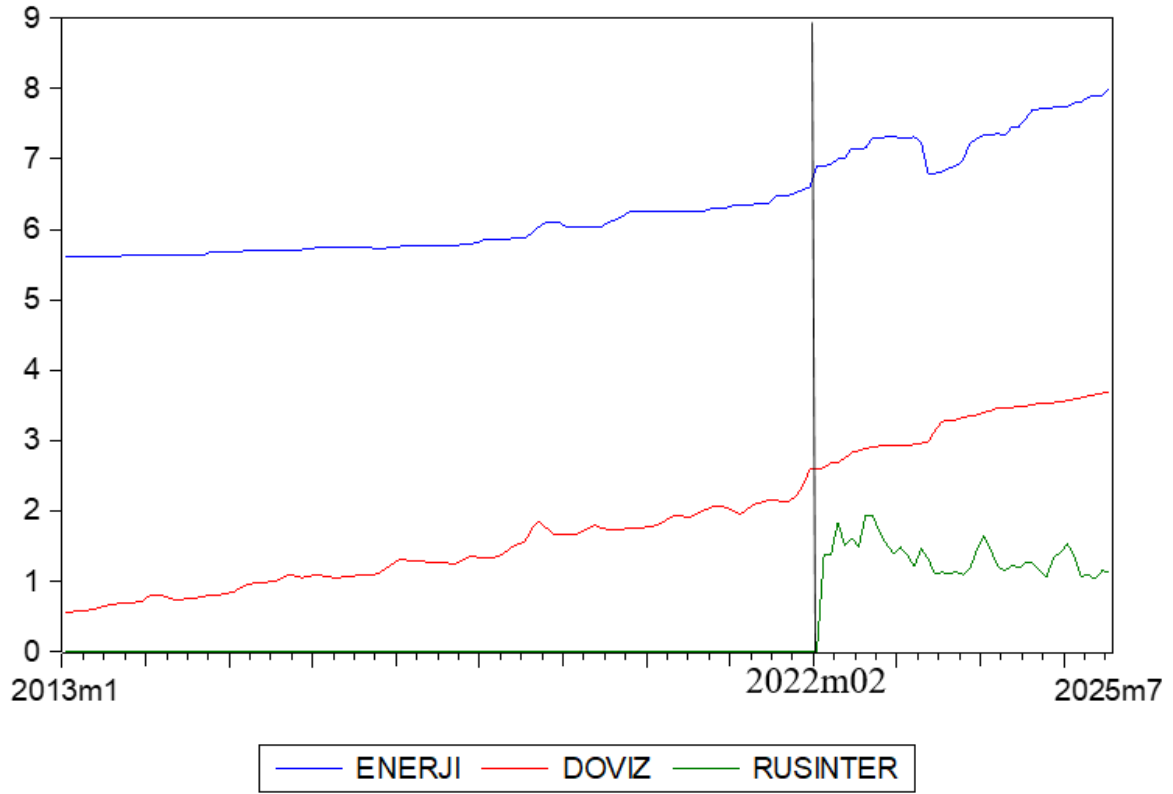
$$ENERJIt = \alpha + \beta_1 DOVIZ_t + \beta_2 RUSINTER_t + \varepsilon_t \quad (2)$$

Birinci modelde bağımlı değişken gıda enflasyonudur. Bağımsız değişkenler DOVIZ ve UKRINTER'dir. Türkiye Ukrayna'dan gıda ürünü olan tahılı ithal ettiğinden UKRINTER değişkeni birinci modelin temel açıklayıcı değişkenidir. İkinci modelin bağımlı değişkeni ise enerji enflasyonudur. Bağımsız değişkenler DOVIZ ve RUSINTER'dir. Türkiye Rusya'dan enerji ürünü olan doğalgaz ithal ettiğinden RUSINTER değişkeni ikinci modelin temel açıklayıcı değişkenidir. Gıda enflasyonu ve enerji enflasyonu modellerine ilişkin açıklayıcı değişkenlerin hareketleri aşağıdaki Grafik 1 ve Grafik 2'de sırasıyla verilmiştir.

Grafik 1. Gıda Enflasyonu Modeli

Grafik 2. Enerji Enflasyonu Modeli

Grafik 1’de gıda fiyat endeksi (GIDA), döviz kuru (DOVİZ) ve Ukrayna ile ilgili jeopolitik değişken (UKRINTER) birlikte gösterilmiştir. 2013–2021 döneminde gıda fiyatlarında kademeli bir artış eğilimi dikkat çekmektedir. 2022 yılı itibarıyla döviz kurundaki artışın hızlanması ile birlikte gıda fiyatlarındaki yükseliş de belirginleşmiştir. Ukrayna değişkeni (UKRINTER), 2022 Şubat itibarıyla pozitif değerlere ulaşarak savaş sonrası dönemi işaret etmektedir. Bu tarihten itibaren gıda fiyatlarının ve döviz kurunun paralel biçimde yükseldiği, Ukrayna kaynaklı jeopolitik şokların ise gıda fiyatlarının oynaklığını artırdığı görülmektedir.

Enerji fiyat endeksi (ENERJI), döviz kuru (DOVİZ) ve Rusya ile ilgili jeopolitik değişken (RUSINTER) arasındaki ilişki Grafik 2’de gösterilmektedir. Enerji fiyatları 2013–2021 döneminde görece yatay seyretmekle birlikte 2022 yılından itibaren önemli dalgalanmalar göstermektedir. Döviz kuru ile enerji fiyatları arasındaki eş yönlü hareketler dikkat çekicidir. 2022 Şubat itibarıyla aktif hale gelen RUSINTER değişkeni, Rusya ile yaşanan jeopolitik gelişmelerin enerji fiyatları üzerinde doğrudan etkili olduğunu ortaya koymaktadır. Savaş sonrası dönemde enerji fiyatlarındaki artışın, özellikle döviz kuru şokları ve Rusya kaynaklı belirsizliklerle eş zamanlı gerçekleştiği gözlenmektedir.

Tahmin edilen modellerin güvenilirliği çeşitli tanısal testlerle sınanmıştır. Hata terimlerinde otokorelasyonun varlığı Breusch-Godfrey LM testi, değişen varyansın varlığı ise ARCH testi ile incelenmiştir.

Analiz ve Bulgular

Tablo 1. Tanımlayıcı İstatistikler

	DGIDA	DENERJI	DDOVIZ	UKRINTER	RUSINTER
Ortalama	28.01013	17.95847	0.255615	0.002657	0.037696
Medyan	7.190000	2.170000	0.090786	0.000000	0.000000
Maksimum	242.3300	289.6000	3.380442	0.017643	0.193572
Minimum	-55.84000	-500.8900	-0.507497	0.000000	0.000000
Standart Sapma	50.76945	72.16275	0.541752	0.004731	0.061895
Skewness	1.995976	-0.777859	3.607842	1.555725	1.122528
Kurtosis	6.764883	23.82384	19.81055	4.059060	2.495817
Jarque-Bera	188.1877	2725.328	2091.629	67.51710	33.09050
Olasılık	0.000000	0.000000	0.000000	0.000000	0.000000
Gözlem Sayısı	150	150	150	150	150

Tablo 1’de değişkenlere ait tanımlayıcı istatistikler yer almaktadır. Ortalama değerler, serilerin farklı ölçeklerde olduğunu göstermektedir. Gıda fiyat endeksi (DGIDA) ortalama 28.01 iken enerji fiyat endeksi (DENERJI) 17.95 seviyesindedir. Standart sapmalar, serilerdeki oynaklık düzeyini göstermektedir. Enerji fiyatlarının (72.16) gıda fiyatlarına (50.77) göre daha değişken olduğu görülmektedir. Jarque-Bera test istatistikleri ve olasılık değerleri ($p < 0.01$), tüm değişkenlerin normal dağılıma uymadığını göstermektedir.

Tablo 2. Korelasyon Matrisi

	DGIDA	DENERJI	DDOVIZ	UKRINTER	RUSINTER
DGIDA	1	0.166	0.400	0.558	0.646
DENERJI	0.166	1	0.164	0.091	0.241
DDOVIZ	0.400	0.164	1	0.342	0.395
UKRINTER	0.558	0.091	0.342	1	0.915
RUSINTER	0.646	0.241	0.395	0.915	1

Yukarıdaki Tablo 2’de değişkenlere ait korelasyon matrisi gösterilmiştir. Gıda fiyatları (DGIDA) ile döviz kuru (DDOVIZ), Ukrayna gelişmeleri (UKRINTER) ve Rusya gelişmeleri (RUSINTER) arasında orta-yüksek düzeyde pozitif korelasyon bulunmaktadır. Bu, gıda fiyatlarının hem kur dalgalanmaları hem de jeopolitik faktörlere duyarlı olduğunu göstermektedir. Enerji fiyatları (DENERJI) ile diğer değişkenler arasındaki korelasyon daha zayıftır (0.09–0.24 aralığında). Bu durum enerji fiyatlarının daha çok farklı faktörlerden

düşündürmektedir. UKRINTER ile RUSINTER arasındaki korelasyon ise 0.915 olup oldukça yüksektir. Bu da iki değişkenin benzer şoklara duyarlı hareket ettiğini, yani jeopolitik risk göstergeleri arasında güçlü bir bağlantı bulunduğunu ortaya koymaktadır.

Analizin sonraki aşamasında çalışmada kullanılan ekonometrik test ve tahmin sonuçları sunulmakta ve elde edilen bulgular yorumlanmaktadır. Analizler sırasıyla birim kök testleri, otokorelasyon ve değişen varyans testleri ile regresyon sonuçlarını kapsamaktadır. Aşağıdaki Tablo 3'te değişkenlere ait birim kök testlerinin sonuçları sunulmaktadır.

Tablo 3. Birim Kök Test Sonuçları

	ADF		PP	
Değişken	Trendsiz	Trendli	Trendsiz	Trendli
GIDA	3.404357 (1.0000)	1.100613 (0.9999)	6.499990 (1.0000)	2.276537 (1.0000)
ENERJİ	2.996282 (1.0000)	0.922509 (0.9998)	3.122371 (1.0000)	0.863939 (0.9998)
DOVİZ	3.009456 (1.0000)	0.271571 (0.9993)	4.701753 (1.0000)	0.762277 (0.9997)
Δ GIDA	-4.313248 (0.0006)	-5.797705 (0.0006)	-5.174362 (0.0000)	-6.630763 (0.0000)
Δ ENERJİ	-3.884930 (0.0028)	-4.639521 (0.0013)	-9.570478 (0.0000)	-10.00661 (0.0000)
Δ DOVİZ	-3.491422 (0.0095)	-4.981152 (0.0004)	-6.702492 (0.0000)	-7.490457 (0.0000)

Test sonuçları, serilerin düzey değerlerinde durağan olmadığını, ancak birinci farkları alındığında durağanlaştığını göstermektedir. Bu nedenle tüm değişkenlerin I(1) düzeyinde bütünleşik oldukları sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 4. Otokorelasyon ve Değişen Varyans Sonuçları

	Gıda Enflasyonu Modeli		Enerji Enflasyonu Modeli	
Test	İstatistik	Olasılık	İstatistik	Olasılık
Breusch-Godfrey Otokorelasyon	0.670463	0.5131	1.452482	0.2374
ARCH Değişen Varyans	1.421297	0.2351	0.065832	0.7979

Yukarıdaki Tablo 4'te her iki modele ait tanısal testler yer almaktadır. Buna göre, her iki model için de hata terimlerinde otokorelasyon ve değişen varyans problemi olmadığı tespit edilmiştir.

Tablo 5. Regresyon Modeli Sonuçları

Gıda Enflasyonu Modeli			Enerji Enflasyonu Modeli		
Değişken	Katsayı	Z İstatistiği	Değişken	Katsayı	Z İstatistiği
DDOVIZ	26.68590	18.12068***	DDOVIZ	30.40797	21.34014***
UKRINTER	5361.156	5.083476***	RUSINTER	410.2935	3.693886***
Sabit	1.930176	3.416520***	Sabit	0.497285	1.091797***

Yukarıdaki Tablo 5'te her iki modele ait regresyon sonuçları verilmiştir. Buna göre, gıda fiyatları üzerinde döviz kuru (DDOVIZ) ve etkileşim değişkeni olan Ukrayna ile ilgili uluslararası gelişmeler (UKRINTER) pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı etkiye sahiptir. Diğer taraftan, döviz kuru (DDOVIZ) ve etkileşim değişkeni olan Rusya kaynaklı gelişmeler (RUSINTER), enerji fiyatları üzerinde pozitif ve anlamlı etkiye sahiptir.

Sonuç

Bu çalışmada, Türkiye'de döviz kuru dalgalanmaları ile Rusya ve Ukrayna kaynaklı jeopolitik şokların gıda ve enerji enflasyonu üzerindeki etkileri 2013M01–2025M07 dönemine ait aylık veriler kullanılarak analiz edilmiştir. Ampirik bulgular, döviz kuru oynaklığının hem gıda hem de enerji fiyatları üzerinde güçlü ve istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahip olduğunu ortaya koymuştur. Bunun yanında Ukrayna ile ilişkili dış ticaret şokları gıda fiyatlarını, Rusya ile ilişkili şoklar ise enerji fiyatlarını pozitif ve anlamlı biçimde etkilemiştir.

Elde edilen sonuçlar, Türkiye'de gıda ve enerji fiyatlarının yalnızca içsel dinamiklerden değil, aynı zamanda dışsal jeopolitik şoklardan da önemli ölçüde etkilendiğini ortaya koymaktadır. Döviz kuru hareketleri, ithalata bağımlı ürün grupları üzerinde belirgin geçişkenlik yaratmakta, savaş gibi beklenmedik gelişmeler ise bu etkinin şiddetini artırmaktadır. Bu nedenle fiyat istikrarının korunması açısından makroekonomik politikaların yalnızca döviz kuru ve para politikası araçlarıyla değil, aynı zamanda enerji arz güvenliği ve tarımsal üretim kapasitesinin güçlendirilmesine yönelik yapısal tedbirlerle desteklenmesi gerekmektedir.

Sonuç olarak, Türkiye'nin gıda ve enerji fiyatlarındaki kırılganlığının azaltılması, döviz kuru istikrarını sağlamaya yönelik politikaların yanı sıra dışa bağımlılığı azaltacak stratejik planlamaları da zorunlu kılmaktadır. Bu bağlamda tarımda verimliliğin artırılması, enerji arz kaynaklarının çeşitlendirilmesi ve jeopolitik risklerin yönetilmesine yönelik politikalar, enflasyonla mücadelede kritik önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA

Ahmad, M. T., Bhat, A. A., Riyaz, I., & Hakim, I. A. (2024). Russia-Ukraine War and Its Impact on Global Oil and Food Prices. *Journal of Advanced Zoology*, 45(1), 1145–1151.

Akçelik, F., & Ögünç, F. (2016). Pass-through of crude oil prices at different stages in Turkey. *Central Bank Review*, 16(1), 41–51. <https://doi.org/10.1016/j.cbrev.2016.03.004>

Alper, C. E., & Torul, O. (2008). Oil prices, aggregate economic activity and global liquidity conditions: Evidence from Turkey. *Economics Bulletin*, 17(6), 1–8.

Ben Hassen, T., & El Bilali, H. (2024). Russia–Ukraine conflict and food security in North Africa: A systematic literature review. *Agriculture & Food Security*, 13, 13.

Berument, H., & Taşçı, H. (2002). Inflationary effect of crude oil prices in Turkey. *Physica A: Statistical Mechanics and its Applications*, 316(1–4), 568–580. [https://doi.org/10.1016/S0378-4371\(02\)01025-7](https://doi.org/10.1016/S0378-4371(02)01025-7).

Brown, O., Hintermann, B., & Spreafico, M. (2023). The consequences of Russia’s war on Ukraine for climate action, food supply and energy security. Chatham House Research Paper. <https://doi.org/10.55317/9781784135836>

Glauber, J., & Laborde, D. (2022). How will Russia’s invasion of Ukraine affect global food security? *International Food Policy Research Institute (IFPRI) Blog*. Retrieved from <https://www.ifpri.org/blog>

Hamilton, J. D. (1983). Oil and the macroeconomy since World War II. *Journal of Political Economy*, 91(2), 228–248.

Kara, H., & Ögünç, F. (2005). Exchange Rate Pass-Through in Turkey: Has it Changed and to What Extent? CBRT Working Paper No. 05/04.

Karahan, Ö. (2017). Exchange rate pass-through in Turkish import and consumer prices: New evidence from a nonlinear framework. *Borsa Istanbul Review*, 17(4), 308–319. (DOI: 10.1016/j.bir.2017.07.004)

Kilian, L. (2009). Not all oil price shocks are alike: Disentangling demand and supply shocks in the crude oil market. *American Economic Review*, 99(3), 1053–1069

Leal Filho, W., vd. (2023). How the war in Ukraine affects food security. *Foods*, 12, 3996. Oral, E. (2023). Determinants of food inflation in Turkey: A SVAR analysis. *Journal of Economic Studies*, 50(2), 344–362.

Şencan, G. (2023). Food inflation and agriculture in Turkey [Politika Notu]. İstanbul Politikalar Merkezi (İSTANPOL).

Türkiye Cumhuriyeti Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı. (2023). Energy Balance Report 2023 [Report]. Ministry of Energy and Natural Resources. <https://www.enerji.gov.tr>

United Nations Global Crisis Response Group (UN-GCRG). (2022). *Brief No.1: The war in Ukraine: Global crisis for food, energy and finance*. United Nations.

HUKUKUN ÜSTÜNLÜĞÜ, KADIN İŞGÜCÜ VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ: HAZAR ÜLKELERİ ÖRNEĞİ*

THE RELATIONSHIP BETWEEN THE RULE OF LAW, FEMALE LABOR FORCE, AND ECONOMIC GROWTH: THE CASE OF CASPIAN COUNTRIES

Burçin Çakır GÜNDOĞDU**

Abstract

This study explores the dynamic interconnections among the rule of law, female labor force participation, and economic growth in Caspian countries over the period 1990–2024. Using the Dumitrescu and Hurlin (2012) panel causality approach, the analysis investigates whether improvements in institutional quality and gender inclusion foster sustainable economic performance. The empirical findings indicate bidirectional causality among all variables, suggesting that institutional strength, gender equality, and economic growth are mutually reinforcing. These results emphasize that strengthening the rule of law not only enhances women's participation in the labor market but also accelerates long-term economic development. The study provides policy implications for Caspian economies, highlighting the need for integrated reforms that promote institutional effectiveness, gender-inclusive labor markets, and sustainable growth.

Keywords: Rule of Law, Female Labor Force, Economic Growth, Caspian Countries, Panel causality

Özet

Bu çalışma, Hazar ülkelerinde hukukun üstünlüğü, kadın işgücü katılımı ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkileri 1990–2024 dönemi için incelemektedir. Çalışmanın temel amacı, kurumsal yapının kalitesini yansıtan hukukun üstünlüğü göstergesinin, kadınların iş gücüne katılımı ve ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini ortaya koymak ve bu değişkenler arasındaki dinamik nedensellik ilişkilerini analiz etmektir. Hukukun üstünlüğü, bireylerin haklarının korunması, yolsuzluğun azaltılması ve ekonomik faaliyetlerin güvence altına alınması açısından kurumsal istikrarın temel belirleyicisidir. Kadın işgücü katılımı ise ekonomik büyümenin toplumsal kapsayıcılığını artırarak sürdürülebilir kalkınmayı desteklemektedir. Bu bağlamda, üç değişkenin karşılıklı etkileşim içinde olduğu düşünülmekte ve çalışmada bu ilişkinin ekonometrik olarak sınanması amaçlanmaktadır.

Çalışmada kullanılan veriler, Dünya Bankası (World Bank) veri tabanından elde edilmiştir. Panel veri seti, Hazar bölgesinde yer alan ülkelerin 1990–2024 dönemine ilişkin yıllık gözlemlerinden oluşturulmuştur. Analiz öncesinde yatay kesit bağımlılığı ve heterojenlik testleri uygulanarak panelin yapısal özellikleri incelenmiştir. Sonuçlar, ülkeler arasında belirgin düzeyde

* Bu çalışma İstanbul Gelişim Üniversitesi, İktisat Politikaları Uygulama ve Araştırma Merkezi tarafından desteklenmiştir.

** Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Gelişim Üniversitesi, Türkiye, E-posta: bucakir@gelisim.edu.tr ORCID: 0000-0002-8578-4929

yatay kesit bağımlılığı ve parametre farklılıkları bulunduğunu göstermiştir. Bu nedenle analizlerde ikinci nesil panel veri yöntemlerinden yararlanılmıştır.

Veri setinin durağanlık özelliklerini belirlemek amacıyla CADF (Cross-sectionally Augmented Dickey-Fuller) ve CIPS (Cross-sectionally Augmented IPS) birim kök testleri uygulanmıştır. Değişkenlerin düzey değerlerinde durağan olmadıkları, birinci farklarında durağanlaştıkları tespit edilmiştir. Değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkiyi test etmek için Westerlund (2007) panel eşbütünleşme testi kullanılmış ve sonuçlar, hukukun üstünlüğü, kadın işgücü katılımı ve ekonomik büyüme arasında uzun dönemli bir eşbütünleşme ilişkisi bulunduğunu ortaya koymuştur. Bu bulgu, üç değişkenin uzun vadede birlikte hareket ettiğini ve ortak bir denge ilişkisi içinde olduklarını göstermektedir.

Son aşamada, değişkenler arasındaki nedensellik yönünü belirlemek üzere Dumitrescu ve Hurlin (2012) panel nedensellik analizi uygulanmıştır. Elde edilen sonuçlar, hukukun üstünlüğü, kadın işgücü katılımı ve ekonomik büyüme arasında çift yönlü (karşılıklı) nedensellik ilişkisi bulunduğunu göstermektedir. Bu sonuç, güçlü hukuksal kurumların kadınların iş gücüne katılımını ve ekonomik büyümeyi desteklediğini; aynı zamanda ekonomik büyüme ve artan kadın istihdamının da kurumsal yapının güçlenmesine katkıda bulunduğunu ortaya koymaktadır. Bulgular, Hazar bölgesinde sürdürülebilir ve kapsayıcı ekonomik kalkınma için hukukun üstünlüğü ve toplumsal cinsiyet eşitliğinin birlikte geliştirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır.

KAYNAKÇA

Acemoglu, D., & Robinson, J. A. (2012). *Why nations fail: The origins of power, prosperity, and poverty*. New York: Crown Business.

Beck, T., & Levine, R. (2004). Legal institutions and financial development. *Handbook of New Institutional Economics*, 251–278.

Dumitrescu, E.-I., & Hurlin, C. (2012). Testing for Granger non-causality in heterogeneous panels. *Economic Modelling*, 29(4), 1450–1460. <https://doi.org/10.1016/j.econmod.2012.02.014>

Engle, R. F., & Granger, C. W. J. (1987). Co-integration and error correction: Representation, estimation, and testing. *Econometrica*, 55(2), 251–276. <https://doi.org/10.2307/1913236>

Kaufmann, D., Kraay, A., & Mastruzzi, M. (2010). *The Worldwide Governance Indicators: Methodology and analytical issues*. World Bank Policy Research Working Paper No. 5430.

Mitra, P., & Yemtsov, R. (2006). Increasing inequality in transition economies: Is there more to come? *World Bank Policy Research Working Paper No. 4007*.

Pesaran, M. H. (2007). A simple panel unit root test in the presence of cross-section dependence. *Journal of Applied Econometrics*, 22(2), 265–312. <https://doi.org/10.1002/jae.951>

Pesaran, M. H., & Yamagata, T. (2008). Testing slope homogeneity in large panels. *Journal of Econometrics*, 142(1), 50–93. <https://doi.org/10.1016/j.jeconom.2007.05.010>

Phillips, P. C. B., & Sul, D. (2003). Dynamic panel estimation and homogeneity testing under cross-section dependence. *The Econometrics Journal*, 6(1), 217–259. <https://doi.org/10.1111/1368-423X.00108>

Westerlund, J. (2007). Testing for error correction in panel data. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 69(6), 709–748. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0084.2007.00477.x>

World Bank. (2024). *World Development Indicators (WDI)*. Retrieved from <https://data.worldbank.org>

AZERBAYCAN'DA İKLİM DEĞİŞİKLİĞİNİN HAZAR DENİZİ'NE ETKİSİ

Hafize İMANOVA*

Abstract

The aim of this research is to develop recommendations for fulfillment of the main target of Sustainable development goal (13th) on the Azerbaijani coast of Caspian Sea. The method of this research will be interdisciplinary methodology that will include analysis of various works related to the SDG13, carried out by different organizations of Azerbaijan. Then assessment of these works will be stated in the research. The result is that the interrelation of social and economic lifestyle with climate is closely related to each other and only by interdisciplinary methodology and development of eco-consciousness the solution of this problem can be achieved.

Keywords: Caspian Sea, sustainable development, eco-consciousness, climate change, climate regulator.

Özet

Bu araştırmanın amacı, Hazar Denizi kıyısındaki Azerbaycan'ın Sürdürülebilir Kalkınma Hedefi'nin (13.) temel hedefine ulaşılması için öneriler geliştirmektir. Bu araştırmanın yöntemi, Azerbaycan'ın farklı kuruluşları tarafından yürütülen SDG13 ile ilgili çeşitli çalışmaların analizini içeren disiplinlerarası bir metodoloji olacaktır. Daha sonra bu çalışmaların değerlendirmesi araştırmada belirtilecektir. Sonuç olarak, sosyal ve ekonomik yaşam tarzının iklimle olan karşılıklı ilişkisinin birbiriyle yakından ilişkili olduğu ve bu sorunun çözümüne ancak disiplinlerarası bir metodoloji ve eko-bilincin geliştirilmesiyle ulaşılabileceği ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hazar Denizi, sürdürülebilir kalkınma, eko-bilinç, iklim değişikliği, iklim düzenleyicisi.

Giriş

1977-1995 yılları arasında Hazar Denizi'nin seviyesi yılda yaklaşık 130 mm artarak hızla yükseldi [1, s.1]. Hazar Denizi, Azerbaycan da dahil olmak üzere 5 ülkeyi kapsamaması nedeniyle bilim insanları için büyük ilgi görmektedir. Azerbaycan'ın sosyo-ekonomik yaşam tarzı da Hazar Denizi'ne bağlıdır. Petrol ve doğalgaz sahaları ve balıkçılık Azerbaycan ekonomisine büyük bütçeler sağlamaktadır. Hazar Denizi ayrıca Azerbaycan'da iklimin düzenleyicisi olarak da rol oynamaktadır. Bugün Azerbaycan'ın kalkınma stratejisi çerçevesinde geliştirilmesi gereken ana alanlardan biri Hazar Denizi'nin kıyı alanlarının kalkınmasıdır. Tarihten bildiğiniz gibi, yaklaşık 5 milyon yıl önce, tektonik ve iklimsel süreçler sonucunda Hazar Denizi Karadeniz'den ayrılmıştır. Bir diğer önemli etken ise, bir zamanlar Hazar Denizi'ne bağlı olan Akdeniz, Karadeniz ve Azak denizlerini etkileyen tektonik hareketler nedeniyle deniz tabanının çökmesidir. Bu denizlerin aksine, Hazar Denizi'nin Atlantik Okyanusu ile su alışverişi yoktur ve bu da onu seviye düşüşlerine

* Dr. Öğr. Üyesi, Azerbaycan Millî Bilimler Akademisi, Azerbaycan E-posta: hafizaimanova@yahoo.com
ORCID: 0009-0007-3058-2063

karşı daha hassas hale getirir [5]. Bu uzun yıllar boyunca deniz seviyesinde birçok dalgalanma olmuştur. Hazar Denizi biyotası, su sıcaklığı, buz içeriği, deniz seviyesi ve su sirkülasyonu gibi farklı yollarla kendisini etkileyen iklim değişikliğine karşı hassastır. Hazar Denizi biyotasının iklime uyum sağladığı unutulmamalıdır. Bugün, deniz sıcaklığı arttıkça ve ölü fok ve diğer canlıların sayısı arttıkça Hazar Denizi biyotasında da değişiklikler gözlemliyoruz.

Biyolojik Çeşitlilik ve Deniz Suyu Kirliliğinin Birbiriyle İlişkisi

Azerbaycan hükümeti, Hazar Denizi'ndeki canlıları korumayı ve iklim değişikliğinin biyota üzerindeki olumsuz etkisini önlemeyi amaçlayan balıkçılık normları ve kuralları belirlemiştir. Sürdürülebilir balıkçılığın geleneksel anlayışı, balıkçılık uygulamaları nedeniyle balık popülasyonunun zamanla azalmadığı, sürdürülebilir bir oranda avlanmadır [4, s.306].

Bu arada, sosyal sürdürülebilirlik biyolojik çeşitlilikle çelişebilir. Balıkçılık ekosistemi toplumun kullanabileceği ürünler sunma yeteneğini koruyorsa, bir balıkçılık sosyal olarak sürdürülebilirdir. Hilborn'a göre "bazı türlerin kaybı ve hatta ekosistemin dönüşümü sürdürülebilir hasatlarla bağdaşmaz" [2]. Deniz seviyesinin kirlenmesi de Hazar Denizi'nin biyolojik çeşitliliğini etkilemektedir. Açık deniz petrol sahalarının işletilmesi ve deniz ürünlerinin taşınması da denizin ve biyolojik çeşitliliğinin kirlenmesini etkilemektedir. Günümüzde deniz kirliliği ve iklim etkisi Hazar Denizi'ndeki temel sorunlardır ve herhangi bir önlem alınmazsa sosyoekonomik yaşam tarzına verdiği zarar çok büyük olabilir. Petrol ve doğalgaz endüstrisinin gelişmesi Hazar Denizi'ndeki biyolojik çeşitliliğin yaşam tarzına da zarar verebilir ve sonuç olarak insanların sosyo-ekonomik yaşam tarzını da etkileyebilir.

Kıyı Alanlarının Korunmasında NAP ve Hükümetin Rolü

Azerbaycan Milli Uyum Planı (NAP), Hazar kıyı bölgelerinin korunması ve restorasyonu konularını da içermektedir [3, s.129]. COP29 etkinlik serisinde Hazar Denizi'nin korunmasıyla ilgili yuvarlak masa toplantısına, Haydar Aliyev Vakfı Başkan Yardımcısı Leyla Aliyeva da katılarak Hazar Denizi'nin sorunlarına önem ve desteğini vermiştir. Leyla Aliyeva liderliğindeki IDEA (Uluslararası Çevre Koruma Diyalogu) kamu derneğinin girişimiyle ve "Zengin Havzalar", "Tek Damla" projeleri ve "Mavi Deniz Vakfı" ile işbirliği çerçevesinde kurulan Hazar Denizi'ndeki ilk kıyı koruma alanı olan Kızılağaç Milli Parkı ile ilgili bir dizi konuya dikkat çeken Leyla Aliyeva, 2011 yılından bu yana 7 binden fazla gönüllünün yardımıyla kıyı bölgelerinden yaklaşık 120 ton atığın toplanması ve geri dönüştürülmesi hakkında da bilgi vermiş ve özellikle gençlerin çevre korumadaki rolünü vurgulamıştır.

Toplumda Eko-Bilincin Rolü

11-23 Kasım 2024 tarihleri arasında Bakü'de düzenlenen Taraflar Konferansı (COP29) sırasında, hem ülkenin Cumhurbaşkanı'nın hem de Hazar Denizi'ni inceleyen kuruluşların Hazar Denizi sorunlarına dikkati büyük önem taşıyordu. Bu nedenle, Leyla Aliyeva ve IDEA kamu girişimi kuruluşunun Hazar Denizi canlılarının korunması için hayata geçirdiği projeler, Hazar Denizi'nin biyolojik çeşitliliğinin korunmasında çok önemli bir rol oynamaktadır. Bununla birlikte, tüm bu önlemler ve girişimler, genç neslin ekolojik farkındalık ve düşünce düzeyini artıracak, böylece ekolojik ahlak ve çevre kavramlarını gelecek nesillere aktaracak ve böylece daha sürdürülebilir ve yeşil düşünceli bir toplumun büyümesi için koşullar yaratacaktır. Ekolojik farkındalık ve ekolojik eğitim arasındaki yakın ilişki göz önüne alındığında, ailelerdeki ekolojik eğitimin eğitici işlevinin okullarda ve üniversitelerde de devam edeceğine ve toplumun düşünce düzeyinin yükselmesine katkıda bulunacağına inanıyoruz.

Sonuç

Sosyo-ekonomik yaşam tarzı ile Hazar Denizi'nin biyolojik çeşitliliğinin korunması arasındaki ilişki yakından ilişkilidir. Ancak sürdürülebilirliği sağlamak için alınan devlet desteği ve önlemler bu sorunun çözümü için yeterli değildir. Özellikle dünyada iklim değişikliği konusunda farkındalığın yüksek olduğu bu dönemde, kamuoyunun bilinçlendirilmesiyle eko-bilinç düzeyi artırılmalıdır. Çevre etiği ve zihinsel değerler yaşadığımız çevrenin korunmasında önemli bir rol oynadığından, toplumun eko-bilinç düzeyi önümüzdeki dönemde büyük önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA

1. Aliyev A.S., Ahmedova R.Y. Change in the level of the Caspian Sea and its socio-economic impacts on the coastal zone of Azerbaijan Republic. // Understanding the problems of inland waters: case study for the Caspian Sea – Baku: ANAS, Named Academician H.Aliyev Institute of Geography, – 12-14 May, – 2018, – pp. 1-5.
2. Hilborn Ray. Are Sustainable fisheries achievable? // Edited by E. Norse and L. Crowder, 2005, pp. 247-259.
3. Humbatov, F. Low emissions development outlook and its role in the environmental security system of the Republic of Azerbaijan. (Monograph) / F. Humbatov. – Baku: "Tuna" PPC LLC, – 2022. – 256 p.
4. Imanova, H. The interrelation of social consequences of climate change impact on societies // – Bakı: AMEA, Elmi Əsərlər jurnalı, – 2023. – pp. 123-128.
5. <http://sdg.bsu.edu.az/news/analysis-of-recent-changes-in-the-caspian-sea-level> (last seen on 27.08.2025)

2020 SONRASI DÖNEMDE AZERBAIJAN'IN İZLEDİĞİ ASKERİ GÜVENLİK POLİTİKASININ KARADENİZ GÜVENLİĞİNE ETKİLERİ

THE IMPACT OF AZERBAIJAN'S MILITARY SECURITY POLICY AFTER 2020 ON BLACK SEA SECURITY

Ahmet SAPMAZ*

Giriş

Azerbaycan topraklarının Ermenistan tarafından işgali, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliğinin yıkılması sürecinde ortaya çıkan ve 2023 yılına kadar varlığını sürdüren dondurulmuş bir sorun olarak varlığını sürdürmüş ve Karadeniz'de genel olarak güvenlik durumu kötüleşirken çözüme kavuşturulması ile dikkat çekmiştir. Bu çalışmanın araştırma sorusu Azerbaycan tarafından 2020 ve sonrasında izlenen askeri güvenlik politikasının Karadeniz'in güvenliğine etkisinin ne olduğudur. Araştırmanın varsayımı ise Azerbaycan'ın 2020 ve sonrasında izlediği askeri güvenlik politikası ile Ermeni işgalini sonlandırmasının ve müteakiben Azerbaycan ile Ermenistan arasında süren barış anlaşması imzalama sürecinin, Karadeniz bölgesi güvenliğine katkı sağlayarak bölgesel dengelerin yeniden kurulmasında ve yeni iş birliği mekanizmalarının ortaya çıkmasında önemli bir etken olduğudur.

Karadeniz'in Genel Güvenlik Durumu

Karadeniz bölgesine kıyıdaş devletler Bulgaristan, Ukrayna, Rusya, Gürcistan ve Türkiye olmasına rağmen Ermenistan, Azerbaycan ve Moldova da Karadeniz ülkesi sayılmaktadır. Karadeniz coğrafi açıdan çok sayıda alt bölgeyi birbirine bağlayan stratejik konumu, ticaret ve enerji rotalarına erişim sağlaması ve büyük güçlerin etki ve ilgi alanlarında bulunması nedeniyle önem taşımaktadır. Karadeniz'de geniş kapsamlı bir iş birliği mekanizması oluşturulamaması bir güvenlik boşluğu yaratarak bölgesel ve küresel rekabetin yoğunlaşacağı ortamın oluşmasına zemin hazırlamıştır (Çelikpala, 2010). Karadeniz, Soğuk Savaş sonrası görece istikrarlı bir bölge iken Rusya'nın izlediği büyük güç ve "yakın çevre" politikaları ile NATO ve AB'nin Karadeniz'e kıyıdaş ülkelerin bazılarını kapsayacak şekilde genişlemeleri ve bu yönde isteklerinin devamı sonucu artan askerileşme ve bölgede mevcut olan dondurulmuş sorunlar nedeniyle güvenlik risk ve tehditleri ile aktif savaş yaşanan bir bölge haline gelmiştir. Diğer nedenlerin yanı sıra bölge ülkelerinin ve özellikle Rusya'nın Ukrayna ve Gürcistan'da, Ermenistan'ın ise Azerbaycan'da izlediği revizyonist askeri politikaları nedeniyle bir güvenlik toplumu ortaya çıkarma potansiyeli ortadan kalmıştır (Hajizada, 2018). Karadeniz Havzası jeopolitik, jeostratejik ve jeoekonomik açıdan büyük önem taşımaktadır. Bölgenin en önemli gücü olan Rusya'nın, 2022 yılından bu yana Ukrayna ile savaşı, ABD liderliğinde bazı NATO üyelerinin Ukrayna'yı Rusya'ya karşı desteklemesi, Karadeniz'in güvenliği açısından sarsıcı gelişmelerin yaşanmasına neden olmuştur. Azerbaycan açısından ise Karadeniz; Avrupa pazarına ulaşmak açısından stratejik bir ticaret ve ulaşım koridoru (Çin'i Avrupa'ya bağlayan Orta Koridor), enerji güvenliği ve ihracatı için önemli

* Doç. Dr., İstanbul Gelişim Üniversitesi, Türkiye, E-posta: asapmaz@gelisim.edu.tr ORCID: 0000-0003-0858-9000

bir rota olması ve bölgesel güvenlik açısından önem taşımaktadır (Kakachia v.d., 2022; Potapenko, Hajiyeu, 2025).

2020 Sonrası Azerbaycan'ın Askeri Güvenlik Politikası ve Karadeniz Güvenliğine

Azerbaycan toprakları olan Dağlık Karabağ ve çevresindeki yedi rayon 1994 yılında imzalanan ateşkes anlaşması ile fiilen Ermeni işgali altında kalmıştır. BMGK'nın almış olduğu ve Ermenistan'ın işgal ettiği topraklardan çekilmesini talep eden dört karar Ermenistan'ın pozisyonunda herhangi bir değişiklik yaratmamıştır. Bu ortamda Azerbaycan'ın askeri güvenlik politikasının odağını Ermenistan tarafından işgal edilen topraklarının kurtarılması oluşturmıştır. Diğer yandan enerji güvenliği ve bu kapsamda sahip olan enerji kaynaklarının pazarlara ulaştırılması (Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı, Bakü-Tiflis-Erzurum Doğalgaz Boru Hattı, Güney Gaz Koridoru (TANAP/TAP)), Azerbaycan'ın güvenlik politikası ve ekonomik bağımsızlık için büyük önem taşımıştır. Azerbaycan bağımsızlığından itibaren 1993 yılında Kolektif Güvenlik Anlaşmasına dahil olmuş ancak 1999 yılında anlaşmadan çekilmiştir. Azerbaycan genel olarak Güney Kafkasya'da Rusya faktörünü dikkate alan ancak Türkiye, ABD, NATO ve AB ile ilişkilerini de geliştirerek denge siyasetini kurmaya çalışan bir politika takip etmiştir. Azerbaycan, ordusunu Türkiye ile iş birliği içerisinde NATO standartlarında eğitim ve donatma konusunda büyük çaba göstermiş ve Barış için Ortaklık Projesi ile başlayan süreçte NATO ile iş birliği içerisinde olmuştur. Türkiye ile Azerbaycan arasında 2010 yılında Stratejik İş birliği ve Karşılıklı Destek Anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşma uyarınca taraflardan biri saldırıya uğradığında diğer taraf tüm imkanlarını kullanarak saldırıya uğrayan tarafı destekleyecektir. Azerbaycan; Türkiye, Rusya, İsrail ve Belarus ile askeri-teknik iş birliğini geliştirmiştir. Bunlardan Türkiye ve İsrail ile olan ilişkiler savunma sanayini geliştirmek ve teknolojik altyapıyı kurmak açısından stratejik iş birliği düzeyine taşınmıştır. Azerbaycan, izlediği dengeli siyaset ve milli güç unsurlarında yaşanan gelişme ile Türkiye'nin siyasi ve askeri alanda verdiği destek sonucu (Cenusa, 2025) önce 27 Eylül 2020 tarihinde başlayan ve 44 gün süren Vatan Savaşı'nı kazanmış ve Dağlık Karabağ dışındaki Ermeni işgali altındaki bölgeleri yeniden ele geçirmiştir.

Sonrasında 19 Eylül 2023 tarihinde tek gün süren anti-terör operasyonu ile Dağlık Karabağ bölgesi de ele geçirilmiş ve Ermeni işgali altında Azerbaycan toprağı kalmamıştır. Azerbaycan ile Türkiye arasında 15 Haziran 2021 tarihinde imzalanan "Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti arasında Müttefiklik İlişkileri Hakkında Şuşa Beyannamesi" ile ikili ilişkiler stratejik ortaklık düzeyinden müttefiklik düzeyine taşınmıştır (Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Müttefiklik İlişkileri Hakkında Şuşa Beyannamesi", 2021). Bu kapsamda Türkiye'nin Azerbaycan'a gelecekte muhtemel bir askeri tehditle karşılaşması durumunda vereceği desteğin düzeyi artmıştır (Gürsoy, 2023). Bakü tarafından Türkiye ve Pakistan ile geliştirilen yakın siyasi, askeri ve ekonomik ilişkiler ve bu kapsamda icra edilen askeri tatbikat ve eğitimler Azerbaycan'ın pozisyonunu güçlendirmesine yol açmıştır.

Diğer yandan Ermenistan'a; Azerbaycan ile sürdürülebilir barışı sağlaması sonucu hem Azerbaycan hem de Türkiye ile ilişkilerinin gelişeceği, uluslararası izolasyonun sona ereceği ve Rusya'ya olan asimetrik bağımlılığının ortadan kalkacağı hissettirilmiştir. Rusya'nın dikkatini Rusya-Ukrayna Savaşı'na yöneltmesi ve askeri gücünü bu coğrafyaya odaklamış olması (Cenusa, 2025), İkinci Karabağ Savaşı ve sonrası süreçte Rusya-Ermenistan ilişkilerinin gerilemesi (Ermenistan KGAÖ ile ilişkilerini askıya almıştır) ve giderek müttefiklikten uzaklaşması, ABD ve AB'nin diplomatik, ekonomik ve askerî açıdan bölge ile daha fazla ilgilenmesi Güney Kafkasya'da siyasi ve askerî açıdan stratejik seviyede değişiklikler yaşanmasına neden olmuştur.

Rusya-Ukrayna Savaşı nedeniyle Azerbaycan, Avrupa enerji güvenliği açısından önemli bir aktör haline gelmiştir. Diğer yandan Ağustos 2025'te ABD Başkanı Trump ev sahipliğinde Beyaz Saray'da buluşan Azerbaycan ve Ermenistan arasında 'Azerbaycan ile Ermenistan Arasında Barışın ve Devletlerarası İlişkilerin Tesis Edilmesi Hakkında Anlaşma' metni paraflanmış, 'Trump Uluslararası Barış ve Refah Yolu' ile Zengezur Koridorunun hayata geçirilmesi için adım atılmıştır (Joint Devlaration by the President of the Republic of Azerbaijan and the Prime Minister of the Republic of Armenia on the outcomes of their meeting in Washington D.C., United States of America, 2025). Azerbaycan bu süreçte bir yandan toprak bütünlüğünü sağlar iken diğer yandan Ermenistan ile sürdürülebilir bir barışın sağlanması için gerekli koşulların oluşturulması için çaba harcamıştır.

Bu açıdan yürütülen siyasi, askeri ve ekonomik politikalar sonucu Ermenistan'ın Anayasa'sı dahil gelecekte sorun çıkarma potansiyeli olan tüm alanlarda düzenlemeye gitmesi yönünde politika izlenmiştir. Bu kapsamda Karadeniz ve Hazar Havzalarında SSCB'nin çöküş sürecinde ortaya çıkan dondurulmuş bir çatışma tamamıyla ortadan kalkma durumuna evrilmiştir. Böylece bölgesel iş birliği ve istikrar için elverişli bir ortam ortaya çıkmıştır. Hayata geçirilmesi planlanan Zengezur koridoru vasıtasıyla Azerbaycan ile Nahçıvan, Azerbaycan ile Türkiye ve Türkiye ile Hazar Havzası arasında fiziki irtibatın sağlanması mümkün olacaktır. Bu durum mevcut ve potansiyel ulaşım rotalarının geliştirilmesi ve etkinliği açısından da büyük önem taşımaktadır.

Sonuç

Azerbaycan'ın 2020 yılı itibariyle fiziki olarak ortaya koyduğu askeri güvenlik politikası küçük bir devletin, büyük güçlerin rekabet ettiği Karadeniz Havzası coğrafyasında, büyük güçler arası çıkar çatışmalarını ve dengeleri gözeterek bölgesel bir sorunu çözüme kavuşturabileceği ortaya koymuştur. Bu çerçevede Ermenistan'ın Azerbaycan'ın egemenlik ve toprak bütünlüğünü tanıması, iki ülke arasında sınırın belirlenmesi, Zengezur Koridorunun tesisi gibi konularda büyük ilerleme sağlanmış, Rusya'nın bölgesel sorunlar üzerindeki hakimiyeti azalmış, Rusya ile Ermenistan arasındaki müttefik ilişkileri sarsılmış, Rusya dışı diğer bölgesel ve büyük güçlerin bölgedeki etkinliği artmıştır. Sonuç olarak Azerbaycan'ın izlediği askeri güvenlik politikası Dağlık Karabağ sorunun sürdürülebilir bir barış anlaşması ile tamamen ortadan kalkması için elverişli koşulları oluşturmuş, Karadeniz bölgesindeki donmuş çatışmalardan birinin çözümünde önemli mesafe kat edilerek yeni iş birliği mekanizmaları için koşullar ortaya çıkmış, bahse konu yeni ikili ve bölgesel iş birliği olanakları ise Karadeniz Havzasındaki güvenlik sorunlarının çözümüne yönelik olumlu çerçeve sunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan, Askeri güvenlik, Karadeniz, Rusya-Ukrayna Savaşı, Ermenistan.

KAYNAKÇA

Özsoy, B. (2023). 1918'den 2023'e Türkiye-Azerbaycan İlişkilerinin Askeri Boyutu. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 19(46), 585–605.
<https://doi.org/10.17752/guvenlikstrtj.1354438>

Cenusa, D. (2025). "The Black Sea Region and the Impact of the War: geopolitics, geoeconomics and security 'transversal costs' and 'unintended benefits'", *Geopolitikos Ir Studiju Centras*, https://www.gssc.lt/wp-content/uploads/2025/06/v01_Cenusa_Black_Sea_war_impact_A4_EN.pdf

Çelikpala, M. (2010). *Security in the Black Sea Region Policy: An initiative of The Black Sea Trust for Regional Cooperation*, https://www.bertelsmann-stiftung.de/fileadmin/files/BSt/Publikationen/GrauePublikationen/GP_Security_in_the_Black_Sea_Region.pdf

Hajizada, M. (2018). Challenges and opportunities for establishing a security community in the wider Black Sea area. *Southeast European and Black Sea Studies*, 18(4), 529–548. <https://doi.org/10.1080/14683857.2018.1516333>

“Joint Declaration by the President of the Republic of Azerbaijan and the Prime Minister of the Republic of Armenia on the outcomes of their meeting in Washington D.C., United States of America (2025), White House, <https://www.state.gov/wp-content/uploads/2025/08/2025JointDeclaration.AzerbaijanArmenia.pdf>

Kakachia, K., Valiyev, A., Shelest, H., Lebanidze, B., Khyliko, M., Alili, A., & Kandelaki, S. (2022). The Black Sea Security after Russian Invasion of Ukraine: Views from Ukraine, Georgia, and Azerbaijan. https://eesri.org/wp-content/uploads/2022/09/2022-28_Black-Sea-Security_PB-ENG.pdf

Potapenko, V., Hajiyeu, S. (2025), Security Challenges in the Wider Black Sea Region and Opportunities for cooperation with the Caspian Sea Region, Center of Analysis of International Relations, <https://aircenter.az/uploads/ZJnNST9u0RjO.pdf>

“Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Mütteliklik İlişkileri Hakkında Şuşa Beyannamesi”, (2021), Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, <https://www.tccb.gov.tr/assets/dosya/2021-06-15-Azaebaycan-SusaBeyannamesi.pdf>

2022 UKRAYNA İŞGALİ'NİN RUSYA'NIN KÜRESEL GÜÇ POZİSYONU ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

THE IMPACT OF THE 2022 INVASION OF UKRAINE ON RUSSIA'S GLOBAL POWER POSITION

Emre GÜNDOĞDU*

Abstract

With the 2022 Ukraine war, Russia increased its influence in certain regions of the Global South and strengthened its relations with states such as Iran, China and North Korea that hold an anti-Western position in the international system. The threat posed by Russia also led to stronger solidarity among the transatlantic allies in NATO. On the other hand, these developments have been driven not by the ideological polarization logic of the Cold War, but rather by pragmatic calculations rooted in national interests. Although the invasion of Ukraine clearly conveyed to the Western world where Russia's red line lies regarding NATO's eastward expansion, it does not represent an ideological challenge to the international order by "actors bloc-aligning under Russia's leadership." Any potential attempt that could shake the United States' superpower position in the global system would require an international vision coherent enough to serve as an alternative to liberal values, or a determination to uphold those values more consistently than Western states. However, the invasion of Ukraine disadvantages Russia in comparison to global actors that effectively utilize soft power tools, thereby constraining its ability to consolidate its position as a global power.

Keywords: 2022 Ukraine war, global power position, polarisation, NATO, Global South.

Özet

2022 Ukrayna işgali sürecinde Rusya'nın küresel destek kazanma girişimi kapsamında, gerçekleştirdiği askeri harekâtı Ukrayna'yı "Nazilerden arındırmak" için gerekli bir hareket olarak nitelendirmesi söz konusu olmuştur. Daha sonra Rusya, çatışmayı uluslararası düzenin geleceği konusunda Ukrayna'nın Batılı destekçilerine karşı tam teşekküllü bir vekalet savaşı olarak çerçevelemeye yönelmiştir. Moskova'nın Küresel Güney'deki diplomatik çabaları, ABD müdahaleciliğine karşı kendi içinde dayanışma yaratmayı amaçlamıştır. Batı Avrupa Ukrayna'yı desteklerken, Rusya, çeşitli Orta Doğu ve Asya ülkelerinden destek görmüştür (Cooley, 2025, s. 24). Rusya, Küresel Güney'in bazı bölgelerinde nüfuzunu artırmış ve "Batı dışı" düzene bağlılığını teyit eden Çin, İran ve Kuzey Kore ile ittifak kurmuştur. Diğer yandan Ukrayna savaşı, Batılı ülkeleri Rusya'yı izole etmeye yöneltmiştir. Biden yönetiminin Putin'e yakın kişilere yönelik geniş kapsamlı mali ve ticari yaptırımlar uygulaması, Washington'ın umduğu ekonomik sonuçları sağlamasa da Putin ve yakın çevresini Batı çevrelerinde dışlanmış bir konuma düşürmüştür. Almanya-Rusya ilişkileri hızla gerilemiş ve Ukrayna'ya destek, Almanya'nın geleneksel Doğu politikası kapsamında Rusya ile ilişkileri sürdürme ve geliştirme çabasından daha önemli bir

* Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Gelişim Üniversitesi, Türkiye, E-posta: egundogdu@gelisim.edu.tr ORCID: 0000-0002-6114-4484

Alman önceliği haline gelmiştir. Batı Avrupa'nın önde gelen devletleri, Ukrayna'yı askeri ve finansal olarak desteklerken Moskova ile bağlarını da keskin bir şekilde kesmişlerdir. İngiltere, Fransa ve İtalya da ABD yaptırımlarına katılmıştır. Avrupa Birliği (AB), savaşın başlangıcından itibaren Rus boru hatlarından ithal edilen doğalgazdan önemli ölçüde uzaklaşmıştır. Baltık ülkeleri ve Polonya, Rusya'ya karşı tutumlarını sertleştirirken, Litvanya, Letonya ve Estonya, Rusya'nın elektrik şebekesiyle bağlantılarına son vermiştir. Macaristan ve Slovakya ise Moskova ile bağlarını kesmeyi reddetmek suretiyle Batı'nın Ukrayna'ya desteğini durdurması çağrısında bulunan AB ve Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO) üyeleri arasında ön plana çıkmıştır. Çin, NATO'nun savaştan sorumlu olduğu yönündeki Rus söylemini tekrarlayarak, çatışmadan Batı'yı sorumlu tutmakta olup Rusya'ya önemli ekonomik, askeri ve teknolojik destek sağlamaktadır. Ayrıca, Rus hidrokarbonlarının en büyük alıcılarından biri olarak savaşın devam etmesi için gereken finansal kaynağı sağlamaktadır (Stent, 2025).

Rusya Ukrayna'yı işgal ederek dış politika gündemini fiilen sınırlamıştır. Rusya'nın Ukrayna'da yürüttüğü savaş türü, Rus dış politikasının yumuşak güç araçları ve siyasi iş birliği yoluyla Moskova'yı 21. yüzyılın büyük güç rekabetinde alternatif bir güç merkezi olarak konumlandırma olasılığını sınırlandırmaktadır. Ukrayna savaşı Avrupa ülkelerinin NATO'daki konumunu daha da sağlamlaştıracaktır. Ukrayna savaşı ile birlikte Rusya'nın diğer Sovyet sonrası cumhuriyetler ile arasındaki değerlere dayalı ilişkiyi sürdürmesi olası görünmemektedir. Zira Rusya'nın, uzun yıllar boyunca Sovyet sonrası ülkeleri bir arada tutan kültürel olarak yakın bağları kullanma avantajını kaybetmesi muhtemeldir (Kusa, 2022, s. 10-11).

2022 Ukrayna işgalinin ardından Rusya'nın oluşturduğu tehdit, transatlantik müttefikler arasındaki dayanışmayı güçlendirmek için bir ivme sağlamıştır. NATO için yenilenen bir amaç duygusu, AB'nin sınırlarındaki bir krize yanıt verme kararlılığının güçlenmesi ve birçok Avrupa devletinin savunmaya daha fazla katkıda bulunma isteği gibi önemli sonuçlar ortaya çıkmıştır (Cladi, 2025, s. 1). Diğer yandan, Ukrayna'daki savaş uluslararası sistemi köklü bir biçimde yeniden yapılandırmamakla birlikte ABD'nin hem büyük müttefikleri hem de rakipleri ve küresel Güney'deki potansiyel ortaklarıyla ilişkilerini değiştirmiştir. Avrupa'da ise, kıtasal savunma kabiliyetlerindeki uzun süredir devam eden eksiklikleri vurgulamıştır. Ukrayna savaşı birçok Avrupalı siyasi lider açısından ekonomik entegrasyona öncelik veren bir stratejinin Rus politikasında ılımlılığı teşvik edebileceği fikrini itibarsızlaştırarak Avrupa ve Rusya arasındaki ilişkiyi dönüştürmüştür. Savaş aynı zamanda Batı ile küresel Güney arasındaki süregelen uçurumu da gözler önüne sermiştir (Frederick vd., 2025, s. 55-56). Bu noktada bir sorunsala işaret etmek gerekmektedir. Yükselen küresel Güney'e ilişkin bazı bilimsel anlatılarda üstü kapalı olan bir varsayım, bu kategorideki devletlerin ABD liderliğindeki liberal uluslararası düzeni devirmeyi arzuladığıdır. Tipik bir örnek, Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin ve Güney Afrika'dan oluşan BRICS grubunun "liberal demokratik düzene meydan okuyan" aktörler olarak tasvir edilmesidir. Ne var ki küresel Güney'in liberal uluslararası düzenin tüm alanlarına kasıtlı olarak birleşik bir meydan okuma oluşturması söz konusu değildir. Ne Çin ne de küresel Güney, günümüz "dünya düzenine" karşı çıkmaktadır. Bu devletler kolektif olarak kapsamlı bir alternatif düzeni (daha önce SSCB tarafından savunulan sosyalist dünya düzeni gibi) savunmamaktadırlar. Çin'in veya küresel Güney devletlerinin liberal bir düzenin tamamına mı meydan okuduğu, yoksa öncelikle bu düzen içindeki bazı devletlerin güç konumlarına mı meydan okuduğu ve insan hakları gibi belirli liberal ilkelerin evrensel uygulamasını mı sorguladığı tartışmaya açıktır. Bu devletler, üzerinde anlaşmaya varılan kolektif bir gündem ya da yeni (liberal olmayan) bir dünya düzenine yönelik bir vizyon geliştirmemişlerdir. Aslında aralarındaki demokrasiler düzenli olarak liberal ilkelere

bağılıklarını ilan etmekte ve hatta çoğu zaman Batı'yı bu ilkeleri tutarlı bir şekilde desteklemediği için eleştirmektedirler (Rabel, 2025, s. 1010-1011).

Bu bilgiler ışığında, 2022 Ukrayna işgalinin Rusya'nın küresel denklemdeki pozisyonunda köklü bir değişim yaratmadığı görülmektedir. NATO ve Rusya arasındaki gerilimde Batı dünyası ile jeopolitik rekabet eden aktörlerin davranışı uluslararası sistemin çok kutupluluğa evrilen yapısına uygun olarak ideolojik kampaşma mantığından ziyade ulusal çıkarlarına ilişkin pragmatik hesaplamalar tarafından yönlendirilmiştir. Ukrayna işgali, Batı dünyasına Rusya'nın NATO'nun doğuya doğru genişlemesi konusundaki kırmızı çizgisinin ne olduğuna ilişkin mesajı net bir biçimde iletmiş olmakla birlikte "Rusya'nın liderliğinde bloklaşan aktörlerin" uluslararası düzene ideolojik bir meydan okumasını ifade etmemektedir. ABD'nin uluslararası sistem içerisindeki süper güç pozisyonunda sarsıntıya neden olacak bir potansiyel girişimin uluslararası liberal değerlere alternatif olabilecek tutarlılıkta bir uluslararası düşünceye ya da bu değerleri Batılı devletlerden daha tutarlı bir biçimde sürdürecektir bir iradeye ihtiyacı vardır.

KAYNAKÇA

Cladi, L. (2025), "Transatlantic solidarity in the shadow of the Russian-Ukrainian war: A neorealist explanation", *Defence Studies*, 1-20, <https://doi.org/10.1080/14702436.2025.2562974>

Cooley, A. (2025), "Russia stakes global ambitions on regional dominance". L. Vinjamuri (Ed.), *Competing visions of international order: Responses to US power in a fracturing world*, Chatham House, ss. 22-32.

Frederick, B., Evans, A. T., Hvizda, M., Laufer, A., Wang, H., Charap, S., Marcinek, K., Shatz, H. J., Holynska, K., Ochmanek, D. A., Danaf, O., Zakheim, B., Gunness, K. (2025), *The consequences of the Russia-Ukraine war*, RAND.

Kusa, I. (2022), "Russia-Ukraine war: Harbinger of a global shift: A perspective from Ukraine", *Policy Perspectives*, 19 (1): 7-12, <https://doi.org/10.13169/polipers.19.1.ca2>

Rabel, R. (2025), "Global South and western divergence on Russia's war in Ukraine: implications for world order", *International Affairs*, 101(3): 1005-1021, <https://doi.org/10.1093/ia/iiaf008>

Stent, A. (2025), "How the war in Ukraine changed Russia's global standing", <https://www.brookings.edu/articles/how-the-war-in-ukraine-changed-russias-global-standing/>, Erişim Tarihi: 14 Eylül 2025.

ORTA BÜYÜKLÜKTE DEVLETLERİN STRATEJİ BELİRLEME KAPASİTELERİ: GÜNEY KAFKASYA ÖRNEĞİ (2025 PERSPEKTİFİ)

THE STRATEGY-MAKING CAPACITIES OF MIDDLE POWERS: THE CASE OF THE SOUTH CAUCASUS (2025 PERSPECTIVE)

Umut DUMANGÜR*

Abstract

As of 2025, the South Caucasus, though still overshadowed by great power rivalry, has increasingly become a geopolitical space shaped by the dynamics of middle powers. Russia's weakened regional influence due to the war in Ukraine and the vacuum created by global competition have offered actors such as Turkey, Azerbaijan, Georgia, and Armenia the opportunity to develop and implement their own strategies.

This study examines the strategy-making capacity of middle powers in the South Caucasus and the extent to which they can influence global actors. Turkey and Azerbaijan's military-political alliance, their efforts to establish regional networks through the Zangezur Corridor and the Organization of Turkic States, Georgia's attempts to balance Russian influence by deepening ties with the EU and NATO, and Armenia's diversification of its relations with the West all demonstrate that the regional order is no longer solely dependent on the will of great powers. The findings reveal that while middle powers cannot directly challenge global actors, they can nonetheless affect decision-making processes by creating strategic costs and opportunities in areas such as energy, transportation, and security.

In conclusion, this emerging picture in the South Caucasus shows that great power-centered approaches are insufficient to understand the region's geopolitics. Middle powers, by utilizing conjunctural opportunities and regional networks, are able to generate lasting impacts. This indicates a new era in which the South Caucasus is no longer merely a stage for global rivalry, but a region where actors with the capacity to shape order are becoming active players.

Keywords: South Caucasus, Middle Powers, Regional Strategy, Global Actors, Geopolitics

Özet

Güney Kafkasya, II. Karabağ Savaşı ve 2022 yılında patlak veren Rusya – Ukrayna Savaşı'nın yarattığı iklimle beraber, jeopolitik gelişmelerde, değişimlerin gözlendiği bir coğrafya olmuştur. Uzun bir süre başta Rusya olmak üzere birçok küresel gücün nüfuz ettiği ve etmek istediği bölge olan Güney Kafkasya, artık orta büyüklükteki devletlerin stratejik kapasitelerini ve siyasetlerini test ettikleri bir alana dönüşmüştür. Bu dönüşüm hem küresel düzenin değişen dengelerinden hem de esas olarak Rusya'nın Ukrayna ile savaşı sonrasında yaşadığı güç erozyonundan kaynaklanmaktadır.

* Doktora Öğrencisi, Millî Savunma Üniversitesi, Türkiye. E-posta: umut.dumangur@gmail.com
ORCID: 0009-0008-4708-8296

Bu çalışmanın amacı, Güney Kafkasya'daki orta büyüklükteki devletlerin (Türkiye, Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan) politika üretim kapasitelerini incelemek ve bu aktörlerin hangi araçları kullanarak bölgesel siyaset üzerinde etkili olduklarını saptamaktır.

Bu çalışmada kavramsal çerçeve olarak "Orta Büyüklükte Devlet" kavramı kullanılmıştır. "Orta Büyüklükte Devlet Kavramı" uluslararası ilişkiler literatüründe ve küresel siyasetin söyleminde; süper güç olmayan, küresel anlamda büyük etkilere sahip olmayan devletleri tanımlamak için kullanılmaktadır. Bu devletler küresel anlamda büyük etkiler yaratamamaları da bölgesel düzeyde ve kendi bulundukları çevrede etkili olabilecek siyaseti üretme potansiyeline sahiptir. (Baç, 2025) Bu devletlerin yürüttükleri strateji, çok taraflı diplomasinin esaslarına, esnek ittifaklara dayalıdır. (Jordaan, 2003) Aynı zamanda orta büyüklükteki güçler, bölgesel anlamda stratejik dengeyi sağlayarak büyük güçlerin de etkisini sınırlama kapasitesine sahiptir. (Efsthopoulos, 2023)

Bu kavramın Güney Kafkasya'daki önemi ise büyük güçlerin odak noktasını başka kriz çevrelerine yönelttiği dönemde artmıştır. Bu ortamda, bölgesel etkiye sahip aktörlerin karar üretim süreçlerine doğrudan katkı sağladığı yeni bir düzen oluşturmuştur.

Türkiye ve Azerbaycan arasındaki iş birliğinin tarihi uzun yıllara dayanmaktadır. "İki devlet tek millet" prensibi ile şekillenen ilişkiler, II. Karabağ Savaşı ile stratejik boyutunu geliştirmiştir. İki orta büyüklükteki devletin iş birliği üretme kapasiteleri bölgesel orta güç ortaklığının en somut örneğini sergilemektedir. 2021 Şuşa Beyannamesi ile iki ülke arasında savunma, enerji, dış politika ve kültürel alanlarda kurumsal ittifak boyutu resmileşmiştir. (İletişim Başkanlığı, 2022) Bu süreç; sert ve yumuşak güç unsurlarının iç içe geçtiği bir dayanışma modeli olarak da değerlendirilmektedir. (Kazemi & Yeganeh, 2025)

Karabağ Savaşı süresince Türkiye'nin, Azerbaycan'a sağlamış olduğu askeri ve diplomatik destek iki devletin ilişkilerini derinleştiren ve ortak iş birliğini güçlendiren etkiler yaratmıştır. Savaşın ardından Karabağ Ateşkes Antlaşması'nın 9. maddesi ile gündeme gelen Zengezur Koridoru, iki devlet arasındaki ilişkileri küresel çapta etki yaratacak bir konuma taşımıştır. Zengezur Koridoru sayesinde Orta Asya – Güney Kafkasya – Türkiye – Avrupa hattında kesintisiz ticaret ve lojistik ağı kurulabilecektir. Bu koridorun gündeme gelmesi ile beraber iki orta büyüklükteki gücün arasındaki iş birliğinin ciddi bir küresel etki yarattığı görülmektedir. (Turan, 2025)

Batı için de bu koridorun varlığı; hem Rusya'yı bypass etmeyi sağlayacak hem de potansiyeli yüksek bir coğrafyanın küresel ticaret ve lojistik ağına katılmasını sağlayacaktır. Zengezur Koridoru, aynı zamanda Çin'in Kuşak – Yol Projesi ile rekabet için de küresel etki yaratma potansiyeline sahiptir. (Mammadli, 2025)

Türkiye ve Azerbaycan ittifakının arasında kalan Ermenistan ise iki ülkeyle ilişkilerini çatışmadan uzak bir şekilde geliştirmeye çalışmaktadır. Bölgesel gelişmelerden soyutlanmak yerine zaman zaman kendi açısından olumsuz sayılabilecek süreçler yaşansa da diplomatik varlığını gelişmelerin dışında bırakmak istememiştir. Ermenistan'ın süreci normalleştirme çabaları devam ederken aynı zamanda Avrupa Birliği (AB) ile de ilişkilerinde de yeni fırsatlar yaratmak istemiştir. AB Komisyonu, Ermenistan'daki AB Sivil Misyonu'nun (EUMA) görev süresini iki yıl uzatarak personel sayısını artırdığını açıklamıştır. (EU, 2025) Bu gelişme Ermenistan'ın Avrupa ile kurumsal güvenlik ortaklığı sürecine geçişinin göstergesi olarak değerlendirilmektedir. Rusya'ya duyulan güvenlik bağımlılığı yerini çok taraflı güvenlik seçeneklerine bırakmaya başlamıştır.

4 Nisan 2025 tarihinde düzenlenen ilk AB- Orta Asya Zirvesi sonucunda ortaya konan irade yeni fırsatların önünü açmıştır. AB ve bölge ülkeleri, ilişkileri stratejik ortaklık seviyesine yükseltme ve ulaştırma başta olmak üzere enerji, dijital bağlantı, kritik hammaddelerde iş birliğini derinleştirme konularında karar almışlardır. (Council, 2025) Bu kapsamda, AB 12 milyar avroluk bir yatırım paketi açıklamıştır. (centralasiacclimateportal, 2025) AB'nin bu hamlesi bölgeye yönelik alt yapı diplomasisinin yeni aşaması olarak değerlendirilmiştir. (Pkhaldze, 2025) Böylece AB, hem Rusya'ya karşı farklı bir hamle yapmış; aynı zamanda da Çin'in Kuşak – Yol Projesi için de yeni bir alternatif geliştirmeye çalışmıştır.

Güney Kafkasya'daki bir diğer bölgesel güce sahip ülke ise Gürcistan'dır. Gürcistan'ın, Rusya ile 2008'de gerginliği had safhalara tırmanan ilişkileri, dış politikasını da şekillendiren önemli bir unsurdur. Gürcistan, uzun bir süredir AB ve NATO ile temaslarını sürdürmektedir. Bu temaslar, Rusya'nın tehdidi ve yaklaşımı sebebiyle yer yer çekincelere sebep olmuş ve kontrollü bir nitelik kazanmıştır. Bütün bu faktörler sebebiyle Gürcistan, Güney Kafkasya'da sınır paydaşı olduğu ülkeler ile ilişkilerini geliştirmiştir. Son dönemde Gürcistan'ın, Türkiye ve Azerbaycan ile kurduğu ekonomik ilişkiler gösterge niteliği taşımaktadır. (Karakaya, 2022) Aynı zamanda AB'nin "bağlantı devlet" olarak görmesi sebebiyle bölge üzerinde farklı stratejiler üretme potansiyeline de sahiptir. (Kalmendi, 2025) Son dönemde Güney Kafkasya'daki siyasetin yelpazesinin gelişmesi Gürcistan'ı tampon ülke konumundan çıkararak kendisine dış politikasını şekillendirme imkanı tanımıştır. (Waal, 2025)

Güney Kafkasya ve Hazar havzasında atılan bu stratejik hamleler, orta büyüklükteki devletlere de bölgede alternatif politikalar seçme imkânı tanımıştır. Bölgede tek bir gücün hegemonyasında şekillenen ilişkilere nazaran artık bölge ülkeleri hamlelerini büyük güçlerin hareketini belirleyici konuma getirmiştir. (Gulamirli, 2025)

Bu çalışmanın nihai bulguları olarak bölgedeki orta güce sahip ülkelerin davranışlarını belirleyen üç durum ortaya çıkmaktadır: Bölgesel güç kapasitesini kullanarak kendilerinin de ana aktör olduğu uluslararası siyaseti etkilemek, küresel etkiye sahip devletleri kendi çıkarları ile uyumlu şekilde yönlendirmek ve tek bir gücün bölge üzerindeki hakimiyetini sınırlandırmak.

Sonuç olarak Güney Kafkasya ve daha geniş olarak Hazar havzasını paylaşan devletler, bölgeyi salt büyük güçlerin etki alanı olmaktan çıkarmış; bölgedeki orta büyüklükteki devletlere stratejik hamlelerini yapması için olanak tanımıştır. Türkiye, Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan gibi aktörler, doğrudan hegemonya kurma hedefi gütmemekte; fakat fırsatları değerlendirerek bölgesel dengeyi yönlendirmektedir. Güney Kafkasya, yakın zamanda bölge ülkelerinin iradesinin dışında gelişmeyecek, çok kutuplu ve iş birliğini esas alan bir düzenin etkisinin artacağı günleri yaşayacaktır. Bölge ülkelerinin bu yeni jeopolitik atmosferden çıkar sağlayabilmeleri, birbirleriyle kuracakları ilişkilerin niteliğiyle doğrudan orantılı olacaktır. Bu nedenle, ülkeler tarihî meselelerin çözümünde diyalog yolunu tercih etmeli, aralarındaki ticari ve kültürel etkileşimi artırmalı ve bölgeyi etkileyen kararlarda ortak bir irade ortaya koymalıdır.

Anahtar Kelimeler: Güney Kafkasya, Orta Büyüklükte Devletler, Bölgesel Güç Dengesi, Küresel Güçler, Diplomasi

KAYNAKÇA

Baç, M. M. (2025). *Middle Power*. Encyclopaedia Britannica: <https://www.britannica.com/topic/middle-power> adresinden alındı

Centralasiacclimateportal. (2025). *EU to allocate €12 billion investment package for Central Asia on transport, raw materials, green energy and satellite internet*. centralasiacclimateportal.org: <https://centralasiacclimateportal.org/eu-to-allocate-e12-billion-investment-package-for-central-asia-on-transport-raw-materials-green-energy-and-satellite-internet/> adresinden alındı

Council, E. (2025). *Joint press release following the first EU-Central Asia summit*. consilium.europa.eu: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2025/04/04/joint-press-release-following-the-first-eu-central-asia-summit/> adresinden alındı

Efstathopoulos, C. (2023). Global IR and The Middle Power Concept: Exploring Different Paths to Agency. *Australian Journal of International Affairs*, 77(2), s. 213-232. <https://doi.org/10.1080/10357718.2023.2191925> adresinden alındı

EU, C. o. (2025). *Armenia: Council extends the mandate of the EU civilian mission for two years*. Council of The European Union: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2025/01/30/armenia-council-extends-the-mandate-of-the-eu-civilian-mission-for-two-years/> adresinden alındı

Gulamirli, F. (2025). Strategic Balancing in the South Caucasus: Azerbaijan's Multi-Vector Foreign Policy and New Actors. *Path of Science*, 11(8), s. 6001 - 6004.

İletişim Başkanlığı. (2022, Mart 23). *Shusha Declaration ratified and promulgated in Official Gazette*. İletişim Başkanlığı: <https://www.iletisim.gov.tr/english/haberler/detay/shusha-declaration-ratified-and-promulgated-in-official-gazette> adresinden alındı

Jordaan, E. (2003). The Concept of A Middle Power In International Relations: Distinguishing Between Emerging and Traditional Middle Powers. *Politikon*, s. 165 - 181.

Kalmendi, T. (2025). *A narrow window: How Europeans can still halt Georgia's authoritarian turn*. ecf.eu: <https://ecfr.eu/article/a-narrow-window-how-europeans-can-still-halt-georgias-authoritarian-turn/> adresinden alındı

Karakaya, Y. (2022). Türkiye-Gürcistan-Azerbaycan Üçlü İlişkilerinin Savunma İşbirliği Boyutu. *Karadeniz Araştırmaları*, 15(64), s. 585-597.

Kazemi, E., & Yeganeh, M. S. (2025). The Role of Soft Power in the Strategic Alliance Between Türkiye and Azerbaijan. *Central Eurasia Studies*, 17(2), s. 251-278.

Mammadli, M. (2025). *Geopolitical and geoeconomic benefits of opening the Zangezur Corridor (TRIPP)*. aze.media: <https://aze.media/geopolitical-and-geoeconomic-benefits-of-opening-the-zangezur-corridor-tripp/> adresinden alındı

Pkhaladze, T. (2025). Navigating Geopolitical Realities: The EU's Strategic Positioning in The South Caucasus and Central Asia. *European Centre For International Political Economy* , s. 1-12.

Turan, A. (2025). Ankara Moscow Confrontation in Caucasus: Türkiye's Support to Azerbaijan in the Second Karabakh War and Strategic Acquisitions of the Duo. *Asya Studies* , s. 307-322.

Waal, T. d. (2025). *Time for EU Decisions on Georgia*. carnegieendowment.org: <https://carnegieendowment.org/europe/strategic-europe/2025/09/time-for-eu-decisions-on-georgia?lang=en> adresinden alındı

GÜRCİSTAN'DAN UKRAYNA'YA: POST-SOVYET ALANDA ASKERÎ MÜDAHALELER VE REJİM DEĞİŞİKLİKLERİ

Fatma Duygu TEKER*

Özet

Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte ortaya çıkan post-sosyalist boşluk, yalnızca sınırların yeniden tanımlanmasını değil, aynı zamanda iktidarın, rejimlerin ve uluslararası hizalanmaların yeniden inşasını da beraberinde getirmiştir. Bu çalışma, Gürcistan ve Ukrayna vakaları üzerinden, post-Sovyet coğrafyada dış müdahaleler ile rejim değişiklikleri arasındaki kırılğan dengeyi incelemektedir. Özellikle Rusya Federasyonu'nun, Batı yanlısı siyasi dönüşümlere karşı geliştirdiği askeri ve paramiliter refleksler, bölgesel düzeyde güvenlik mimarisinin istikrarını ve demokratikleşme süreçlerini doğrudan etkilemiştir.

2003 Gül Devrimi ve 2004 Turuncu Devrim'den 2014 Maidan Direnişi'ne ve nihayetinde 2022 geniş çaplı Ukrayna işgaline uzanan çizgide, Moskova'nın müdahale repertuarı yalnızca konvansiyonel askeri araçlarla değil, vekil güçler, bilgi operasyonları ve anayasal meşruiyet tartışmalarıyla da zenginleşmiştir. Çalışma, bu müdahale biçimlerini hem araçsal stratejiler hem de söylemsel meşruiyet alanları üzerinden okumakta; rejim geçişleri literatürünü, güvenlik ikilemi ve jeopolitik yeniden yapılanma kuramlarıyla birlikte değerlendirmektedir.

Karşılaştırmalı vaka analizi yöntemiyle yapılandırılan bu araştırma, post-Sovyet alandaki rejim değişikliklerinin yalnızca iç dinamiklerle değil, aynı zamanda bölgesel güç dengeleri ve dış politika tehdit algılarıyla da şekillendiğini savunmakta; böylece yeni bir müdahale-tipolojisi taslağı önermektedir.

Araştırma Soruları: *Post-Sovyet coğrafyada dış müdahale ile rejim değişikliği süreçleri arasındaki ilişki nasıl kurulmaktadır ve bu ilişki Gürcistan ile Ukrayna vakalarında nasıl tezahür etmiştir? Rusya'nın Gürcistan (2008) ve Ukrayna (2014-2022) bağlamlarında uyguladığı müdahale stratejileri hangi askeri, siyasi ve söylemsel araçlarla meşrulaştırılmıştır?*

Anahtar Kelimeler: Rejim Değişikliği, Vekalet Savaşı, Maidan Direnişi, Gül Devrimi, Jeopolitik Rekabet

* Research Coordinator, Istanbul Peace Research Center (IPRC), Türkiye,
E-mail: fatmaduyguteker@hotmail.com ORCID: 0009-0007-8514-5151

INSTABILITY IN THE SOUTH CAUCASUS

Maxim PAVLIKOV*

Abstract

This study aims to identify the internal drivers of instability in the South Caucasus, including ethnic conflicts, weak institutions, and economic dependence, as well as external drivers such as geopolitical competition and energy routes. From a realist perspective, instability is seen as a result of power struggles between the states of the region (Armenia, Azerbaijan, and Georgia) and external actors, including Russia, Turkey, Iran, the United States, and the European Union. The South Caucasus is therefore considered an arena of competition for control over energy resources and transport corridors. Methodologically, the study employs historical analysis to examine the post-Soviet transformation of the region, beginning with the collapse of the USSR, the wars of the 1990s, and the escalation of 2020–2023.

Keywords: Caucasus, conflict, partnership, normalization, mediation

Introduction

In today's international relations system, the South Caucasus is a strategically important area where the interests of leading global and regional actors intersect on its territory. After the dissolution of the USSR in 1991 and the emergence of new countries in the South Caucasus, the foundations of regional cooperation between the post-Soviet states: - Azerbaijan, Armenia and Georgia with Russia, Iran and Turkey began to be laid. Over time, stable ties have been established between these countries in the South Caucasus, but the negative influence of the West has negatively affected their approach to solving complex regional problems.

Regional Power Dynamics and Geopolitical Competition in the South Caucasus

Russia's main strategic partner in the South Caucasus is Armenia, but Moscow also sought to improve relations with Azerbaijan, including through mediation, in order to serve the resolution of the Nagorno-Karabakh conflict. Apart from that, Russia and Georgia had difficult relations, because Georgia moved closer to the West and wanted to integrate into NATO. Iran tried to compete with Turkey due to its influence and position in the region. In particular, Iran was criticizing Turkey's support for Azerbaijan in the Karabakh war, and Baku was criticizing Iran's position of supporting Armenia. At the same time, Azerbaijan continued to turn to Turkey and tried to establish allied relations with it. An important step in this direction was the signing of a strategic partnership agreement between the two countries in 2010, which included a mutual defense clause. Iran has supported opposition shiite groups in Azerbaijan that oppose the Azerbaijani government's rapprochement with Western countries (especially Israel).

For the administration of Turkey, the South Caucasus is important as a transit route to Central Asia. The United States opposes Russia, Iran and China and supports Saudi Arabia and Turkey in the Islamic world. The Atlantic allies, led by the United States, play an important role in strengthening Turkey's influence in the Turkish-speaking states of the post-Soviet space.

* Master's Student, Istanbul Gelisim University, Türkiye. E-mail: pavlikov30@mail.ru

Azerbaijan is contributing in political, economic and military-technical fields with Turkey. There are also conflicts of interest from Turkey's NATO membership and Turkey's strong ties with the United Kingdom and the United States. Iran's task is to diversify and intensify traffic flows for Tehran along the Iran-Transcaucasia-Russia route.

Turkey has been trying to build the Turkic world – a new international relations subsystem – since the 1990s by using the TDT platform and TIKA as a means of influence. Even before the «2040 vision» was adopted at the Istanbul Summit in 2021, Turkey was aiming to become a large-scale logistics center connecting Europe to Asia by providing access to Caspian energy resources.

As a result of the Second Karabakh War in 2020, the balance of power that had been going on for 26 years underwent radical transformations. This was not only about the individual ethnopolitical conflict between Armenia and Azerbaijan. There was a qualitative change in the role of external powers. Turkey's unprecedented participation in Azerbaijan's military campaign to restore the territorial integrity of this state was the first experience of breaking the regional status quo with the participation of a non-post-Soviet state, a NATO member state.

The change in the regional status quo also contributed to a significant revival of Iran. The formats of alliance and partnership relations that have existed unchanged for decades have changed a lot in the last few years. Iran sees the strengthening of the Turkish duo in the South Caucasus as strengthening the influence of NATO and the collective West. Its support for the idea of promoting energy partnership with the European Union and its consistent support for the Kiev regime confirm this. In addition, the increase in strategic interaction with Turkey is taking place in the form of an alliance with a NATO member state, which played a decisive role in the Alliance's two recent enlargements at the expense of Finland and Sweden.

Currently, the best solution to solve the complex situation in the South Caucasus is the 3+3 platform. The idea of cooperation between Russia, Iran and Turkey with Armenia, Georgia and Azerbaijan was proposed by Turkish President Recep Tayyip Erdoğan in December 2020, right after the end of the 44-day war in Nagorno-Karabakh. «The Six Platform» envisaged the opening of all communication routes in the region, which were stopped 30 years ago due to the start of the Karabakh conflict, and the establishment of transit traffic. The war in Nagorno-Karabakh was stopped on November 9, 2020, on the basis of a trilateral statement by Russia, Armenia and Azerbaijan. Russian President Vladimir Putin played an important role in ending the war by holding mediating talks with the leaders of the warring parties. Neither Washington, nor Paris (members of the Minsk group), nor Brussels could resist Russia's real influence to anything. The «3 +3» format makes it possible to discuss all issues, both political and economic, infrastructural, in a regional format, including security issues, which will close the possibility of interfering in regional issues for the West. Russia has maintained a constant dialogue with Turkey and Iran despite all the difficulties. The personal relations of the heads of state are of great importance. In addition, Iran, Russia, Turkey and Azerbaijan officially have a single point of view on the destabilizing influence of extraterritorial forces. From an economic point of view, this platform is in line with the interests of all 6 countries.

The «North-South» project and the efforts of the US and the EU to gain influence in the region by manipulating Armenia are forcing Ankara and Baku to maintain a common relationship with Moscow and Tehran to balance the presence of non-regional powers with joint efforts. At this stage, the Erdogan government believes that it is in its geopolitical interest to improve relations with Armenia and establish diplomatic relations with Armenia on its own terms. Pashinyan's government is very interested in normalizing relations with Turkey, but today there

is a high degree of anti-rating in Armenia (64 percent), the majority of the population can play a very big role in the near future, so it is difficult to give an accurate forecast.

Conclusion

Therefore, the situation in the South Caucasus currently presents a complex picture: on the one hand, the Georgian crisis seems to have been frozen, but not completely resolved. The Karabakh (Nagorno-Karabakh) conflict has been resolved, but the issue of bilateral repatriation of refugees has not yet been resolved. The antagonisms between Russia and Iran and the tensions between Azerbaijan are increasing, and this situation negatively affects the overall cooperation in the Caspian region.

The 3 + 3 platform is of great importance for solving the contradictions of regional and non-regional actors in the South Caucasus. Ideally, it would be possible to avoid a conflict given the interests of the 6 states.

This platform can resist Western influence by strengthening the position of the multipolar world. Thanks to this, it became possible to connect 2 main international transport corridors that will satisfy different parties and make both this region and neighboring regions safer, more stable and richer.

REFERENCES

Ebzhenou David Emilievich «Perspectives for the Zangezur Corridor: Risks, Challenges and Ways to Stability»;

Artur Melkumyan «NATO in the South Caucasus»;

A.K. Dudayti «In the context of security issues in the South Caucasus Interactions of Russia, Iran and Turkey in the post-Soviet period»;

Vahe Davtyan «Higher node «Voltages» Electrical Energy Wars» in the South Caucasus;

Caucasian Geopolitical Club «Geopolitics of the Great Caucasus in the Context of the Middle East and the Ukrainian Crises»

HUNGARY'S NEW FOREIGN POLICY PERSPECTIVE: THE EASTERN OPENING POLICY

MACARİSTANIN YENİ DIŞ POLİTİKA PERSPEKTİFİ: DOĞU AÇILIM POLİTİKASI

Gökberk YÜCEL*

Abstract

The post-Cold War era witnessed a rapid surge in identity studies within the discipline of International Relations, and this had a significant impact on the field of security, particularly by formalizing the ontological security approach. Scholars such as Brent Steele and Jennifer Mitzen have been pivotal in contributing to the literature of the ontological security approach, largely composed of arguments from social constructivist theories. They evaluate security through the lens of identity and its extensions and establish an ontological relationship between identity and foreign policy. The state constructs the biographical narrative based on the imagination of history, perception of geography, and ideological/doctrinal principles, setting forth a national identity, political structure, and goals that align with this narrative. Thus, the legal legitimacy of the state's political actions is fortified through historical and social legitimacy tools. When establishing its ontological security, the state emphasizes three actions. Firstly, the state is the actor establishing the institutional order of ontological security. Secondly, the state serves as an actor perpetuating the institutional order of ontological security. Nation-building, as the political and societal form of industrialization, is not a static phenomenon. The processes of nation-building continue dynamically and persistently within the institutional memory of the state and in the defining public sphere. This aspect is about establishing the continuities, regularities, and routines of the national identity, creating corresponding institutional structures. Thirdly, the state functions as an actor within the institutional order of ontological security by repairing past traumas and preventing future threats. The actions undertaken by the state maintain ontological security as long as they remain consistent with the biographical narrative it generates and the identity derived from that narrative.

In this study, I focused on Hungarian Ontological Security and examine the elements forming the ontological security of the Republic of Hungary, and how it is shaped in post-Soviet period of its re-establishment. In this context, the following elements were chosen as the basic elements in explaining the Hungarian ontological identity: the modern Hungarian identity, the Hungarian nation-state which is the embodiment of identity, and the republican regime which is dependent on Western norms and values. In this sense, I expressed the research problems as follows: What are the historical, geographical, cultural and identity parameters of the Hungarian national security? How effective are these parameters in Hungarian ontological security? What are the sources of anxiety threatening Hungarian ontological security? What is the position of these anxieties in the Hungarian biographical narrative? How does the Hungarian ontological security, which is a combination of existence and anxiety, have actional effects in Hungarian foreign policy and how can they be classified according to the Hungarian biographical narrative?

* Doç. Dr., Amasya Üniversitesi, Türkiye, E-posta: gokberk.yucel@amasya.edu.tr ORCID: 0000-0002-0292-1722

In the Hungarian biographical narrative, these three existential concerns can be defined as follows in the foreign policy reflections of Hungarian ontological security. Firstly, Hungary has deemed NATO and European Union membership vital for national security. Hungary joined NATO in 1999 and became a member of the European Union in 2004. The Transatlantic policies of Hungary and its EU membership are reflections in the Hungarian biographical story of both integration into the Western world and the idea that Hungarians serve as the gateway to Europe's security. In other words, integration into the European state system is a position of insideness in Hungarian ontological security. Secondly, policies towards Hungarian minorities outside the homeland. Due to the European Union's lack of regulation on minorities, minority policies have been left to the political initiatives of nation-states. In this context, the first constitutional amendment declaring the protection of the rights of Hungarians outside the homeland with the motto "Hungary is for all Hungarians" was made in 1989. Subsequently, the controversial "Status Law," granting certain rights to Hungarians abroad, came into effect in 2001. In 2010, Hungary enacted the Citizenship Law, and in 2012, it granted the right to vote to citizens residing outside Hungary. These regulations have established a bond of destiny between Hungarians outside the homeland and Hungary. In other words, diaspora Hungarians have been included in Hungary's insideness. Finally, in the context of Hungary's Eastern opening policy in the multi-centric world system, membership in observer status in Turkic Councils should not be seen as a deviation or paradigm shift in the Hungarian biographical narrative.

Keywords: Identity, Foreign Policy, Hungary

Özet

Soğuk Savaş sonrasında, Uluslararası İlişkiler disiplinde kimlik çalışmaları ivme kazanmış; bu husus, özellikle ontolojik güvenlik yaklaşımını kurumsallaşması bağlamında güvenlik çalışmalarını da etkilemiştir. Brent Steele ve Jennifer Mitzen gibi büyük ölçüde sosyal yapılandırmacı ekolden gelen akademisyenler, kimlik ile dış politika arasında ontolojik bir ilişki kurmuş; ontolojik güvenlik yaklaşımı literatürünün gelişmesine katkı sağlamışlardır. Devlet, tarih tahayyülü, coğrafyanın tasavvuru ve ideolojik/doktrinsel ilkelere dayalı biyografik bir anlatı inşa ederek, bu anlatıyla uyumlu bir ulusal kimlik, siyasi yapı ve hedefler ortaya koyar. Böylelikle devletin siyasi eylemlerinin hukuki meşruiyeti, tarihsel ve toplumsal meşruiyet araçları aracılığıyla güçlendirilir. Ontolojik güvenliğini tesis ederken devlet üç eylemi vurgular. İlk olarak, devlet ontolojik güvenliğin kurumsal düzenini tesis eden aktördür. İkinci olarak, devlet ontolojik güvenliğin kurumsal düzenini sürdüren bir aktör olarak işlev görür. Sanayileşmenin siyasi ve toplumsal biçimi olan ulus inşası, statik bir olgu değildir. Ulus inşası süreçleri, devletin kurumsal hafızası ve tanımlayıcı kamusal alanda dinamik ve ısrarlı bir şekilde devam eder. Bu boyut, ulusal kimliğin sürekliliklerini, düzenliliklerini ve rutinlerini tesis etmek ve buna uygun kurumsal yapılar oluşturmakla ilgilidir. Üçüncüsü, devlet, geçmiş travmaları onararak ve gelecekteki tehditleri önleyerek ontolojik güvenliğin kurumsal düzeni içinde bir aktör olarak işlev görür. Devletin üstlendiği eylemler, ürettiği biyografik anlatı ve bu anlatıdan türetilen kimlikle tutarlı kaldığı sürece ontolojik güvenliği sürdürür.

Bu çalışmada, Macar Ontolojik Güvenliğine odaklandım ve Macaristan Cumhuriyeti'nin ontolojik güvenliğini oluşturan unsurları ve bunun yeniden kurulduğu Sovyet sonrası dönemde nasıl şekillendiğini inceledim. Bu bağlamda, Macar ontolojik kimliğini açıklamak için temel unsurlar olarak şunlar seçildi: modern Macar kimliği, kimliğin somutlaşmış hali olan Macar ulus devleti ve Batı norm ve değerlerine bağlı cumhuriyet rejimi. Bu bağlamda, araştırma sorunlarını şu şekilde ifade ettim: Macar ulusal güvenliğinin tarihsel, coğrafi, kültürel ve kimlik parametreleri

nelerdir? Bu parametreler Macar ontolojik güvenliğinde ne kadar etkilidir? Macar ontolojik güvenliğini tehdit eden endişelerin kaynakları nelerdir? Bu endişelerin Macar biyografik anlatısındaki konumu nedir? Varlık ve endişenin birleşiminden oluşan Macar ontolojik güvenliği, Macar dış politikasında nasıl eylemsel etkilere sahiptir ve bunlar Macar biyografik anlatısına göre nasıl sınıflandırılabilir?

Macar biyografik anlatısında, bu üç varoluşsal endişe, Macar ontolojik güvenliğinin dış politika yansımalarında şu şekilde tanımlanabilir. İlk olarak, Macaristan NATO ve Avrupa Birliği üyeliğini ulusal güvenlik için hayati öneme sahip görmüştür. Macaristan 1999'da NATO'ya katılmış ve 2004'te Avrupa Birliği üyesi olmuştur. Macaristan'ın transatlantik politikaları ve AB üyeliği, Macar biyografik öyküsünde hem Batı dünyasına entegrasyonun hem de Macarların Avrupa'nın güvenliğine açılan kapı olduğu fikrinin yansımalarıdır. Başka bir deyişle, Avrupa devlet sistemine entegrasyon, Macar ontolojik güvenliğinde bir içsellik konumudur. İkincisi, vatan dışındaki Macar azınlıklara yönelik politikalar. Avrupa Birliği'nin azınlıklar konusunda düzenleme eksikliği nedeniyle, azınlık politikaları ulus devletlerin siyasi inisiyatiflerine bırakılmıştır. Bu bağlamda, "Macaristan tüm Macarlar içindir" sloganıyla vatan dışındaki Macarların haklarının korunmasını ilan eden ilk anayasa değişikliği 1989'da yapılmıştır. Ardından, yurtdışındaki Macarlara belirli haklar tanıyan tartışmalı "Statü Kanunu" 2001 yılında yürürlüğe girmiştir. 2010 yılında Macaristan Vatandaşlık Kanunu'nu yürürlüğe koymuş, 2012 yılında ise Macaristan dışında ikamet eden vatandaşlara oy kullanma hakkı tanımıştır. Bu düzenlemeler, vatan dışındaki Macarlar ile Macaristan arasında bir kader bağı oluşturmuştur. Başka bir deyişle, diaspora Macarları Macaristan'ın içselliğine dahil edilmiştir. Son olarak, çok merkezli dünya sisteminde Macaristan'ın Doğu'ya açılma politikası bağlamında, Türk Konseyleri'nde gözlemci statüsüne sahip olmak, Macaristan'ın tarihsel anlatısında bir sapma veya paradigma değişikliği olarak görülmemelidir.

Anahtar Kelimeler: Kimlik, Dış Politika, Macaristan